

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA LJUBLJANA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

Breda Vidmar Mandič

**ZGODOVINSKA MOTIVIKA V SLOVSTVENI FOLKLORI NA
JUGOZHODNEM DELU ŠTAJERSKE**

MAGISTRSKO DELO

Mentorica: red. prof. ddr. Marija Stanonik

Ljubljana, junij 2014

KAZALO

1 UVOD.....	8
2 GEOGRAFSKA PREDSTAVITEV OBMOČJA.....	11
3 ZGODOVINSKA PREDSTAVITEV OBMOČJA.....	13
3.1 PREDZGODOVINSKO IN ANTIČNO OBDOBJE.....	13
3.1.1 ODKRITJA IZ PREDZGODOVINSKE DOBE.....	13
3.1.2 RIMSKO OBDOBJE S POZNOANTIČNIMI UTRDBAMI.....	13
3.2 SREDNJEVEVEŠKA UPRAVNOPOLITIČNA PODOBA IN GRADOVI.....	17
3.2.1 SEVNICA.....	19
3.2.2 BOŠTANJ.....	20
3.2.3 SVIBNO IN RADEČE.....	21
3.2.4 ZIDANI MOST.....	22
3.2.5 PLANINA PRI SEVNICI.....	23
3.3 CERKVENA ORGANIZACIJA.....	23
3.3.1 JURKLOŠTER.....	23
3.3.2 ŽUPNIJE.....	32
3.3.3 CERKVE »LAŠKE SKUPINE«.....	37
3.3.3.1 CERKEV SV. MAVRICIJA V JURKLOŠTRU.....	38
3.3.3.2 CERKEV SV. HELENE V LOKI.....	38
3.3.3.3 CERKEV SV. MARTINA V LAŠKEM.....	39
3.3.3.4 CERKEV SV. PETRA V RADEČAH.....	39
3.4 REFORMACIJA.....	40
3.5 KMEČKI UPORI.....	42
3.6 DVORCI IN GRAŠČINE NOVEGA VEKA.....	44
3.6.1 BOŠTANJ IN OKOLICA.....	45
3.6.2 RADEČE IN OKOLICA.....	46
3.6.3 JURKLOŠTER.....	47
3.6.4 SEVNICA IN OKOLICA.....	47
3.7 GOSPODARSKA IN DRUŽBENOPOLITIČNA PODOBA V 19. STOLETJU IN PRVI POLOVICI 20. STOLETJA.....	48
3.7.1 ZORENJE NARODNE ZAVESTI.....	48
3.7.2 ZDRAVILIŠKI TURIZEM.....	49
3.7.3 PROMET.....	49
3.7.4 RUDARSTVO.....	51
3.7.5 RAZMERE PRED 2. SVETOVNO VOJNO.....	51
3.7.6 DRUGA SVETOVNA VOJNA.....	52
4 SLOVSTVENA FOLKLORA.....	57
4.1 DO ŠEDAJ OBJAVLJENA SLOVSTVENA FOLKLORA NA OBRAVNAVANEM OBMOČJU.....	57
4.2 CILJI IN METODE DELA.....	58
4.3 FOLKLORNO PRIPOVEDNIŠTVO.....	61
5 INTERTEKSTUALNOST IN SLOVSTVENA FOLKLORA.....	67
5.1 OBČA IN POSEBNA MEDBESEDILNOST.....	67
5.2 KAZALKE IN SIMPTOMI.....	68
5.3 PREDLOGE.....	71
5.4 OPISI, PRENOSI, POSNETKI.....	75
5.5 CITATNE FIGURE IN ZVRSTI.....	77
6 MOTIVNO-TEMATSKI PREGLED ZGODOVINSKIH POVEDK V ZBIRKI GLASOVI	79

7 ANALIZA ZGODOVINSKIH MOTIVOV V ZBRANEM GRADIVU Z VIDIKA INTERTEKSTUALNOSTI	84
7.1 ZGODNJSREDNJEVEŠKI MOTIVI	84
7.2 SREDNJEVEŠKI GRADOVI	87
7.3 SREDNJEVEŠKI SAMOSTANI – KARTUZIJA V JURKLOŠTRU	91
7.4 SREDNJEVEŠKE CERKVE	93
7.5 CELJSKI GROFJE	95
7.6 TURŠKI VPADI	97
7.7 REFORMACIJA	101
7.8 KMEČKI UPORI	102
7.9 ČAROVNIŠTVO	103
7.10 KUGA	104
7.11 RAZSVETLJENSTVO	105
7.12 GOSPODARSKE DEJAVNOSTI	105
7.12.1 RUDARSTVO	105
7.12.2 PROMET NA SAVI	107
7.12.3 RIBIŠTVO	109
7.12.4 STEKLARSTVO	109
7.12.5 LONČARSTVO	110
7.12.6 VINOGRADNIŠTVO	110
7.12.7 FURMANSTVO	111
7.13 GRADOVI, GRAŠČINE NOVEGA VEKA – DVOREC V RUDI	112
7.14 ROKOVNJAČI	114
7.14.1 RAZBOJNIK GUZEJ	116
7.15 IZSELJEVANJE NA ZAČETKU 20. STOLETJA	119
7.16 PRVA SVETOVNA VOJNA (1914–1918)	120
7.16.1 NA FRONTI	120
7.16.2 V UJETNIŠTVU	123
7.16.3 ŽIVLJENJE CIVILNEGA PREBIVALSTVA	125
7.17 OBDOBJE MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA	126
7.17.1 SAMOSTAN NA HOTEMEŽU	126
7.17.2 LOKALNI DOGODKI	126
7.18 DRUGA SVETOVNA VOJNA (1941–1945)	127
7.18.1 PARTIZANSTVO	127
7.18.2 V NEMŠKI VOJSKI	139
7.18.3 ŽIVLJENJE CIVILNEGA PREBIVALSTVA	141
7.18.4 USTAŠI	151
7.18.5 IZGNANCI	155
7.18.6 V PRIČAKOVANJU KONCA 2. SVETOVNE VOJNE	158
7.18.7 ČAS PO 2. SVETOVNI VOJNI – PRVA POVOJNA LETA	159
7.18.7.1 POVEDKE O 2. SVETOVNI VOJNI V LUČI INTERDISCIPLINARNOSTI	162
7.19 TEHNIČNI RAZVOJ	166
8 KATEGORIJA ČASA	170
8.1 KATEGORIJA ČASA V ZGODOVINSKIH POVEDKAH O ŽIVLJENJU DO 2. SVETOVNE VOJNE	172
8.2 KATEGORIJA ČASA V ZGODOVINSKIH POVEDKAH O 2. SVETOVNI VOJNI	174
8.3 KATEGORIJA ČASA V ZGODOVINSKIH POVEDKAH O ŽIVLJENJU PO 2. SVETOVNI VOJNI IN TEHNIČNEM RAZVOJU	179

8.4 KATEGORIJA ČASA V DRUGIH ŽANRIH Z ZGODOVINSKIMI MOTIVI.....	180
8.4.1 KATEGORIJA ČASA V BAJČNIH POVEDKAH	180
8.4.2 KATEGORIJA ČASA V STRAŠLJIVIH POVEDKAH.....	181
8.4.3 KATEGORIJA ČASA V LEGENDNIH POVEDKAH	181
8.4.4 KATEGORIJA ČASA V RAZLAGALNIH POVEDKAH	182
8.4.5 KATEGORIJA ČASA V ROPARSKIH POVEDKAH	183
8.4.6 KATEGORIJA ČASA V SOCIALNIH POVEDKAH	184
8.4.7 KATEGORIJA ČASA V ANEKDOTAH.....	184
8.5 SKLEP	186
9 KATEGORIJA KRAJA.....	189
9.1 KATEGORIJA KRAJA V ZGODOVINSKIH POVEDKAH O ŽIVLJENJU DO 2. SVETOVNE VOJNE.....	189
9.2 KATEGORIJA KRAJA V ZGODOVINSKIH POVEDKAH O 2. SVETOVNI VOJNI	190
9.3 KATEGORIJA KRAJA V PRIPOVEDIH O ŽIVLJENJU PO 2. SVETOVNI VOJNI IN TEHNIČNEM RAZVOJU	196
9.4 KATEGORIJA KRAJA V DRUGIH ŽANRIH Z ZGODOVINSKIMI MOTIVI.....	198
9.4.1 KATEGORIJA KRAJA V BAJČNIH POVEDKAH	198
9.4.2 KATEGORIJA KRAJA V STRAŠLJIVIH POVEDKAH	199
9.4.3 KATEGORIJA KRAJA V LEGENDNIH POVEDKAH	200
9.4.4 KATEGORIJA KRAJA V RAZLAGALNIH POVEDKAH	201
9.4.5 KATEGORIJA KRAJA V ROPARSKIH POVEDKAH.....	202
9.4.6 KATEGORIJA KRAJA V SOCIALNIH POVEDKAH.....	203
9.4.7 KATEGORIJA KRAJA V ANEKDOTAH	204
9.4.8 SKLEP.....	206
10 OSEBE.....	209
10.1 OSEBE OBČE ZGODOVINE	209
10.1.1 EKSPPLICITNO POIMENOVANJE OSEB	209
10.1.2 IMPLICITNO PRIKAZOVANJE OSEB.....	213
10.2 OSEBE LOKALNE ZGODOVINE	213
10.2.1 EKSPPLICITNO POIMENOVANJE OSEB	213
10.2.2 IMPLICITNO PRIKAZOVANJE OSEB.....	216
11 FUNKCIJA ZGODOVINSKIH POVEDK.....	218
12 SKLEP	223
13 VIRI IN LITERATURA.....	228
13.1 VIRI	228
13.2 LITERATURA	230

KAZALO SLIK

Slika 1: Območje med Savinjo, Savo, Sevnično in Gračnico.....	12
Slika 2: Zgodovinska motivika v zbirki Glasovi 1988-2013.....	83
Slika 3: Delež skrajno eksplicitnih in implicitnih časovnih opredelitev v povedkah, nastalih po osebnih izkušnjah	186
Slika 4: Delež skrajno eksplicitnih in implicitnih časovnih opredelitev v povedkah, nastalih po predhodnem pripovedovanju.....	187
Slika 5: Delež posameznih krajevnih navedb v pripovedih po osebni izkušnji.....	207
Slika 6: Delež posameznih krajevnih navedb v pripovedih po predhodnem pripovedovanju.....	207

KAZALO TABEL

Tabela 1: Kategorija časa v posameznih povedkah o življenju do 2. svetovne vojne po posredovanju predhodnega pripovedovalca.....	173
Tabela 2: Kategorija časa po spominskem obnavljanju lastne izkušnje v posameznih povedkah o 2. svetovni vojni	176
Tabela 3: Kategorija časa v posameznih povedkah o 2. svetovni vojni po posredovanju predhodnega pripovedovalca	177
Tabela 4: Primerjava števila povedk po posameznih časovnih opredelitvah	178
Tabela 5: Kategorija časa po spominskem obnavljanju lastne izkušnje v posameznih povedkah o življenju po 2. svetovni vojni in tehničnem razvoju.....	180
Tabela 6: Kategorija časa v legendnih povedkah po posredovanju predhodnega pripovedovalca	181
Tabela 7: Kategorija časa v anekdotah po spominskem obnavljanju lastne izkušnje	185
Tabela 8: Kategorija časa v anekdotah po posredovanju predhodnega pripovedovalca	185
Tabela 9: Kategorija kraja v posameznih povedkah o 2. svetovni vojni po osebem doživetju	193
Tabela 10: Kategorija kraja v posameznih povedkah o 2. svetovni vojni po predhodnem pripovedovanju.....	194
Tabela 11: Primerjava števila povedk po posameznih krajevnih opredelitvah.....	195
Tabela 12: Kategorija kraja po spominskem obnavljanju lastne izkušnje v posameznih povedkah o življenju po 2. svetovni vojni in tehničnem razvoju	198
Tabela 13: Kategorija kraja v anekdotah po spominskem obnavljanju lastne izkušnje	205
Tabela 14: Kategorija kraja v anekdotah po posredovanju predhodnega pripovedovalca	205

POVZETEK

Zgodovino v najširšem smislu besede upovedujejo zgodovinske povedke. A zgodovinski motivi se ne pojavljajo samo v njih, pač pa tudi v drugih pripovednih folklornih žanrih.

Magistrska naloga za vir svojega preučevanja jemlje povedke, zbrane v 42. knjigi zbirke Glasovi. Ob motivno-tematski analizi ter analizah oseb, časa in kraja s teorijo intertekstualnosti ugotavlja zaznavanje in ubesedovanje zgodovinskega ozadja in dogajanja v folklornih pripovednih žanrih. Povedke, ki upovedujejo življenje do 1. svetovne vojne, ju neredko priklicujejo implicitno, razpršeno in na posameznih mestih. Nanju namigujejo posamezni subjekti, nedoločljivo obdobje oz. čas, kraj, fragmentarni, transformirani motivi, motivni drobcji ipd. A prav tako je v njih opaziti tudi eksplicitne odnosnice, ki jasno usmerjajo v sistemsko zgodovinsko predlogo. V povedkah o 1. in 2. svetovni vojni ter tehničnem razvoju se le-te pojavljajo še bolj strnjeno, celostno. V vlogi osrednjih motivov poustvarjajo zgodovinsko dogajanje. V vseh obravnavanih povedkah prevladuje očitna asimilacijska citatna perspektiva, ki poudarja ujemanje s predlogo. Disimilacijsko citatno perspektivo je opaziti le pri bajčnih povedkah.

Zgodovinske osebe se v zbranem folklornem gradivu pojavljajo redko, večinoma kot stranski motivi ali motivni drobcji, ki dopolnjujejo zgodovinsko ozadje. Povedk, ki na besedilni ravni poustvarjajo dogajanje, povezano z zgodovinsko osebo, je zelo malo.

Medtem ko se s časovno oddaljenostjo, pripovedovalčevo neudeležbo pri dogodku in naravno komunikacijo občutek za kategorijo časa bistveno zmanjša, včasih celo do popolne redukcije, se kategorija kraja v povedkah ohranja z različnimi jezikovnimi sredstvi.

KLJUČNE BESEDE: slovstvena folklor, zgodovina, zgodovinski motivi, zgodovinske povedke, zgodovinske osebe, intertekstualnost, obča in posebna medbesedilnost, citatna perspektiva

ABSTRACT

History in the broadest sense of the word is put into words by historical tales. However, historical motifs do not only appear in historical tales, but also in other folk narrative genres.

The Master's thesis takes the tales collected in the 42nd book of Glasovi collection as the source of its study. The theory of intertextuality is used to do the thematic and motivic analysis and the analyses of characters, time and place in order to determine the perception and narration of historical events and their historical background in folk narrative genres. The tales of life up to World War I often evoke historical events and their background implicitly, disorderly and in individual places. They are suggested by individual subjects, unidentifiable period, time or place, fragmentary and transformed motifs, fragments of motifs etc. However, explicit antecedents which clearly direct towards a systematic historical presentation can also be observed. In the tales of World Wars I and II as well as in the tales of technical development explicit antecedents occur even more concisely and comprehensively. Being in the role of central motifs they recreate historical events. An obvious assimilative citation perspective emphasizing the matching with the historical presentation is prevalent in all considered tales. Dissimilative citation perspective is found only in myth tales.

In the collected folklore material historical figures appear rarely, mainly as side motifs or fragments of motifs that complement the historical background. The tales that on the text level recreate the events associated with a historical figure are scarce.

Whereas the sense of time category is significantly reduced, sometimes to a complete reduction, by temporal distance, narrator's nonparticipation in the event and natural communication, the place category is preserved in the tales by different linguistic means.

KEY WORDS: literary folklore, history, historical motifs, historical tales, historical figures, intertextuality, common and special intertextuality, citation perspective

1 UVOD

Po osnovni definiciji zgodovinske povedke tematizirajo zgodovino v najširšem smislu besede. Vendar imajo kljub pričakovanjem z njo relativno malo skupnega; le-ta jo namreč podpira z bolj ali manj trdnim časovnim okvirjem in ji posoja resnične oz. zgodovinske osebnosti. Vprašanje zgodovinske resničnosti slovstvena folklorna pušča ob strani; pomembneje ji je, da pripoved zbuja videz resničnosti. To najbolje ilustrira dejstvo, da konkretnemu mestu ali osebi pripisan dogodek lahko še večkrat zasledimo pri drugih osebah in drugod, na geografsko oddaljenih mestih (Stanonik 1999: 285). V tej luči gre morda razlagati tudi definicijo I. Grafenauerja (1944: 47): »Zgodovinska pripovedka najčešče z vso resnobo združuje kaj nenavadnega, presenetljivega, celo nadnaravnega s tem, kar je navadno, dobro znano in pred očmi, pa se zdi zato pogosto nekako voglata, ostra in čudna.«

So jih zato zbiralci slovstvene folklorne tako radi puščali ob strani? V zbirkah, izdanih do sredine 20. stoletja, katerih seznama sta objavljena v Narodopisju Slovencev¹ in Zgodovini slovenskega slovstva I² jih je namreč bore malo, komaj za sol.³ Tudi v poznejših zbirkah

¹ France Kotnik, *Pregled slovenskega narodopisja*, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana: Klas, 1944, 40–41.

² Lino Legiša, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana: Slovenska matica, 1956, 133–134.

³ Najprej naletimo nanje v Pajkovih *Črticah iz duševnega žitka štajerskih Slovencev*, izdanih leta 1884. Že na prvi strani sicer odkrijemo pripoved o Atili, na drugih pa so tu in tam vključene v avtorjevo opisovanje šeg in navad prebivalstva. V Šašljevih *Bisernicah I* iz leta 1906 lahko preberemo dve pripovedi o Turkih (Kofanji Vrh, Turki pod Žežljem), tri leta pozneje prav tako dve o Kraljeviču Marku. Prvič lahko žanrsko poimenovanje (zgodovinske pripovedke) v zbirki zasledimo leta 1924 v Kotnikovih *Storijah I* (Koroške narodne pripovedke in pravljice). V njej najdemo dvanajst povedk, ki prinašajo snov o bojih karantanskih Slovencev s Franki, vdorih Turkov, obdobju protestantizma, kugi in Francozih na Slovenskem (Krvave krnice, Agata – Hildegarda, Turki v Kokri in Železni Kapli, Druga o Turkih, Turki v Rožu, Še ena o Turkih v Rožu, Turki v Šent Janžu v Rožu, Turki v šentjanški cerkvi, O Ungnadu ali Vuhnarju, Hudo bolijé, Francozi v Rožu, Francozi v Slovenjem Gradcu). Presenetljivo in malce nenavadno je, da je avtor v sklepno poglavje ob bok desetemu bratu in večnemu šuštarju postavil še povedke o Kralju Matjažu (Kralj Matjaž, Kralj Matjaž in voznik, Kralj Matjaž pod Peco, Kralj Matjaž pod Dobračem). V Möderndorferjevih *Narodnih pripovedkah iz Mežiške doline* iz leta 1924 se šestim povedkam o Turkih pridružujeta še povedki o tem, kako so biriči v času Marije Terezije lovili nabornike in kako je Jožef II. preganjal menihe. Sledijo jim povedke o skritih in odkritih zakladih. Število zgodovinskih povedk se poveča v Keleminovi zbirki *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, izdani leta 1930. V zadnjem poglavju je avtor zbral enainvajset povedk z zgodovinsko tematiko ter jih naslovil Junaške snovi. Upovedujejo snov Atilo, prihoda Slovencev in spopadov s Franki, turških vdorov, različnih graščakov ter Petra Klepca. V Zupančevi zbirki *Bili so trije velikani – belokrajinske pripovedke* iz leta 1932 naletimo na drobce zgodovinskosti v poimenovanih krajeh, opisih preteklih dogodkov, vendar so hkrati močno prepleteni z bajčnimi ali pravljicnimi motivi (prim. Turki, Zaklad na Semeniču, Pripovedka o krupeljskih graščakih, Zakleti grad na Mehovem, Kako so Belokrajinci hodili na tlako, Zvonovi z Magdalenske stene). Orožnova zbirka *Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi* iz leta 1936 se od drugih bistveno razlikuje, saj – kot lahko predvidevamo že po naslovu – prinaša obilo zgodovinskih povedk. Niz zbirk do sredine 20. stoletja, ki vsebujejo zgodovinske pripovedi, zaključuje Möderndorferjeva *Koroške narodne pripovedke* iz leta 1946. V razdelku, naslovljenem Ljudski spomini, je avtor zbral sedemnajst zgodovinskih. Osmim, objavljenim že v zbirki iz leta 1924 (prim. Turki v Mežici, Turki I, II, III, IV, V, Biriči lovili nabornike in Jožef II. preganjal menihe), je avtor v duhu novega povojnega časa dodal še štiri povedke s turško snovjo, po dve povedki o graščakih, neimenovanem cesarju ter eno o cesarju Maksimiljanu.

druge polovice 20. in prvem desetletju 21. stoletja ni drugače. Prelomnico zariše zbirka Glasovi, ki začne izhajati leta 1988. V njej imajo svoje mesto med različnimi pripovednimi žanri tudi zgodovinske povedke.

Teoretični del naloge predstavlja jugozahodno Štajersko z zgodovinskega vidika, opredeljuje pripovedne žanre v slovstveni folklori ter se navezuje na metodo intertekstualnosti in njeno uporabnost v slovstveni folkloristiki. Osrednji empirični del naloge analizira povedke z zgodovinskimi motivi, zbrane v 42. knjigi zbirke Glasovi. Povedke je v obdobju 2009–2011 pripovedovalo enaintrideset pripovedovalcev z območja med Savinjo, Savo, Sevnico in Gračnico. Le-tega sta Jakob Rigler in Tine Logar leta 1993 uvrstila v štajersko narečno skupino, narečje poimenovala kot posavsko, v njem pa ločila tri govore: zagorsko-trboveljskega, laškega ter sevniško-krškega.

Že hiter pregled povedk daje slutiti, da se zgodovinski motivi ne pojavljajo samo v zgodovinskih povedkah, pač pa tudi v drugih žanrih. Motivno-tematska analiza v osrednjem delu išče stičišča med zgodovinskimi motivi v najširšem smislu besede in folklornimi pripovednimi žanri ter jih interpretira z vidika intertekstualnosti. Obravnava jih tako glede na občo kot posebno medbesedilnost. Ob posameznih motivih (zgodnjerednjeveški motivi, srednjeveški gradovi, srednjeveški samostani – kartuzija v Jurkloštru, srednjeveške cerkve. Celjski grofje, turški vpadi, reformacija, kmečki upori, čarovništvo, kuga, razsvetljenstvo, gospodarske dejavnosti, gradovi in graščine novega veka, rokovnjači, izseljevanje na začetku 20. stoletja, 1. svetovna vojna, obdobje med obema svetovnjima vojnama, 2. svetovna vojna, tehnični razvoj) ugotavlja tipe predlog (besedilne, besedilnonizne in sistemske; besedne in nebesedne; literarne in neliterarne; sodobne in pretekle; istojezične in drugojezične; domače in tuje), načine njihovega zaznavanja (kazalke in simptomi citatnosti) in preoblikovanja ter se ustavlja ob vrednostnih razmerjih, ki se gradijo med predlogami in novim okoljem (asimilacijska in disimilacijska citatna perspektiva).

V nadaljevanju ob analizi jezikovnih sredstev odgovarja na vprašanje percepcije časa in kraja v povedkah v procesu folklorizacije. Ukvarja se z eksplicitnim in implicitnim izražanjem teh kategorij, upoštevajoč izhodišče, ali pripovedovalec ubeseduje lastno doživetje ali posreduje že nekoč slišano pripoved.

Dogajanje v zgodovinskih povedkah motivirajo (tudi) zgodovinske osebe, zato je predzadnje poglavje namenjeno njim. Loči osebe obče (sv. Hema Krška, Marija Terezija, Friderik II. Celjski, Herman II. Celjski, Jošt Soteški, Veronika Deseniška, Jan Vitovec, Matija

Gubec, Adolf Hitler, Josif Stalin, Josip Broz – Tito in Radovan Gobec) in lokalne zgodovine (razbojnik Franc Guzaj, duhovniki Alojzij Pavlič, Matija Stoklas, Peter Koprivec, Jože Zrim, učitelji Blaž Jurko, Oton Brelih, Martin Jezernik, Irena Claube, zdravnik Franc Pungerčič), njihovo eksplicitno poimenovanje ali implicitno prikazovanje ter vlogo v osrednjih ali stranskih motivih.

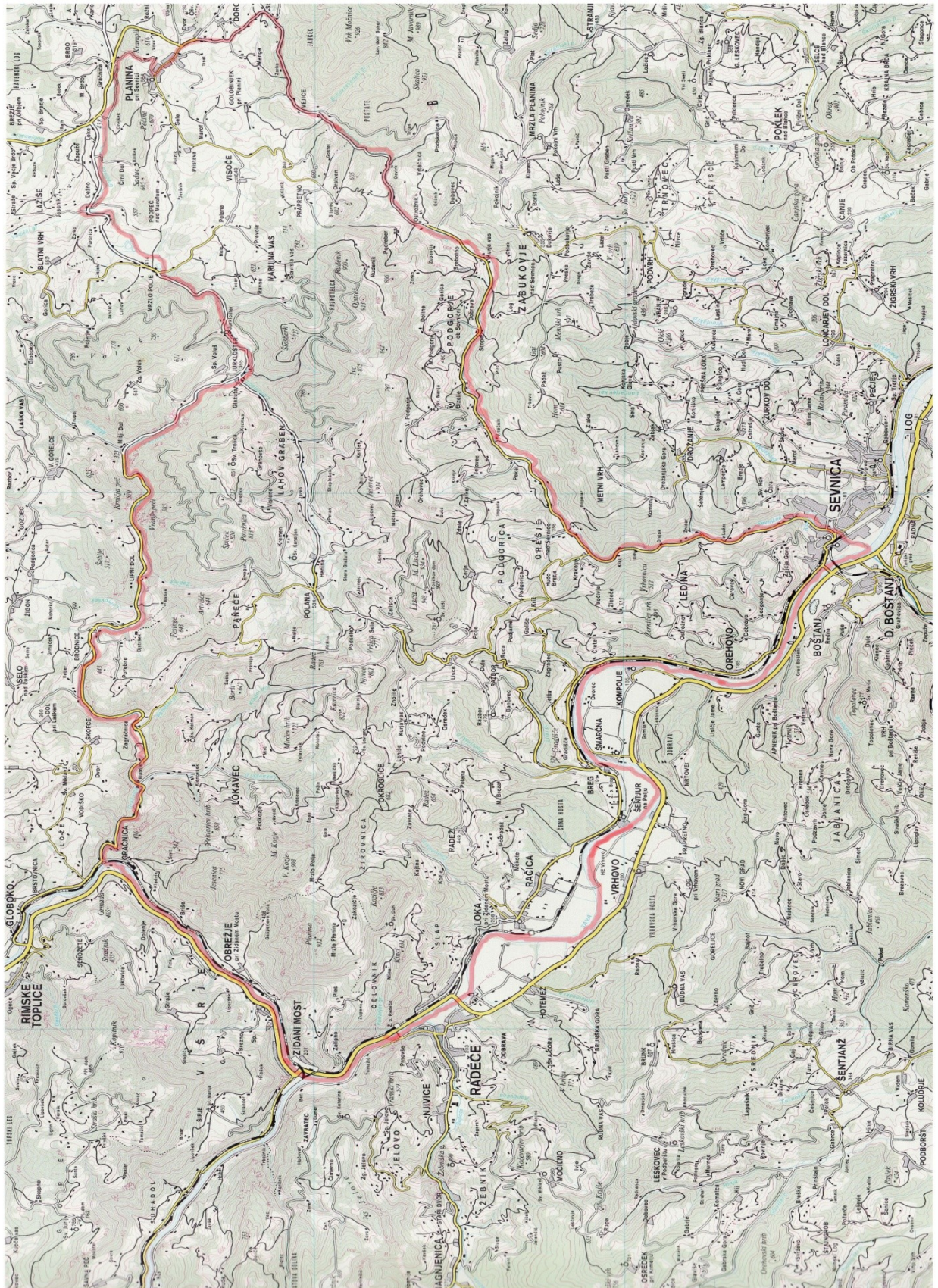
Zadnje poglavje se ukvarja z vprašanjem funkcije zgodovinskih povedk. Glede na spoznanja domačih in tujih ter preteklih in sodobnih raziskovalcev išče njihovo mesto v sodobni družbi. Prikazuje njihovo vlogo kot pomožnega zgodovinskega vira, sredstva za lažje razumevanje domoznanstva, privlačnega predmeta turistične propagande ter (enakovrednega) člana pri interdisciplinarnem znanstvenem raziskovanju.

2 GEOGRAFSKA PREDSTAVITEV OBMOČJA

V geografskem pogledu se na obravnavanem območju srečujejo: spodnje Posavinje, zgornje Posavje in zahodno obrobje Kozjanskega – hribovito območje z izrazito kmečkim zaledjem ter v dolini ob rekah ležeča večja urbana naselja (Sevnica, Boštanj, Loka, Radeče, Zidani Most, Rimske Toplice). V geološkem smislu območje spada v razgibano Posavsko hribovje oz. Posavske gube, za katere je značilen krepko naguban relief s strmimi in ostrimi vrhovi ter ozko zarezanimi dolinami z obilico tekočih voda. V srednjem delu trboveljsko-laške sinklinale so ob močnih prepokah v podolžni smeri izviri tople vode v Izlakah, Rimskih Toplicah, Laškem in Podčetrtku. Dolina ob spodnji Savinji je ozka, vrezana v dno trboveljske sinklinale, ponekod je prostornejša in obdana z nižjimi griči. Savinja tu dobiva mnogo pritokov, med njimi tudi Gračnico, ki sicer teče skozi tesno, skalnato sotesko. Med Rimskimi Toplicami in izlivom Gračnice Savinja zapusti dno laško-trboveljske sinklinale ter prestopi v litijsko antiklinalo, ki pomeni osrednji del Posavskega hribovja z značilnimi vrhovi: Kum, Sveta planina, Kovk, Kopitnik, Veliko Kozje in Lisca. Dolina Savinje pri izlivu v Savo v Zidanem Mostu je prava soteska z zelo strmimi pobočji in skalnatimi goličavami. Dolina Save je različno oblikovana, odvisno od kamninske osnove se tako pri Radečah razširi, pa spet zoži pri Kompolju. Pri Sevnici doseže terciarno kadunjo, na desni sprejme reko Mirno, na levi pa potok Sevnično, ki sicer izvira na področju Bohorja, nato pa se njena dolina ponovno stisne (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 171, 245).

Okvirne meje območja so sicer predstavljali reki Sava, Savinja ter potoka Sevnična in Gračnica, a sem marsikje in marsikdaj segla čeznje, saj so kraje tod in onstran voda marsikdaj v zgodovini povezovale upravnopolitične in cerkvenoupravne opredelitve. Tako sem vključila tudi Radeče, Svibno, Boštanj in Sevnico, ki pa so slednjič vendarle pomenili dokončno geografsko zarezo obravnavanega območja.

Slika 1: Območje med Savinjo, Savo, Sevnico in Gračnico (Atlas Slovenije 1992: 131–133)

3 ZGODOVINSKA PREDSTAVITEV OBMOČJA

3.1 PREDZGODOVINSKO IN ANTIČNO OBDOBJE

3.1.1 ODKRITJA IZ PREDZGODOVINSKEGA OBDOBJA

Posamezni kraji obravnavanega območja so bili poseljeni že v predrimski dobi, o čemer pričajo razmeroma bogate najdbe predvsem iz halštatske in latenske dobe. Tako so predzgodovinska gradišča odkrili v Drožanjem, na Razborju, Preski, Radni ob cesti proti Krškemu v današnji občini Sevnica. V Dolenjem Boštanju so leta 1911 odkopali halštatske gomile z bogatimi najdbami, ki jih hrani Narodni muzej v Ljubljani, na predzgodovinske gomile so naleteli tudi v občini Radeče, in sicer v krajih Brunk, Hotemež, pri župnijski cerkvi na Svibnem in na hribu pod trgom v Radečah. Pri gradnji ceste Radeče–Litija leta 1934 pa je prof. Srečko Brodar na Njivicah odkril paleolitsko postojanko, ki je poleg Potočke zijalke na Olševi drugo paleolitska naselbina na Slovenskem. V votlini ob cesti so našli kosti jamskega medveda, koščeno orodje in kamnite artefakte. Najdišče, ki je nekoliko starejše od olševskega, sodi na začetek mlajšega paleolitika (Leksikon Dravske banovine 1937: 83, 256, 267, 268, 298).

3.1.2 RIMSKO OBDOBJE S POZNOANTIČNIMI UTRDBAMI

Med sodobnejšimi odkritji je pomenljivo zlasti delo Slavka Ciglenceškega. V dolini Gračnice v zaselku Marof blizu Jurkloštra je naletel na marmorni blok z nenavadno motiviko. Ta je povezana s čaščenjem predkrščanskih boštev in s poselitvijo tega območja v rimskem obdobju, prinaša pa redko kombinacijo Kibelinega in Apolonovega kulta. Na prednji strani osrednje mesto zavzema upodobitev bora, pod katerim naj bi si omotični Atis vzel svojo moškost. Z drevesa visi na levi strani tamburin, značilen atribut, ki je igral pomembno vlogo pri iniciacijah v Kibeline misterije. Za njim se skriva frigijska kapa s štirimi križi – zvezdami, ki je značilen atribut orientalskih moških boštev, predvsem Atisa in Mitre. Upodobljeni so še glasbeni instrumenti: dvojna piščal v spodnjem delu reliefa, dve majhni čineli ob deblu in trstenka. Uporabljali so jih v Kibelinem kultu, Kibelina spremljevalca pa sta tudi leva v spodnjem delu reliefa, med katerima je motiv krone v obliki obzidja. Na eni strani reliefa se tako prepletajo Kibelini in Atisovi motivi, na drugi pa upodobljeni elementi označujejo Apolona: velik trinožnik, po katerem se vzpenja kača, nad njim pa so lira, dva plektruma in

krokar. Samo po sebi se postavlja vprašanje namembnosti spomenika – domneve nas lahko vodijo od svetišča v bližini vode do manjše nekropole. Privlačnejša in verjetnejša je prva možnost – tudi zaradi očarljive naravne lege v bližini slapa. Kot lahko ugibamo o funkciji spomenika, tako lahko podobno sklepamo o dataciji, saj ni na razpolago zanesljivih elementov. Glede na sočasne spomenike s podobno motiviko in kvaliteto izvedbe smemo spomenik uvrstiti v 2. stoletje, torej v čas, ko so orientalska boštva uživala največjo priljubljenost in podporo (Ciglencečki 1998: 251–259).

Barvit zemljevid rimskih najdb na Slovenskem dopolnjujejo tudi kraji jugozahodne Štajerske. Številne odkrite rimske starine, med katerimi so zelo pomenljivi oltarji vodnih božanstev Neptuna, Savusa in Adsulate, pričajo, da sta bili Radeče in Sevnica v tem času pomembni pristanišči za trgovino po Savi. Brodarji so postavljali zaobljubne kamne rečnim božanstvom za srečno prestano vožnjo. Savus pomeni reko Savo in obenem njeno božanstvo, Adsaluta pa je najverjetneje Savinja. Pridružujeta se jim še votivna kamna, najdena pri podružnični cerkvi sv. Jurija v Šentjurju na Polju, ki sta bila do leta 2001 vzdana v stebrih ob vhodu na šentjursko pokopališče, danes pa sta na ogled na sevniškem gradu.

Rimljani niso izkoriščali le vodnih žil, ampak so gradili tudi ceste po obronkih hribov. Tako je bila v Radečah 34. postaja na rimski prometni cesti Aquileia (Oglej)–Siscia (Sisak). S to cesto se je tu križala pot Poetovio (Ptuj)–Celeia (Celje)–Zidani Most–Radeče–Neviodunum (Drnovo pri Krškem). Sodeč po letnicah pozneje najdenih rimskih novcev, so okrog leta 290 v Zidanem Mostu čez Savo zgradili kamnit most. Ob veliki suši leta 1834 so se namreč prikazali ob desnem bregu Save ostanki stebra rimskega mostu, pri odstranjevanju le-teh pa so naleteli na kup srebrnih in bronastih novcev ter zlato čašo. En novcec je imel letnico 50, drugi pa 260 (Leksikon Dravske banovine 1937: 267–268, Jelovšek 1972: 57).

Sledovi rimskega obdobja so najbolj očitni v imenu mesta Rimske Toplice, čeprav je le-to takšno ime dobilo šele sredi 19. stoletja, ko so v kraju odkopali rimske starine. Sodeč po slednjih, so bogastvo teh toplic uživali že takrat, o čemer priča najdena rimska kopališka rotunda, v kateri so bili vzdani štiri votivni kamni iz belega marmorja v čast in hvalo tamkajšnjim nimfam za ozdravljenje. Iz tega obdobja so tudi marmornata tla v rimskem bazenu in temelji kopališkega poslopja. V bližnji Šmarjeti je obstajala večja rimska naselbina, pri raziskovanju pa so naleteli na denar cesarjev Avgusta, Klavdija in Trajana, mozaična tla in več napisnih kamnov (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 196).

Rimske novce in napisne kamne so našli tudi v naseljih Razbor, Okroglice, Znojile, Čelovnik, Ruda, Lisca in Henina.

Kot potrjujejo posamezne najdbe in odkritja, je bila torej rimska kolonizacija v obravnavanih krajih omejena na pomembnejše strateške in prometne točke. V tem času so tod vodile pomembne prometne poti, s tega vidika izstopata seveda predvsem Sava in Savinja, obravnavano področje pa je pomenilo tudi najlažji prehod iz doline Save na Štajersko. Tako je pomembna rimska pot vodila od Celja po obronkih gora nad Savinjo v dolino Save, pri Laškem se je odcepila pot čez Marijo Gradec in Sv. Lenart v Jurklošter in Planino ter naprej v Panonijo. Iz doline Save pa je druga pot vodila med Okroglicami in Poljem proti Lisci na prelaz na Gradcu, od koder so potovali naprej v Panonijo. V Okroglicah je stala rimska trdnjava s posadko, okrog nje se je razvila večja naselbina, o čemer spet pričajo številne izkopanine (Leksikon Dravske banovine 1937: 297).

Avstrijski arheolog in zgodovinar Rudolf Egger je področje južne Štajerske v širšem zaledju Celeje in Petovione med Savinjo, Savo in Sotlo leta 1929 označil kot polis Norikon, katerega naravnogeografske danosti so nudile svojevrstne prednosti in možnosti preživetja v viharnem poznoantičnem obdobju. Poleg tega pa se je nahajalo med dvema najpomembnejšima rimskima cestama, ki sta z vzhoda vodili v Italijo – prva je bila iz Karnuntuma oz. današnjega Petronela ob Donavi skozi Ptuj, Celje in Ljubljano čez gorske prelaze v Italijo, druga pa iz Sirmija oz. Sremske Mitrovice skozi Sisak, Drnovo pri Krškem do Ljubljane, kjer se je združila s prvo (Ciglencečki 1992: 3–4).

Po Atilovi smrti leta 453, ki je sprožila plaz preseljevanj plemen in nastanek novih zvez, so Hune v Panoniji nasledili Vzhodni Goti, ki jim je vzhodnorimski cesar Marcijan podelil status zaveznikov. S tem je prišel skrajni južni del Norika v interesno območje Konstantinopla in je dobil novo ime Polis Norikon. Uradni konec rimskega imperija leta 476 tega območja ni neposredno prizadeval, sledilo je celo štiridesetletno obdobje miru pod vzhodnogotskim kraljem Teodorikom Velikim. Po njegovi smrti leta 526 je sledila vojna z Bizantinci, ki se je končala z vzhodnogotskim porazom. Današnji ostanki utrd in ohranjenih predmetov na tem območju kažejo tako prisotnost Gotov kot kratkotrajno oblast Bizantincev. Bizantinski cesar Justinijan je noriško mesto in panonske utrdbe z diplomatsko potezo daroval Langobardom ter tako zaustavil frankovsko prodiranje proti vzhodu. Langobardi pa so se kmalu obrnili proti darovalcu, kralj Alboin jih je namreč leta 568 povedel v Italijo in tako Alpe za vedno odrezal od imperija. Na slovenskem ozemlju pa je zazevala politična praznina z redkimi staroselci, ki so živeli v višinskih in od prometnih cest odmaknjenih utrdbah ter niso več predstavljali vojaške sile. Tako so lahko po dolinah Save, Drave in Mure do konca 6. stoletja globoko v predalpski prostor prodrli Slovani, ki so tudi na obravnavanem področju naleteli na težko dostopne staroselske postojanke, kar dokazujejo tudi številni toponimi,

izpeljani iz podstave Lah, s katero so slovanski prišleki poimenovali starejše romanizirano prebivalstvo. Na obravnavanem področju so to naslednji kraji: Laška vas, Lahov Graben, Laše, Lahovnik in Lažišče (Ciglencečki 1992: 6–14).

Eno izmed starodavnih gradišč, s katerimi je po navadi povezana tudi ohranjena slovstvena folklor, je **Grac nad Razborjem**. Nahaja se pod Lisco ob cesti Breg–Jurklošter. Prva raziskovanja je tu leta 1908 opravil Avguštin Stegenšek (1909: 164), ki je odkril 50 cm debel obrambni zid, vezan z malto, in nekaj predmetov. Razen rimskih novcev, o katerih poroča kronist razborske šolske kronike, so druge najdbe skromne in tako ne vemo, ali je bila postojanka stalno poseljena, ali je bila le pribežališče ali pa morda občasno celo bivališče manjšega vojaškega oddelka.

Slavko Ciglencečki (1992: 35–39) je med najbolj obetajoča poznoantična najdišča na slovenskem in srednjeevropskem ozemlju uvrstil **Gradec pri Prapretnem**, 732 m visok hrib v zavetju Rudenika med Planino pri Sevnici in Jurkloštom. V poznoantičnem času trajno poseljeno naselbino sestavlja zidanih 20 stavb, ki so se zaradi posebne in težko dostopne lege dobro ohranile. Osrednje mesto zavzema zgodnjekrščanska cerkev, okoli katere so polkrožno razporejene druge zgradbe vse do roba utrdbe, s čimer so olajšali obrambo. V bližini vhoda se je nahajala dolga zgradba z več prostori – po vsej verjetnosti bivališče dežurne posadke. Najdbe, značilne za 4. in 5. stoletje, nakazujejo življenje v naselbini, med njimi pa so: dve rovnici, tri bronaste pasne sponi, čebulasti fibuli, svinčeno vretence z orantom, ki je tudi sicer ena izmed redkih upodobitev človeka v molitveni drži iz poznoantičnega obdobja na Slovenskem.

Torog pri Velikih Grahovšah z naravno obrambno lego opozarja na prazgodovinsko gradišče, ki je bilo nato ponovno uporabljeno v poznoantičnem obdobju, kar kažejo najdbe lončenih črepinj posod, narejenih na lončarskem kolesu. Zaradi skromnih arheoloških izkopavanj težko pojasnujemo, ali je šlo za pribežališče ali trajnejšo naselbino (Ciglencečki 1992: 40–41).

Hrib **Vranja peč** (585 m nadm. v.) pri Jurkloštru se strmo dviga nad dolino potoka Gračnica. Nekdanja naselbina je omogočala dostop le z južne strani, hiše pa so se stiskale v manjše sedlo med skalami na ozkem grebenu. Redke najdbe, kot so drobcji značilnih posod, železen zvonec, dokazujejo obstoj naselbine v poznoantični dobi. Pri gradnji ceste v neposredni bližini hriba so leta 1987 naleteli na poznoantično grobišče z delno ohranjenimi okostji ter na dve bronasti pasni sponi iz 6. stoletja (Ciglencečki 1992: 53–55).

Ena od najbogatejših in najbolj znanih poznoantičnih postojank je **Ajdovski gradec nad Vranjem pri Sevnici**, ki že od leta 1818 nagovarja različne raziskovalce.⁴ Utrjena naselbina v odročni dolini pod Bohorjem razkriva kompleks cerkva, ki vodijo k tezi, da je bil tu škofovski sedež. Zgornja cerkev je bila namenjena maševanju, na terasi pod njo pa sta cerkev za birnanje in krstilnica, ki je sicer prava redkost med poznoantičnimi utrdami. S pravokotno apsidno, šeststraničnim krstilnim bazenom in najdeno kamnito skrinjico z bronastimi deli lesenega relikviarija dopolnjuje bogastvo naselbine. V spodnji cerkvi so se v prezbiteriju ohranili: polkrožna klop za duhovščino, ostanki škofu namenjenega osrednjega sedeža in ostanki štirih podnožij marmornate oltarne mize. V jugozahodnem vogalu cerkve je bila grobnica, ki je ohranila pet okostij cerkvenih dostojanstvenikov. Ostankom sakralne arhitekture v tej naselbini se pridružujejo še: zbiralnik za vodo s koritom, z vedrom, s kolescem škripca, lestvijo in cevmi, stanovanjska hiša, ki je bila verjetno glede na najdene predmete (utež v podobi boginje Lune, posrebrena skleda tehtnice, srebrna igla – pisalo, amfore kot merniki za tekočine in možnar kot mera za razsuto blago) ter lego zraven zgornje cerkve bivališče cerkvenega dostojanstvenika. Tudi v sosednjih enoprostornih zgradbah so raziskovalci odkrili pravo zakladnico predmetov, ki so povezani z različnimi dejavnostmi, nujnimi za preživetje naselbine. Tako Ajdovski gradec pomeni kombinacijo sakralnega središča in trajno nastanjene naselbine z obrambnim zidom in obrambnim stolpom (Ciglencečki 1992: 57–65).

3.2 SREDNJEVEVEŠKA UPRAVNOPOLITIČNA PODOBA IN GRADOVI

Naši predniki so se tod naselili takoj po prihodu v novo domovino in si izbrali mesta, kjer so našli sledove prejšnjih naselij. Hkrati so tudi krčili gozdove. Po prihodu Frankov je bilo to območje vključeno v savsko mejno grofijo. Prihod Madžarov je tujo fevdalizacijo nekaj časa zadrževal, po zmagi nad njimi v drugi polovici 10. stoletja pa so nemški vladarji

⁴ Med prvimi je bil Ivan Anton Zupančič, sledili pa so mu Jernej Pečnik od leta 1886 do leta 1890, Emanuelle Riedl na začetku 20. stoletja, Peter Petru s sodelavci Narodnega muzeja iz Ljubljane in Inštituta za prazgodovino in zgodnjo zgodovino iz Münchna v sedemdesetih letih ter Timotej Knific z ekipo ljubljanskega Narodnega muzeja v osemdesetih letih, raziskovanja in zaščitna dela pa tečejo s presledki še zdaj. Glavne značilnosti in obseg naselbine je nakazal E. Riedl, vsa nadaljnja bolj sistematična in organizirana raziskovanja pa so odstirala nove razsežnosti in poglede na življenje v času preseljevanja ljudstev (Ciglencečki 1992: 57–58).

ustanovili Savinjsko mejno grofijo, ki je segala do Suhe krajine. Pretežni del obravnavanega področja je bilo od leta 1016, ko ga je kot alod od cesarja Henrika II. prejel savinjski grof Viljem II., v rokah Askvincev. Do leta 1147 je bilo tako upravno-politično del Savinjske krajine, vendar je v njej zavzemalo svojstven položaj, tvoreč nekakšno enklavo z lastnim upravnim in gospodarskim središčem v Laškem. To t. i. laško gospostvo je na zahodu segalo do Trbovelj, na severu do kraja Tremarje, na vzhodu do Kalobja, Jurkloštra in Sevnice, na jugu pa je segalo preko Save in zaobjemalo Radeče z bližnjo okolico. Gospodarji so bili sprva grofje Breže-Seliški, saj je področje do 12. stoletja sodilo v alodialno gospostvo Heminega rodu. Vsa Savinjska krajina, razen Svibnega in posestev kosezov, je predstavljala velik alod savinjskih mejnih grofov. Po smrti zadnjega mejnega grofa Viljema II. je Hema z darovnicami Cerkvi začela drobiti to precejšnjo posest, ki so si jo pozneje delile različne veje njenih potomcev, pri čemer je nastalo tudi laško gospostvo. Na jugu je bila posest Svibenskih gospodov, na zahodu meja Savinjske krajine, na vzhodu je nastala meja z darovnicama krškemu samostanu in pozneje krški škofiji (Planina in Boštanj) ter salzburški nadškofiji (Sevnica), na severu pa so dobili posest Vovbržani. Med temi posestvi je bilo na sredi laško gospostvo. Po letu 1106 so zaradi poraza Heminih potomcev posest dobili Spanheimi. Po smrti grofa Bernarda jo je leta 1148 podedoval njegov nečak, štajerski mejni grof Otokar VII. Traungavec. Dediči Traungavcev v posesti Savinjske marke in Laškega so bili leta 1192 Babenberžani. Ko so slednji leta 1246 izumrli, je dediščino prevzel češki kralj Otokar II., ki jo je dal v zakup moravskemu škofu Brunu. Po smrti Otokarja II. leta 1278 je Laško postalo deželnoknežja last Habsburžanov, ki so gosposčino izročali v zakup Vovbržanom in kasneje Celjanom (Rybář 1976: 211–212).

Spodnjo Savinjsko dolino so si do leta 1335 lastili koroški Majnhardinci, ki so upravljali gospostvo skupaj s Kranjsko še po letu 1311, čeprav je tega leta laško gospostvo, razen ozemlja južno od Save (Radeče), prešlo v okvir Štajerske. Habsburški prevzem Kranjske leta 1335 je spremenil tudi politično sliko v Laškem. Friderik Žovneški, ki je postal kranjski glavar, je želel pridobiti laško gospostvo, da bi povezal svoje Celje s kranjskimi posestvi na Dolenjskem in tako posedoval monopolno prometno lego. Leta 1336 je prejel Laško z Radečami, Freudeneggom in Klauzenštajnom v zastavo od Habsburžanov. Celjani so obdržali laški grad in gospostvo do izumrtja leta 1456, potem sta kot zakupna deželnoknežja posest prehajala iz rok v roke različnih rodbin. Leta 1620 so laško gosposčino kupili Mosconi, ki pa so jo leta 1665 prodali zadnjim lastnikom grofom Vetter von der Lilie. Ta rodbina jo je obdržala do zemljiške odveze po marčni revoluciji leta 1854.

V laškem sosedstvu ali na njegovem obrobju so se sčasoma izoblikovala gospostva, med katerimi so tudi: Planina (1190), Sevnica (1256), Boštanj (1197), Stari in Novi grad ali Erkenštajn (okoli 1300), Žebnik (okoli 1150), Svibno (okoli 1175), Jurklošter (1173) in Ruda (1635) (Koropec 1976: 253–268).

Gradovi so nastajali na Kranjskem ter slovenskem Štajerskem in Koroškem od konca 10. stoletja, večinoma pa šele od 12. in 13. stoletja dalje. Pojav pravih gradov je povezan s prenehanjem madžarske nevarnosti, ko je bilo treba ozemlje med vzhodnimi Alpami in Jadranom upravnopolitično reorganizirati. V spremenjenih družbenih razmerah je grad postal simbol oblasti in socialne samostojnosti. Lastniku je omogočal politično in gospodarsko obvladovanje teritorija ter osnivanje družine. S svojim lastnikom pa je delil isto usodo – lahko je bil pravno povišan ali ponižan. Bil pa je tudi končni cilj različnih vojn, ki so odražale uveljavljanje deželne in državne politike. »V visokem in poznem srednjem veku je bilo posedovanje gradov bistveno za osnivanje dežel, deželnogospodarskih uradov, teritorialnih gospostev. Pomen ozemlja se je odražal v gostoti grajske mreže na njem.« Na Štajerskem je bilo največ gradov na ozemlju krške škofije, salzburške nadškofije, štajerskih Otakarjev in Babenberžanov, severno od Celja pa je zaradi razpadanja askvinskega teritorija, dedovanj, osnovanj posebnih rodov askvinskih sorodnikov in ministerialov nastajala raznovrstna skupina gradov različnih gospodov (Žovneški, Vojniški, Ortski, Ehrneggi) (Kos 2005: 18–22).

3.2.1 SEVNICA

Zgodovina gradu in kraja je povezana z razvojem salzburške nadškofijske posesti v štajerskem Posavju. Sevnica se prvič omenja leta 859, ko jo je kralj Ludvik Nemški podaril salzburški nadškofiji, ki je ostala njena lastnica do leta 1595. Grad Sevnica (Lichtenwald) se je nahajal na zahodnem robu posavske salzburške posesti in je skupaj s Tvarogom, Rajhenburgom in Brežicami pomenil enega od štirih upravnih sedežev, kjer se glede na salzburško politiko ni mogel za stalno zakoreniniti noben plemiški rod. Postavili so ga na začetku 13. stoletja, kar sklepamo po omembah gradu v listinah iz leta 1275 in 1292 (Kos 2005: 368). Sedanjo obliko je dobil v letih 1500–1520. Leta 1480 je grad zavzel ogrski kralj Matija Korvin, a mu ga je avstrijski cesar Maksimiljan kmalu iztrgal in ga leta 1494 vrnil salzburškemu nadškofu. Nadškof Wolf Ditrich ga je leta 1595 prodal Inocencu pl. Mosconu. V 18. stoletju so ga prevzeli Auerspergi, v 19. pl. Rebenburgi in mnoge druge plemiške rodbine. Zadnji lastnik do konca 2. svetovne vojne je bil Lucca Wallmoden (Jakič 1995: 97).

Do konca 13. stoletja se je ob vznožju gradu razvil tudi trg. Njeni zemljiški gospodje so Sevnici zaradi trgovskih in prometnih vidikov naklonili trške pravice že okoli leta 1322. Starejši trški privilegiji se niso ohranili, verjetno so jih uničili tako požari kot sovražniki. Leta 1513 je nadškof Lenart potrdil privilegij, ki sta ga izdala nadškofa Eberhard in Sigismund. Govori o skrbi trškega sodnika za blagostanje trga, azilski pravici, ravnanju z ubijalcem ipd. (Leksikon Dravske banovine 1937: 82–83).

3.2.2 BOŠTANJ

V srednjem veku je Boštanj pripadal najprej grofom Breže-Seliškim, po letu 1043 ženskemu samostanu v Krki na Koroškem, po letu 1072 pa krškim škofom. Že v prvi polovici 11. stoletja je bil verjetno zgrajen prvotni boštanjski grad (Savenstein), last gospodov Boštanjskih, ki se prvič omenjajo leta 1197 (viteza Oton in Wulfing de Sowennstein). Večji obodni grad z bergfridom in palacijem in s pozneje prizidanimi stavbami znotraj obzidja je nastal na pobudo škofije najverjetneje po sredi 12. stoletja. Verjetno se je razvil iz starejšega ministerialnega dvora, imetniki pa so bili vseskozi le krški vazali. Zadnji podatki o njih so iz leta 1330, nato so kmalu izumrli. Krška škofija je grad podeljevala v fevd štajerskim Kacenštajnom, nato pa Celjskim grofom. Leta 1515 so ga poškodovali uporni kmetje, a so ga kmalu obnovili in obdali z močnim obzidjem in okroglimi obrambnimi stolpi. V 17. stoletju je kljub temu propadel, tedanji lastniki pl. Reffingerji pa so pod grajskim gričem blizu Save sezidali nov dvorec. Danes na nekdanji boštanjski grad spominjajo temelji, v skalo vrezan obrambni jarek ter renesančni obrambni stolp. Grad je bil sicer starejši kot pod njim ležeča vas, ki je prevzela njegovo ime in se prvič omenja v 14. stoletju (Kos 2005: 110, Leksikon Dravske banovine 1937: 256).

V hribovju Jablanice nad Logom pri Vrhovem je na griču Stari grad svoje čase stal **grad Erkenštajn (Erkenstein)**, ki so ga upravljali krški vazali vitezi Erkhensteini in gospodje Mirenski. To območje je sprva posest savinjskih grofov Breže-Seliških, v letih 1072–1681 pa krške škofije. Leta 1681 je gosposčino kupila družina Zetschker. Grad se prvič omenja leta 1300 kot Herchinstayn, leta 1334 kot vest ze Ekkenstein, leta 1451 pa kot haws und vest Eckhenstein. V letih 1381–1456 je bil v rokah grofov Celjskih. Leta 1442 ga je delno razdejal Jan Vitovec, leta 1635 pa so ga požgali uporni kmetje. Lastniki Zetschkerji so ga sicer obnovili, a kmalu tudi opustili in nekaj sto metrov nižje pozidali Novi grad (Jakič 1995: 50).

3.2.3 SVIBNO IN RADEČE

Od srede 12. do srede 13. stoletja so nastajali štirioglati večnadstropni stolpasti gradovi z naravno zavarovano lego in dodatnimi obrambnimi napravami, kar pomeni, da je obrambni vidik prevladal nad stanovanjskim. Nekaj tovrstnih podobnosti kaže grad Svibno (Scharfenberg), ki je stal na impozantni stožčasti vzpetini nad dolino Sopote zahodno od Radeč že pred letom 1169, ko prvič zasledimo Konrada s Svibnega. Konec 12. stoletja so Svibenski oz. vitezi Ostovrharji spadali med najpomembnejše gospode na Savinjskem, saj so kot priče prisostvovali poslom štajerskih mejnih grofov, grofov Andeških, salzburških nadškofov, v 13. stoletju pa celo cesarju Frideriku II. Težišče njihovih dejanj je bilo na Štajerskem, kjer so imeli do leta 1244 večjo posest in grad St. Michel v dolini Lungau, dobili so obširne posesti na Gorenjskem, na Dolenjskem pa vrsto fevdov od freisinške škofije. Okoli leta 1200 so se sorodstveno povezali z bavarskimi Galli. Po letu 1244 je Henrik III. Svibenski dedoval po gospodih s Planine (tudi za grad Podsreda), njegova veja se je odtlej včasih imenovala Planinsko-Svibenski, dokler se ni po letu 1285 dokončno razcepila in se je tretja veja Svibenskih zakoreninila na Podsredi. Glavna veja se je še naprej vzpenjala in prišla do Krškega, Smlednika, Prežeka, Klevevža, Otočca, Kostanjevice, Štrasberka, Rekštanja in Gorenjega Mokronoga. Po smrti Friderika II. so se preusmerili na Kranjsko, se navezali na Spanheime ter se okoriščali s težavami in posestjo freisinških, krških in salzburških gospodov. V drugi polovici 13. stoletja so bolj ali manj uspešno krmarili med različnimi političnimi interesi – češkim kraljem Otokarjem, oglejskim patriarhom Filipom Spanheimskim, ogrskim kraljem Štefanom in se v vojni med kraljema Rudolfom in Otokarjem z večino kranjskih in štajerskih plemičev postavili na stran prvega. Viljem II. Svibenski se je obrnil proti Tirolsko-Goriškim ter Habsburžanom, milost slednjih pa je ponovno pridobil njegov sin Rudolf I.

Ko je večji del nekdanje Savinjske grofije leta 1311 prešel pod Štajersko, je svibensko gospostvo v nasprotju s tem v letih 1335–1369 pripadalo Kranjski. Zaton Svibenskih poteka vzporedno z vzponom Celjskih, ki so najprej kupili gospostvo Podsreda, nato leta 1363 prevzeli gospostvo Planina. Svibenska glavna veja je najprej izgubila Lanšprež in Krško, zastavila Svibno Celjanom in z obljubo zvestobe slednjim izgubila svojo samostojnost. V njihove odnose se je vpletel vojvoda Leopold III., ki je Svibenskim leta 1382 vzel grad in jim dal novo bivališče v sedanjem Mariboru. Gradu Svibno pa kljub temu niso dobili Celjani, saj ga je imel v zastavi deželni pisar Pavel Ramung. Svibenski so se tako vrnili in ga okoli leta 1390 ubili. Vojvoda Viljem jim je leta 1396 dovolil dosmrtno bivanje na gradu, a so ga že naslednje leto predali v varstvo gradiščanu, ki naj bi ga po smrti zadnjega Svibenčana

Viljema predal deželnemu knezu. Grad je tako ostal deželnoknežja last in ga Celjani niso zasegli. Po hitrem menjavanju lastnikov je bil grad razdejan že v 17. stoletju, v današnjih razvalinah pa težko prepoznamo značilnosti nekdanj mogočnega obodnega gradu, ki so ga sestavljali palacij, bergfrid in dve stolpasti poslopji ter obdajalo renesančno obzidje z obrambnimi stolpiči (Kos 2005: 220–224).

Stari radeški grad na Vranskem hribu nad sotočjem Sopote in Save je konec 12. stoletja zgradila ena od treh vej Svibenskih, ki so se odtlej imenovali Radeški gospodje. Leta 1206 se omenja vitez Robert, grad pa šele leta 1336 kot »vest Ratschah«. Tega leta sta ga avstrijska vojvoda Albreht in Oton prodala Frideriku Žovneškemu. Celjski grofje so na njem gospodarili do leta 1456. V bojih za njihovo dediščino je bil porušen, pozneje pa so ga obnovili. Habsburžani so ga kot deželnoknežji fevd dajali v zakup Wernegkhom, Lambergom, Višnjegorskim gospodom, Mosconom ... Danes o njem pričajo ostanki obodnega zidu in obrambnega stolpa (Jakič 1995: 52).

Na Žebniški gori nad dolino Sopote pri Radečah je stal grad Žebnik (Sibenegg), prebivališče žebniških gospodov, ki se prvič omenjajo leta 1139. Grad je posredno omenjen leta 1155 kot Sibenekke, neposredno pa leta 1286 kot »castrum in Sybenekke«. Bil je babenberški, vovbrški, celjski in deželnoknežji fevd, ki so ga nato po žebniških gospodih upravljali Scheyri, Galli, Wernegkhi, Višnjegorski, Lambergi in Mosconi. Leta 1442 ga je porušil vojskovodja Jan Vitovec (Jakič 1995: 53).

3.2.4 ZIDANI MOST

Kraj je zaznamovala prometna vloga, s katero je posredno povezan tudi nastanek gradu Klausenstein ali Starega gradu. Vojvoda Leopold Slavni iz dinastije Babenberžanov je dal leta 1222 sezidati most čez Savo in ga dve leti pozneje izročil njegovemu namenu. Tako je promet med Štajersko in Primorjem, ki je dotlej potekal le po Tuhinjski dolini skozi Kamnik in Škofjo Loko v Italijo, zdaj ubral novo smer po dolinah Savinje in Save, saj je bil Leopoldov cilj preusmeriti trgovsko pot z Dunaja k morju skozi deželno glavno mesto Gradec, nato prek Maribora in Celja do Zidanega Mosta in skozi Ljubljano, Vrhniko in Postojno v Furlanijo in Italijo. V obrambo tega mostu je dal postaviti že omenjeni grad. Leta 1279 se omenja kot castrum Chlosenstein, ki ga je cesar izročil v zastavo grofu Ulriku Vovbrškemu. Leta 1336 so ga dobili Žovneški gospodje. Grad in kamniti most so leta 1441 porušili Celjani. Kamniti most je bil v tistih časih velika redkost, ki so jo prebivalci poudarili s tem, da so kraj poimenovali po njej (Rybář 1976: 214).

3.2.5 PLANINA PRI SEVNICI

Na strmem skalnatem griču nad Planino pri Sevnici naletimo na razvaline nekdanjega gradu Planina (Montpreis), najpomembnejšega fevda krške škofije na spodnjem Štajerskem. Do srede 11. stoletja je bilo ozemlje last savinjskih grofov Breže-Seliških, nato pa krškega samostana oz. škofije. Grad, katerega romanski palacij, nanj prislonjeni bergfrid in obzidje naj bi stali že v sredini 12. stoletja, se prvič omenja leta 1227 kot castrum Momparis. Sprva so ga upravljali planinski vitezi. Leta 1190 se tako omenja Ortolf de Munparis iz rodbine Trušenjskih, ki je pridobil tudi Podsredo in se tako postavil v vrsto najmogočnejših krških vazalov. Ko je z Ulrikom Planinskim rodbina izumrla, so grad v sredini 13. stoletja podedovali gospodje Ptujski. Podsredo pa so upravljali njihovi sorodniki gospodje Svibenski, ki so prevzeli tudi rodbinsko ime gospodov Planinskih. Zaradi velikih dolgov so grad leta 1339 prodali žovneško-celjskim gospodom. Po izumrtju Celjanov je Planina leta 1456 postala deželnoknežji fevd, ki so ga upravljali različni oskrbniki in zakupniki. Med njimi je grad leta 1564 temeljito obnovil baron Jošt Jožef Thurn. Planinski graščaki so bili tudi baroni Mosconi, in sicer v letih 1588–1763. V sredini 19. stoletja je grad že močno propadal, tedanji lastnik grof Gustav Bloome ga je v drugi polovici 19. stoletja pustil popolnoma propasti. Med razvalinami prepoznamo romanski palacij z ohranjenimi strelnimi linami v pritličju ter zgodnjegotskimi okenskimi odprtini v nadstropjih, v gotiki prizidani stanovanjski palacij z velikimi okni ter romanski polkrožno zaključeni vhod v obzidju (Kos 2005: 341–344).

3.3 CERKVENA ORGANIZACIJA

3.3.1 JURKLOŠTER

Čeprav praviloma redovna postojanka dobi ime po kakšnem menihu ali priorju, A. Stegenšek (1911: 2) meni, da je pred prihodom kartuzijanov tamkajšnjo posest užival neki Jurij, po katerem se je imenovala Jurjev dol ali Jurjeva dolina. Latinsko ime za jurkloštrsko kartuzijo je Gyrio, Giurio, Gyriowa ipd., ker pa so bili prvi tukajšnji menihi francoskega in italijanskega rodu, so ime spremenili v sedanjo obliko. Pozneje se v nemški obliki pojavijo tudi imena: Geyraw, Gairach in Geirach. Po relikvijah sv. Mavricija, ki so jih prinesli v Jurklošter, so kraj poimenovali tudi Dolina sv. Mavricija.

Kartuzijanski samostan je v dolini Gračnice v letih 1167–1174 ustanovil krški škof Henrik I. Z ustanovo je hotel povečati svoj ugled in poudariti lastništvo nad posestjo v Savinjski krajini, ki jo je želel podrediti svoji škofiji, saj je tamkajšnja posest ležala na ozemlju oglejskega patriarhata, nad katerim je želel pridobiti diecezanske pravice. Ker so kartuzijanska redovna pravila zahtevala, naj bodo meniške naselbine v samoti in daleč od obljudenih naselij, se je Henrik odločil za ozko in zaprto dolino Gračnice. Tako kot druge postojanke tega cerkvenega reda sta tudi jurkloštrsko sestavljala dva samostana: t. i. zgornja hiša s cerkvijo sv. Janeza Krstnika, namenjena patrom, in t. i. spodnja hiša, namenjena bratom konverzom, v Marijini vasi. V njenem sklopu so bila tudi gospodarska poslopja in Marijina cerkev, po kateri je kraj dobil ime. Najstarejši ohranjeni dokument, izdan za jurkloštrsko kartuzijo, je listina papeža Aleksandra III. 3. junija 1173 ali 1174, s katero »naznanja, da ga je krški škof Henrik obvestil o ustanovitvi jurkloštrske kartuzije. /.../ S to listino je ustanova prejela potrditev od najvišje cerkvene oblasti, obenem pa je dokument priča, da je bila jurkloštrska kartuzija ustanovljena okoli leta 1170.« (Mlinarič 1991: 110)

Prvi znani prior Viljem se omenja 22. januarja 1187. Škof Ditrik se je takrat mudil na svojem gradu v Pilštanju in je izdal listino o darovani zemlji v Rovih pri Konjicah za žičko kartuzijo, ki jo je kot priča podpisal omenjeni prior. Vendar je že okoli leta 1190 samostan gospodarsko in moralno-versko propadal, kar se pripisuje revščini in skromni oz. nerodovitni zemlji ter posledično majhnim dohodkom samostana. Razmere je poskušal urediti prior Odon, sicer pisec in menih v Žičah, a mu ni uspelo, o čemer je šel osebno obvestit papeža Klemna III. v Rim in mu predlagat svoj odstop z mesta priorja. Tako samostan v letih 1199–1208 pravzaprav ni deloval. Na mestu »spodnjega« samostana v Marijini vasi je krški škof Ekehard 13. aprila 1200 ustanovil proštijo, zgradbe »zgornjega« samostana pa so pričele propadati. A tudi proštija ni dolgo živela, saj je njena zadnja omemba v listini iz leta 1223, v kateri ji krški kapitelj namenja dodatne dohodke (Mlinarič 1991: 112–113).

Za oživitev kartuzije se je zavzel vojvoda Leopold III. in 9. septembra 1209 izdal ustanovno listino, s katero je začrtal meje posesti. Kartuzijani so od svoje posesti, ki jo je imela prva kartuzija, izgubili precejšen del, vendar jim je vojvoda dal nadomestilo zanjo severno od Gračnice – ves gorski hrbet od današnjega Sv. Lenarta nad Laškim proti Sv. Rupertu do potoka Lahomnice, na katerem so bila že tedaj nekatera naselja. Nove meje samostanske posesti je vojvoda Leopold v listini natančno določil, in sicer: na jugu predstavlja mejo Gračnica, na vzhodu cesta proti Dobju in ob njej ležeči potok, ki se v Mišjem Dolu zliva v Gračnico. Zunaj tega strnjenegega ozemlja jim je podaril še vinograd na Planinci v današnji fari Kalobje ter Mariboru določil vsakoletno plačevanje petih mark

samostanu za nakup rib. Tako so se kartuzijani vrnili v Jurklošter, obnovili propadajoča poslopja zgornjega samostana, ker pa so v nekdanjem spodnjem samostanu še vedno bivali kanoniki, so se verjetno bratje konverzi naselili v današnji vasi Marof, saj ta s svojo nenadno odprto lego in tekočo vodo omogoča kmetijske gospodarske dejavnosti samostana (Stegenšek 1911: 8–10).

Papež Inocenc III. je leta 1212 izdal bulo, s katero je jurkloštrski kartuziji podelil vrsto privilegijev ter jo sprejel pod svoje varstvo (Mlinarič 1991: 121).

Med zadnjimi popravili in novogradnjami kartuzije je bila gradnja samostanske cerkve, ki jo je na lastne stroške v poznoromanskem slogu in s križnorebrastim obokom pozidal vojvoda Leopold VI., ustanovitelj kartuzije. S svojim slogom in »babenberškim« obokom je postala vzor vsem drugim cerkvam t. i. laške skupine, od katerih sta še danes ohranjeni cerkev sv. Martina v Laškem in cerkev sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu. Samostanska cerkev, ki v glavnem oltarju hrani relikvije sv. Mavricija, je bila posvečena leta 1227. V listini iz tega leta je vojvoda Leopold na novo začrtal posestne meje, povečal posest južno od Gračnice ter k dotedanjim prihodkom dodal še nove iz njegovega mariborskega urada. Redovnikom je nad samostanskimi posestvi podelil pravico do nižjega in višjega sodstva, izvršitev smrtne kazni pa je prepustil deželnemu sodišču v Laškem (Zadnikar 2002: 41–44).

Leta 1228 je papež Gregor IX. potrdil vse samostanske pravice, sprejel samostan v varstvo apostolske stolice in mu naklonil veliko svoboščin. Med njimi so: prosto sprejemanje novincev, oprostitev desetine od vseh ustanovnih zemljišč, prepoved naselitve kakšnega drugega duhovnega reda v bližini samostana, oprostitev udeležbe na concilijih, proste volitve priorja brez škofovega vpletanja. (Mlinarič 1991: 121)

Jurkloštrskim priorjem – iz druge polovice 13. stoletja po imenu poznamo tri: Viljema, Jakoba in Petra – so bile zaupane naloge v povezavi z duhovnimi ustanovami. Tako je jurkloštrski prior skupaj z žičkim in stiškim opatom sodeloval pri preiskavi tožbe koroškega vojvode Bernharda Spenheimskega zoper šentpavelskega opata, ki naj bi zapravljaj imetje svojega samostana (Mlinarič 1991: 126).

Kartuzija je bila v naslednjem obdobju deležna dobrote marsikaterega predstavnika svetne in cerkvene gospode. Med njimi so bili tudi krški škof Ulrik I., koroški vojvoda Bernard Spanheimski, njegova sinova Ulrik III. in drugi sin Filip, salzburški nadškof. Leta 1243 je koroški vojvoda Bernard poklonil samostanu zemljišče v Ljubljani, svojem glavnem mestu na Kranjskem, za gradnjo hiše, ki bi omogočala osnovanje postojanke, na kateri bi se lahko menihi ustavili na poti skozi Ljubljano ali pa bi služila kot skladišče pridelkov. Za to so

si sicer prizadevali vsi večji samostani. Menihe je tudi oprostil plačevanja mitnine, ki bi jo sicer morali plačevati v Ljubljani. Tri leta pozneje jih je oprostil mitnine tudi v vseh drugih mestih na svojem ozemlju. Bernardov sin Ulrik jim je leta 1266 povečal letne dohodke iz svoje kostanjeviške kovnice in mitnice.

V drugi polovici 13. stoletja sta svojo dobroto samostanu izkazala tudi Ulrik Vovbrški in grofica Neža, ki sta mu leta 1278 podarila dve vasi na ozemlju laške gosposčine: Krajni dol in Kalobje. Posest sta mu verjetno dala do svoje smrti (Mlinarič 1991: 127–128).

Sicer pa ta čas označujejo tudi spori s sosedi, največkrat povezani s posestnimi mejami in letnimi dohodki, največkrat desetini, ki so si jih morali menihi na istem ozemlju deliti tudi z drugimi upravičenci. Tako je znan več desetletij trajajoč spor jurkloštrskih kartuzijanov in gornjegrajskih benediktincev zaradi desetine v pilštanjski župniji, ki se je končal leta 1269, ko je savinjski arhidiakon Leopold potrdil dogovor iz leta 1236 ter prisodil gornjegrajskemu opatu dve tretjini desetine, župniku pa eno tretjino. Glede desetine z osmih kmetij, ki so bile spremenjene v travnike, naj bi opat od kartuzijanov ne terjal ničesar, dokler ne bi bili spremenjeni v obdelovalno zemljo. Le-ti so bili dolžni opatu in župniku dajati desetino, če bi prior ali njegovi podložniki obdelovali zemljo v celoti ali deloma (Mlinarič 1991: 128–129).

Iz prve polovice 14. stoletja po imenu poznamo le štiri priorje: Guida, Jerneja, Štefana in Petra. V tem obdobju se je za jurkloštrsko in ostali dve kartuziji zavzemal predvsem oglejski patriarh Otobonus, ki jih je zavaroval pred pohlepnostjo svetne gosposke ter pritiski posameznih zastopnikov Cerkve. Z listino iz leta 1305 je arhidiakone, župnike in njihove namestnike pozval, naj upoštevajo vse privilegije, ki jih imajo jurkloštrski menihi, poleg tega pa naj poskrbijo, da na njihovih teritorijih ne bo ubeglih podložnikov Jurkloštra. V zadeve Jurkloštra je leta 1307 posegel tudi papež Klemen V., ki je v pismu stiškemu opatu naročal, da posamezniki ne bodo kratili pravic Jurkloštru. Tudi vojvoda Albreht II. je leta 1339 pozval Friderika Žovneškega, naj varuje jurkloštrske kartuzijane, in mu kot deželnemu glavarju na Kranjskem prepovedal, da bi posegal v pravice menihov, zlasti še pri točilnici v Laškem. Očitno knežji uradniki niso upoštevali listine iz leta 1227, zato je moral vojvoda Albreht poseči z navodili Frideriku Žovneškemu. Za korist kartuzije so v tem času skrbeli tudi: Majnhard IV., goriško-tirolski grof in koroški vojvoda, njegov sin Henrik, senjsko-modruški grofje z darovnicami (Mlinarič 1991: 129–130).

Kartuzijani so bili v neposrednih ter bolj ali manj dobrih stikih z gospodi s Planine, fevdniki krške cerkve, ki so postali njihovi zavetniki in dobrotniki, a včasih tudi krivični sosedge v ozemeljskih sporih. S kartuzijo je bil v dobrih stikih Oton Planinski, ki so ga kartuzijani skupaj z njegovo ženo obravnavali kot dobrotnika, ki jima pritečejo »duhovne

milosti« tudi po smrti. Njihovi odnosi so se zaostri že v naslednji generaciji Planinskih, s sinovoma Henrikom in Ulrikom, na kar je prav gotovo vplivalo finančno slabljenje Planinskih⁵ (Mlinarič 1991: 132–133).

Iz druge polovice 14. stoletja so znani naslednji priorji: Andrej, Ulrik in Mihael iz Prage, ki je sicer znan po svojih prizadevanjih za novo postojanko v Pleterjah, bil pa je tudi desetletni vizitator Zgornjenemške redovne province. Kot samostanskega dobrotnika srečujemo oglejskega patriarha Ludvika, z darovnico iz leta 1368 pa se začne dolga vrsta listin Celjanov v dobro kartuzije, čeprav so njihovi prvi stiki znani že iz druge polovice 13. stoletja. Vsekakor pa so se poglobili s Friderikom I. Herman I. je leta 1368 zapisal kartuziji malo desetino na vseh samostanskih posestvih na Štajerskem in desetino v župniji Sv. Rupert ter primaknil 60 mark denarja. Kartuzijani so se v zameno obvezali, »da bodo okoli praznika sv. Marka opravili aniverzarij z vigilijami in naslednjega dne s tridesetimi mašami zadušnicami za Hermanovega očeta Friderika, za njegovo mater Diemoto /.../ in za njegovega brata Ulrika, po Hermanovi smrti pa tudi zanj.« Nekaj časa za tem jim je Herman podelil še desetino v Vodružu ter 30 mark denarja, prior Andrej pa se je zavezal, da bodo menihi v kapeli na pokopališču, ki so jo pozidali Celjani, vsak dan opravili eno mašo ter v njej vzdrževali večno luč. Katarina, Hermanova vdova, je dala leta 1401 v križnem hodniku samostana postaviti nov oltar, za vzdrževanje pa menihom namenila desetino v Zgornjem Laškem, tri kmetije v Reki pri Laškem, kmetijo na Slapni ravni ter tudi nekaj denarja. (Mlinarič 1991: 134)

Največji celjski dobrotnik za Hermanom II., ki je ustanovil tudi kartuzijo v Pleterjah in Jurkloštru potrjeval njegove privilegije, je bil njegov sin Friderik, čigar radodarnost do jurkloštrskega samostana je povezana s tragično usodo njegove druge žene Veronike Deseniške, ki so jo leta 1425 pokopali v Braslovčah, nato pa domnevno premestili v Jurklošter. Njen grob naj bi bil bodisi v pokopališki kapeli, ki so jo dali postaviti Celjani, bodisi v kapeli v križnem hodniku, kjer je dala vdova Hermana I. leta 1401 postaviti oltar. Njen grob je ob ustanovitvi jurkloštrske kaplanije leta 1856 iskal Anton Martin Slomšek, vendar je napačno predvideval, da je v cerkvi. Ponovno so ga iskali leta 1937, a zaman. Friderik II. pa je z dolgim seznamom darovnic, privilegijskih listin in drugih dokumentov

⁵ Njihov grad pa je nato z gosposčino prejel v fevd Friderik Žovneški. Na planinskem gradu je tako s svojo drugo ženo Veroniko pogosto bival grof Friderik II. Celjski. Po letu 1456 so postali lastniki planinske gosposčine Habsburžani, ki so jo dajali v zastavo. Po letu 1588 si jo je pridobila rodbina Moscon, ki je imela v zakupu tudi posesti jurkloštrske kartuzije (Leksikon Dravske banovine 1937: 594).

Jurkloštru izražal svojo naklonjenost: leta 1444 mu je podaril precej posesti, dvor pri Marija Gradcu pri Laškem, dva mlina pri Laškem, več kot dvajset kmetij v Laškem, Loki, Žirovnici, pri Planini, na Polani, Spodnjem Pijavškem, ribolovne pravice na Savi pri Impolju med Krškim in Sevnico ter na delu Savinje, povečal pa je tudi število meniških celic. Pozneje je temu dodal še kmetijo pri Krškem, mlinarja in dva ribiča. V Friderikovem času so kartuzijani pridobili veliko nepremičnin in stalnih letnih dohodkov, grof pa se je odpovedal fevdni pravici za nakupljeno in podarjeno posest in dohodke. Friderik je bil posebno darežljiv po očetovi smrti leta 1435 in jim je naklonil še nove privilegije: pravico do ribolova na vseh samostanskih posestih, samostanske ljudi je oprostil plačevanja čolnine za prevoz njihovega blaga čez Savo pri Rajhenburgu in Loki pri Zidanem Mostu ter mitnine v Zidanem Mostu. Samostanskim podložnikom v Loki je v svojih gozdovih dovolil jemati les za lastne potrebe ter pasti drobnico na njegovih pašnikih. Za njihovo dobro je poskrbel tudi z naročilom svojim uradnikom, naj preprečijo njihovo zadolževanje ter naj ne jemljejo njihove zemlje, če so se že zadolžili. Jurkloštrski samostan pa je s Friderikvim posredovanjem dobil tudi pravico do kapele sv. Egidija v Zidanem Mostu (Mlinarič 1991: 226).

Za Friderikom je vse dotlej dobljene pravice, privilegije in posesti potrdil njegov sin Ulrik II., za njim pa njegova vdova Katarina. S smrtjo zadnjega Celjana je kartuzija izgubila velikega dobrotnika in varuha. Celjski dediči Habsburžani so ji sicer potrjevali privilegije, a ji niso poklanjali posesti in letnih dohodkov (Mlinarič 1991: 229).

Potem ko je bila leta 1410 vzpostavljena enotnost v kartuzijanskem redu po prvem kriznem obdobju okoli leta 1378, se je pomen jurkloštrske kartuzije in njenih priorjev za skupnost kartuzijanov zmanjšal. V prvi polovici 15. stoletja sta znana priorja Štefan in Janez Lange. Slednjemu so kot priorji sledili Andrej, Arnold (tudi vizitator Zgornjenemške province), Lenart, Janez, Nikolaj Kempf, magister filozofije, pisec številnih del in nekaj časa predavatelj na dunajski univerzi. Po dveletni (1449–1451) vlogi priorja v Jurkloštru se je vrnil v Gaming, nato pa odšel v Pleterje, od koder je verjetno ponovno prišel v Jurklošter, kjer se kot prior zadnjič omenja leta 1479. Pred njegovim povratkom se kot priorji Jurkloštra omenjajo: Martin, Gregor, Otmar in Werner. Po Nikolaju je to mesto leta 1490 zavzel Avguštin, nato pa še Hugo in Enoh (Mlinarič 1991: 229–230).

Evropo je po letu 1400 zajela gospodarska in duhovna kriza in rojevala so se nova duhovna gibanja, ki so dvomila o upravičenosti redovnih skupnosti. Kartuzijanski red je prvi udarec doživel s husitskimi vojnami v prvi polovici 15. stoletja – nekatere postojanke so bile razdejane in požgane, tako da so se morali menihi zateči v druge, vendar je redu uspelo dobiti nazaj nekatere samostane. Poleg tega zapiski generalnih kapitljev pričajo tudi o težavah

predstojnikov z njihovimi sobrati, ki niso sledili visokim ciljem z odpovedovanjem in samodisciplino. V deželah, ki jih ni zajel val reformacije, se je del menihov navduševal nad idejami humanizma. O neugodnih razmerah v kartuzijah veliko pove tudi dejstvo, da so se priorji zelo hitro menjali. Redovno vodstvo in katoliška svetna oblast sta skušala razmere urediti z različnimi odredbami in posebnimi vizitatorji-priorji, ki so se odlikovali z zglednim redovnim življenjem in diplomatskimi spretnostmi (Mlinarič 1991: 233–234).

Poleg tega je deželo in samostan pestila še turška nevarnost. Turki so ga izropali in razdejali leta 1471. V letih 1471–1477 se je generalni kapitelj nekajkrat ukvarjal s slovenskimi kartuzijami, ki so jim pretili turški vpadi, jurkloštrska je bila obravnavana leta 1476. Kapitelj je odločitev o morebitni preselitvi menihov v druge postojanke zaradi Turkov prepustil provincialnima vizitatorjema. Sicer pa je v zvezi s tem izdal tudi dve določili: »V prvem je naročil vsem redovnim hišam, da je vsak njihov član dolžan brati po eno mašo v čast Matere božje za kristjane, ki so jih Turki in drugi neverniki odpeljali v ujetništvo, v drugem pa je določil, naj vsaka kartuzija opravi tridesetdnevnicu v čast Sv. Duha za ohranitev slovenskih redovnih hiš in za rešitev njihovih oseb pred nadvse okrutnimi Turki.« (Mlinarič 1991: 190).

Čas reformacije v 16. stoletju je samostansko življenje še dodatno moralno načel – vizitacije v letih 1564, 1569 in 1571 so v Jurkloštru naletele na precejšnjo nedisciplino menihov, katerih število je sicer naglo upadalo. Iz tega časa se omenjajo priorji: Haymo, Viljem, Jurij, Gregor, Matej Gurgar, Avguštin, Filip, Lenart, Hipolit, ki so se izmenjali v zelo kratkem času, zadnjih pet v slabem desetletju (1531–1539). Podobno je bilo tudi v naslednjem desetletju: sledili so si Janez, Štefan iz Gaminga, Štefan iz Mauerbacha, Elija, Baltazar in Tomaž, ki se omenja leta 1543, nato pa nam dobro desetletje ni imensko znan noben drug prior. Šele leta 1556 se pojavi ime priorja Arnolfa Guethalsa, naslednje leto pa je samostan vodil predstojnik Elija. V letih od 1560 do 1568 se navaja prior Nikolaj. Naglo izmenjevanje predstojnikov svojevrstno kaže vesplošno gospodarsko in moralno krizo samostana, ki so jo poglobljali nedisciplinirani redovniki. Le-to je kapitelj poskušal omejiti s prestavitvami na druge postojanke. Najhujša redovna kazen za nepokorne sta bili ravno prestavitev v drug samostan, pri čemer so bili zaprti v celicah ob strogem postu, ali samostanska ječa. Že v prvi polovici 15. stoletja so tako v Jurkloštru zabeležili vsaj štiri hospitante, ki so s svojim ravnanjem vznemirjali samostanski red in predstojnike, v 16. stoletju je bilo tovrstnih menjav redovnikov precej več, sodeč po naročilu generalnega kapitlja leta 1509 vizitatorju Zgornjenemške redovne province, naj v jurkloštrski in pleterski kartuziji zamenja nekaj redovnikov in jih nadomesti z redovniki iz tujih kartuzij (Mlinarič 1991: 258–260).

Nadvojvoda Ferdinand I. in njegovi nasledniki so tudi od jurkloštrske kartuzije zahtevali vedno večje vsote denarja za obrambo pred Turki zlasti po letu 1526, zaradi česar je kartuzija tri leta pozneje ostala brez najboljšega dela posesti, kot zatrjuje prior v pismu deželnemu knezu, brez katere menihi ne morejo živeti. A zahteve deželnega kneza do kartuzije so se v nadaljnjih letih kar vrstile: prior je moral leta 1536 plačati prispevek za dunajsko univerzo, deset let pozneje prispevek za vzdrževanje cesarskih svetovalcev in odposlancev na tridentinskem koncilu. Leta 1557 je tako prior Elija redovnemu vizitatorju izrazil negotovanje in žalost nad dolgovi ter celo pomanjkanjem žita za peko kruha (Mlinarič 1991: 262).

Obratno sorazmerno z dolgovi je bilo število redovnikov, ki jih je bilo vedno manj, kar je poskušalo redovno vodstvo rešiti z nastavitvijo redovnih oseb zlasti iz Italije in Francije, a so tujci dvomljive preteklosti in morale stanje v samostanu še poslabšali. Leta 1564 je nadvojvoda Karel II. odločno posegel v razmere, naročil temeljito vizitacijo jurkloštrske in žičke kartuzije ter vizitatorju prepovedal naseljevati tuje menihe, odtujevati premoženje kartuzij, razmišljal pa je tudi o ustanovitvi seminarja, ki bi vzgajal bodoče domače kartuzijane ter poskrbel za obnovo duhovnega življenja v obeh samostanih. Nato pa se je odločil, da obe štajerski kartuziji izroči v upravo Cahariji Delphinu, papeškemu nunciju, kot komendi. Njegova glavna skrb naj bi bila gospodarska in duhovna oživitev samostanov. Delphin je za oskrbnika jurkloštrske kartuzije določil Avguština Vogrina, kasneje Kristofa Prunnerja, za vrhovnega upravitelja obeh samostanov pa Vincencija Damianisa. Ta ukrep priča, da Karel II. torej samostanov ni nameraval zapreti, a žal tudi ti posegi niso bili uspešni, saj je Delphinovo upravljanje dodatno osiromašilo gospodarstvo samostana in poglobljalo spore s sosednjimi zemljiškimi gospodi. Komajda je životarila tudi kaplanija sv. Egidija v Zidanem Mostu, pridružena samostanu. Leta 1573 je kartuzija doživela še obisk približno šesto kmečkih puntarjev z Ilijo Gregoričem na čelu, ki se je odvil zelo hitro, epizodno in relativno nenasilno. Deželni knez je poskušal z različnimi komisarji in njihovimi nadzori zavreti propadanje kartuzije. Tako komisarji leta 1577 v Jurkloštru niso našli nobenega kartuzijana, pač pa frančiškana in svetnega duhovnika, ki sta zavzeto opravljala bogoslužje (Mlinarič 1991: 279 – 300).

Že od leta 1575 pa si je kartuzijanski red močno prizadeval za vrnitev obeh štajerskih postojank, kar se je uresničilo leta 1579. Žički rektor Primož Jobst je skupaj s pleterskim priorjem Janezom Eckensteinom skrbel za obe postojanki na Štajerskem. A sprejel je nezavidljivo dediščino, davčne zaostanke in vrsto pravnih povezav z žitno in vinsko desetino ter ribolovnimi pravicami. Vendar se gospodarske razmere tudi po devetih letih niso obrnile

na bolje, tako kartuzijanski red kot nekdanji upravitelj Otolin Scazuola sta več let iskala pravico vsak zase ter si nakopala visoke sodne stroške, zaradi česar niso mogli razmišljati o naselitvi novih redovnikov v kartuziji. Deželni knez je spet pošiljal v oba samostana svoje komisarje, ki so popisovali premoženje in dajali nasvete za boljše gospodarstvo. Tako stanje ga je prisililo, da je prevzel oba samostana in izročil njuno upravo reinskemu opatu Juriju Freyseisnu, enemu izmed najbolj sposobnih samostanskih predstojnikov iz druge polovice 16. stoletja in generalnemu vikarju za cistercijske samostane v Notranji Avstriji. V poročilu iz leta 1589 o obupnem gospodarskem stanju deželnemu knezu predlaga brezplačno izročitev posesti interesentu, ki bi bil pripravljen plačati davčne zaostanke in dolgove, popraviti poslopja in urediti posest, za kar bi smel imeti zemljo in dohodke tako dolgo, dokler se mu ne bi stroški povrnili. Ponudil mu je, da s poskusno dobo dveh let prevzame obe kartuziji, če mu jih da kot komendi. A mu je leta 1591 zaradi prevelikih težav oba samostana vrnil. Deželni knez se je nato odločil, da bo posest obeh kartuzij izročil graškemu jezuitskemu kolegiju v popolno lastnino. Jezuitje so bili gospodarji obeh kartuzij dobri dve leti, saj so si kartuzijani še vedno prizadevali za vrnitev in jo uresničili leta 1593 (Mlinarič 1991: 302–329).

Medtem ko je žička kartuzija po letu 1595 zopet zaživela polno življenje, jurkloštrska ni delila iste usode – postala je namreč gospodarski obrat graških jezuitov, katerega temeljna naloga je bila prispevati k njihovemu vzdrževanju. Premoženje samostana so uporabili za njihovo univerzo in zavod v Gradcu ter za štipendije njihovim študentom, prav tako se je verjetno v Gradec selilo bogastvo samostanske knjižnice. Leta 1600 so dali samostan v najem baronu Mosconu, pravnoformalno pa ga obdržali do leta 1773, ko je bil njihov red razpuščen. Samostan, ki je prišel v državne roke, so leta 1780 porušili, k samostanski cerkvi pa prizidali grajsko poslopje. Leta 1870 je grajsko posest kupilo tržaško podjetje Zundl et Comp, deset let pozneje pa jo je prodalo premogovnemu podjetniku Henriku vitezu Drascheju. Po 2. svetovni vojni je postala družbena last (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 184).

Zaradi dejstva, da je kartuzija Jurklošter gospodarsko in kulturno zaostajala za drugimi kartuzijami, zaradi izkoriščevalskih oskrbnikov, zlasti Caharije Delphina, požarov, turških pustošenj v drugi polovici 15. stoletja se je ohranila skromna kulturna dediščina. Znani so le trije kodeksi iz 13. in 14. stoletja ter nekaj knjig, zbledelih odsevov nekdanjega bogastva ter intenzivnega kulturnega snovanja, saj se je lahko kartuzija svoje čase kljub vsemu postavljala s cenjenimi predstojniki, kakršni so bili Odon iz Novare (12. stoletje), Mihael iz Prage (14. stoletje) in Nikolaj Kempf (15. stoletje) (Mlinarič 1991: 491).

Za njenimi zidovi pa je ustvarjal tudi pesnik Seifrid (Syferidus), ki nam je okoli leta 1261 z rimano hvalnico Leopoldu VI., ustanovitelju jurkloštrske kartuzije, zapustil tudi nekaj svojevrstnih historiografskih podatkov o življenju in delu znamenitega vojvode, ki jih drugod ne moremo zaslediti. V pesnitvi omenja kraljevsko poreklo, naselitev dominikancev na Dunaju, minoritov v drugih krajih, gradnjo samostanov Lilienfeld in Jurklošter, udeležbo v križarski vojni in pri obleganju trdnjave Damiette, zasluge za mir in blagostanje dežele, posredovanje med papežem in cesarjem, ugrabitev Riharda Levjesrčnega, gradnjo dunajskega obzidja ... (Gantar 1976: 231).

Odon iz Novare, verjetno profes Velike kartuzije, je napisal knjigo pridig *Govori magistra Odon, priorja v Jurkloštru, za nedelje, praznike in svetnike na splošno*, ki se je po razpustu jurkloštrske kartuzije ohranila v prepisu v žički kartuziji. Skoraj stoleten je umrl leta 1200 v Tagliacozzu v Italiji, Cerkev pa ga je leta 1859 razglasila za blaženega (Mlinarič 1991: 492).

Mihael iz Prage je kot prior deloval v Pragi in Aggsbachu. Ob smrti ustanoviteljice tega samostana je njegov porski predhodnik prekršil samostanske zapovedi in dovolil prestopiti samostanski prag tudi ženskam. Zaradi tega dejanja ga je generalni kapitelj odstavil. V njegovo tolažbo je prior Mihael napisal delo *Tolažba za odstavljenega priorja*. Sledili sta še deli: *O štirih glavnih vrlinah za vzgojo knezov* in *Razgovor o čuvanju devištva*. Njegova dela sicer odstirajo široko poznavanje antičnih piscev, spisov cerkvenih očetov in srednjeveških teologov (Mlinarič 1991: 493–494).

Nikolaj Kempf velja za enega od najznamenitejših kartuzijanskih piscev, in ker je več kot trideset let živel na slovenskih tleh, upravičeno domnevamo, da je katero od njegovih del nastalo ravno pri nas. Njegov opus obsega verjetno dvajset del, povezanih z meniškimi življenjem, liturgijo, mistiko, pedagoškimi razpravami ... (Mlinarič 1991: 495–496)

3.3.2 ŽUPNIJE

Na obravnavanem območju je danes dvanajst župnij (Sevnica, Zabukovje, Boštanj, Radeče, Loka, Marija Širje, Šmarjeta, Razbor, Jurklošter, Šmiklavž, Šentlenart – Vrh nad Laškim, Planina), ki so v preteklosti pripadale laški, videmski in šentrupertski prafari. Večina današnjih župnij je bila v preteklosti vključena v laško prafaro, zato ji je v tej nalogi namenjeno malo več pozornosti.

Laška pražupnija je veljala za eno od največjih in najbogatejših far na slovenskem delu Štajerske. Prvič se omenja posredno z omembo laškega župnika leta 1257 ter nato leta 1269 s

cerkvijo sv. Martina. Rybář (1976: 222) tako zavrača Stegenškovo trditev, da naj bi se fara prvič omenjala leta 1205 v povezavi z listino, v kateri oglejski patriarh Wolfger navaja krajevnega župnika Wargenda. Slednjega je Stegenšek namreč napačno predstavljal kot laškega župnika in spregledal, da se v listini imenovana cerkev nahaja v prafari Pilštanj oz. fari Št. Vid pri Planini in ne v laški fari.

Ustanovil jo je oglejski patriarh, ki je izvajal tudi patronatske pravice. Patriarh Janez je leta 1399 patronat nad župnijo Laško odstopil celjskemu grofu Hermanu II., po izumrtju te družine pa je patronat prešel na Habsburžane kot dediče celjske posesti in štajerske deželne kneze, ki so izvajali patronat vse do zloma monarhije. Cerkveno je fara do leta 1751 pripadala oglejskim patriarhom. Leta 1749 je papež Benedikt XIV. na pritisk Marije Terezije ukinil oglejski patriarhat in ustanovil nadškofijo v Vidmu za beneški del in nadškofijo v Gorici za habsburški del ukinjenega patriarhata. Slovensko ozemlje južno od Drave je pripadlo slednji. Do leta 1787 je območje sodilo h goriški nadškofiji, nato pa do leta 2006 lavantinski oz. mariborski škofiji. 7. aprila 2006 je v okviru dekanije Laško pripadlo novoustanovljeni celjski škofiji.

Laška pražupnija je sodila k savinjskemu arhidiakonatu, šest laških župnikov pa je opravljalo tudi naloge arhidiakona. Območje laške prafare se ne ujema popolnoma z ozemljem laškega gospostva. Obsegala je osrednji del gospostva in segala tudi na desni breg Save pri Radečah, ni pa zajemala vikariata Trbovlje, ki je spadal k braslovški pražupniji. Prav tako ni obsegala vikariata Kalobje, ki je pripadal pražupniji Ponikva. Na jugu je mejila s prafarama Videm in Svibno, na vzhodu s pilštanjsko prafaro, na severovzhodu in severu s prafarama Ponikva in Žalec, na zahodu pa z braslovško prafaro. Že v 13. stoletju se je ločila na severni del s središčem v Laškem in južnega s središčem v Št. Ilju pri Zidanem Mostu z vikariatom v Loki pri Zidanem Mostu. Severni je ohranil svojo enotno podobo do sredine 18. st. Župnije, ki so se osamosvojile pred jožefinskimi reformami pod vladno cesarice Marije Terezije, so: Dol pri Hrastniku, Sv. Rupert nad Laškim – Breze, Sv. Jedert nad Laškim – Sedraž in Loka pri Zidanem Mostu. Pod cesarjem Jožefom II. je iz laške župnije nastalo še več novih. Tako je poleg že omenjenih laška prafara mati tudi naslednjim današnjim župnijam: Radeče, Razbor, Sv. Miklavž nad Laškim, Sv. Marjeta pri Rimskih Toplicah, Sv. Lenart nad Laškim – Vrh nad Laškim, Širje. Iz fare Loka pri Zidanem Mostu se je izločila župnija Razbor, iz župnije Radeče pa Širje. Patronat nad njimi je imel laški nadžupnik, ki je imel pravico predlagati župnike teh župnij (Ožinger 1976: 281–291).

Radeče so bile sprva podružnica laške prafare, pozneje pa vikariata Loka. Radeški vikariat je bil ustanovljen leta 1385, a se prvič izrecno omenja v letih 1429 in 1461. Leta

1681 je postal župnija, ki je do leta 1751 pripadala oglejskemu patriarhatu in savinjskemu arhidiakonatu, nato pa ljubljanski nadškofiji.

Leta 1788 je torej župnija Radeče prišla pod ljubljansko nadškofijo, Laško in Loka z vsemi novo nastalimi župnijami pa pod lavantinsko škofijo. Po prenehanju Savinjskega arhidiakonata v tem času so nastale dekanije. Laško je postalo sedež dekanije z ozemljem nekdanje pražupnije na levem bregu Save, kar pomeni, da je izgubilo Radeče. Ko je leta 1809 laški nadžupnik izgubil patronat nad župnijo Radeče, se je izgubila zadnja vez Laškega čez Savo (Leksikon Dravske banovine 1937: 268).

Zunaj farne organizacije je živel **kartuzija Jurklošter**. Po njenem zatonu je bila tu po večletnih prošnjah in posredovanju škofa Antona Martina Slomška pri cesarju Francu Jožefu leta 1856 ustanovljena kuracija, ki je postala župnija leta 1891. Ustanovljena je bila iz bližnjih delov župnij sv. Lenart, Razbor, Planina, Št. Rupert. Poleg župnijske cerkve, posvečene sv. Mavriciju, se v župniji nahaja še podružnična cerkev sv. Trojice Pri lipah. (Leksikon Dravske banovine 1937: 289)

Planinska župnijska cerkev je bila sprva podružnica pilštanjske pražupnije, iz nje naj bi se izločila pred letom 1296 kot kaplanija in pred letom 1353 kot župnija – vsaj tako navaja Leksikon Dravske banovine. Leta 1571 so sedež župnije prenesli v Št. Vid pri Planini in slednja je postala navadna podružnica do leta 1787, ko je bila ustanovljena planinska kaplanija in leta 1909 samostojna župnija. Poleg župnijske cerkve, posvečene sv. Marjeti, je danes v župniji še podružnična cerkev sv. Križa v Planinski vasi (Leksikon Dravske banovine 1937: 594).

Župnija **Šmarjeta** je bila najprej podružnica laške prafare, iz katere se je leta 1789 izločila kot lokalna kaplanija, ki so jo leto pozneje povzdignili v kuracijo in leta 1873 v župnijo. Župnijska cerkev je posvečena sv. Marjeti, podružnična pa se imenuje Marija Lurd. Nahaja se na bližnjem griču in je priljubljena romarska pot (Leksikon Dravske banovine 1937: 293).

Tudi župnija **Sv. Lenart – Vrh nad Laškim** je bila prvotno podružnica laške pražupnije, nato je leta 1789 postala kuracija (Leksikon Dravske banovine 1937: 294).

Podobno zgodovino ima tudi župnija **Sv. Miklavž nad Laškim**, ki je bila prav tako sprva podružnica laške prafare in se leta 1787 iz nje izločila kot lokalija, ki so jo leta 1873 povzdignili v župnijo. V župniji je tudi podružnična cerkev sv. Kolomana v Lokavcu (Leksikon Dravske banovine 1937: 293).

Svibno sodi med najstarejše dušnopastirske postaje 13. stoletja, saj se omenja leta 1282 in 1296. Izločilo se je iz laške pražupnije. Glede na patrocinijske sv. Križa so gospodje

Svibenski v 12. stoletju postavili lastniško cerkev, iz katere je kmalu nastala župnija. Župnik je omenjen leta 1286, župnija pa v desetinskem seznamu leta 1296 kot plebs. Župnija se je osvobodila odvisnosti od Laškega, na njuno nekdanjo vez pa je spominjala le še pripadnost savinjskemu arhidiakonatu. Cerkevno je Svibno sprva pripadalo oglejskim patriarhom in savinjskemu arhidiakonatu, leta 1461 je bilo dodeljeno takrat novoustanovljeni ljubljanski škofiji. Medtem je vikariat sv. Petra v Radečah zaradi pomanjkanja močnega lokalnega posestnika ostal podrejen Laškemu oziroma Loki. Iz svibenske župnije sta se leta 1786 izločili današnji župniji sv. Jurija pod Kumom in Dobovec. Podružnična cerkev sv. Janeza Evangelista poleg župnišča se imenuje »nova cerkev« oz. sv. Janez v kotu. Poleg te v župniji obstajata še dve podružnici, in sicer sv. Marjeta v Jagnjenici in sv. Trojica na Čimernem (Leksikon Dravske banovine 1937: 268).

Na obravnavanem območju sta župniji **Sevnica in Zabukovje**, ki sta bili najprej podružnici videmske prafare, nastale v 11. stoletju. Iz sevniške župnije se je leta 1786 ločilo Zabukovje, ki je postalo samostojna kuracija, leta 1812 pa prava župnija z župnijsko cerkvijo sv. Lenarta, enoladijske stavbe v romanskem slogu. Župnija ima sicer tudi tri podružnične cerkve: sv. Primož in Felicijan na Pokojnem Vrhu, sv. Jurij v Trnovcu in Naša ljuba gospa v Podgorju.

V Sevnici je bila kaplanija ustanovljena leta 1545, in sicer naj bi jo ustanovil Ivan Sevniški, župnik v Gotovljah, s pomočjo desetih podložnikov Gornjega in Dolnjega Brezovega. Pred tem je obstajal vikariat, ki naj bi se iz videmske pražupnije verjetno odcepil v 12. stoletju. Patriarh Pagan je leta 1331 videmsko župnijo, kamor je spadala tudi Sevnica, pridružil cistercijskemu samostanu v Kostanjevici (Tiller 1938: 6). Ko je bil ta leta 1785 z jožefinskimi reformami razpuščen, je sevniška župnija spadala pod graščino verskega sklada v Kostanjevici, ki je izvrševala patronatske pravice nad župnijo do druge svetovne vojne. Natančnih in zanesljivih podatkov o nastanku župnije v Sevnici ni, domneva pa se, da se je to zgodilo med letoma 1545 in 1581. Čeprav je bilo območje v lasti salzburške nadškofije, je s cerkvenega vidika pripadalo oglejskim patriarhom do leta 1751, ko je videmska župnija prišla pod goriško nadškofijo. Leta 1787 so jo prisodili lavantinski škofiji. Takrat je Videm postal sedež dekanije, v katero sodi tudi sevniška župnija (Höfler 1982: 38).

Sevnica, katere farni zavetnik je sv. Nikolaj, ima trinajst podružničnih cerkva: sv. Florjan v trgu v Florjanskem grabnu, sv. Matere Božje in sv. Ane v Šmarju, sv. Rok nad Sevnico, sv. Marjeta na Pečju, sv. Urh na Gornjem Brezovem, sv. Janez na Dolnjem Brezovem, sv. Benedikt na Žigrskem Vrhu, sv. Neža v Zagradcu, sv. Štefan v Vranju, sv. Lovrenc na Žabjeku, sv. Martin v Lamperčah in sv. Marija Vnebovzeta na Grački gori.

Območje dopolnjuje še današnja župnija **Boštanj**, ki je bila sprva podružnica dolenske šentrupertske prafare, nekateri deli sedanje boštanske župnije pa so pripadali tudi laški prafari. Boštanj se pojavlja v mejah šentrupertske pražupnije kot stara pomembna lastniška cerkev. Glede na patrocinj sv. Križa jo lahko datiramo v 12. stoletje (Höfler 1986: 35). Kot kuracija se omenja že leta 1296 v oglejskem desetinskem registru. Patronat nad njo je imelo boštansko gospostvo, župnika pa je verjetno potrjeval šentrupertski župnik oz. pozneje novomeški prošt. Leta 1503 je Boštanj že imel svojega župnika, to je bil Michael Diechprant, vendar se je župnija formalno popolnoma osamosvojila leta 1509, kar obravnavamo kot letnico ustanovitve župnije. Cerkveno je fara pripadala oglejskim patriarhom do leta 1751, potem do leta 1787 goriški nadškofiji in pozneje ljubljanski nadškofiji, kamor sodi še danes. Župnija Boštanj ima sedem podružnic, to so: sv. Ana na Okiču, sv. Marija Magdalena na Lukovcu, sv. Mihael na Kompolju, sv. Križ na Logu, Marijino Vnebovzetje na Topolovcu, Marija Pomočnica na Šmarčni in sv. Nikolaj pod gradom Boštanj, župnijska cerkev pa je posvečena sv. Križu (Leksikon Dravske banovine 1937: 256, Žibert 1998: 272).

Samostojna dušnopastirska postojanka je verjetno nastala v **Loki** pred letom 1325, ko je v listini s to letnico prvič omenjen župnik Vigand v Loki. Zgodovinarji upravičeno domnevajo, da verjetno ne gre za župnika v današnjem pomenu besede in za njegov službeni status v cerkvenoupravni strukturi savinjskega arhidiakonata, ampak za duhovnika, ki je deloval v dušnem pastirstvu v teritorialno zaokroženi cerkvenoupravni enoti, čigar pristojnost je bila omejena na osebje ustanoviteljeve družine. Tako si lahko razlagamo tudi že leta 1269 omenjenega vikarja Alberta, ki nastopa kot priča v listini, s katero je savinjski arhidiakon Leopold razsodil v sporu med gornjegrajskim opatom Janezom in jurkloštrsko kartuzijo zaradi desetine v Pilštanju. Leta 1632 so začeli v Loki voditi krstno matično knjigo, zato so nekateri prepričani, da je bil tega leta vikariat Loka povzdignjen v župnijo, a poročno in mrliško matično knjigo so začeli voditi šele leta 1784. Ravno poroka pa je bila po cerkvenem pravu pridržana župniku župnije, iz katere je prihajala nevesta (Leksikon Dravske banovine 1937: 297).

Poleg župnijske cerkve sv. Helene ima loška župnija tri podružnice, to so: sv. Jurij na Polju, sv. Duh na Čelovniku in sv. Fabijan in Boštjan na Polani.

Spremembe, ki jih je uvajal Jožef II. v cerkvenoupravno strukturo, so izhajale tudi iz načela, naj ne bo nihče oddaljen od župnijske cerkve več kot pol ure. Skladno s tem so si verniki takratne loške podružnice **sv. Janeza Krstnika na Razborju** prizadevali za ustanovitev nove župnije. A kljub temu takrat še niso ustanovili župnije, pač pa leta 1788

lokalno kaplanijo, ki je bila podrejena loškemu župnijskemu vikarju. A ker si je za samostojno župnijo prizadevala tudi podružnica sv. Miklavža pri Laškem, so razborskega lokalnega kaplana prestavili tja. Na ponovne prošnje vernikov je Razbor dobil stalnega duhovnika leta 1803. Čez deset let so Razbor iz dušnopastirske postojanke povzdignili v župnijo, ki so ji pridružili nekaj hiš iz sevniške župnije (Podgorica, Cirje, Zdole, Dolga rt, Orehovec). Leta 1857 so del soseske Lahov Graben priključili novi župniji Jurklošter, leta 1863 pa še vas Poreber in nekaj hiš iz vasi Paneče župniji sv. Miklavža pri Laškem. Nove spremembe župnijskih meja so se zgodile leta 1964, ko je bila župniji priključena takratna loška podružnica sv. Lovrenc na Gori skupaj z južnim delom vasi Lokavec. Severni del vasi s podružnico sv. Kolomana pa je bil dodeljen župniji sv. Miklavža nad Laškim. Naselje Gračnica, ki je do takrat sodilo k župniji Loka, so vključili v župnijo sv. Marjete pri Rimskih Toplicah. Zavetnik razborske župnije je sv. Janez Krstnik, podružnične cerkve pa so: sv. Jošt na Lisci, sv. Lovrenc na Gori in sv. Kancijan na Kremenu (Leksikon Dravske banovine 1937: 298).

Prav tako si je za samostojno župnijo prizadevala soseska **Širje**. Duhovnija je bila ustanovljena leta 1787, dodelili pa so ji del radeške župnije med Savo in Savinjo. Že leta 1799 je ostala duhovnija nezasedena, zato je duhovno oskrbo prevzel radeški vikar. Leta 1810 je vlada ponovno vzpostavila duhovnijo, ki je bila leta 1874 povzdignjena v župnijo. Župnijska cerkev je posvečena Materi božji brezmadežnega spočetja (Leksikon Dravske banovine 1937: 297).

3.3.3 CERKVE »LAŠKE SKUPINE«

Med cerkvami se prva omenja cerkev sv. Egidija v Zidanem Mostu leta 1224 z vikariatom, ki je obsegal južni del laške pražupnije. Cerkev, ki sicer ne sodi v »laško skupino«, je bila zgrajena skupaj z mostom in gradom pod vojvodo Leopoldom VI. Medtem ko sta bila most in grad porušena že v 15. stoletju, so cerkev na ukaz vlade opustili leta 1784. Med gradnjo železniške proge leta 1848 so jo podrli, kamen pa uporabili za gradnjo kolodvora.

Ko je vikariat v Zidanem Mostu v 15. stoletju prenehal delovati, sta njegovo vlogo prevzela vikariata v Loki in Radečah, katerih ozemlji vključujeta obe strani Save – Loka poseduje tudi kraje na desnem bregu, Radeče pa na levem.

Vse cerkve, ki so nastale v času vladanja Leopolda VI. na laškem gospostvu, kažejo skupne prvine, tvoreče t. i. laško skupino poznoromanske arhitekture, njihovi arhitekturni

vplivi pa presegajo meje laškega gospostva. Med njimi so: cerkev sv. Helene v Loki, cerkev sv. Martina v Laškem, cerkev sv. Petra v Radečah in cerkev sv. Mavricija v Jurkloštru. V laško skupino zunaj meja laškega gospostva uvrščamo še: cerkev sv. Križa na Svibnem, cerkev sv. Lenarta na Rodežu v župniji Sv. Jurij – Podkum, cerkev sv. Jurija na Šenčurskem hribu v župniji Tržišče, podružnično cerkev Matere božje v Tržišču in kostnico sv. Mihaela pri podružnici sv. Petra v Gornjem Mokronogu v župniji Trebelno. Slednje s prvimi družijo predvsem križnorebrasti obok ter geografska bližina in sorodstvene vezi lastnikov v njihovi bližini nahajajočih se gradov (Zadnikar 2002: 41–45).

3.3.3.1 CERKEV SV. MAVRICIJA V JURKLOŠTRU

Floris cerkve je tipično kartuzijanski z dolgo enoladijsko dvorano in z ravno zaključenim oltarnim prostorom na vzhodu.

Pozidati jo je dal vojvoda Leopold na lastne stroške. Osebnost je 7. 11. 1227 prisostvoval posvetitvi, ki jo je vodil vojvodov prijatelj bamberski škof Ekbert, udeležili pa so se je tudi vojvodov sin Friderik in številni ugledni avstrijski in štajerski plemiči. Cerkev je bila namenjena bogoslužnim potrebam kartuzijanov. Po vsej verjetnosti je predstavljala izhodišče laške skupine, sledila ji je cerkev v Laškem kot sedež pražupnije, nato pa še druge podložne cerkve tega področja. Z njimi jo povezuje križnorebrasti obok verjetno po avstrijskih vzorih, od koder so prihajali Leopoldovi mojstri in zidarji. Križni obok ima namreč masivna rebra kvadratnega profila, ki se križajo brez sklepnikov in slonijo na stenah na geometričnih konzolah. Tak obok pa je bil v tistih časih novost in je nedvomno povezan z Leopoldovim donatorstvom.

Posebnost cerkve je še kamniti gotski strešni stolpič iz 14. stoletja, edinstven primer na Slovenskem (Zadnikar 2002: 42–43).

3.3.3.2 CERKEV SV. HELENE V LOKI

Kot sporoča latinski napis na zidu, jo je leta 1208 skupaj z župnijo ustanovil avstrijski in štajerski vojvoda Leopold Slavni ter jo posvetil sv. Heleni, kakor se je imenovala tudi njegova mati. V cerkvi je ob ustanovitelju upodobljena še vojvodinja Teodora, na latinskem napisu pa so navedeni vojvodovi predniki. Najstarejši romanski del sta ladja in prezbiterij s križnorebrastim obokom. Nato so k cerkvi prizidali zvonik, leta 1319 pa kapelo sv. Florjana,

ki je bila prav tako križnorebrasto obokana. Za tem je cerkev dobila zakristijo. Okoli leta 1500 je sledila poslikava ladje. Na začetku 16. stoletja so poslikali tudi del zunanjščine kapele sv. Florjana, na kateri so pri obnovitvenih delih leta 1972 odkrili prizor Marije zavetnice s plaščem. Leta 1715 je Janez Gregor Božič izdelal veliki oltar. Leta 1740 so cerkev barokizirali: leseni strop ladje so zamenjali z banjastim obokom, ki so ga namestili tudi v kapeli ter ladjo in prezbitერიj bogato okrasili z baročnim štukom. V baročno obdobje pa sodi tudi še nekaj druge cerkvene opreme (Leksikon Dravske banovine 1937: 297).

3.3.3.3 CERKEV SV. MARTINA V LAŠKEM

Čeprav se ni ohranila nobena listina z letnico ustanovitve, jo lahko na podlagi romanskega jedra, ki ga tvorijo srednja ladja z masivnim vzhodnim zvonikom ter križnorebrastim obokom kvadratastega profila pod njim, zanesljivo umestimo v prva desetletja 13. stoletja. Prvič se trdno omenja leta 1269, posredno pa že 1257. Pozneje je bila gotizirana in barokizirana: v prvi polovici ali sredini 14. stoletja so prizidali stranski ladji, proti koncu 15. stoletja ali na sredini 16. so povišali in obokali glavno ladjo, v letih 1721 ter 1736/37 so prizidali baročni kapeli. Prezbitერიj je iz sredine 15. stoletja in ima na kapitelu služnika celjski grb. Glavni oltar časovno umeščamo v čas okoli leta 1760, poleg njega pa cerkev krasijo še: oltarja v glavni ladji, deli Janeza Gregorja Božiča, oltarja v kapelah, deli Mihaela Novaka iz let 1734 in 1746, zlati oltar v južni ladji iz 1666, baročna prižnica, več oltarnih slik, freske v obeh kapelah, delo K. J. Vogla, ter nekaj figuralnih nagrobnikov (Leksikon Dravske banovine 1937: 290).

3.3.3.4 CERKEV SV. PETRA V RADEČAH

Tudi zanjo se listinski dokazi o ustanovitvi niso ohranili, Zadnikar jo glede na pripadnost laški pražupniji in masivni zvonik v sredini oz. morebitni vzhodni (korni) stolp, kakor jo kljub današnji močni prezidavi prikazujejo starejše upodobitve, uvršča v laško skupino.

Župnijska cerkev sv. Petra je bila prvotno podružnica laške prafare, pozneje pa vikariata v Loki. Radeški vikariat je bil ustanovljen leta 1385, a se prvič omenja leta 1429 oz. 1461. Leta 1618 je postal župnija, ki je do leta 1751 pripadala oglejskemu patriarhatu in

savinjskemu arhidiakonatu, potem pa ljubljanski škofiji. Leta 1811 pa se je iz nje izločila novo ustanovljena lokalija Širje (Leksikon Dravske banovine 1937: 267).

3.4 REFORMACIJA

»Pred osemindvajsetimi leti, tedaj kedar sem v Loki per Radočaju farmošter bil,« pravi Primož Trubar v eni izmed svojih najznamenitejših in Slovencem najbolj poznanih pridig. Čeravno spominska plošča, leta 1951 vzidana v steno stare loške šole, sporoča, da je v tem kraju v letih 1528–1542 živel in deloval Primož Trubar, zgodovinarji niso enotni, ali je med letoma 1530 in 1534 stalno živel v Loki ali Laškem. Preučevalcema njegovega življenja Francetu Kidriču in Mirku Ruplu se zdi verjetnejša druga možnost, saj je bilo Laško trg z večjim udobjem in širino kakor vaško naselje Loka in bi Trubarju, že vajenemu življenja v mestu, vsekakor bolj ustrezalo. Trubar se sicer leta 1540 navaja kot prvi župnik v Loki (Zelič 2008: 221).

Kot je znano, mu je devetnajstletnemu tržaški škof Peter Bonomo, njegov učitelj in dobrotnik, leta 1527 dodelil župnijo Loka, ki jo je leto pozneje predal vikarju, sam pa se vpisal v višji tečaj meščanske šole pri sv. Štefanu na Dunaju. Tako je namesto njega župnijo upravljal njegov namestnik, z župnijskimi dohodki pa je na Dunaju lažje študiral. Po mašniškem posvečenju leta 1530 v Trstu ga je škof Bonomo imenoval za vikarja v Laškem, kjer se je seznanil z enim izmed najpomembnejših kranjskih plemičev Sigismundom Weichselbergerjem (Žigo Višnjegorskim), upraviteljem laškega gospostva in simpatizerjem novega Lutrovega gibanja. Srečeval pa se je tudi z družino Štih, posvojiteljico otroka, ki je pozneje postal Mihael Tiffernus, nosilec pomembnih funkcij na dunajski univerzi in upravi ter vzgojitelj württenburškega princa Krištofa, ki se je skupaj s svojim učiteljem pridružil protestantizmu. Trubar med bivanjem na obravnavanem območju še ni bil protestant, a kljub temu je v znameniti pridigi z racionalnim reformatorskim pogledom nastopil proti štiftarski obliki krščanstva in vraževerju. V času svojega prvega službovanja je že začel kupovati in študirati dela verskih reformatorjev, verjetno pa mu je tudi Weichselberger v tem času že utiral pot v ljubljanske reformatorske kroge. Od tod je tako odšel v Ljubljano za stolnega vikarja pridigarja. S tem se je prestavil v drugo škofijo, a do leta 1544 še obdržal beneficij loške fare, izgubil pa vikariat v Laškem zaradi Bonomove izgube laške župnije v letih 1536–1541 (Prunk 2008: 183).

Loka naj bi bila prava luteranska trdnjava, iz katere se je širil Lutrov nauk tudi v Radeče, kjer so se njegove ideje razcvetele okoli leta 1570. Takrat je bil zakupnik radeškega gradu s trgom Viljem pl. Lamberg iz Boštanj, vnet zagovornik protestantizma. V trgu je

deloval predikant Ivan Hočevar, na gradu Hotemež pa predikant Jurij Maček. Po ukazu nadvojvode Karla I. je graščak Lamberg predikanta izgnal leta 1587.

V nasprotju s tem se protestantizem v laškem trgu kljub dejstvu, da je župnijo posedoval humanistični izobraženec Peter Bonomo in da je v njej deloval Primož Trubar, ni močno razširil. Protestantizmu se je namreč tu odločno zoperstavil Polydor de Montagnana, župnik v Laškem od leta 1569 do smrti leta 1604 ter savinjski, gorenjski in dolenski arhidiakon. Med tistimi, ki so bili novi veri kljub temu naklonjeni, viri poleg Weichselbergerja navajajo Janeza Krstnika Valvasorja, zastavnega imetnika laškega gospostva v letih 1554–1581. Med najznamenitejšimi laškimi protestanti pa je že omenjeni Mihael Tiffernus (Leksikon Dravske banovine 1937: 297).

Očiten spomin na protestantsko 16. stoletje je Lutrova klet v Sevnici, prvotno katoliška cerkev, ki so se je v reformacijski dobi polastili protestanti, v njej pa je vernike z novimi idejami seznanjal Jurij Dalmatin. Nahaja se v spodnjem prostoru grajske kašče južno od gradu in označuje tipično renesančno arhitekturo iz srede ali druge polovice 16. stoletja. Klet ima pravokotno obliko, banjast obok in polkrožni sklepni del. Od nekdanje celovite poslikave prostora se je ohranil oltarni del, ki je od prostora za vernike ločen s slavolokom. Na oboku je naslikana Poslednja sodba, na slavoloku pa so upodobljene pametne in nespametne device, na zunanji strani pa angeli z mučilnimi orodji. Med sosvodnicami na oboku so preroki, nad osrednjim prizorom Križanja sta sv. Janez in sv. Pavel, nad vzdolžnima oknom pa na vsaki strani en par prerokov. V nišah so upodobljeni štirje evangelisti, izraelski kralji, bog Oče, Mojzes in Elija. V plitvi niši severne stene je naslikano Rojstvo, na južni steni pa Polaganje v grob. V vogalni niši je upodobljen mož v renesančni noši s klobukom, po vsej verjetnosti donator oz. pobudnik gradnje. Morda je to bil kateri od oskrbnikov posestva 16. stoletja, ki je bil privrženec protestantskih idej, saj lahko gradnjo kleti glede na arhitekturne prvine in okrasje umestimo v čas od srede do konca 16. stoletja. Izrazito renesančna slikarija z izbrano ikonografsko tematiko, iz katere veje luteranski duh, sodi v vrh naše umetnosti z začetka 17. stoletja. Gre za redki primer slikarske tehnike v oljni temperi na običajni slikarski podlagi, kar ustvari nenavadno žive barvne odtenke. Slogovno kaže značilnosti manierizma 16. stoletja z močnimi odmevi Michelangelove smeri v kontrapostnih likih, ornamentalni motivi pa spominjajo na severno renesanso.

Z zatrtjem luteranskega nauka katoličani stavbe niso hoteli več uporabljati za bogoslužje, zato jo je lastnik gradu Moscon spremenil v grobno kapelo. Pozneje so prostoru spremenili namembnost in ga preuredili v vinsko klet, kar je ostal vse do konca druge svetovne vojne. Restavracija poslikav je potekala v letih 1963–1973 (Komelj 1969: 16).

3.5 KMEČKI UPORI

Slovenski kmečki upor leta 1515 velja za največji klasični upor ne le pri Slovencih, temveč pri vseh južnih Slovanih. Nezadovoljstvo kmetov in zanje vse težje razmere so pogojevali: samovolja posameznih zemljiških gospodov, večanje tlake, večanje starih in uvajanje novih dajatev, prevajanje denarnih dajatev v naturalne, manjšanje podložniških pravic do srenjskih zemljišč in gozdov, vedno nove mitnine, zemljiškogospodske zlorabe sodnih pravic ipd.. Uporniška gibanja so se približno od leta 1510 porajala v več ločenih in delno že starejših uporniških jedrih na Kranjskem in njegovem sosledstvu, Tolminskem, okoli Konjic in Studenic na Štajerskem. Z osvojitvijo gradu Mehovo na Dolenjskem leta 1515 se je upor razširil na Štajersko ter Koroško. Po prvih velikih puntarskih uspehih in zatišju na začetku poletja leta 1515 je sledil drugi val, ki ga je zemljiška gosposka s pomočjo cesarske vojske julija 1515 okrutno zadušila (Maček 2007: 195).

Upornikom so se pridružili tudi podložniki laškega gospostva. Viri navajajo, da so se tamkajšnji uporni kmetje pridružili puntarjem leta 1515, zato jim je oskrbnik Sigmund Weichselberger naložil plačilo puntarskega davka dva krajcarja letno. Po njihovih pritožbah so ga nato ukinili (Rybář 2002: 17).

Drugi večji, tokrat hrvaško-slovenski kmečki upor je izbruhnil okoli 24. 4. 1572, in sicer kot krajevni upor na Tahijeveh gospostvih Štatenberg, Donja Stubica in Susjedgrad. Manjši krajevni upori so se dogajali tudi drugod na Slovenskem in Hrvaškem, junija leta 1572 so se tako sejmarji v Laškem zoperstavili vinskemu davku, ki ga je tedaj uvedel nadvojvoda Karel. To je bil prvi upor pri nas, ki je bil naperjen zoper deželnega vladarja in ne graščake.

Skrbno načrtovani veliki Gubčev punt je leta 1572 zajel hrvaško Zagorje, ozemlje južno od Save do Jastrebarskega in Draganićev, jugovzhodno spodnjo Štajersko in del Dolenjske, z osamljenimi napadi pa je segel tudi zahodno od Novega mesta, v Posavje in na Gorenjsko. Večjo vlogo so podložniki obravnavanega področja odigrali leta 1573, ko je bilo dogovorjeno, da bi se upornikom, ki bi prodirali s Hrvaške ob Savi in Savinji, v Laškem pridružili uporniki, ki bi prišli s Kozjanskega preko Jurkloštra. Vendar so zaradi poraza pri Krškem spremenili načrt (Rybář 2002: 17).

Upravitelj radeškega gradu je zvedel, da se približuje Gregorićeva vojska, zato je skušal svoje podložnike prepričati, naj branijo grad. Uporniško razporejeni podložniki se seveda niso dali prepričati, saj so pričakovali Gregorićevo vojsko, da se ji pridružijo, vendar le-ta do Radeč ni prišla. Upravičeno lahko sklepamo, da bi bila v Radečah prav tako mirno

sprejeta kot na primer v Sevnici. Če je bil dialog med njimi in upraviteljem še miren, pa je v Loki prišlo že do pravih uporniških dejanj. Petnajst mož iz Gregorićeve skupine je skupaj z upornimi in bojevitimi domačini napadlo župnišče župnika Jakoba Keklja, zaplenilo imetje in vdrlo v vinsko klet. Upornikom naklonjeno ravnanje radeškega kaplana Jurija Kunca daje slutiti, da jih je siromašna nižja duhovščina podpirala v nasprotju s samostansko, ki je živela od fevdalne rente (Škaler 1957: 34).

Razen dogodka z loškim župnikom ni poročil, ki bi dokazovala obračunavanje z duhovščino, kar naj bi napovedal Gregorić v Jurkloštru. Ilija Gregorić se je namreč s 600 uporniki napotil iz doline Save na Lisco in se ustavil v jurkloštrski kartuziji, vendar je niso razdejali. Od samostanskega oskrbnika Krištofa Prunnerja so zahtevali hrano in pijačo, Gregorić pa mu je razodel njihove namere – želeli so odpraviti različne davščine, dajatve in mitnine ter odstraniti tiste duhovnike, ki govorijo o davkih namesto o božji besedi. Prav tako je pojasnil, da je v bližini Jurkloštra približno 60 000 upornikov, ki iščejo staro pravdo izpred 100 let. Gregorićevi skupini se je nato v Jurkloštru, namesto v Laškem, pridružilo še 120 upornikov s Kozjanskega. Odpravili so se proti Planini in naprej proti Sotli, kjer jih je 9. 2. 1573 v dolgi, štiri ure trajajoči bitki pri Stubiških Toplicah porazila plemiška vojska in tako dokončno zatrla upor (Mlinarič: 296–298).

Med največje slovenske kmečke upore sodi tudi upor leta 1635. Njegovo izhodišče je gospostvo Ojstrica v Savinjski dolini, katerega lastnik je bil grof Feliks Schrattenbach. Podložniki tega gospostva so se že od leta 1633 povezovali s podložniki na sosednjih gospostvih družine Schrattenbach, in sicer iz Laškega in Gornjega Grada. Upor se je v aprilu 1634 razširil na velik del spodnje Štajerske, in sicer je zajel porečje zgornje in srednje Savinje, ozemlje med spodnjo Savinjo in Sotlo do črte Sevnica–Podčetrtek, porečje Dravinje in področje do Drave pred Mariborom. Proti koncu aprila se je širil tudi na Kranjsko, Kočevsko, Belo krajino ter Notranjsko, a ga je zaradi nedozorele, pomanjkljive organizacije in prehitrega širjenja že sredi maja zadušila vojska iz Vojne krajine.

Laški podložniki so se tudi tega upora dejavno udeležili. Tokrat so si pridobili še naklonjenost laških tržanov in celo trškega sodnika. Zasedli so okoliške graščine Velika Breza, Jurklošter, Širje. Po nekaj tednih je upor zatrla vojska iz Slavonske krajine, laškega trškega sodnika pa so ubili.

Svojevrstno upiranje, ki sicer ni preraslo v upor širšega obsega, a kaže na vedno večjo samozavest podložnikov v iskanju boljšega socialnega položaja, se je v letih 1783–1795 dogajalo na področju jurkloštrske gosposčine. Potem ko je bila leta 1773 gosposčina dana v zakup, so se nasprotja in napetosti med podložniki in gosposko zaostrovala, saj jih je

pogojevalo upravljanje z absentnimi lastniki. Pri tem so zakupniki in upravniki gosposčine želeli od podložnikov pridobiti čim več, le-ti pa so tudi zaznali slabosti takega upravljanja in skušali pridobiti koristi zase. V letih 1783–1795 so se tako upirali prevedbi tlake v druge dajatve, pri čemer so izhajali iz vesplošno razširjene nejevolje zaradi opravljanja tlake in pričakovanj, da bo le-ta ukinjena brez odškodnine. Prevedbo tlake v denarne ali druge naturalne dajatve je uporabila Marija Terezija kot ukrep, s katerim je želela izboljšati stanje podložnikov, in sicer je naprej poskusila na dveh bivših jezuitskih gosposčinah na Češkem, po vidnih uspehih pa tudi na Moravskem in drugod. Jožef II. pa je 10. 2. 1783 izdal reskript o aboliciji tlake na vseh posestvih, ki so bila tedaj v državni upravi, na vseh posestvih obstoječih cerkvenih ustanov ter na vseh posestvih mest in trgov (Maček 1976: 345-348).

Glede na reskript Jožefa II. se je notranjeavstrijska abolicijska komisija leta 1783 začela pogajati s podložniki, ki so odklanjali tako upravljanje tlake kot njeno relucijo. Dve leti pozneje so le-ti želeli vzeti tlako v zakup za skromno vsoto, na kar pa gosposka ni pristala in napetosti med eno in drugo stranjo so se še povečale. Pogajanja so vendarle privedla do kompromisnih rešitev – z delom podložnikov je bila leta 1787 sklenjena abolicijska pogodba, sedem let pozneje pa še z drugim delom. Podložniki so tako leta 1795 dosegli evalvacijo tlake le v denarju, ne pa v žitu, kot je bilo sicer predpisano. Po več kot desetletje trajajočem upiranju niso dosegli odprave tlake brez odškodnine, a so uveljavili svojo bistveno zahtevo, saj je zaradi razvrednotenja denarja robotnina v naslednjih desetletjih postala manj pomembna dajatev. S svojo vztrajnostjo in odločnostjo so omehčali gosposko in dosegli skoraj nemogoče. Gosposka je v soglasju z oblastjo na to pristala zato, da bi se izognila nenehnim sporom s podložniki (Maček 1976: 348–357).

3.6 DVORCI IN GRAŠČINE NOVEGA VEKA

V novem veku so fevdalci postopoma pričeli opuščati neudobne gradove na strminah in začeli zidati dvorce in graščine v dolinah, v mestih pa celo razkošne palače. Tako se je razvila svojevrstna grajska arhitektura, ki je svoj vrhunec doživela z baročnimi dvorci. Marsikateri srednjeveški grad je takrat že podlegel zobu časa, k čemur so prav gotovo pripomogli tudi številni požari, potresi – močan potres je slovenske dežele prizadel leta 1511 – kmečki upori, turški vpadi in fevdalne vojne.

3.6.1 BOŠTANJ IN OKOLICA

Boštanj in njegovo neposredno sosesčino obravnavanega območja so poleg že omenjenega srednjeveškega gradu sestavljali še: **dvorec Gomila pri Šmarčni, dvorec Kompolje, dvorec Boštanj (Hof Savenstein), dvorec Impelhof ob Savi pri Impoljci, gradič Novi Rekštanj, graščina Tariška vas in gradič Jelša.**

Prva dva dvorca se nista ohranila, prvega je v 17. stoletju postavil baron Čečker, potem ko je menjal različne lastnike in prešel v meščansko posest, je sredi 19. stoletja propadel, zadnji lastniki, rodbina Jakil, pa so na njegovih temeljih pozidali lovsko hišo. O drugem dvorcu danes ni več niti sledu, prav tako je bil v 17. stoletju last barona Čečkerja. **Dvorec Boštanj** so v drugi polovici 17. stoletja postavili plemiči Reffingerji, in sicer so k enonadstropni stavbi pravokotnega tlorisa dodali še gospodarska poslopja in grajsko kapelo. Po naglem menjavanju lastnikov in francoskem poškodovanju na začetku 19. stoletja so ga obnovili in mu prizidali še vhodni stolp. Pred drugo svetovno vojno je bil v lasti trgovske družine Jakil, med vojno pa so ga požgali partizani, tako da je danes ohranjena še oskrbnikova hiša, v gospodarskih poslopih pa deluje cementarna (Jakič 1995: 51).

Dvorec Impoljca v marsičem deli isto usodo – preprosto enonadstropno poslopje, nastanek v 17. stoletju, menjavanje lastnikov, med katerimi so tako kot pri drugih omenjeni baroni Mordachsi v 18. stoletju, ki so ga povečali, poudarili sprednje pročelje z rizalitom, trikotno atiko in velikim balkonom s triforo. Danes je nekoliko predelan za potrebe oskrbovanja ostarelih občanov, ki živijo v njem (Jakič 1995: 51).

Gradič Novi Rekštanj so pozidali v 16. stoletju gospodje Hundti na griču ob izlivu Mirne v Savo. Po različnih lastnikih je najvidnejši pečat pustil Leopold Merharič-Fabjanič, ki ga je na začetku 18. stoletja spremenil v pristavo novo zgrajene graščine **Tariška vas oz. Tariški grad** v neposredni bližini. Poslopje je nato v 19. stoletju prešlo v kmečke roke. Graščino – štiritraktno enonadstropno poslopje z zaprtim notranjim dvoriščem – so za Fabjaničem posedovali baroni Buseti, ki so jo dodobra predelali. Po nadaljnji menjavi lastnikov in potem ko je prešla v meščanske roke, so bili v njej od leta 1907 do druge svetovne vojne nastanjeni salezijanci, po vojni pa so bili njeni prostori namenjeni potrebam nižje gimnazije in kmetijske šole, nato pa delovanju tekstilne tovarne Jutranjka. Južno od graščine pri Konjskem so razvaline gradiča Jelša, kjer so prebivali oskrbniki in upravitelji Tariške vasi. V 20. stoletju pa je propadajoče poslopje prešlo v kmečke roke (Jakič 1995: 51).

3.6.2 RADEČE IN OKOLICA

Pod radeškim grajskim gričem je Žiga Višnjegorski leta 1535 pozidal dvonadstropno graščino, imenovano **Spodnji radeški grad**. Poznogotsko stavbo so pozneje barokizirali, predvsem v času Mosconov in Mordachsov, in jo leta 1797 predali v meščanske roke. Kupila jo je namreč družina Voll. Po prvi svetovni vojni je bila v lasti Hrvatske eksomptne banke, danes pa je obnovljeno poslopje naseljeno (Jakič 1995: 52).

Leta 1575 so Višnjegorski že sredi 15. stoletja obstoječi stolpasti dvor predelali v **dvorec Turn**, ki so ga pozneje posedovali vsakokratni zakupniki ali lastniki radeške gosposčine. Tako je zamenjal kar nekaj lastnikov, od Mordachsov so ga v drugem desetletju 18. stoletja kupili ljubljanski avguštinci. Leta 1784 je bil podržavljen in je pripadel verskemu skladu. Po letu 1827 je ponovno prehajal iz rok v roke do leta 1934, ko so se v njem nastanile sestre usmiljenke sv. Vincencija Pavelskega. Po drugi svetovni vojni je v stavbi delovala ambulanta, sedaj pa so v njej stanovanja (Jakič 1995: 52–53).

V neposredni bližini Radeč je dvorec Hotemež. Sredi 16. stoletja so ga postavili Lambergi iz Boštanja, nato so se v naslednjih treh stoletjih zvrstili različni lastniki. Leta 1934 so ga kupile usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega. Po drugi svetovni vojni je bil nacionaliziran in preurejen za potrebe vzgojnega doma za mladino, ki tako živi v štiritraktni stavbi z notranjim arkadnim dvoriščem, pri čemer ima en trakt dve nadstropji, ostali pa eno. Pročelje krasijo dva dvonadstropna stolpa ter pravokotni kamniti portal (Jakič 1995: 54).

V naselju Širje nad Zidanim Mostom blizu župnijske Marijine cerkve stoji **dvorec Širje**. Nastal je iz prvotnega stolpastega dvora širskih vitezov in se prvič omenja leta 1385. V lasti imenovanih vitezov oz. družine je bil do leta 1630, ko ga je Esther pl. Scheyer prodala baronu Jerneju Valvasorju, pet let pozneje pa so ga oplenili uporniški kmetje. V nadaljnjih stoletjih je bil v rokah različnih lastnikov, zadnji pred drugo svetovno vojno je bil lekarnar Janko Koritsky iz Ljubljane. Danes je dvorec precej predelan, v njem pa živijo stanovalci. Dvonadstropnemu stolpu so dodani štirje enonadstropni trakti, ki tako tvorijo majhno notranje dvorišče, sprednje pročelje pa poudarjata dva vogalna stolpa.

V Loki pri Zidanem Mostu stoji sredi parka **dvorec Loka** (Laak). Med prvimi lastniki so omenjeni vitezi Širski in Lambergi iz Boštanja, ki jim je sledila dolga vrsta drugih. Stavba v osnovi izvira iz 17. stoletja in ima dva enoinpolnadstropna trakta z bogato poslikano fasado, vhod pa dodatno poudarjata balkon in altan. V zadnji četrtini 20. stoletja je dobila sedanjo, obnovljeno podobo. Služi kot dom ostarelih občanov (Jakič 1995: 96).

3.6.3 JURKLOŠTER

Po propadu jurkloštrske kartuzije je dal graški jezuitski kolegij leta 1600 gosposčino v najem baronu Inocencu Mosconu. Po ukinitvi jezuitskega reda je najemnik gospostva Jožef Gottfried Wagner leta 1780 propadajoči samostan porušil in k samostanski cerkvi prizidal obsežno grajsko poslopje poznobaročnega videza. Dvorec je tako predstavljala enoinpolnadstropna dvotraktna stavba, ki so jo na dvoriščni strani obdajali dvoetažni arkadni hodniki. Leta 1870 je grajsko posest kupilo tržaško podjetje Zündl et Comp, deset let pozneje pa jo je prodalo premogovnemu podjetniku Henriku vitezu Draschetu. Pred drugo svetovno vojno je bil lastnik Henrik Falter, med vojno pa je bil dvorec požgan. Danes je poleg skromnih grajskih razvalin ohranjen obnovljeni obrambni stolp (Leksikon Dravske banovine 1937: 289, Jakič 1995: 96).

3.6.4 SEVNICA IN OKOLICA

Sredi trga je pod grajskim gričem **sevniška graščina**, enonadstropno dvotraktno poslopje z arkadnim hodnikom, strmo streho, polkrožno zaključenim baročnim portalom ter konzolnim pomolom nad njim. Pozidali so ga grofje Lambergi leta 1664 iz prvotnega upravnega dvora, nato pa so bili lastniki baroni Wintershofni in grofje Auerspergi, po ponovnem lastništvu Wintershofnov je leta 1796 prešel v meščanske roke. Zadnja lastnica je bila Julijana Verbič, leta 1938 pa je bila stavba v lasti Posojilnice in hranilnice. Danes je v njej sedež občinske uprave (Jakič 1995: 97).

Na pobočju Lisce pod Razborjem je svoje čase stal **dvorec Ruda**, pozidan v prvi polovici 17. stoletja. Jakob Gärtner ga je leta 1647 prodal jurkloštrskemu samostanu, a ga je že leta 1690 pridobil Teodorik Friderik pl. Dienerberg. Med različnimi lastniki, ki so si ga podajali iz rok v roke, je bil najznamenitejši inž. Hugo Uhliř, lastnik pred drugo svetovno vojno ter pomemben gospodarstvenik, gradbenik-projektant in kulturni delavec v obdobju med obema vojnama. Med 2. svetovno vojno je bil enonadstropni dvorec pravokotnega tlorisa s strmo streho požgan. Od bogate Uhliřjeve knjižnice, ki je hranila med drugim tudi Trubarjev Katekizem, Dalmatinovo Biblijo in Valvasorjevo Slavo vojvodine Kranjske, od galerije likovnih del predvsem slovenskih umetnikov z začetka 20. stoletja ter ne nazadnje od dvorca ni ohranilo skoraj ničesar (Leksikon Dravske banovine 1937: 298).

3.7 GOSPODARSKA IN DRUŽBENOPOLITIČNA PODOBA V 19. STOLETJU IN PRVI POLOVICI 20. STOLETJA

3.7.1 ZORENJE NARODNE ZAVESTI

Prvo pomembnejšo zarezo v 19. stoletju na obravnavanem območju predstavlja marčna revolucija leta 1848. Podobno kot drugod je tudi tod spodbudila vstop v nove čase, ki so jih pogojevali neketijski obrati, zarodki delavstva ter zorenje slovenske narodne in politične zavesti z ustanavljanjem raznovrstnih kulturnih, izobraževalnih in političnih društev. V sevniški čitalnici leta 1866, ki je bila sicer prva v Posavju, predvsem pa na taboru v Sevnici leta 1869 so tako ponovno izrazili zahteve, postavljene že v revolucionarnem letu 1848. Na 5. slovenskem taboru, ki je potekal 2. maja 1869, je približno 6000–7000 zbranih iz Posavja, s Štajerske in Hrvaške poleg že znanim zahtevam o zedinjeni Sloveniji in enakopravnosti slovenščine prisluhnilo še dvema lokalnima zahtevama, ki ju je poudaril govornik dr. Radoslav Razlag, in sicer »da se osnuje gospodarska šola za sevniški, brežiški, kozjanski in sosedne okraje; da se napravi most čez Savo pri Sevnici in Brežicah«. Medtem ko so prvi predlog glasno pozdravili, so drugega z glasovanjem zavrnili. Temu so najbrž botrovali tako finančni razlogi kot »ozko gospodarsko gledanje konzervativnih tržanov, ki so menili, da je bolje obdržati na Savi brod in pristanišče ob njem, kakor pa imeti most«, saj je bilo le-to povezano z živahnim trgovanjem in prometom, ki bi ga sicer zaznamovalo propadanje. Kljub temu so tako Bleiweisove Novice kot Slovenski narod navdušeno poročala o v tistem obdobju najpomembnejši politični manifestaciji v Posavju in potrditvi slovenske narodne zavesti (*Ob stoletnici slovenskega tabora v Sevnici* 1969: 16–26).

Ta pa se je le težko uresničevala v Laškem in njegovi okolici, saj se je z odprtjem zdravilišča leta 1854 povečal prtok nemškega prebivalstva. Kljub okrepljenemu narodnemu gibanju in čitalnici, ustanovljeni leta 1869, se je v kraju čutil prevladujoč politični in gospodarski vpliv Nemcev in njihovih privržencev vse do leta 1918. Leta 1873 so celo dosegli, da so slovenske okoliške kraje na levem bregu Savinje odcepili in zanje ustanovili novo občino Marija Gradec, na desnem bregu Savinje pa so »svojemu« trgu pridružili še območja zdravilišča, železniške postaje in pivovarne ter si tako zagotovili popolno nadoblast. Z ustanavljanjem svojih društev so potrjevali, da je Trg Laško poslednji nemški jezikovni otok na jugu Štajerske. Kljub temu se je slovenska narodna samozavest krepila in v juniju leta 1941 so trški Slovenci zmagali kot odborniki na občinskih volitvah. Izbruh prve svetovne vojne je nekoliko zavrl njihovo delovanje, a tri leta pozneje so odločno podpisovali majniško deklaracijo o ustanovitvi samostojne države jugoslovanskih narodov. Ob propadu avstro-

ogrske monarhije je oblast v Laškem prevzel slovenski narodni svet z narodno stražo, številni Nemci pa so kraj zapustili (Oberžan in Jelovšek 1958: 15).

Čeprav druga polovica 19. stoletja kaže vsestransko dinamično podobo kraja, je bil leta v prvi polovici 19. stoletja zaradi pomanjkanja cest precej odmaknjen od drugih središč. Postopna gradnja dolinske ceste od Celja do Loke pri Zidanem Mostu v letih 1760–1846 je spodbudila razvoj manjše industrije, npr. pivovarništva, katerega začetki segajo v leto 1825. Večjo prelomnico pomeni vzpostavitev železniške proge Celje–Ljubljana leta 1849, saj se je kraj začel pomembneje prometno odpirati (Leksikon Dravske banovine 1937: 290).

3.7.2 ZDRAVILIŠKI TURIZEM

Zdravilišče je narekovalo utrip in razvoj še enega kraja – Rimskih Toplic, ki so jih v 19. stoletju imenovali Toplice pri Laškem, Laške Toplice in že tudi Rimske Toplice pri Laškem. Čeprav je bilo zdravilišče znano že v rimskem obdobju, je postalo privlačnejše po letu 1816, ko so zgradili cesto Celje–Zidani Most, še bolj pa po letu 1849. Mejniki v njegovem razvoju so postavili novi lastniki, tj. trgovska družina Uhlich iz Trsta. Zdravilišče je bilo v njeni lasti od leta 1840 do konca druge svetovne vojne. V tem obdobju je doživelo velik razcvet, ki so ga v prijetnem zavetju narave, eksotičnih dreves in ugodnem podnebnju spoznavali petični aristokratski in meščanski gostje iz cele Evrope (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 196).

3.7.3 PROMET

Tako kot so Rimske Toplice dobile ime po svoji glavni znamenitosti in z njo povezani dejavnosti, je tudi Zidani Most v zgodovini znan predvsem kot križišče cestnih in železniških poti. V letih 1815–1820 so zgradili kamniti cestni most čez Savinjo, leta 1849 pa ločni most za železniško progo. Leta 1848 so podrli leta 1784 opuščeno cerkev sv. Egidija in njeno kamenje uporabili za gradnjo kolodvora. Leta 1930 so postavili še tretji most, in sicer betonski ločni most za neposredno železniško zvezo Ljubljana–Zagreb. V 19. stoletju je bila tu tudi broderska postaja, v letih 1849–1862 pa veliko пристanišče za pretovarjanje blaga z ladij na železnico in obratno. V letih 1857–1914 sta tu obratovali tudi cementarna in oljarna (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 201).

Promet je močno vplival tudi na nastanek Radeč. Njegov vpliv na mesto lahko spremljamo že od 11. stoletja dalje. Zaradi naraščajočega prometa po Savi so Radeče v 18.

stoletju postale sedež brodarškega urada, ki je deloval do leta 1862. Zgraditev ceste Zidani Most–Loka leta 1826, železniške proge Zidani Most–Zagreb leta 1862 ter mostu čez Savo leta 1894 je kraj povedla v hiter razvoj, tako da so Radeče leta 1925 dobile mestne pravice (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 194).

Vse omenjene kraje in življenje v njih sta poleg gradnje železnice zaznamovali še dve reki – Savinja in Sava – ter z njima povezane dejavnosti, predvsem brodarstvo, plavljenje in splavarstvo. Tako železnica kot rečno brodarstvo sta prebivalstvu omogočala precejšen zaslužek. Kljub drugačnim poskusom na sevniškem taboru se je v tem obdobju podoba prometa na Savi temeljito spremenila. Že nekaj let pred znamenitim sevniškim taborom, tj. leta 1862, je namreč skozi Sevnico zapeljal prvi vlak in stekla je železnica Zidani Most–Zagreb–Sisak, ki je vplivala na zamiranje brodarstva. Z blagom natovorjene ladje – predvsem z vinom in žitom s Hrvaške, iz Slavonije in z Dolenjske, ki so jih po Savi navzgor vlekli s konjsko ali volovsko vprego – so postajale preteklost. Dotlej so raznovrstno blago vozili v Zalogo pri Ljubljani, žito zmleli v gorenjskih mlinih, nato pa ga po cesti skozi Ljubljano tovorili v Trst. Od Siska, do koder so najdlje pluli, do Zaloga pri Ljubljani je bilo 16 pristanišč, med katerimi sta bili dve tudi na Sevniškem, in sicer v Logu in na Radni, počivališči in postaji za izmenjavo živine pa sta bili v Boštanju in na Kompolju. Tudi proti Sisku brodniki niso vozili prazni, saj so trgovce ob Savi zalagali s sladkorjem, kavo, oljem, manufakturnimi izdelki in izdelki iz železa. V najugodnejših razmerah, povezanih z višino vode v strugi, so za pot od Siska do Zaloga potrebovali od 16 do 20 dni. V obdobju največjega prometa na Savi so ladje, na katerih je delalo tudi 15 brodniških hlapcev, nosile 1000–1200 vagonov žita, vleklo pa jih je od 12 do 14 parov volov. Ko je leta 1849 stekla južna železnica, so vozile le še do Zidanega Mosta, ki je tako prevzel vlogo Zaloga in postal pomembno savsko pristanišče. Po letu 1862 se je savsko brodarstvo začelo dokončno umikati drugim vrstam prometa (Terčelj 1989: 33–37).

Po Savi so mimo Radeč in Sevnice že od srednjega veka dalje pluli tudi savinjski splavarji. Vožnjo od Celja do Zidanega Mosta po Savinji so sicer imenovali »vožnja po grabnu«. V nasprotju z dinamičnim zgornjim tokom Savinje so jim tod nevarnost predstavljale brzice s skalami v bližini Rimskih Toplic in skale v prehodu med betonskimi stebri v Zidanem Mostu. Nesreče tako niso bile prav redke; še posebno v času naraslih vod se je od 24 do 30 m dolg splav, imenovan »rogelčan«, potem ko je zadel ob skale, kaj hitro prelomil na dvoje. Ob številnih ovirah, kot so bili čeri, jezovi, mostovi in ladje, jim je prehod s Savinje na Savo pomenil veliko olajšanje, saj je bila le-ta mirnejša, počasnejša, prijemališča so bila boljše opremljena, pa tudi v t. i. splavarskih gostilnah v Radečah in Sevnici je bilo zanje

dobro poskrbljeno. Nekateri lesni trgovci so tod tudi dokupili les, dali zbiti splave in jih pridružili svojim ali pa so ga samo določili na svoje splave. Na Savi je bil tako znan transport lesa z zvezanimi ali zbitimi splavi. Leta 1938 je bilo iz savskih postaj odpravljenih 420 splavov z 8529 m³ lesa, 3000 m³ je bilo hlodovine za rudnika v Trbovljah in Zagorju, več kot 5000 m³ lesa pa so splavili na Hrvaško. Splavarjenje je tako očitno preživelo brodarstvo, a le za nekaj desetletij. Ni ga ogrozila železnica, saj je bil transport po vodi še vedno cenejši, pač pa razvoj tehnologije spravljanja lesa iz gozdov in njegove predelave v sredi 20. stoletja. Vožnjo zadnjega splava po Savinji in Savi so tako lahko ljudje spremljali leta 1946 (Saje 1996: 20–22).

3.7.4 RUDARSTVO

Na obravnavanem območju danes sicer ni nobenega rudnika, a vendar se je pokrajine in ljudi rudarstvo v preteklosti precej dotaknilo. V Lokavcu nad Rimskimi Toplicami so že v 18. stoletju kopali svinčeno rudo, v začetku 19. stoletja pa rudnik po nekaj neuspehih opustili. Tudi imena zaselkov, kot so Ruda, Jame, Podjame pri Razborju pod Lisco, opozarjajo na to, da so tam nekdanje iskali ležišče rude. Rudniška železnica je do 2. svetovne vojne vodila od Trobnega Dola pri Brezah do odcepa ceste proti Jurkloštru. Sicer sta se v bližini obravnavanega območja, to je v Hudi Jami pri Laškem in Krmelju, nahajala dva rudnika rjavega premoga, ki sta delovala do 60. oz. 70. let 20. stoletja (Krajevni leksikon Slovenije 1976: 183, 189, 263, 272).

2.7.5 RAZMERE NA PREHODU 19. IN 20. STOLETJA TER V PRVIH DESETLETJIH 20. STOLETJA

Po zatonu brodarstva, predvsem pa še po peronospori in trtni uši, ki sta osiromašili vinograde leta 1882, so se kraji ob Savi soočili z veliko revščino. Ta je mnoge, nekoč trdne gospodarje prisilila na pot s trebuhom za kruhom v Ameriko in zahodnoevropske države, kjer so se najpogosteje preživljali z delom v rudnikih. S pomanjkanjem se je prebivalstvo bojevalo še dolgo v 20. stoletje. Čeprav sta v Sevnici že pred prvo svetovno vojno delovala dva obrata, to sta tovarna kopit iz leta 1886 in parna žaga, je bil kraj industrijsko precej nepomemben, delavstvo pa razredno nepomembno. Tudi vihra 1. svetovne vojne teh krajev ni obšla, saj so na frontah obležali mnogi možje in fantje, drugi pa trpeli veliko pomanjkanje. Nastanek nove države je leta 1918 je pospremila revolucionarno vrenje v Sevnici pa tudi v nekaterih

popolnoma kmečkih okoljih. A tudi nova država ni izpolnila vseh upov, saj je novi čas podedoval in še stopnjeval slabe gospodarske in družbenopolitične razmere prejšnjega obdobja. Zaostala kmetijska proizvodnja, šibka industrializacija z nekaterimi jedri po posameznih mestih, zadolženo in revno vaško prebivalstvo z majhnimi posestvi, ki je odhajalo na tuje, in slab položaj delavstva so vodili še v večjo gospodarsko krizo, ki je deželo zajela v 30. letih 20. stoletja. Zaostrovalo se je tudi dogajanje na političnem prizorišču, kjer se je postopoma izoblikoval vpliv komunistične stranke, čeprav ta do leta 1939 na sevniškem območju ni imela svojih organizacij (Mrvič in Kos 1989: 7).

3.7.6 DRUGA SVETOVNA VOJNA (1941–1945)

3.7.6.1 SEVNIŠKO OBMOČJE

Nemci so v Posavje vdrli 11. aprila 1941. Prodirali so od Celja proti Zidanemu Mostu in Sevnici ter čez Mirensko dolino in Novo mesto proti Beli krajini. Italijanska vojska je bila nekoliko počasnejša in je Dolenjsko zasedla v drugi polovici aprila 1941. Vzpostavljena je bila razmejitvena meja, ki naj bi jo določil sam Hitler. Po njegovih navodilih so Nemci dobili vse sevniške kraje na levem bregu Save, na desnem bregu pa območja takratnih občin Boštanj, Bučka in Studenec, večji del občine Šentjanž ter dela občin Tržišče in Raka. Preostali deli imenovanih občin so pripadli italijanskemu okupatorju, natančen potek državne meje med Italijo in Nemčijo pa so določili poleti 1941. V skladu z raznarodovalnim načrtom so Nemci predvideli množično izganjanje Slovencev, naseljevanje Nemcev ter ponemčenje Slovencev, ki bi še ostali na svoji zemlji, kar bi dosegli s sistematičnim uničevanjem vsega, kar bi lahko vzbujalo slovensko narodno zavest. Po oceni rasne pripadnosti se je izganjanje začelo že v drugi polovici aprila 1941 prek rajhenburškega zbirnega taborišča na Hrvaško in v Srbijo. Po drugem valu leta 1942 so naslednje leto prebivalce izgnali v Spodnjo Šlezijo, na Brandenburško, Türiško, Saško, Württemberško, Bodensko in Švabsko, kjer so bili največkrat poceni delovna sila na kmetih in v industriji ter ob trdem delu, v slabih bivalnih razmerah v t. i. lagrih in v neusmiljenem režimu trpeli veliko pomanjkanje. Prvi izgnanci so se na svojo zemljo vrnili že aprila 1945, večina pozno poleti in jeseni istega leta, zadnji pa šele spomladi 1946. A pričakali so jih izropane domačije, opuščene njive in zanemarjeni vinogradi.

Nemci so na ta izselitveni pas sprva nameravali naseliti nemške kmete z Zgornje Štajerske, aprila 1941 pa so se odločili tod naseliti kočevske Nemce, imenovane tudi

Kočevarji. Njihovo priseljevanje je potekalo vzporedno z izseljevanjem Slovencev, pri čemer je zadnja skupina na to območje prispela januarja 1942. Po meddržavni pogodbi med Nemčijo in Italijo se je sem preselilo 2833 družin s Kočevskega, 252 nemških družin iz južne Bukovine, 108 družin besarabskih Nemcev, 242 Nemcev iz Dobrudže ter nekaj kmetov z južne Tirolske in Zgornje Štajerske. Njihova nenavezanost na zemljo, predvsem pa partizanski vdori in razvoj narodnoosvobodilnega boja so močno otežili nemške naselitvene načrte. Februarja 1945 so se novi naseljenci začeli pripravljati na svoj odhod »domov v rajh«. (Mrvič in Kos 1989: 15–22).

Izseljevanje Slovencev s t. i. izselitvenega pasu je spodbudilo prve večje akcije narodnoosvobodilne vojske proti nemškemu okupatorju. Kljub obsežnemu in skrbno pripravljenemu načrtu akcije, ki naj bi jo izvedle razpoložljive partizanske čete na izselitvenem območju ter na Otavniku pri Tržišču osnovale Dolenjski bataljon, se ta zaradi nemškega pritiska in neugodnih vremenskih razmer pozimi leta 1941 ni uresničil. Tako je 31 partizanov izvedlo le napad na okupatorjevo obmejno postojanko v župnišču na Bučki in se po ponesrečenem poskusu vdora umaknilo na italijansko ozemlje. V oborožen upor zoper izseljevanje in okupatorjevo nasilje je bilo vključeno tudi delovanje Milana Majcna, poveljnika Mokronoške čete. Pri zbiranju orožja in pridobivanju borcev za svojo četo so ga 25. oktobra 1941 v Murencah skupaj z Jankom Mevžljem in še enim tovarišem obkolili nemški graničarji. Po hudem in večurnem boju z nasprotnikom je podlegel strelom.⁶ Uspešnejša je bila akcija reševanja štirih zapornikov – aktivistov OF iz zaporov v Sevnici, ki jo je 12. novembra 1941 vodil Dušan Kveder, komandir brežiške čete. Zaradi naselitve Kočevarjev in velikega nasilja nemškega okupatorja je bilo delo aktivistov OF in narodnoosvobodilne vojske zelo oteženo. S posameznimi manjšimi in večjimi napadi na nemške postojanke in prometne objekte so skušali onemogočiti sovražnikove raznarodovalne načrte, sicer pa do pomladi 1943 na območju izselitvenega pasu ni bilo večje oz. vidnejše partizanske enote. Narodnoosvobodilno gibanje je dobilo nov zagon z italijansko kapitulacijo, toda jeseni 1943 se je moralo soočiti tudi z veliko nemško ofenzivo. Ta je sicer partizanskim enotam povzročila veliko izgub, a hkrati je le-tem uspelo ohraniti krmeljsko-tržiško območje kot del širšega osvobojenega ozemlja na Dolenjskem. Tudi prihod 14. divizije na Štajersko je za narodnoosvobodilni boj pomenil nove spodbude. 6. februarja 1944 je prestopila Sotlo in krenila proti Bohorju. Po napadu na rudnik v Senovem ter orožniško postajo in občinski urad v Zabukovju v noči na 9. februar so se brigade tri dni pozneje razvrstile na nevarnem ozemlju

⁶ Leta 1951 je bil razglašen za narodnega heroja.

med Savo in Savinjo vzhodno od Zidanega Mosta: štab divizije in Šercerjeva brigada na Okroglicah, Tomšičeva na Radežu, Bračičeva pa na Polani. 12. februarja opoldne so krenile proti severu, da bi v Šmarjeti pri Rimskih Toplicah prečkale Savinjo, vendar je v soteski Gračnice med Rimskimi Toplicami in Jurkloštrom prišlo do hudega spopada z nemškimi enotami, ki je vplival tudi na spremembo načrtovane poti. Tako so se brigade namesto v zasavske hribe podale proti severu (Mrvič in Kos 1989: 25–34).

Dogodki, povezani s 14. divizijo, so spodbudno vplivali na nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega boja proti okupatorju: Kozjanska četa je že mesec pozneje prerasla v bataljon, 27. aprila pa so ustanovili celo Kozjanski odred, ki je odločno zavzemal nemške postojanke, širil osvobojeno ozemlje, uničeval železniško progo Celje–Zidani Most–Dobova ter pridobival nove borce. Planina je postala središče osvobojenega ozemlja. Rast narodnoosvobodilnega gibanja je zavrla velika nemška ofenziva, ki se je začela 9. decembra 1944 s prodori več sovražnikovih kolon v notranjost osvobojenega ozemlja na Kozjanskem, v njej pa so sodelovale tudi ustaške enote. Nemci so hoteli z njo očistiti zaledje svojih obrambnih črt ob Savi in Sotli, ki bi jih nujno potrebovali pri morebitnem nenadnem umiku z Balkana. Ofenziva je v nekaj mesecih hudo prizadela tako vrste narodnoosvobodilne vojske kot prebivalstvo, saj so Nemci neusmiljeno pobijali ljudi, požigali vasi in ropali. Moč ofenzive je začela popuščati šele aprila 1945, organi narodnoosvobodilnega gibanja pa so se lotili priprav na končno osvoboditev. Kozjanski odred, v katerega so se vključili tudi pobegli nemški vojaki iz postojank Brestanica in Senovo in Kozaki iz postojanke Veliki Kamen, je takoj po nemški kapitulaciji osvobodil Sevnico in Celje. Dolina Save je v maju 1945 postala glavna smer umika nemške armade E ter nekaterih drugih enot proti Avstriji, ki so bile v času kapitulacije še na Hrvaškem. Enote slovenskih domobrancev so se z Dolenjske že prej umaknile proti Ljubljani. Medtem ko so se po desnem bregu Save manjše nemške enote razmeroma hitro umikale, so se na levem bregu odvijali spopadi z ustaškimi enotami tudi po 9. maju, ker so jim enote jugoslovanske vojske že zaprle pot od Zidanega Mosta do Celja in so se morale zato umikati preko Kozjanskega (Mrvič in Kos 1989: 34–39). To območje je bilo tako osvobojeno med 9. in 12. majem 1945.⁷

⁷ Spomin na medvojno dogajanje so številni spomeniki in znamenja, razsejana po sevniškem območju: skupni grob padlih borcev na pokopališču v Boštanju, spomeniki na Bučki, Branskem (Jatna), v Murencah, Šentjanžu, Hinjcah, Krmelju, Pijavicah, na Stražberku, v bližini železniške postaje Breg, v Radežu, na Trgu svobode v Sevnici, na Malkovcu, v Tržišču, Zabukovju, plošče na Blanci, Lisci, v Loki, na Okroglicah, Razborju, Metnem Vrhu, Studencu, na stavbi sodišča na Glavnem trgu v Sevnici in na drugih tamkajšnjih ustanovah oz. tovarnah, grobovi v Selah, na Velikem Cirkniku, Slančjem Vrhu, Zabukovju ...

3.7.6.2 OBMOČJE LAŠKEGA

Nemški okupator je Laško zasedel 11. aprila 1941 in začel izganjati slovensko inteligenco, zavedne narodnjake, sokole, voditelje raznih društev in političnih skupin na Hrvaško, Bosno in Srbijo. Oberžan in Jelovšek navajata, da je bilo kratkem času v Laškem zaprtih in izseljenih okrog 200 oseb, v mestu ustreljenih 19 talcev, 59 Laščanov je padlo po raznih drugih krajih, 150 ljudi iz bližnje okolice je bilo ustreljenih ali pa so umrli v taboriščih. Prvi odmevnejši odgovor na okupatorjevo nasilje je bil pohod 1. štajerskega bataljona pod vodstvom Franca Rozmana – Staneta v novembru 1941. Eno najuspešnejših akcij je bataljon izvedel 2. julija 1942 z napadom na rudnik v Hudi Jami, v katerem je uničil rudniške naprave in skladišče ter zaplenil veliko streliva.

Naslednji pomemben dogodek je povezan s prihodom 14. divizije na Štajersko. Februarja 1944 se je v soteski Gračnice vnel hud spopad med partizansko in nemško vojsko, v katerem je padel tudi bataljonski komandant Ilija Badovinac. Leto 1944 so zaznamovali naslednji uspehi: junija je bil na Henini pri Jurkloštru izvoljen prvi narodnoosvobodilni odbor na Štajerskem, partizanske enote pa so v okolici Laškega uničevale razne zgradbe, železniške naprave, mostove, ceste, trgovine, skladišča, elektrarne, nemške postojanke ... V tem času so se stopnjevali tudi bombni napadi zavezniških in partizanskih letal, katerih tarča je bil železniški most. Nemške enote so se iz Laškega umaknile v noči s 7. na 8. maj. Tega dne so iz Jurkloštra prišli v mesto člani odbora OF z zaščitno enoto, naslednjega dne pa 2. bataljon Kamniško-zasavskega odreda. 12. maja so Laščani spremljali še vojake redne partizanske brigade črnogorske proletarske divizije⁸ (Oberžan in Jelovšek 1958: 16).

3.7.6.3 OBMOČJE ZIDANEGA MOSTA

Zidani Most je bil med 2. svetovno vojno eno najpomembnejših okupatorjevih prometnih vozlišč za balkansko in italijansko bojišče, zato je bila v kraju vse od leta 1941 tudi okupatorjeva posadka, ki je štela okoli 300 vojakov. Proti koncu vojne so se tu nahajali pododsek 438. divizije za posebno uporabo, četa iz 922. bataljona 18. polka deželnih strelcev in protiletalsko topništvo. Soočali so se s pogostimi napadi zavezniških letal, saj so le-ta v obdobju 14. 10. 1944–9. 4. 1945 desetkrat bombardirala kraj ter pri tem močno poškodovala železniške naprave in postajne objekte. Hkrati z okupatorjevim nasiljem je na drugi strani

⁸ O letih okupacije pričajo mnogi spomeniki in spominska znamenja na laškem območju: vzdana plošča v šoli na Brezah, spomenik v gozdu Tajna nad Jurkloštro, spomini na partizanske bolnišnice pod Rudenikom pri Jurkloštru, spomeniki na Voluški gori, Marofu, Polani in drugod, spominski kamen pred ZD Laško, osrednji spomenik pred Domom Dušana Poženela ter veliko drugih tako v mestu kot njegovi okolici.

zorelo odporniško gibanje med železničarji, ki so organizirali odbor OF in odhajali k partizanom, zlasti v Kozjanski odred. 10. maja 1945 je promet v kraju zastal, skozenj pa so proti Celju bežali okupatorjevi privrženci. Promet je znova stekel 25. maja 1945, ko je železniška uprava s prostovoljnim delom železničarjev končno uspela za silo obnoviti posamezne objekte in naprave: mostove, kurilnico, vodovod, delavnice, postajo ... (Enciklopedija Slovenije XV 1991: 179–180)

Po vojni je območje vstopilo v čas pospešenega razvoja industrije, ki se je skoncentrirala v posameznih mestih in vanje pritegnila dotlej kmečko prebivalstvo iz okoliških vasi. Mnogo pa jih je svoj košček kruha poiskalo tudi v tujini – predvsem v različnih mestih zahodne Nemčije.

4 SLOVSTVENA FOLKLORA

4.1 DOSEDANJE OBJAVE SLOVSTVENE FOLKLORE NA OBRAVNAVANEM OBMOČJU

Zbiralci, ki so vneto in sistematično zbirali slovstvenofolklorno gradivo na Slovenskem, so obravnavano območje največkrat obšli. Bera povedk v posameznih delih je sicer skromna, a pomembna.

Prvi zapis folklornega gradiva najdemo v *Črticah duševnega žitka štajerskih Slovencev* Josipa Pajka, ki leta 1884 piše o dveh povodnih možeh, ki naj bi bivala na tem področju – prvi v Loki pri Zidanem Mostu, drugi pa v Gračnici pri Srednjem mostu od Marofa proti Jurkloštru. Pomen tega gradiva so na začetku 20. stoletja zaznavali in ga zapisanega posredovali mlajšim rodovom učitelji Josip Brinar, Janko Knapič in Anton Skalovnik, ki so leta 1903 izdali *Zbirko zgodovinske in bajeslovne učne snovi za brežiški, kozjanski in sevniški šolski okraj*, podobno snov so leto poprej za laški šolski okraj uredili Iglar, Logar, Gams in Četina. Bržkone sta to knjigi, iz katerih so pri svojem delu črpali tudi drugi učitelji. Vrsta pripovedovalcev namreč o kakšnem krajevnem dogodku starejšega datuma pravi, da so se tako o njem učili v šoli. Poleg zgodovinskih zapisov in zgodovine šolstva v posameznih krajih vsebujeta tudi tematsko raznovrstno folklorno gradivo, neenotno poimenovano pravljice oz. zgodovinske bajke, ki so na nekaterih mestih naslovljene, drugod pa ne. Danes bi jih lahko razvrstili tako med bajčne kot razlagalne in zgodovinske povedke, npr.: Vražja pečina pri Spodnjem Brezovem, Ajdovska hiša v Podvrhu, Hudi Dol, Žurkov Dol, Spomini na turške boje, ki niso zgodovinsko dokazani, Zasuta cerkev in samostan v Drožanjah, Pripovedka o sovražnih bratih ... (*Zbirka zgodovinske in bajeslovne učne snovi za brežiški, kozjanski in sevniški šolski okraj* 1903: 94–125).

Največ povedk, povezanih z obravnavanim območjem, je v delu *Gradovi in graščine v narodnem izročilu ob Savinji, Sotli in Savi*, ki ga je izdal Janko Orožen leta 1936. Kot lahko sklepamo že iz naslova, gre predvsem za zgodovinsko obarvane opise, največkrat brez prave naracije in prepletajoče se z drugimi žanri – tako z bajčnimi kot legendnimi in s strašljivimi povedkami, npr.: Podzemeljska hodnika, Krogla v sevniškem gradu, Sodstvo v Gornji Sevnici, Tlaka, Prijazni graščak in njegov neprijazni vnuk, Vražja pečina pri Spodnjem Brezovem, Žurkov dol, Ajdovska hiša v Vranju, Ajdje v Zabukovju in Podgorju, Na Gradcu straši, Kako so kopali zaklad, Propad Reutenberga, Krajevni spomini, Zakladi in zanimivosti, Križarjev grob, Ruda in rudarstvo, Čudežna slika v župni cerkvi na Razborju, Slika v župni

cerkvi v Loki, Grozeča voda pod Lisco, Graščinska sodnija v Loki, Loški sodniki, Prenos sodnije iz Loke v Laško, Slabi kmečki časi in vznik svobode, Postanek cerkve sv. Duha v Čelovniku, Sejmi pri sv. Lovrencu, Stražnica na Klausensteinu, Razbojniška graščina, Podzemeljski hodnik, Stari samostan, Meniške ribe, Zakaj je bil samostan v Jurkloštru ukinjen, Veronika Deseniška, Zakladi, Usoda (Orožen 1936: 229–240). Njihovo žanrsko raznolikost je opazil tudi avtor, ki jih je delil na realne in fantastične, vmes pa postavil »cel[o] vrst[o] pripovedk, ki po svoji vsebini tvorijo nekako skalo prehodov« od prvih k drugim (Orožen: 1936: 247). Tako je v pripovedih na eni strani zaznaval pravo zgodovino z lokalnimi zgodovinskimi razmerami, na drugi strani pa je ta na račun razcveta fantastike omejena le še na poimenovanje gradov. Zdi se mu, da se t. i. realne pripovedke bolje ujemajo s časom in duhom sedanosti, medtem ko fantastične pogojuje sociološko in geografsko – s starejšim prebivalstvom in z nekaterimi kraji. O starosti pripovedi zgolj ohlapno domneva, do so mnoge »plod davnih dni«, večini priznava starost nekaj sto let. Nekaj jih je po njegovem mnenju nastalo tudi v 20. stoletju, čeprav hkrati ugotavlja, da tovrstne pripovedi naglo izumirajo. Na koncu (p)ostaja prepričan, da »narodne pripovedke o gradovih in graščinah niso zgodovinska resnica. So pa zgodovina, kakor jo narod gleda, bolje, kakor jo je gledal.« (Orožen 1936: 248–256)

V *Kotnikovem zborniku* iz leta 1956 v okviru narodopisnih zapiskov s Kozjanskega naletimo na pet bajčnih povedk (Netek, Škrat na tlaki, Škrat – hišni pomočnik, Škrat goljufan I, Škrat goljufan II) ter eno legendno (Dvakrat rojen) in eno razlagalno povedko (Hrib Ješivc). Takrat 80-letna pripovedovalka Jožefa Šmid je živela v okolici Jurkloštra, njene pripovedi pa sta zapisala Jože Lekše in Stane Terčak.

Tudi Niko Kuret in Rado Radešček sta pri svojem raziskovanju⁹ naletela na nekaj pripovedi, ki so bile sicer že zapisane v zgoraj omenjenih delih. Ponovno lahko preberemo pripovedi o povodnem možu iz Save in Gračnice, zasuti cerkvi in samostanu v Drožanjah, sovražnih bratih v Brestanici ...

4.2 CILJI IN METODE DELA

Naloga poskuša dokumentirati in raziskati zgodovinsko motiviko na območju vzhodnega Posavskega hribovja ter njeno pojavnost v različnih pripovednih žanrih.

⁹ Niko Kuret, Iz ljudskega življenja, v: *Med Bočem in Bohorjem*, Šentjur pri Celju – Šmarje pri Jelšah: Delavska univerza Rogaška Slatina, 1984, 140–159.

Rado Radešček, *Slovenske legende 2*, Idrija: Bogataj, 1996, 133–141.

Začetek snemanja in zbiranja gradiva je močno olajšalo prijateljevanje s sosedo – znano ljudsko pevko, ki v okolici slovi tudi po »daru govora«. Potem ko je izdatno upravičila svoj sloves in suvereno črpala iz svojega pripovedovalskega repertoarja, me je pogosto spremljala k drugim pripovedovalcem, s katerimi sva se predhodno dogovorili za obisk. Njihovo osebno znanstvo, pripovedovanje eksemplarnih zgodb moje spremljevalke in tudi moj domač, narečni govor so pripomogli k spontanim in (skoraj) avtentičnim folklornim dogodkom¹⁰, ki sem jim prisostvovala kot poslušalka in raziskovalka. Pri tovrstnem delu se raziskovalec vedno sooča s svojevrstno težavo – kot domačin in član skupnosti sicer lažje gradi pristnost in zaupljivost s pripovedovalci ter pridobi več informacij, a hkrati ga osebni stik oddaljuje od objektivnega raziskovanja, ki se polneje uresničuje, če je raziskovalec tujec v skupnosti. A žal se mora v tem primeru večkrat zadovoljiti z manj informacijami (Ivančič Kutin 2003: 117–124).

Potem ko je bila začetna zadrega kmalu premagana, tudi navzočnost snemalne naprave skoraj ni motila. K temu je pripomoglo tudi, da sem uporabljala diktafon, ne pa videokamere, ki sicer med sodobnimi tehničnimi pripomočki najbolje beleži sinkretičnost slovstvene folklorne in enakovrednost treh kategorij, ki sinergijsko uresničujejo folklorni dogodek: poleg teksta še teksturo in kontekst, a hkrati po navadi tudi zaviralno vpliva na pripovedovanje. Ko so prisedli še drugi družinski člani, ki so z različnimi asociacijami in vprašanji (npr.: *Se spomniš, ko ...; Ata, povej še tisto ...; Enkrat si pa rekel, da ...*) spodbujali pripovedovalca, se je niz folklornih dogodkov še povečal. Ti pripovedovalci so me nato usmerjali naprej k drugim, o katerih so domnevali ali pa vedeli, da znajo dobro oziroma solidno pripovedovati.

Barbara Ivančič Kutin (2001: 184) med glavnimi značilnostmi takšnih pripovedovalcev navaja predvsem sposobnost za estetsko in prepričljivo oblikovanje pripovedi ter izžarevanje izpovedne energije, s katero pritegnejo in ohranijo pozornost občinstva. Jelka Hadalin (1994: 161–176) pa poudarja njihovo umetniško nadarjenost, ki nujno vodi k sinkretistični umetnini. Ta združuje mimiko, gestikulacijo, dramatičen dialog z obilnim glasovnim barvanjem, med prevladujočimi epskimi prvinami pa ne manjka niti liričnih občutij. Poudarja, da so pravi pripovedovalci /.../ umetniki s svojim stilom in pripovednimi postopki. Kljub splošnemu prepričanju, da je takih malo – kot je malo še ohranjene oz. živeče prozne folklorne –, ugotavljam, da je dejanska podoba vendarle drugačna in bolj optimistična. Prav presenetljivo je tudi odkritje, kako imajo ljudje še vedno dober

¹⁰ Folklorni dogodek je rezultat procesa, v katerem se iz jezika izvije folklorni žanr (tekst) v danem kontekstu in s pomočjo teksture. (Stanonik 2001: 117). Folklorni dogodek torej vsebuje ubesedeno sporočilo in spremljajoče nebesedilne sestavine. Povedano drugače – poleg ravnine besedila ločimo še ravnino izvajanja (tekstura) ter ravnino okolja in okoliščin (kontekst) (Stanonik 1999: 50).

občutek za prepoznavanje dobrih pripovedovalcev v soseščini, čeprav po navadi v isti sapi navajajo imena že davno pokojnih, ki so poznali veliko »zgodb« in jih je bilo zanimivo poslušati. Tako se jih je na seznamu¹¹ razvrstilo enaintrideset, od katerih je najstarejša rojena leta 1919, najmlajši pa leta 1961.

K nekaterim sem se večkrat vrnila in vsakič odšla z novim gradivom, vrednim zapisa. Zgodilo se je, da so me po prvem srečanju kar sami poklicali, češ da so se spomnili še česa, in me ob naslednjem že pripravljani pričakovali z naslovi ali ključnimi besedami posameznih pripovedi. Lahko sem se prepričala, kako pripovedovanje terja svoj čas in posebno oziroma primerno, ustrezno ozračje. Medtem ko so se pripovedovalci po navadi kaj hitro razgovorili o razlagah imen posameznih krajev, časovno oddaljeni zgodovinski snovi ali večkrat slišanih in pripovedovanih pripovedih, so nekoliko oklevali pri časovno bližjih ali lastnih doživetjih ter pri tem (ne)zavedno sledili avtocenzuri. Ta je po navadi najbolj očitna pri pripovedih, polnih strašljivosti, vraževerja ter čarovništva, saj so te teme delikatne, vpete v medsebojne odnose v skupnosti in lahko nanje še vedno vplivajo razdiralno. Podobno je na zadržanost in posmehovanje starejšemu, mitološko obarvanemu izročilu pri svojem raziskovanju prostora in časa v folklori Krasa naletela Katja Hrobat (2010: 23). R. Dragan to vedenje razlaga z neenakostjo dveh konceptualnih sistemov, saj vaščani zaradi drugačnega načina ravnanja s koncepti stara verovanja interpretirajo naivno in materialistično. (Ne)zaupanje v raziskovalca naj bi torej pri tem ne igralo pomembne vloge (1991: 11, v Hrobat 2010: 23). Tako sem se v nasprotju s Katjo Hrobat in Mirjam Mencej¹², raziskovalko vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji, odločila, da identitete in krajev pripovedovalcev ne prikrijem. Čeprav nosijo nekatere pripovedi velik osebni pečat, ne posegajo na področje osebne integritete sočloveka oz. sočlana skupnosti. Kolikor bi morda naslovnik vendarle tako čutil, sem identiteto oseb v pripovedi prikrila z nedoločnim poimenovanjem *en ...*, *ena ...*, v samostalniški rabi *eden*, ki izraža širši pomenski obseg.

¹¹ Pripovedovali so: Boža Blaznik, roj. 1938, Lahov Graben (Sevnica); Justina Derstvenšek (1928–2014), Razbor; Slavka Fajfar, roj. 1945, Svibno; Ivanka Frece, roj. 1931, Polana; Terezija Frece, roj. 1930, Loka; Ivan Imperl, roj. 1934, Podgorica; Karolina Kladnik, roj. 1929, Podgorica (Razbor); Dani Klenovšek, roj. 1961, Polana (Lokavec); Miha Kmetič, roj. 1952, Svibno; Ludvik Kos, roj. 1952, Osredok (Radeče); Tončka Kosem, roj. 1934, Žurkov Dol (Sevnica); Erna Kosmačin, roj. 1933, Lahov Graben; Marija Kozmus, roj. 1922, Paneče (Loka); Franc Mešiček (1925–2014), Lokavec; Mimika Mlinarič, roj. 1930, Rudenik (Prešna Loka); Rudi Ocvirk, roj. 1923, Lahov Graben; Zofija Ocvirk, roj. 1932, Lahov Graben; Marica Oblak, roj. 1934, Svibno; Martin Oblak, roj. 1930, Svibno; Ana Plazar, roj. 1922, Budna vas (Loka); Jožefa Popelar, roj. 1925, Preske (Metni Vrh); Marija Salobir, roj. 1926, Trobni Dol; Marta Starina, roj. 1941, Svibno; Rudi Stopar, roj. 1939, Boštanj (Sevnica); Angela Vidmar (1919–2014), Polje pod Lisco; Ana Vidic, roj. 1931, Orehovec (Polje pod Lisco); Marija Vodenav, roj. 1920, Hotemež (Loka); Fanika Volavšek, roj. 1928, Henina; Milan Volavšek, roj. 1957, Henina; Vinko Zalezina, roj. 1937, Orešje. V oklepajih so navedeni kraji trenutnega bivanja.

¹² Več o tem glej: Mirjam Mencej, *Coprnice so me nosile. Raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*, Ljubljana: Župančičeva knjižnica 2006.

4.3 FOLKLORNO PRIPOVEDNIŠTVO

Sistem slovstvene folklore sestavljajo: folklorni obrazci (pregovori, uganke, zagovori, molitve, otroški folklorni obrazci), pesništvo (pripovedne in lirske pesmi, pesmi interesnih skupin) in pripovedništvo, ki ga delimo v dve temeljni skupini: pravljice (čudežne, realistične ali novelistične in živalske) in povedke. Medtem ko je pravljica z zapleti in razpleti sad domišljije ter odsev življenja v davni preteklosti, povedka upoveduje resnične ali vsaj verjetne dogodke, pripoveduje o znanih osebah, krajih in zgodovinskih dejstvih. Razlikujeta pa se tudi po strukturi – ta je pri pravljici zahtevna, pri povedki pa ne. Najpogostejše so: bajčne, legendne, zgodovinske, razlagalne, socialne, šaljive; glede na razpoložljivo gradivo pa je mogoče oblikovati še druge vrste povedk, npr. strašljive, roparske, coprniške, anekdote ipd. (Stanonik 1999: 215–322).

Rezultat raziskovanja folklornega pripovedništva na območju vzhodnega Posavskega hribovja v obdobju 2008–2011 je približno 500 povedk, razvrščenih v enajst žanrov: pravljice, bajčne, vražljive, strašljive, legendne, razlagalne, zgodovinske, roparske, socialne povedke, anekdote, šaljive povedke.¹³ Odločitev o umeščenosti v posamezen žanr ni bila vedno lahka. Nemalokrat je težko govoriti o žanrski čistosti, saj bogastvo različnih motivov v povedki otežuje zanesljivo žanrsko umeščanje, čeprav sem seveda skušala slediti temu kriteriju in se mu čim bolj približati. Že prvi pregled daje vedeti, da se zgodovinska motivika ne pojavlja samo pri zgodovinskih povedkah, pač pa tudi pri drugih. V tem pogledu sem glede na zbrano gradivo izvzela le pravljice, vražljive in šaljive povedke. Ob tem je presenetljivo spoznanje, da se zgodovinska motivika pojavlja celo v žanrih, ki so na videz z njo nezdružljivi.

Marija Stanonik **bajčne povedke** ali **bajke** definira kot povedke, ki pojasnjujejo nastanek sveta, naravne nebesne ali zemeljske prikazni in hude naravne nesreče. V njih nastopajo bajčna bitja (ajdi, vile, rojenice, vesne, žarkžene, krivopetnice, divji mož, povodni mož, škopnik, netek, škrat) in ljudje s posebno močjo (volkodlaki, kresniki, vedomci, more, desetniki), (1999: 261–262). Na prvi pogled se tako zdi, da v njih ne moremo prepoznavati (ne)posrednega povezovanja z zgodovinsko tematiko. S stališča novejših raziskav (Hrobat 2010: 48) pa so v vrsti bajčnih bitij zgovorni predvsem ajdi, velikani oziroma bitja izjemnih dimenzij in moči, ki jih nekateri v delnem nasprotju z mitološko teorijo razlagajo kot odraz

¹³ Več o tem glej: Breda Vidmar Mandič, *Kar nej rejs, se neč ne guvuri*, Glasovi 42, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2013.

spomina na staroselce in njihove stike s Slovani. Med osemdesetimi zbranimi bajčnimi povedkami jih tukajšnja motivno-tematska analiza obravnava deset z motiviko ajdov: O ajdovski deklici, Ajdovska deklica prinesla kamen, Pečina pri Jurkloštru, Ajdovska deklica, Babja peč in ajdovska žena, Ajdovska deklica nad Poljem, Ajdovska deklica v Ajdovski jami pri Krškem, Kamen ajdovske deklice, Ajdi gradili cerkve, Dva zidarja in eno kladivo ter Močni ajdi. Upošteva tudi dve povedki, ki ju je leta 1936 zapisal Janko Orožen.

Strašljive povedke tematizirajo dogodke, ki ljudem naženejo strah v kosti. Pogosto so povezani s smrtjo – njenimi znamenji oz. napovedmi ter nenavadnimi pojavi po smrti bližnjega. Strah in tesnoba pa navdajata tudi iskalce grajskih zakladov, ki skušajo v poznih nočnih urah priti do njih in obogateti. Bržkone je imel Janko Orožen v mislih predvsem strašljive povedke, ko je zapisal, da se v nekaterih pripovedih narodova domišljija zelo razživi ob še komaj opazni zgodovinski snovi. Le-to lahko zaznamo le še v lokacijski določitvi dogajanja, nad vsem drugim pa je prevladala fantazija, ki se napaja ob strah (ali pa vsaj nelagodje) vzbujajočih dogodkih, kakršni so nočno kopanje zaklada, mučeniška smrt, nenavadna prikazen ... (1936: 248). Med petintridesetimi strašljivimi povedkami je pri petih zaznati interferiranje z zgodovinskimi motivi (Zaklad na Gracu, Običaj na gradu na Gracu, O gradu na Planini, Župnišče v Širju, Znamenje med 2. svetovno vojno). Upoštevati pa je potrebno tudi povedke, ki jih je zbral Janko Orožen (Strahote na gradu, Strahovi, Na Gradcu straši, Kako so kopali zaklad, Zakladi), (1936: 229–240).

V središču **krščanskih povedk** ali **legend** so po navadi izmišljeni dogodki iz Kristusovega, Marijinega življenja in življenja svetnikov. Govorijo o čudežnih nastopih svetnikov, ki potrjujejo njihovo svetost, o selitvah svetih podob ali relikvij, kaznovanjih in spreobrnitvah (Stanonik 1999: 279). Glede na razpoložljivo gradivo nekateri raziskovalci slovstvene folklore v ta žanr v širšem smislu uvrščajo tudi povedke o nastanku sakralnih objektov. Nemalokrat učinkujejo kot pripovedi, v katerih se zrcali lokalna zgodovina. Takšnih je dvaindvajset povedk od enainpetdesetih legendnih, ki pojasnjujejo razloge za gradnjo cerkva, kapelic, križev ob različnih poteh ipd. Njihov obseg po navadi izraža retorično moč in spretnost pripovedovalcev – medtem ko so kratke povedke le skop niz nekaterih informacij (Kapela pod Lovrencem, Kapela na hribu pod Zdulami), se daljše razraščajo v prozno besedilo, v katerem ne manjka dramatičnosti in stilnih sredstev (O zvonu na Počakovem, Križ v Jelovcu ...). Opaziti je precej natančno lociranje in nenatančno časovno postavitev z redkimi izjemami, ki po navadi segajo v 20. stoletje.

Razlagalne ali **aitiološke povedke** pojasnjujejo različne lastnosti v živi in neživi naravi, kot znanost in pedagogika v okviru slovstvene folklore prinašajo odgovore na

mnogovrstna vprašanja iz človeškega, živalskega in rastlinskega sveta; med drugim tako razlagajo tudi izvor imen vasi (Stanonik 1999: 297). Med enainpetdesetimi razlagalnimi povedkami s tega območja jih moremo devetindvajset obravnavati tudi z vidika evociranja zgodovine. Kot pripovedujejo povedke v tem poglavju, je osemnajst krajev (vasi oziroma zaselkov) dobilo svoja imena po dogodkih, dogajanjih in dejavnostih iz preteklosti. Med njimi so epizode, povezane z menihi jurkloštrske kartuzije (Babje koleno, Zakaj Jurklošter, Jurklošter, Patrov hrib), s Celjskimi grofi (Vitovec, Pri Kovaču), turškimi vpadi (Boben, Zakaj se reče Ješivec, Ješivec ali Ušivec, Kum, Konjska glava, Zavratnik pred papirnico, Žurkov Dol ali Hud Dol, Pri Turku, Turška jama, Straški hrib), fevdalnimi odnosi (Gavge in rumeni sleč, Gavge, Gavgoš, Trobni Dol, Moruškuce, Metni Vrh) ter z gospodarskimi dejavnostmi, kot so plovba, splavarjenje po Savi (Breška vas, Budna vas, Na flosih), lončarstvo (Lončarjev Dol), vinogradništvo (Prešna Loka), rudarstvo (Rudenik) in steklarstvo (Glažuta).

Pripovedi se pogosto začenjajo z vprašalnim stavkom in vprašalnico *zakaj* ali pa že v prvi povedi s posledičnim veznikom *zato* ponujajo razlago imena kraja. Temu navadno sledi zelo strnjena pripoved s podatki, ki se le redko razširi v daljše besedilo (izjemi sta povedki Trobni Dol ter Ješivec ali Ušivec).

Zgodovinske povedke z zgodovino največkrat povezujejo le časovni okvir in resnične osebnosti, pri čemer je pomembno, da pripoved vzbuja videz resničnosti oziroma verjetnosti. Dogodki, ki so v posameznih povedkah sicer natančno locirani, se pogosto pojavljajo tudi na drugih krajih in v povezavi z drugimi zgodovinskimi osebami (Stanonik 1999: 285).

V vsebinsko najstarejši zgodovinski povedki v zbranem gradivu prepoznamo navezovanje na Celjske grofe in očitno naslon na priljubljen roman Anne Wambrechtsamer. Proti pričakovanjem samo ena povedka upoveduje tematiko bolezni na Slovenskem, prav tako se tudi samo ena naslanja na 18. stoletje in znamenito cesarico Marijo Terezijo. Razen nekaj povedk z grajsko motiviko in lokalno zgodovino, je 19. stoletje pretežno spregledano, zato sledi prva večja skupina povedk z vojno tematiko. Pripovedovalci so se spominjali doživljanjev iz 1. svetovne vojne, kakor so jim jih pripovedovali njihovi očetje ali stari očetje. Vse pripovedi družijo nečloveške razmere na fronti in v ujetništvu. Drugačna je le ena – govori namreč o trmastem hribovcu in neustrašnem »finferdragonarju«, ki si ne pomišlja upreti nadrejenemu polkovniku, čeprav ve, da je kazen za to neizbežna. Obdobje do 2. svetovne vojne premoščajo pripovedi o izseljevanju v Ameriko, težki gospodarski situaciji in veliki poplavi v Sevnici v 30. letih. Spomin na 2. svetovno vojno je še zelo živ. Razodeva se v precej obsežni skupini prvoosebni pripovedi – bodisi z otroške perspektive bodisi s

perspektive slovenskega vojaka v nemški vojski, partizana, izgnanca ipd. Mlajši pripovedovalci pa so posredovali vojna doživetja svojih staršev. Leto 1945 je sicer prineslo težko pričakovani mir, a hkrati ljudi soočilo z vsesplošnim pomanjkanjem. Nekoliko humorno obarvane povedke pripovedujejo o tem, kako so ljudje po svoje, seveda mimo zakonov iskali poti do boljšega življenja. Sledijo jim spominjanja na prve avtomobile in tehnične pripomočke.

Roparske povedke tematizirajo raznovrstne odklone posameznikov ali skupin od zakona, zato živijo v odročnih krajih in na robu družbe, ki jo tu in tam zmotijo s svojimi (ne)nasilnimi dejanji. O rokovnjaštvu kot zgodovinskem motivu iz prve polovice 19. stoletju pri zbranih povedkah ni mogoče popolnoma zanesljivo govoriti. Še najbolj se temu približa povedka Ravbarska pečina, ki priča o daljši nastanitvi večje skupine ravbarjev ali rokovnjačev v skrivališču pod Lisco, vendar ne zvemo, kdaj je to bilo. Pripovedovalec ob navedbah posredovalcev pripovedi in natančnih poimenovanjih krajev dramatično slika beg rokovnjačev in njihov umik v varno skalnato skrivališče.

Največji delež v tem razdelku zavzemajo povedke o štajerskem lopovu Guzeju. Glede na to, da je dobil svoje mesto v zgodovinski povesti¹⁴ in je povedke o njem med zgodovinske uvrstila tudi M. Mencej (2010: 164), se zdi njegova obravnava na tem mestu ustrezna. Čeprav je na območje vzhodnega Posavskega hribovja redko zašel, je ljudski spomin nanj razmeroma bogat, saj v njem živi kar nekaj variant o Guzejevih pustolovščinah in njegovem nesrečnem koncu. Pripovedovalcem se je najbolj vtisnila v spomin prigoda o tem, kako je Guzej »podkoval« žensko. V eni povedki sicer na njeno mesto stopi moški, a v vseh (Guzej nabil žeblje, Guzej eni nabil žeblje, Guzej nabil žeblje ženski v peto, Guzej enega podkoval; Guzejevo posmehovanje, Guzej v Jurkloštru; Guzej ubit v Prevorjih, Guzejeva smrt) velja, da so žebliji v peti Guzejevo maščevanje za slabo mnenje o njem in verjetno za širjenje neprijetnih govoric, saj naj bi sicer veljalo, da si je želel pripisati identiteto slovenskega Robina Hooda. Med štiridesetimi roparskimi povedkami tako v petnajstih prepoznamo navezovanje na zgodovinsko motiviko.

Socialne povedke tematizirajo družbeno življenje od najožjega v najširši krog, pa naj gre za nesrečno ljubezen, usode žalostnih nevest, odločitev za življenje v samostanu, nezakonske matere, socialno razslojenost na podeželju, trd boj revnih družin za obstanek, (ne)prijetne dogodivščine na sejmi in divjih lovih, nesoglasja in rivalstva med fanti ... Posebno vlogo v teh povedkah imajo vaški posebneži, berači, ciganke, vedeževalke ipd. Zdi

¹⁴ Ernest Tiran, *Razbojnik Guzaj*, Celje: Perfekta 1995.

se, da se z upovedovanjem preteklih socialnih in družbenih razmer neposredno povezujejo z zgodovino in njenimi dogodki. V obilju teh povedk (med njimi je tudi veliko takih, kjer pripovedovalci nehote prehajajo v opisovanje etnoloških pojavov) so izbrane tiste, ki se dotikajo lokalne kulturne zgodovine ali pa zgodovinski dogodki motivirajo ravnanje oseb oziroma vplivajo nanje v širšem smislu besede. Od trinštiridesetih socialnih povedk je takšnih sedem.

Takšna je že prva povedka v tem poglavju Nesrečna nevesta. Na prvi pogled gre za plastično pripoved o nesrečnih zaljubljenih iz nedoločne preteklosti, a ker se v njej zrcalijo družbenozgodovinske razmere, jo je potrebno obravnavati tudi s tega vidika. Po natančnejšem branju zvemo, da se ljubezenska zgodba Minke in Tineta dogaja »za časa Avstrije«. Na koncu lahko celo po navedbi starosti pesmi, nastale na podlagi nesrečne usode glavne junakinje, sklepamo o starosti dogajanja in povedke – prek dvesto let. Pripovedovalka svojo pripoved natančno locira, ob osrednji ljubezenski zgodbi izluščimo tudi nekaj zgodovinskih motivov, npr. preteklo gospodarsko dejavnost, kakršni sta splavarjenje po Savi in »glažuta« v Jurkloštru, močno pa v pripovedni tok zareže tudi fantova sedemletna vojaška obveznost.

Sledi pet povedk z motivom samostanskega življenja. Vse se navezujejo na samostana v neposredni bližini, tj. na nekdanja ženska samostana v Šentrupertu in na Hotemežu. Podobno kot pri prejšnjih žanrih tudi tokrat dogajanja v povedkah ne moremo časovno umestiti. O njem lahko samo domnevamo na podlagi poznavanja lokalne zgodovine. Prva ob tem upoveduje ljubezensko zgodbo s tragičnim koncem in se podobno kot prejšnja končuje z verzificirano besedo. Od drugih se razlikuje tudi po večji pripovedni moči in slogovni izraznosti. Očitno je, da sta povedki Nuna iz šentrupertskega samostana in Nune v omari v procesu folklorizacije precej dlje časa kot zadnji dve, ki temeljita na osebni izkušnji pripovedovalk.

Zgodovinski motiv (avstrijski cesar, ki ga pripovedovalka ne poimenuje natančno) generira zaplet v povedki Nezakonska mati, ki kljub temu učinkuje dokaj lahko.

Anekdote so povezane z resnično, konkretno osebo in dogodkom iz njenega življenja, a sčasoma dobivajo vse bolj splošne poteze, ki jih skupaj s spremenjenimi relacijami pripisujejo tudi drugim osebam. To zgovorno potrjuje tudi pripovedovalka, ki pravi: »Se je velik enih hecu zbijal skuz župnike, velik na račun Pavlča, čeprov ni blu vse Pavlčov. Tud, kar so ga drug župniki kej pulomil, se je tu vse niésl, kukar de je Pavlčov, ampak nej blu.«

(Pavličeva pridiga, 441)¹⁵. Tako se anekdote ne nazadnje transformirajo v povedke, njihovi motivi pa lahko preidejo tudi v pravljice (Stanonik 1999: 322).

Od osemindvajsetih anekdot jih motivno-tematska analiza z vidika medbesedilnosti natančneje obravnava petindvajset. V njihovem središču so predstavniki poklicev, ki jim je nekdanja družba pripisovala pomembno vlogo: duhovniki, zdravniki in učitelji. Morda so prav zaradi tega dejstva, še bolj pa zaradi izrazitih osebnosti, značajskih lastnosti in dejanj, povezanih z njimi, (p)ostali del slovstvene folklore. Ta hrani nemalokrat humorno obarvan spomin na župnike Robuzo, Stoklasa, Pavliča, Koprivca, Zrima, zdravnika Pečarja in Pungerčiča ter učitelje Jurka, Breliha, Jezernika in nemško učiteljico Ireno Claube.

¹⁵ Za povedko ali njenimi deli, zapisanimi poševno, v pričujočem magistrskem delu največkrat sledi številka, identična številki povedke v 42. knjigi zbirke Glasovi. Ponekod je za lažje razumevanje dodan tudi naslov, prav tako enak naslovu v omenjeni knjigi.

5 INTERTEKSTUALNOST IN SLOVSTVENA FOLKLORA

Čeprav se na prvi pogled zdi, da slovstvena folklor kot najbolj tradicionalna, izvorna in nezavedna ustvarjalnost in intertekstualnost kot sodobni postmodernistični konstrukt nimata ničesar skupnega, je resnica ravno nasprotna. Teorijo intertekstualnosti v slovstveni folkloristiki najbolj uporablja Marjetka Golež Kaučič.¹⁶ Po njenem mnenju lahko prav ta poudari, razloži in poveže pojave, ki jih je slovstvena folkloristika zaznala, po svoje poimenovala, vendar so še vedno ostali brez poimenovalnega sistema, ki organizira in sistemizira posamezne pojave in kategorije v smiselno celoto. Z njo lahko pojasnimo tako posebnosti in značilnosti »znotraj ljudske poetike kot ob prepletu ljudskega z umetnim«. Seveda ima pri tem v mislih predvsem posebno intertekstualnost in ne spregleda, da je v literarnih besedilih navezovanje na druga besedila večinoma namerno, pri »ljudski ustvarjalnosti« pa spontano (2003: 13). Kljub temu vidiku se osrednji analitični del naloge opira na teorijo intertekstualnosti, kot jo v slovenski literarni vedi pojasnjuje M. Juvan ob znanstvenih spoznanjih Julie Kristeve in Mihaila Bahtina (2000).

5.1 OBČA IN POSEBNA MEDBESEDILNOST

Teorija, ki se je od srede 70. let 20. stoletja uveljavljala kot nova panoga literarne vede, je korenito spremenila pogled na tradicionalno pojmovanje vplivov in virov ter preoblikovala stanje tradicionalnih »literaturoloških« disciplin (morfologije, tematologije, genologije). V osnovi se ponuja razlikovanje med občo in posebno medbesedilnostjo, ki ju Juvan imenuje tudi medbesedilnost in citatnost, a hkrati poudarja, da med njima ni ostre kategorialne razlike, pač pa več prehodnih stopenj. Razmejevanje določajo recepcijske odločitve, ali se besedila z »že branim, slišanim, vidnim« ujemajo naključno ali pomensko in estetsko funkcionalno. Na eni strani so tako dela oz. pojavi, ki implicitno opozarjajo nase in na druge diskurze ter svoje medbesedilne konstitucije ne izrabljajo za kakšno pomembnejšo estetsko ali pomensko funkcijo, na drugi pa so dela in njihovi elementi, ki jim ravno navezava na tuje ozadje daje drugačen estetsko-pomenski učinek, zvrstno, slogovno ali semantično posebnost ter omogoča vstop v dialoško interakcijo z drugim besedilom (2000: 245).

¹⁶ Omenjeno teorijo je pri magistrskem delu uporabila tudi Klementina Podvršnik, ki je obravnavala folklorne elemente v pesništvu moderne z vidika intertekstualnosti. Več o tem glej: Klementina Podvršnik, *Folklornost v pesništvu moderne z vidika intertekstualnosti*, magistrsko delo, Maribor, februar 2006.

Besedilo je namreč vedno odprto, nedokončano in odvisno od branja. Jezikovni znaki, iz katerih je zgrajeno, postajajo nosilci pomena samo v verigi interpretantov, to je prek razmerij z drugimi znaki. Ti se nahajajo tako v besedilu (kot implikacije ali presupozicije) kot zunaj njega, saj so bili uporabljeni že v drugih izjavah. Bralec jih spominsko priklicuje iz medbesedilne enciklopedije, pri čemer ga usmerja sklepanje iz podmen, predpostavk in drugih oblik implicitnega v besedilu, ki ga napotevajo v konotirane tekste, mnenja ipd. Ker noben diskurz ne more obstajati brez stikov z drugimi, se tudi literarni z vidika obče medbesedilnosti povezuje in komunicira z drugimi, npr. filozofijo, znanostjo, politiko, religijo ipd.; pri tem znakovne reprezentacije resničnosti ponotranja, krepi in gradi ali pa jih reflektira, kritizira, razgrajuje, postavlja v perspektivo individualne izkušnje, enkratne eksistence (Juvan 2000: 238–239).

Če obča medbesedilnost opozarja na interdiskurzivno komunikacijo literarnega sistema z drugimi nizi kot prikrito lastnost besedil, pa koncepcija posebne medbesedilnosti oz. citatnosti obravnava literaturo, narejeno iz literature, kar pomeni, da je v literarno delo vgrajeno tuje gradivo, izposojeno iz že narejenih literarnih besedil – iz tradicije ali iz sodobnega sporočevalnega obtoka. Avtor citatnega besedila si tuje predloge zavestno prisvaja, se nanje sklicuje in pričakuje, da jih bo bralec prepoznal in interpretiral kot ubeseditveno strategijo. K temu ga spodbujajo podatki iz samega besedila, njegova razgledanost, medbesedilna zmožnost in seznanjenost z literarnim kanonom in konvencijami citatnosti. Juvan loči elitistično (sklicevanja so zabrisana, šifrirana z nekonvencionalnimi kazalkami, sporočilno večumna in težje dojemljiva, predloge pa so dostopne le ožjemu krogu izvedencev) in poljudno (literarno delo se očitno, z nedvoumno pomensko-vrednostno perspektivo navezuje na obsežen kulturni kanon, večini bralcev znano jedro klasičnega železnega repertoarja, priljubljene predloge) citatnost (2000: 246–247).

Empirični del naloge obravnava zgodovinsko motiviko povedk na območju vzhodnega Posavskega hribovja tako z vidika obče kot posebne medbesedilnosti.

5.2 KAZALKE IN SIMPTOMI

Kazalke in simptomi medbesedilnega navezovanja odločajo o uspešnem dojetju citatnosti. Po Juvanu (2000: 247–252) so kazalke jezikovni in parajezikovni znaki z indeksalno vrednostjo, ki konvencionalno opozarjajo na medbesedilno sestavo besedila. Nahajajo se v samem besedilu, na njegovem obrobju in v spremnih, obliterarnih spisih.

Kot pribesedilne kazalke citatnosti se pojavljajo naslovi, podnaslovi, posvetila, epigrafi (citirajo, parafrazirajo, variirajo, posnemajo ali aluzivno priklicujejo znane sentence, naslove, imena avtorjev, junakov, prizorišč), opombe, pripombe in marginalije (identificirajo vire, na katere se delo naslanja). Naslovi so povedkam dodani sekundarno s posredovanjem raziskovalca, zato v tej nalogi ne bodo posebej obravnavani kot potencialne kazalke. Tudi drugih pribesedilnih kazalk v zbranem gradivu ni bilo zaznati.

V besedilu so kazalke največkrat parajezikovne oz. grafične, kot je na primer pisanje v narekovajih, verzalkah, kurzivi ipd., poleg tega pa v tej vlogi funkcionirajo tudi spremni stavki, ki dobesednim ali predelanim navedkom, parafrazam in imitacijam tujega govora določajo avtorja, ozadje ali vir. V zbranih povedkah tako pogosto zasledimo primere, kot so: »Ate so guvuril /.../« (252), »Velik mi je p̄rpuvedval Šantiju star ate pa Kuharju stric Anzek /.../« (253), »Viečkrat so ate tule puvejdat /.../« (255), »Ate naš je rieku taku /.../« (267), »Tu je mien pravla stara mama /.../« (177), »Tu so partizani puól povedali, ko so bli v Orejhucu.« (282), »Med vojno se je p̄rpuvedvala ena zgodba /.../« (277), »Tu je že dolg, kar sem jās slišu /.../« (163), »Slišu sem /.../« (167), »Pravijo, de /.../« (174).

Nasprotno od kazalk simptomi citatnosti niso tako očitni in predvidljivi. Odvisni so od interpretativnih odločitev in medbesedilne zmožnosti bralca, čeprav lahko v določenem literarnosmernem ali zvrstnem kontekstu postanejo rutinski. Mednje Juvan uvršča: omembe pisateljev, naslovov del, imena junakov, ponavljanje slavne literarne toponimije, izjave, komentarje o knjigah v govoru subjekta ali književnih oseb besedila.

Pripovedovalec v povedki Če veliko poješ ... tako implicitno omenja literarno delo Moje dogodivščine avtorja Blaža Jurka, o katerem sicer pripoveduje. O tem edinem literarnem delu vaškega učitelja domneva, da ga poslušalec pozna, zato ga verjetno eksplicitno ne imenuje.

Blaž Jurko sam v knjigi pravi, de mu je Bog dal veliko moč. Sevejde moč, ampak je pa tud pujel! Če velik pujejš, je puól tud velik plinu pa še kej drugga. Ludje so vejdl puvejdat, de ku je na Dolgrti prdnu, so na Mietnem Vrhi in na Pieclni vsi psi lajal. Na Mietn Vrh maš pa uro pa pol za jat! (447)

Na navzočnost tujega diskurza pogosto opozarjajo še:

- motnje v besedilni sklenjenosti, kakršna so slogovno-pomenska, jezikovna in zvrstna neskladja, npr. med prozno in metrično prozodijo, svobodnim verzom in alpsko poskočnico, med resnobno in komično perspektivo, med sižejsko povezanimi dogodki in motivnimi tujki ipd.;
- hiperbolično kopičenje značilnosti predloge;
- ironično razmerje do privzetih vzorcev;

- sistematično ustvarjanje motivno-sižejskih vzporednic z zgodbenim potekom predloge (Juvan 2000: 251–252).

Omenjene simptome najdemo tudi v zbranem folklornem gradivu. Zvrstno neskladje oz. vnos prvin druge zvrsti v pripoved kaže prva povedka, pri kateri se motiv prenaša iz pesmi v pripoved in obratno. Pripovedovalka je v svojo pripoved najprej vnesla en verz folklorne pesmi, nato popolnoma prestopila v pesniški kod, citirala nadaljnje kitice in opustila narečno govorico ter pripovedovanje končala po svoje s prosto, nevezano besedo.

/.../ Tist fant je pa jəmu ziemlo nejkuk čist bliz, de je ural. Je pa tam ural pa je puklicu guor: »Le doli k meni, Urška, da mi boš kaj povedala!« Tu je tud pejsm: »Urška vrže prstan zlat doli na to širno plat. Le dol ostan, le dol ostan, jaz ljubiti te nisem v stanj. Ko urca poldan zazvonil, Urške še k molitvi ni. Pojdmu gledat, kje bi bla, pojdmu gledat, kam je šla! Urška v posteljci leži, krvavi meč v rokah drži, krvavi meč v rokah drži, krog nje pa teče vroča kri. To ste mi krivi, mamca vi, ko ste me v kloster silili, ko ste me dali v kloster svet, ko sem bla stara šestnajst let. Ko bli b me dali v kloster svet, ko sem bla stara sedem let, ko nisem vedla, kaj je svet, zdaj moram od ljubezni umret.« Žile si je prerejzala. Un je pa vidu, ka se je tu nardil, pa je šel tja v tisto grofovo orožarno pa si je tam spusuodu puško, de grie na lov tja v tiste huoste ulejšuške, ku so ble vəlke huoste, pa so ga tam našl čez tri dni, ku se je ustrejlu. (388)

Pripovedovalka se torej svobodno sprehaja od ene zvrsti k drugi in ju po navdihu povezuje. Pri tem se postavlja vprašanje, ali to počne nezavedno, ker pesem pač hrani v svojem spominu, ali pa jo zavestno vpleta v svojo pripoved. Med prvim in drugim besedilom se vzpostavlja dialog, konec koncev pa se ustvarja novo besedilo, ki prav zaradi prepleta učinkuje drugače. Tudi v drugi povedki je ista pripovedovalka storila podobno in s citirano pesmijo podkrepila svojo misel oziroma pripovedovanje. Pesem na nek način ohranja svoj prvotni pomen, a v novem okolju pologe dobiva še nove konotacije.

/.../ Od tizga cajta ga ni vidu nišče vieč. Ljudski pevec je pa napisu pejssem od tegá dogodka in tuoto pejssem še zdej znamo zapejt, pa je stara čez dvestu lejt. Pejssem je pa takale: »Poslušaj, poslušaj, moj verni kristjan, kaj za eno pesem zapeti jaz znam. Od ene mlade deklice, ki snočkaj umrla mi je. Ravno, ko bi mogla v svet zakon stopit in vernim kristjanom veselje storit pa prišla je pošta od ljubga Boga, da mogla je rajžat s sveta. Svatje so jo spremljali, godci so jo zagrebali. Hladni grob odprt stoji, v njem boš počivala ti. Ženin pa na grobu kleči, nevesta pa že v grobu leži. Tud, ko imel bi kamnito srce, bi moral točiti solze.« Tu mi je pravla muoja babica! (387)

Čeprav sta pretiravanje in ironija po navadi značilna za stilizacije, pastiše in karikaturne parodije, ju lahko zasledimo tudi v zbranih povedkah. Kot prikazuje povedka z naslovom Ajdovska deklica (9), se pripovedovalec na koncu ironično odziva na tematizirano.

Stara mama so riékl, de je bla ajduska deklica tku vəlka, de je stala z eni nuogi na Kumi, z drugi pa na Lisc pa je v Sav plenice prala. No, puól že ni bla vieč deklica, ne! (9)

Povedka Friderik pride po sina (241) ilustrira motivno-sižejsko vzporejanje zgodbenemu poteku predloge, verjetno je to roman Anne Wambrechtsamer Danes grofje Celjski in nikdar več.

Na Marofu je bil mlin. Pər tejh mlinarjih sta Veronika in Friderik skrila sina. Tuki je bil dolgo, ko je bla Veronika že mrtva, ko jo je Soteški Juošt utopil v kadi. Ko je že ta stari Herman umrl, ko je Friderik že preživu tisto Golgoto in je bil spet svobodn. Taku mu je papež, ko je šou Friderik k papeži v Rim, priznal ta zakon z Veroniko.

In je šou sina iskat tja. Včasih se tile velmožje niso brigali za otroke, tu je bla stvar drugih. Pride sem. Pa vpraša: »Kje pa je sin?« »Ja,« je riékla malnarica, »tamle pər unem tomfu je in zmieri je sam pa mal čudn je.« Kajti če je taka velika ljubezn, otroci iz take ljubezni so ali zelo pametni ali pa v večini slučajev malo čez les. Ni mu upala takoj riéčt, de s puobom ni vse v redu, da je mal čudn, da je najrajši sam pa da se tam pər tistem tomfu z nekom pogovarja. Pa je šou Friderik do tejga Anzeka pa mu riéče: »Jəs sem tvoj oče.« Puob je bil pa čist mrtvo hladn, ni kej velik reagiral. Pa ga je vprašal: »Zakaj si pa ti zmieri tuki pər tem tomfu?« Je pa rieku: »Z mamico se puguvarjam.« Friderik je takoj videl, de nejni ne štima, malnarici pa je rieku: »Kdu mu je tie abotne misli vtiepu v glavo?« Je rekla: »Ne, ne, on se zmieraj tam pogovarja, mién je tud puvejdu, de se z mamico puguvarja.« Pa je rieku Friderik sinu: »No, kej pa je mamica?« »Ja,« je rieku, »tukile, ona je kot vodna vila, iz tomfa ven pride pa se midva poguvarjamo.« Od tam je dal tejga sina v Žiče in je umrl tam kot brat laik. (241)

5.3 PREDLOGE

Čeprav se zdi določanje predlog z metodološkega vidika konzervativno in zelo blizu tradicionalnemu določanju virov in vplivov, je kljub temu nujno potrebno za pravilno predstavljanje citatnih postopkov. Izraz predloga sicer predvideva, da je predhodno besedilo nekakšen vzorec, po katerem je narejeno poznejše delo, pa vendar velja poudariti, da je izhodiščnost in modelotvornost predloge vzpostavljena šele z izjavnim dejanjem naslednega besedila. Le-to jo medbesedilno predstavlja, uporablja, se nanjo sklicuje in jo podreja gradnji novega besedilnega smisla. Tako predloga dobiva dvojen značaj – je hkrati vir za znakovno gradivo literarnega dela ali tvorbna matrica za njegovo strukturiranje ter poustvarjeno ozadje. Literarna veda predloge deli na:

- besedilne, besedilnonizne in systemske,
- besedne in nebesedne (likovne, glasbene, filmske pri intermedialnosti),
- literarne in neliterarne,
- sodobne in pretekle,
- istojezične in drugojezične,
- domače in tuje (Juvan 2000: 252–255).

Zbrano gradivo nam odkriva besedilne, besedilnonizne, systemske; besedne (posredovane po naravni komunikaciji); literarne in neliterarne; pretekle; istojezične in domače predloge.

Pri tej razvrstitvi so najtežje določljive meje med besedilnimi, besedilnoniznimi in sistemskimi predlogami. Glede na to, da k slednjim sodijo predvsem avtorski, literarnosmerni, zvrstni, socialni, funkcijski in drugi stili, se zdi, da se večina zbranih povedk s posnemanjem navezuje na širše konvencije in sisteme zgodovine, njene pojave in dogodke, kot jih razume in doživlja preprost človek. Tovrstne sistemske predloge ilustrira povedka Slovenska pesem v taborišču (320).

Smo bli izseljen v Nemčijo. Težku je blo. V dvejeh urah si muogu spokat pa jət. Prvič bi muogl jət pa sem bla jəs bulana, vejn, de sem mela visoko vročino, taku de so nas takrat pstil, tu je blu na miklavžu. Drugič je blu pa junija [19]42. lejta. Edn je izdal, de fotr s partizanam dela, takrat smo pa mogl jət.

Na sviet večier tam, tejga se pa taku zrajtam, so nam tud en presenečenje pərpravl, de so smrejkco pustavl nuotər v jedilnico pa mal buolš večierja je bla. Puól so pa začiel tej, ku smo bli izseljen, bužične pejsm pejt. Je bil pa tam lagerfirer hud ku zverina pa še ena siéstra sta bla žleht ku vrag. Sta pəršla nutər, vsi utihnal, kar čakal so, ka buo. Je pa riekü: »Schön singen, schön singen!« Tu se jim je taku lepu zdel, melodija pa vse. Tud sluvenska pejsm jih je umehčala! Tiéta je pravla, de so zapel tud Mau čez Izaro, pa je tulmač previédu. Sta bla čist tih pa sta puslušala. (320)

V povedki Kuharjev stric – finferdragonar pripovedovalec z motivno-tematskimi prenosni variira niz folklornih besedil (besedilnonizna predloga) o 1. svetovni vojni, kakor je slišal o njej pripovedovati starejšega sosedu.

Velik mi je pərpuvedval Šantiju star ate pa Kuharju stric Anzek. Star ate so bli v Kraljevici Bakar. Tu je še zej ena gruzuvita trdnjava in so bli tam duól vujak. Kuharju stric je pa dal Galicijo skuz. Bil je finferdragonar, tu je taku, kut če bi duóns riékl pilot lovec. Tu so bli specialni konjeniki, špice, elitn vujaki, mel so rdieče hlače, plavo pluzno, uórnk brke, vsak tu ni mugu bit. Zvezban so bli fajn. Bil je v Maribori. Pravu je, kuk so jih treniral. Pravu je, kuk so mugl kuónja pudrejt, de jim je služu za zaklon, če je blu treba. V trenutki je mugu kuónj duól bit. Ku je kuónj šou, ga je mugu v diru za riep pərjet pa na kuónja plant. Bli so tud strašn sabljači. Vujaki so mel tiste dolge sablje. Stric je bil zelo duobər v sabljanju. Bil je pa gruzovito aufrihtig, ni se pustü, de bi ga kej, uón je svuóje držu in gotovo!

In sta se s polkovnikom skrejkala zarad neke stvari na rapurti taku dolg, de sta se stiepla v pisarn. Stric je tizga polklovnika narejzu. S plosko stranjo nuóža ga je natiepu, de je bil čist maruogast. Puól pa na vojno sodišče, jasno da! Tu je blu včas nepojmljivo! Kaku je stric ustal živ? Za tu bi ga ustrelil. General je bil Čeh. Stric je riekü, de sta se pu slovensko mejnla. Vprašu ga je, kej je duma. Pa je puvejdu. »Kulk maš utruk?« Stric se je zlagu, de jih ma kar piet. Pa mu je general riekü: »Takule, zdej griéš s tejga mejsta v prekumando na južno Tirolsko.« Tu mu je rejšl živiljenje. Neč viéč ni šou nazaj v svojo enoto, ampak naravnost v prekumando. Tam je dučaku kuónc I. svetovne vojne.

Drugač je pa vejdu puvejdat, kaj so vse v Galiciji pučiel. H enem kmieti so šli, de bi mu vziel ne vejn kuolk žvine. Tist Puljak pa je vziel vile in je ta pəruga uficirja kar lepu napiču pa vrgu na gnuoj, de je na licu mesta zdahnu. Puól so pa kmieta ustrelil.

Na južnem Tirolskem se je pa najbol bal vuóde, de bi ga spravl na muorje, na čoln za cel svejt ne. Ku je enkrat mugu jət, so ga zviezal, na trejbuh ubrnil pa na dnu čolna dal, de ni nikamor vidu.

(253)

Pripoved naslednje pripovedovalke, ki s posameznimi, nekoliko variiranimi in narečno obarvanimi citati, kot sta *Kam bi djal; Dien, kier si vziel*, ter motivi, kot so pot skozi nočni

gozd, strah glavnega subjekta, smrt znanca, prestavljanje mejnikov, aluzivno kaže naslon na realistično balado Antona Aškerca *Mejnik* (besedilna in literarna predloga).

Star ate so pravl, de je šel duol v Perkhaus, tu je ud Pieclna ta guor. Tam je šel na kulino, ukul bužiča je blu, nejkuk taku. So šli nejkuk puozn guor dumov, vse so mugl niest s sebuoj ta duol: še aklce, kustenico, mudəlč in vse taku. Puol so pa šli guor dumov, ura je bla kej puol desietih, desiet zvečier. Pa je hmal ta guor zdihaval za jim: »Kam bi djal?« Pa spiet: »Kam bi djal?« So riekl, de jih je blu tuolk gruoza, so misl, de buojo klabuk zgebil, ku so se ustrašl. Tavženket so mel navado riečt: »Niesu sem, tud nism mugu tuolk hitr jət. Tist je pa zeval za menuoj. Kam bi djal?« Tu so nečkulkrat puvejdal: »Se mi je zdel, de mi buo kr za vrat skučil.« So riekl, de so puol pa le guor prešl čez Cimperškovo huosto, čez Drstvienškovo na svuoje vejn s huoste. So riekl, čist mi je že blu za riti, sem se pa zadrł: »Dien, kier si vziel! Pa nej se zgudi, kar se čie.« Tiedi je pa taku, ku bi en hluod pukuonc stal, pal s taki piezi na ziemlo. Pa je blu kuonc! Drug dan je pa edn z Dolgrta niesu v mlin pa je nazaj prešu pa je puvejdu, de je na Piecelni edn umrl. Puol se je pa prec ate zrajtu, de je mende un za jim zevu, ker je rad mejnike prestavlu. (129)

Različne vrste predlog se lahko v besedilu med seboj prepletajo; zaznavanje in razumevanje predlog pa pogojujejo: njihov sloves, kazalke citatnosti, predvsem pa medbesedilna zmožnost, recepcija in obzorje bralca.

Vgraditev tujega v novo okolje oz. lastnosti predloge v pologo se v posameznih besedilih razlikuje po obsegu, kompozicijski razporeditvi in strukturni vlogi. Glede na obseg je lahko lokalna ali celostna, glede na kompozicijsko razporeditev strnjena ali razpršena, glede na strukturno vlogo pa obrobna ali osrednja oz. nepomembna ali pomembna za besedilni smisel in koherenco (Juvan 2000: 262).

Tovrstno razlikovanje slikovito ponazarjata povedki *Nesrečna nuna Urška* (388) in *Kako je šel Dolinšek v partizane* (277), zato sta spodaj zapisani v celoti. Medtem ko je v prvi vgraditev sistemske zgodovinske predloge lokalna, razpršena, a za besedilni smisel ne povsem obrobna in nepomembna, saj ravno *Coprnice* in *šentrupertski samostan* (zgodovinska motiva) odločilno vplivajo na življenjsko usodo glavne junakinje ter pogojujejo razumevanje literarnega dela, je tuje gradivo v drugi povedki zgradbeno in pomensko konstitutivno, torej glede na obseg celostno (s posameznimi referencami nenehno priklicuje zgodovinsko ozadje), kompozicijsko strnjeno in relevantno za razumevanje besedilnega smisla, saj zgodovinske okoliščine odločilno vplivajo na potek in konec povedke.

Coprnce so vse zacoprane, de je tuoča vse zabila, de se je vin skisal pa žvina ni ratala pa če sta si bla dva duóbra, so že zrihtale, de se je tu razdrł ...

Nune so ble v Šentrupert, tje v Truobnem Duól, no, pa sej so ble vsepusuod, je bla pa ena vālka družina. Velik deklet je blu pər hiš, jena je bla pa narlejpša. Tiste babe, ku so ble pa coprnce, pa niso vejdle, kuk bi tu, ku so se piébi le za juo pa za juo pipal. So riékle: »V samostan jo dejte pa buo mir!« Diékle je bla pa stara šestnajst lejt, je pa mela že piéba svuójga zbranga. Un je šou v Grac pa je kupu guór prstan pa ji je ga dal, sam diékle ga ni upal nosit, ker se tu ni smel. Tu je blu vse dərgač ku zdej! Ni upala tist prstan nosit, mama je pa puól začiel: »No, vejš kuóga, ne bi blu lepu, če bi jena šla v samostan?!« Taku z ukulšnem, v resnic je bla pa una duluočena, de buo šla. So se en dan odpravle pa

je mugla jät ž juoj ta v tist samostan v Šentrupert. Pa je šla v tist samostan in tam je tista prednica pa kar: »Ja, tuota pa buo za nas!« Puókl se je kar zrihtala, de je tam bla. Tist prstan je pa vziela s sebuoj. Tist fant je pa jəmu zímlo nejkuk čist bliz, de je ural. Je pa tam ural pa je puklicu guór: »Le doli k meni, Uršika, da mi boš kaj povedala!«

Tu je tud pejsm: »Urška vrže prstan zlat doli na to širno plat. Le dol ostan, le dol ostan, jaz ljubiti te nisem v stanj. Ko urca poldan zazvoni, Urške še k molitvi ni. Pojdmó gledat, kje bi bla, pojdmó gledat, kam je šla! Urška v posteljci leži, krvavi meč v rokah drži, krvavi meč v rokah drži, krog nje pa teče vroča kri. To ste mi krivi, mamca vi, ko ste me v klošter silili, ko ste me dali v klošter svet, ko sem bla stara šestnajst let. Ko bli b me dali v klošter svet, ko sem bla stara sedem let, ko nisem vedla, kaj je svet, zdaj moram od ljubezni umret.« Žile si je prerejzala. Un je pa vidu, ka se je tu nardil, pa je šou tja v tisto grofovo orožarno pa si je tam spusuođu puško, de grie na lov tja v tiste huoste ulejšuške, ku so ble valke huoste, pa so ga tam našl čez tri dni, ku se je ustrelju. (388)

Med vojno se je pərpovedvala ena zgodba, ku jo utruóc nismo smel poslušat. Je blo pa tu tako navdušenje! Dolinšk je bil nejkašn funkcionar v partizanih in je bil pər Zorkot nasprot Zabukovja. Njegov brat je pa vuózu al za Kopitarno al za žago lejs iz Planine duól. In je mel platuonar z ročicam, de je lejs vuózu. In ko so neki slišal, de so se partizani pojavl, je on šou na Planino po drva. Tle, ku je zej rondo, je pəršla cejsta po starem muósti duól pa je zavila guór. Pər Trupejevi ramp, tu je tam, ku je zej parkirišče pər postaj, je zluóžu drva in je huótu jät nazaj. Duóšu je eno edinico s poveljnikom nemške vojske, ki je ta avto ustavu in rieku, kam grie. In je puvejdu, de grie prot Planin. In so se vsi vojaki guór na platon spravl, držal za tiste kietne, ku so ročico do ročice držale, ta feldvebl se je pa h njem usiedu. Dolinšk je zapiélu tle mim Valčnga mlina, pri Strgarji mal v hrib čez muóst, pri Černiču je pa ostro zivil proti Planini in je pumiél čist vse nemške vojake iz tejsa avtomobila kje za gostilno pu tlejh. Pa je piélu še pietdeset metru naprej h Planinci, ku je bla druga gostilna, pa ta feldvebl še ni vejdu neč, kaj se je nardil. Pa je Dolinšk mu rieku, nej počaka, de grie samo po cigarete v gostilno. Je liétu nut, je Planinčuvi tiét rieku, de grie v partizane, skuz zadne vrate pa mim svete Ane pa v Straje pa je šou ... Ta je pa ta cajt tam siédu, pa udzad puglieda, pa nubiénga ni blu, un so pa že puól pəršiepal za jim. Taku je šou Dolinšk v partizane. (277)

Med predlogami in novim okoljem se pri medbesedilnem predstavljanju vzpostavljajo različna vrednostna razmerja. Citatne perspektive se pri tem pretežno razvrščajo v dve skrajni tendenci: asimilacijsko in disimilacijsko. Pri prvi je poudarjeno ujemanje s predlogo, sprejemanje, potrjevanje njenega vrednostnega sveta, pri drugi pa razlikovanje od nje in posledično zavračanje. Vendar kljub vsemu velja opozoriti, da to razlikovanje ni vselej enoumno in da večkrat zasledimo ambivalenten preplet obeh teženj (Juvan 2000: 264).

Pozorno branje zbranih povedk daje slutiti, da se v njih pogosteje pojavlja asimilacijska citatna perspektiva. S tem se odpira povezava z ravnino konteksta. Sodobna slovstvena folkloristika pri svojem raziskovanju upošteva polivalentnost slovstvene folklore in enakovrednost treh kategorij, ki sinergijsko uresničujejo folklorni dogodek: poleg teksta še teksturo in kontekst. Težišče njenega raziskovanja se nemalokrat celo prevesi s prve ravnine na drugi dve. Ravnina teksture se osredinja na pripovedovalca, njegov občutek, dar za dramatisiranje in živo moč besede, medtem ko ravnina konteksta vključuje tudi sprejemalca. Ne upošteva samo, za kakšen krog poslušalcev gre, ampak tudi pripovedovalčev stik z njimi – kako napove svojo pripoved, se odziva na njihove opazke, komentira, sklene svoje izvajanje

ipd. (Stanonik 2001: 272, 293). Predvsem pa predstavlja okoliščine folklornega dogodka, tj. čas, kraj oziroma prostor, čeprav ravno slednje v besedilu sicer težko odkrijemo. Če se pripovedovalcu zazdi, da mu poslušalec ne verjame povsem, svojo pripoved in njeno ujemanje s predlogo največkrat dodatno podkrepi s poudarjeno sklepno formulo »*Kaj čieš, taku je blu ...*« (267), »*Tu je bla resnica!*« (316).

Prav tako ne gre prezreti disimilacijske perspektive, ko pripovedovalec s komentarji o dogajalnem času in preteklih razmerah skupaj z dvomi poslušalcev vzpostavi osebno distanco do pripovedovanega ter poudari nepremostljiv prepad med nekdanjimi in sedanjimi časi: »*Kier ni tu skusu, ne muore verjet! Tu je bla taka rievšna!*« (334), »*Tiedi je blu rejs hudu!*« (335). Podoben učinek doseže tudi z racionalizacijo, pri kateri se s sedanjim vedenjem opredeljuje do pojavov in dogajanj v preteklosti: »*/.../ Nepopisno je tullo, prevračal se in je padu nejkam tam za hrib. Ko se je edn prebraču, smo misnal, de buo točn na našo hišo padu. Ampak tu je prevara, ne.*« (308)

5.4 OPISI, PRENOSI, POSNETKI

Model treh postopkov medbesedilnega navezovanja sestavljajo opis, prenos in posnetek. Prvi, katerega značilni obliki sta parafraza in povzetek, tematsko predstavlja predloge ali njihove sestavine. Besedilo vzpostavlja do njih metajezikovno razmerje, saj se nanje nanaša s poimenovalnimi oznakami, komentarji, opisi, razčlembami, povzetki, interpretacijami ali ocenami. V njem ni opaziti dialoških interferenc med stili, kodi, perspektivami ali govornimi subjekti in je torej simbolni znak predloge, njenih elementov in relacij, ker njegovi znaki označevalcem predloge niso podobni (Juvan 2000: 256–257).

Postopek medbesedilnega opisovanja zaslutimo v povedki Friderik pride po sina (241), v kateri pripovedovalec po začetnem jedrnatem povzemanju Friderikove življenjske zgodbe interpretira njegovo srečanje s sinom na Marofu pri Jurkloštru in pripoved naglo sklene. Zaznati je tudi njegove komentarje in razlage posameznih delov besedila – prav tako kot njegov namen: tematizirati predlogo (roman Anne Wambrechtsamer) oz. njen del.

Prenos, katerega prototip je dobesedni citat, je poustvaritev elementov z jezikovne površine in besedilnega sveta. Pri tem nastajajo dialoške interference predloge z novim besedilom ter drugačni stilni, pomensko-vrednostni in funkcijski učinki. Prenosi so večinoma navedki segmentov jezikovne površine besedila ter dobesedne ali variirane ponovitve besedil. Kot predmete prenosov je mogoče iz besedilnega sveta obravnavati še izposoje literarnih oseb, dogodkov in prizorišč ter variacijo in transpozicijo njihovih strukturnih povezav, kot se

kažejo npr. v obdelavah mitskih zgodb ali v travestijah. V vlogi predlog prenosov niso samo posamezna besedila, ampak lahko tudi repertoarji mitologije, folklore, topike javnega diskurza ipd. (Juvan 2000: 257–259).

Pripovedovalka je v povedki Mejniki (129) o strašljivem doživetju svojega starega očeta prenašala sestavine tako z jezikovne površine kot iz besedilnega sveta. Prenesla je sestavine iz umetne pesmi v sistem poetike folklornega pripovedništva in izoblikovala novo besedilo z novimi pomeni, drugačnimi od prvotnega besedila, ki pa ga vendarle s posameznimi lastnostmi (ne)hote priklicuje. Prenos je verjetno povzročila asociacija oziroma spomin na nabor podobnih motivov (nočno vračanje domov, strah, gozd ...) in citatov (*Kam bi djal; Dien, kier si vziel*), ki jih je že poznala od drugod, tj. iz umetnega oziroma literarnega besedila, ter jih medbesedilno vgradila v svoje besedilo, ki je s predlogo v dialoški interakciji.

Pri posnetku, katerega prototip je stilizacija, je izrazito poudarjen dialog med lastnim in tujim govorom. Novo besedilo se sicer zdi podobno ustreznim relacijam v predlogi, a ta podobnost je proizvod izjavnega subjekta, ki medbesedilno posneti vzorec postavlja v drugačno perspektivo, s tem pa mu spreminja smisel in funkcijo. Znaki v posnetku ikonično predstavljajo predlogo, njihova struktura je analogna njeni zgradbi, z analogiziranjem tudi poustvarja relacije med njenimi sestavinami. Posnemanje razvrščamo v dve vrsti: pri prvi so predloge sistemske, pri drugi pa se literarno delo naslanja predvsem na eno besedilo ali niz besedil z enako motiviko. Pri posnemanju sistemskih predlog besedilo daje vtis, da je po slogovnih, oblikovnih, motivno-tematskih ali kompozicijskih simptomih vzporedno posameznim primerom iz teh sistemov, saj se zdi, da aktualizira isti kod. Pri posnemanju enega besedila pa motivi in siže literarnega dela ustvarjajo podobnosti z vsebinskimi strukturami predloge. Tako so osebe, dogodki, prizorišče ... analogni že prej predstavljenim konstelacijam, a hkrati ne dobimo vtisa, da se poznejše delo navezuje na iste reference kot njegov predhodnik, temveč da se v drugačnih okoliščinah in med drugimi akterji ponavlja isti vzorec (Juvan 2000: 259).

Povedka Ustaševo ustrahovanje priklicuje (314) zgodovinsko sistemsko predlogo in s tem kaotično dogajanje ob koncu 2. svetovne vojne, ki ga pripovedovalec odstira z osebno izkušnjo iz otroških let. Njegovo besedilo z motivno-tematsko izbiro, kompozicijo, obliko in slogom posnema besedila, ki so v zadnjem času predmet preučevanja ustne zgodovine, ter tako aktualizira isti kod.¹⁷

¹⁷ »Ustna zgodovina je zbiranje govornjenih in zapisanih spominov na ravni vsakdanjega življenja, ki evidentirajo pretekle dogodke zgodovinskega pomena in posameznikov odnos do njih.« (Ramšak 2003: 16) Njen pogled na preteklost »od spodaj navzgor« (history from below) postavlja v ospredje preučevanja marginalne skupine z

Kar naenkrat se je pjavl, ne vejm, kdaj. Spomlad se je nejki na pul tam na vrh delal, ne vejm, a se je krompir sadil mende. In smo vidl maso, maso ludi, avtumubili, kuójni ... tu je lejl, sredina je šla hitrej, ruob pa pučasnej ... vpitje, zmatran, poln vuzovi brnavž ... Ko je en val šou, je vse suorte ostal. Pa je pəršu drug val. Tu je en tejdn trajal. Enkrat vmejs je pəršu en ustaški oficir – je mel U na kap. Je rieku, de so mu vojaki pubejgl, in nas je ustrahval. Je rieku, de nas buo vse puklal, če se njegovi vujaki ne buojo vrnal. In je vrgu med kaščo in štaló na en kuluvuoz bombo. Je udarl, kamje liétu ... Je rieku, de buo pučaku, če se buojo na tu udzval. Bratec ga je v hišo piélu, tam, ku je bla pieč, mu dal šnopc, kruh. Mi vsi utruóc pa Bratčuva tiéta pa muója mama smo vsi klečal pa na glas mulil, mulil ... Star Bratec se je pa s tejm mejnu – mal pu hrvašk, mal pu naše. Puól je pa puklicu sina, de je šou duól pu susejdovo, de je pəršla in je tejga mal zamuotla. Bratec ga je napojil, uóna ga je pa udpelala v dolino. Takrət smo mi niehal muólt. Pravl so, de se je tist dan ta oficir zvečier z enim vuozom udpiélu. Spomnem se praha pa kuk so ble njive putancane, tle ud želejznga muósta, ku je blu uozk, je blu vse ku cejsta. (314)

5.5 CITATNE FIGURE IN ZVRSTI

Medbesedilne pojave razvrščamo po obsegu in strukturi kompleksnosti. V prvo skupino sodijo reference ali sklici, ki se pojavljajo na posameznih mestih besedila le ponekod, tako da je medbesedilje zgoščeno, in na kompleksnejše strukture predlog le napotevajo. V drugi skupini so derivacije ali izpeljave, ki so bolj ali manj v celoti izpeljane iz predlog, zato je medbesedilje strukturno kompleksnejše. Tako sklici kot izpeljave so virtualne, konotativne predstavitve predlog, napotila nanje ter hkrati tudi njihove poustvaritve, le da pri prvih bolj vzbujajo pozornost napotevanje, pri drugih pa poustvarjanje. Ponovljive oblike sklicev so podobne retoričnim figuram, zato jih Juvan (2000: 265–266) imenuje citatne figure, saj so v besedilu opazne ter tvorijo žarišča slogovnih, strukturnih in pomenskih premikov. Konvencionalne izpeljave, ki poustvarjajo predloge in se nanje sklicujejo eksplicitno, pa označuje z izrazom citatne zvrsti. Citatne figure in zvrsti strukturirajo trije postopki medbesedilnega predstavljanja – prenosi, posnetki in opisi – ter kriterij, ali navezovanje na

obrobja, kot so delavci, domorodci, pripadniki kulturnih manjšin, ženske, imigranti, ter malega človeka, njegova doživetja, čutenja in razmišljanja. Poleg evidentne subjektivnosti ji zato nasprotniki očitajo tudi spremenljiv značaj ustnih virov, ki naj bi bili podvrženi vplivu govoric, predsodkov, propagande, osebnih interesov ali fantazij. Kot taka torej ne more zadostiti strogim kriterijem zgodovinske stroke po objektivni resničnosti. A zagovorniki odgovarjajo: »Ustni viri nam ne povejo le, kaj so ljudje storili, temveč tudi, kaj so želeli ali nameravali storiti oziroma kaj verjamejo, da so storili. To, kar je pri ustnih pričevanjih pomembno, ni le ugotavljanje zgodovinskih dejstev, temveč način, kako deluje človeški spomin. Pomen ustnih virov je prav v odklonu od splošno sprejetih dejstev, ki se kažejo v imaginaciji, simbolizmu in željah, tako da ne moremo govoriti o napačnih virih.« (Rožac Darovec 2006: 455) Tudi folkloristka Maja Bošković-Stulli je opazila, da so se zgodovinarji ob delnem vplivu etnologov začeli zanimati za »lastne razlage resnice posameznih človeških skupin ob misli, da morda obstaja ravna pot do zgodovinske resnice na temelju onih, ki so jo doživeli.« (Bošković-Stulli 1999: 22, citirano po: Stanonik 2008: 111). Čeprav je njena drža kritična, priznava, da je tovrstna podoba sveta ulovljiva, dojemljiva in da lahko zastopa širšo realnost. Alessandro Portelli, eden izmed pionirjev ustne zgodovine, pa v pričevanjih neizobraženih ljudi razbira celo povezavo s tradicionalnimi folklornimi pripovedmi ter preplet zgodovinskih, poetičnih in »legendarnih« pripovedi. Pripovedovalec tako ustvari pripoved, v kateri so meje med njegovim subjektivnim, notranjim in objektivnim, zunanjim svetom zabrisane (2005: 66–67, citirano po: Rožac Darovec 2008: 159).

predlogo poteka na besedilni površini oz. v jezikovnem izrazu literarnega dela ali pa na ravni besedilnega sveta preko elementov in relacij v notranji zgradbi besedila (oseb, medosebnih razmerij, motivov, tem, situacij, zgodbenega poteka ipd.).

Povedka Mejniki (129) tako s prenosi citatov na jezikovni ravni in izposojo motivov na ravni besedilnega sveta napoteva v predlogo (Aškerčev Mejniki), medtem ko je povedka Ustaševu ustrahovanje (314) bolj ali manj v celoti izpeljana iz sistemske predloge ter poustvarja zgodovinsko dogajanje ob koncu 2. svetovne vojne. Tovrstna napotevanja na jezikovni ravni, kot jih najdemo v prvi povedki, so v zbranem gradivu silno redka. Zato pa večkrat naletimo na sklicevanje na ravni besedilnega sveta: izposojo osebe, motiva, dogajalnega prostora, motivno-tematsko reminiscenco; med citatnimi figurami pa na stilizacijo tujega slogovnega vzorca (takšna je večina povedk, ki posnemajo oz. stilizirajo življenjsko zgodbo kot žanr ustne zgodovine), dopolnitev in variacije na temo, motiv ...

Na značaj medbesedilnosti torej vplivajo: izbrani tip predlog, način njihovega preoblikovanja ter njihova pomensko-vrednostna refunkcionalizacija. Osrednji del naloge upošteva te postavke ob analizi zgodovinske motivike v povedkah z vzhodnega Posavskega hribovja.

6 MOTIVNO-TEMATSKI PREGLED ZGODOVINSKIH POVEDK V ZBIRKI GLASOVI

Recepcija žanrskega poimenovanja pripovedi se od knjige do knjige (oziroma od avtorja do avtorja) razlikuje, zato se analiza v nadaljevanju opira predvsem na triindvajset knjig zbirke Glasovi¹⁸, ki nedvomno kažejo žanrsko zaznavanje avtorjev, saj le-ti zbrane pripovedi poimenujejo kot zgodovinske povedke. Pri drugih 19 knjigah so avtorji zbrano gradivo sistematizirali in družili na podlagi motivno-tematske podobnosti in razdelke največkrat izvirno naslavljali s citati iz povedk (prim. Zlata koza¹⁹, To j tkuj resnično, da bolj ne more bit!²⁰, Prav zaresne štorije²¹, Tu in tam²², Šac so kopali²³, Što še pomnejo²⁴ ...). Čeprav lahko pri pretežni večini prepoznamo zgodovinsko snov, se vendarle ti razdelki od v prej omenjenih knjigah ne razlikujejo samo po žanrskem podnaslovu, pač pa tudi po večjem številu povedk, ki bi jih lažje kot v zgodovinski žanr uvrstili kam drugam. Kakršnokoli poseganje v sistem razdelkov bi tako učinkovalo zelo vsiljivo in nasilno ter spremenilo avtorjev koncept knjige, zato v nadaljnji obravnavi ta dela niso zajeta.

V triindvajsetih obravnavanih knjigah je 9598 folklornih pripovedi, med njimi pa 1510 (15,73 %) zgodovinskih povedk. Kot prikazuje spodnji graf, največkrat zasledimo pripovedi, povezane z gradovi na Slovenskem in njihovimi prebivalci. Ker ta motivna postavka nima

¹⁸ Analiza vključuje naslednja dela: Janez Dolenc, *Zlati bogatin*, Ljubljana: Kmečki glas, 1992; Dušan Rešek, *Brezglavjeki*, Ljubljana: Kmečki glas, 1995; Jože Primc, *Okamneli mož*, Ljubljana: Kmečki glas, 1997; Andrej Karničar, *Jezerške štorije*, Ljubljana: Kmečki glas, 1997; Igor Glaseničnik, *Strah me je gratalo*, Ljubljana: Kmečki glas, 1998; Marjan Zupan, *Rpečnekova vučca*, Ljubljana: Kmečki glas, 1999; Janez Dolenc, *Kres na grebljici*, Ljubljana: Kmečki glas, 2000; Bojana Verdinek, *Lesene cokle*, Ljubljana: Kmečki glas, 2002; Nada Kereševan, Marija Krebelj, *Düša na bicikli*, Ljubljana: Kmečki glas, 2003; Bogomira Kure, *Zgodbe ne moreš iz žakla zvrnit*, Ljubljana: Kmečki glas, 2004; Milena Ožbolt, *Andrejeva stopinja*, Ljubljana: Kmečki glas, 2004; Marija Tončič, *Frk, čez drn – frk, čez trn*, Ljubljana: Kmečki glas, 2005; Tatjana Oblak Miličinski, *Svi šle wakapavat turšca na mah*, Ljubljana: Kmečki glas, 2006; Nada Ravbar Morato, *Kruh in ribe*, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2007; Elizabeta Ajtnik et al., *Lüdi so gučali*, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2008; Peter Stres et al., *Zlata koza pod razvalinami*, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2008; Vesna Penec, Lidija Toplišek, Petrina in Striček, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba 2009; Breda Podbrežnik Vukmir, Irena Kotnik, *Čuden prečudež*, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2009; Milka Bokal, *Jaz sem višje kot Marija*, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2010; Špela Pepevnik v sodelovanju s Karmen Oset, *Lüčka sred jive sveti*, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba 2010; Ivana Markun, *Gremo Kran puzdravt*, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2012; Sabina Pugelj, *Vile bile*, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2012; Marta Orešnik, Vida Štiglic in Peter Weiss, *Gori, doli, sem in tja*, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2013.

¹⁹ Pavel Medvešček, *Na rdečem oblaku vinograd rase*, Ljubljana: Kmečki glas, 1991.

²⁰ Marija Cvetek, *Naš oča so včas zapodval*, Ljubljana: Kmečki glas, 1993.

²¹ Danila Kacjan, Jelka Hadalin, *Bežži, zlodej, baba gre*, Ljubljana: Kmečki glas 1993.

²² Mihaela Zajc Jarc, *Duhan iz Višnje Gore*, Ljubljana: Kmečki glas 1993.

²³ Anton Gričnik, *Noč ima svojo moč*, Ljubljana: Kmečki glas, 1995.

²⁴ Marta Repenšek, *Bajze s Koroške*, Ljubljana: Kmečki glas, 1995.

časovne omejitve, zajema še tako gradišča kot fevdalne odnose (tlaka, desetina ...) in povedke o graščakih pred 2. svetovno vojno. Takšnih je kar 213 (14,10 %) povedk.

Za njimi so s 171 (11,32 %) pripovedmi spomini na 2. svetovno vojno.

Naslednja motivna postavka Lokalna zgodovina združuje tematsko najbolj raznolike pripovedi, ki jih prebivalci različnih krajev ohranjajo kot del svoje lokalne identitete. Glede na kriterij žanrske čistosti je ta postavka najbolj kritična, saj v njej naletimo na povedke s socialnim poudarkom (gruntarji, vaški posebneži, hlapci, dekle, spori za zemljo, mejniki, družinski odnosi, spori s prebivalci sosednjih krajev, krajevne lepote), močnim strašljivim nabojem (nenavadni, bizarni dogodki, smrti v sumljivih, čudnih okoliščinah ipd.), vraže, opise življenja v trgu, mestu na začetku 20. stoletja z izstopajočimi osebnostmi. Kljub očitni raznolikosti jih družijo časovna bližina – najpogosteje segajo v drugo polovico 19. stoletja oz. na konec 19. ali začetek 20. stoletja –, bolj ali manj natančna prostorska določitev ter navajanje resničnih osebnosti. Takšnih povedk je 134 (8,87 %).

Še vedno je med ljudmi ohranjenih razmeroma veliko povedk o Turkih; v obravnavani zbirki najdemo namreč 132 (8,74 %) povedk s turško snovjo. Na petem mestu pogostosti so povedke o 1. svetovni vojni s 109 (7,21 %) pripovedmi. Vključujejo tudi povedke o zvonovih, ki so med vojno »spremenili namembnost«, ter povedke o povojni gradnji kapel kot znamenju hvaležnosti Bogu za srečno vrnitev.

Približujejo se jim povedke iz motivne postavke Poimenovanje krajev, domačij. Marsikdaj se je težko upreti misli o uvrstitvi k razlagalnim povedkam, saj največkrat pojasnjujejo izvor krajevnega imena in ga povezujejo z naravnimi posebnostmi, preteklimi gospodarskimi dejavnostmi ali lokalnimi prigodami. Pogosto je v njih čutiti tudi socialno noto, zlasti v pripovedih, ki opisujejo družinsko genealogijo. Kljub vsemu postavka združuje 108 (7,15 %) povedk.

Življenje v obdobju med obema vojnama upoveduje 87 (5,76 %) povedk. Njihov skupni imenovalec je obdobje 1918–1941, znotraj katerega se razrašča motivna raznolikost: delovanje društev, nasprotja med Sokoli in Orli, sodelovanje v ljubiteljskih gledaliških skupinah, soočanje s fašističnim nasiljem, z žandarji, ilegalnimi prehodi čez mejo, smrt kralja Aleksandra, lokalne prigode – tudi politične ...

Na naslednjem mestu so po pogostosti povedke, ki upovedujejo naravne posebnosti. V obravnavani zbirki najdemo 76 takšnih povedk (5,03 %). Opisujejo jezera, brezna, jame, gozdove, redke rastline; malce nasilno pa so v to postavko vključene tudi prigode z živalmi, npr. piki kač, lov na medveda, volka, spretnosti medvedke ipd. Kako se jim je uspelo obdržati

na žanrskem situ? Odgovor je podoben prejšnjim oziroma že zgoraj omenjenim: pogosto časovno (ne)določna preteklost, prostorsko poimenovanje in resnični subjekti.

Povedke motivne postavke Življenje po 2. svetovni vojni so po številčnosti (72 povedk oziroma 4,76 %) takoj za njimi. Tematizirajo povojno politično oblast, preimenovanje krajev, anglo-ameriško zasedbo dela Primorske, naletimo pa tudi na po eno pripoved o Titu, delovnih brigadah ter izumiranju vasi po vojni. Časovno segajo še v 50. leta 20. stoletja.

S 64 (4,23 %) pripovedmi se jim pridružujejo povedke o razbojnikih v širšem smislu, saj postavka nima časovne omejitve in so tako ponekod imenovani rokovnjači (med njimi je ena o rokovnjaču Dimežu), ravbarji, drugod pa tatovi. Pripovedujejo tudi o štajerskem razbojniku Guzeju, kontrabantarjih oziroma tihotapcih in zajemajo tudi obdobje med obema vojnama.

Motivna postavka Gospodarske dejavnosti prinaša dejavnosti druge polovice oziroma konca 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja. V 52 (3,44 %) povedkah so med subjekti: flosarji, oglarji, furmani, knapi, perice, mlekarice, mlinarji, gostilničarji, trgovci, zidarji, kopalci zlata, delavci v tovarnah kleja, razstreliva, med dejavnostmi pa še čebelarstvo, lednica, hmeljarstvo itd.

V motivni postavki Cerkev najdemo povedke o gradnji cerkva, kapelic (kolikor niso bile zgrajene neposredno po 1. ali 2. svetovni vojni), briksenških škofih, življenju v samostanu, menihih, čudežnih dogajanjih, romanjih, prikazovanju Marije v 19. stoletju ipd. Povedk s to temo je 48 (3,17 %).

V 45 povedkah (2,98 %) je še vedno živ spomin na Francoze na slovenskih tleh.

Ljudje hranijo v spominu tudi naravne katastrofe, med katerimi so: lakota v 18. stoletju, lakota leta 1817, povodenj v 19. stoletju, potres leta 1895, povodnji v letih 1924 in 1926, huda zima leta 1929, povodenj leta 1936, huda zima v letih 1952/53 ter požar v nedoločni preteklosti. Takšnih povedk je 39 (2,58 %).

V 21 (1,39 %) povedkah se pojavlja tema izseljevanja (v Ameriko, Francijo) oziroma začasnega in sezonskega dela v tujini, kot so na primer odhajali tesarji v Slavonijo. Časovno gre za obdobje druge polovice, konca 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja. Podobno segajo v ta čas (od 70. let 19. stoletja do začetka 20. stoletja) tudi povedke, ki pripovedujejo o gradnji infrastrukture (ceste, železnica, vodovod). Povedk s to temo je 16 (1,31 %).

Tudi na videz pravljичni motiv, kakršen je kopanje zaklada, najdemo med zgodovinskimi povedkami. Ta postavka vključuje še povedke o loncu zlata, zakopanem kelihu, nepričakovanem odkritju zaklada ipd. ter tako obsega 15 (0,99 %) povedk.

Sledi 10 povedk o Hajdukih, ponekod imenovanih tudi Vlahi in Uskoki. O Vlahih pripovedujeta 2 povedki, o Uskokih pa ena. Tako ta postavka združuje 13 (0,86 %) povedk.

11 povedk (0,72 %) tematizira arheološka izkopavanja, ki so potekala v prvi polovici 20. stoletja.

10 povedk (0,66 %) upoveduje Rimljane, rimske ceste in postojanke.

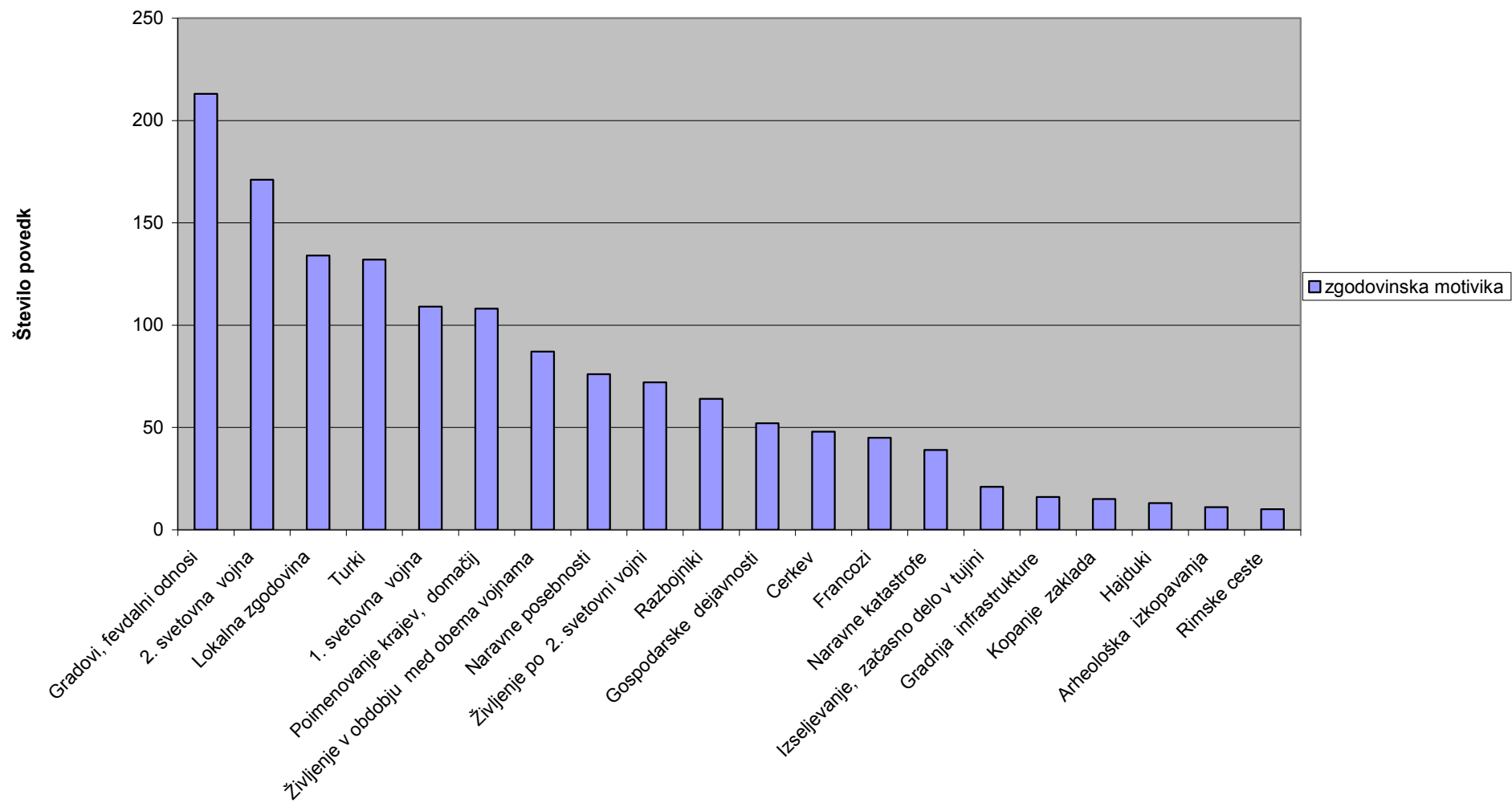
Ohranja se tudi spomin na avstrijske cesarje, med njimi največkrat na Marijo Terezijo in Franca Jožefa. Sedmim povedkam o nji se pridružuje še povedka o neimenovanem avstrijskem cesarju na lovu, kar pomeni 8 (0,52 %) povedk v tej postavki.

Na repu pogostosti pojavljanja je še 8 (0,52 %) povedk, ki upovedujejo tehnični razvoj. Pripovedovalci se spominjajo zgodnjih preletov letal v slovenskem zračnem prostoru, prvih voženj z avtomobilom, poslušanja radia ipd.

Postavka Drugo združuje maloštevilne motive, ki se v zbirki pojavijo samo tu in tam. Takšni so: cigani (7 povedk), spor z žandarji oz. oblastjo (6 povedk), kuga (5 povedk), Kralj Matjaž (5 povedk), vol padel v jamo (3 povedke), Atila (3 povedke), sramotilni kamen (3 povedke), pogani (2 povedki), ruska vojska (2 povedki), vojna za Slovenijo (2 povedki), Pegam in Lambergar (1 povedka), Sokrat (1 povedka), Jan Vitovec (1 povedka), kmečki upor (1 povedka), kraljevič Marko (1 povedka), prestavljanje ure oziroma prehod na poletni čas (1 povedka).

Ob tej očitni motivno-tematski pestrosti se pojavlja vprašanje o vsebinskih mejah žanra. Zdi se, da so odvisne predvsem od avtorjeve percepcije žanra in razpoložljivega gradiva, ki mu nato le-ta dodaja žanrske oznake? Ali jih je morda mogoče kako drugače zarisati? Kritičnemu bralcu namreč ne more uiti, da bi se dalo nekatere povedke zlahka uvrstiti v druge žanre.

Slika 2: Zgodovinska motivika v zbirki Glasovi 1988-2013

7 ANALIZA ZGODOVINSKIH MOTIVOV V ZBRANEM GRADIVU Z VIDIKA INTERTEKSTUALNOSTI

Kar sama po sebi se ponuja klasifikacija motivov po kronološki metodi, ki morda učinkuje neinovativno in preveč običajno za poglobljeno strokovno raziskovanje, a je po drugi strani tudi zelo pregledna in sistematična ter dopušča lažjo pot za nadaljnje analize.

7.1 ZGODNJSREDNJEVEŠKI MOTIVI

Zgodnjesrednjeveški motivi odpirajo povezavo z bajkami in ajdi kot njihovimi glavnimi subjekti. Katja Hrobat meni, da so »z ajdi /.../ ljudje lahko označevali tujce, ljudi, ki jih niso razumeli, ali sledove njihovega bivanja, nanje so prav tako lahko aplicirali svoje mitične predstave o »drugih«, ljudeh, drugačnih od sebe, mitičnih prebivalcih ostalin v krajini.« (2010: 48) Izhajajoč iz teorije Vlajka Palavestre, da je mogoče oddaljen spomin na zgodovinske procese zaznati v tistih delih izročila, ki se razlikujejo od splošno razširjenih folklornih motivov in so povezani s specifičnim mestom, je precej prepričljivo pojasnila vsebinsko nenavadno motiviko ajdov v slovstveni folklori s Krasa. Ta je v marsikateri podrobnosti (videz ajdov, gospodarske dejavnosti, konfliktni odnosi z vaščani ...) drugačna od primerljivega gradiva drugih slovenskih pokrajin, zato se zdi njena povezava toliko bližja in verjetnejša.

In kaj prinaša v tej luči gradivo z vzhodnega Posavskega hribovja? V ospredju bajčnih povedk so splošno razširjeni motivi, ki poudarjajo nenavadno velikost in moč ajdov oziroma ajdinj ter gradnjo kamnitih konstrukcij. Ajdovske deklice so torej tako močne, da lahko v svojih predpasnikih prenašajo velike skale, tako velike, da z nogama stojijo na dveh oddaljenih hribih in perejo perilo v Savi. Tudi ajdi so bili tako veliki, da so si iz hriba v hrib podajali kladiva ter zidali cerkve, gradove ... Izstopa samo ena povedka z motivom sodelovanja, pomoči ljudem in celo ljubezni med ajdovsko deklico in »navadnim« mladeničem. Hkrati je treba dodati, da omenjena povedka sega nekoliko iz obravnavanega geografskega območja. Medtem ko je kraj dogajanja v povedkah določen precej natančno, pa o času ne zvemo popolnoma ničesar.

Če kdaj in kje, potem velja na tem mestu zapisati in pritrditi teoriji o hitrem umiranju prozne folklore. Glede na zgodovinsko-arheološka raziskovanja in ugotovitve, podana v 3. poglavju naloge, bi pričakovali obsežnejše in motivno slikovitejše gradivo. Že hiter pregled

toponimov, med katerimi je tudi Ajdovski gradec, daje slutiti mnogo več, kot kaže sedanja podoba. Na to opozarja tudi navedba Slavka Ciglenceškega (1992: 35), ki je še konec 80. let prejšnjega stoletja pri svojem raziskovanju na tem območju opazal razmeroma bogato ohranjeno folkloro. A po drugi strani tudi Janko Orožen že leta 1936 navaja samo dve povedki z ajdovsko motiviko: Ajdovska hiša v Vranju pripoveduje o arheoloških raziskovanjih in izkopavanjih na začetku 20. stoletja ter o zakopanem zlatem konju, Ajdje v Zabukovju in Podgorju pa o gradnji dveh ajdov, ki sta si podajala kladivo s hriba na hrib (1936: 232).

Tako je tudi misel o zgodovinskem ozadju bajčnih povedk o ajdih zelo drzna in špekulativna. Redko ohranjene pripovedi so za sklepanje, analogno teoriji Katje Hrobat, namreč preveč splošne in podobne drugim tovrstnim bajkam na Slovenskem, a hkrati seveda ravno s tem poudarjajo specifično njene snovi in potrjujejo njeno mnenje. Tako te možnosti in zgodovinske verjetnosti le ne gre kategorično zavrnilo in jo dopuščam tudi na tem mestu.

Pripovedovalci s spremnimi stavki *Stara mama so riékl /.../ (9)*, *Tu se skuz riéče /.../ (10)*, *so riékl /.../ (11)*, *En so riékl /.../ (13)* opozarjajo na predhodno besedilo oz. besedilno, preteklo predlogo, ki pa je prvotno vključevala tudi sistemsko zgodovinsko predlogo. Medbesedilje je v okolje novega besedila vgrajeno celostno in strnjeno. Povedke o ajdih torej lahko upoštevamo – s pridržki, pa vendar – kot evokacijo zgodnjeresrednjeveških družbenih razmer, motivno-tematsko reminiscenco na poznoantične utrdbe, prihod prednikov na ozemlje pod Alpami ipd. Prikrito z izposojjo oseb, motivov in dogajalnega prostora ter njihovo transpozicijo na ravni besedilnega sveta opozarjajo na zgodovinsko predlogo, ki je močno transformirana, tako da se pri medbesedilnem predstavljanju vzpostavlja disimilacijska citatna perspektiva, ki opozarja na močno razlikovanje od predloge in njeno razgraditev. Predloga je tako oddaljena in na trenutke celo neverjetna, da se pripovedovalci sami nanjo odzivajo ironično (*No, puól že ni bla viéč deklica, ne! (9)*), dvomljivo (*Tu de je ajduska deklica p̄arniésla v firtufi (7)*), spet drugi pa skušajo potencialno ujemanje s predlogo dokazati s še obstoječimi materialnimi dokazi in natančnimi geografskimi napotki (*Tle nut̄ar v razbuorski huost je bil kamen od ajduske deklice. Je še zdey kamen. Tu je ud pudvinske cejste, ku grieš proti Ukruoglcam, enih par stu metru ta guór, je bla puotka in kamen, ublikuvan za sedet. Prej je blu narien prov, ku de je prestol. (13)*).

O ajdovski deklici (6)

Pečina, ku je tam guór med Marufam pa med Kluoštram, je ena vólka pečina. Tisto pečino je ajdovska deklica v firtufi p̄arniésla, de je tam.

Polje, 2010

Ajdovska deklica prinesla kamen (7)

Guór pər srejdnem muóst med Marufam in Jurkluoštram so dvej pečine guór nad cejsti. Jena pečina je kər vəlka pa raste ukul trava, druga pečina je pa kukər bi jedn pərniésu en kamen pa guór pulužu. Tu de je ajduska deklica pərniésla v firtufi pa guór dala.

Lahov Graben, 2010

Pečina pri Jurkloštru (8)

Ena ajduska deklica je pərniésla v predpasniki pečino pa jo je s tako silo pustavla na drugo pečino tam pər muósti, de je spuodna pečina puočla, kar se še zdej vid.

Paneče (Loka), 2010

Ajdovska deklica (9)

Stara mama so riékl, de je bla ajduska deklica tku vəlka, de je stala z eni nuogi na Kumi, z drugi pa na Lisc pa je v Sav plenice prala. No, puól že ni bla viéč deklica, ne!

Orešje, 2010

Babja peč in ajdovska žena (10)

Pod Rudenikom je taka mejhna lukna med dvema pečinama, da lahku gre en človk skuz. Na vrh je pa dana ena pečina, ku jo je ajduska žiéna pərniésla in dala guór. Tu se skuz riéče, de je tam na Babji pieč. Daleč se je tist vidl, zdej je pa zaraščen.

Prešna Loka, 2010

Ajdovska deklica nad Poljem (11)

Nad Pulam, ku je tista pečina, so riékl, de je odtis guór, ko je ajduska deklica ležala.

Razbor, 2010

Ajdovska deklica v Ajdovski jami pri Krškem (12)

Bla je pridna in je hodila ukruog kmietom delat pumagat, de se niso matral. Ker je bla vəlka, je lahk vse nardila. Zalubla se je v enga tejh mladeničev. Ta vieza je bla pa nemuguoča. Potem ko bi mugl tu ratat, de b se puručila, je blu tu prot tistim zakunom, ku so bli z njuo puviezan. Pəršu je nejkušn zmaj in zatupital pu ziémlo in se je uóna vdrla v ziémlo. Tam, kjer se je uóna v ziémlo vdrla, je nastala lukna in imenuje se Ajdovska jama.

Sevnica, 2010

Kamen ajdovske deklice (13)

Tle nutər v razbuorski huost je bil kamen od ajduske deklice. Je še zdej kamen. Tu je ud pudvinske cejste, ku griéš proti Ukruoglcam, enih par stu metru ta guór, je bla puotka in kamen, ublikuvan za sedet. Prej je blu narien prov, ku de je prestol. Ku je hudila na Savo prat in je šla nazaj, je tam pučivala. Kej pa je žvela, pa ne vem. Je bla pa tuolk vəlka, de je bla z eni nuogi na Kranjski, z drugi pa na Štajerski. En so riékl tud Evin kamen.

Razbor, 2010

Ajdi gradili cerkve (14)

Ajdi so cierkve pustavlal. So riékl, de so kladve metal. Iz Brunka so vrgl kladu in je pərliétu na Kal. So bli tuk muóčn. Je rieku, de kamor bo kladu padu, buojo cierku nardil. In je na Kal padu. Kal je bla pa nekđaj hribovska fara, ku jo zdej ni več.

Radeče, 2010

Dva zidarja in eno kladivo (15)

Riékl so, de en ajdi so na tejh hribah, ku je Mrzla planina, zidal, en pa tam na uneh hribah, ku je Rudenik. In sta zidarja mela sam en kladu pa sta si ga metala prejk doline pa strejgla. Ne vejim, kaj so zidal – grad al pa mende svoje domove.

Metni Vrh, 2011

Močni ajdi (16)

Ajdi so bli gruózn vǎlk pa gruózn muóčn. Ajdi so bli taku vǎlk pa taku muóčn, de so si iz hriba v hrib kladu pudajal, ku so hiše zidal. Te je jedn zidu, te drug, in ku ni blu uruodja, so si takist spusujeval tist uruodje in so iz hriba v hrib tiste tiěžke kladve metal, de so lahk kamje razbijal.

Polje, 2010

7.2 SREDNJEVEŠKI GRADOVI

Povedke v tem razdelku so žanrsko raznolike – od bajčne (Lintfer iz Lisce), strašljivih (Zaklad na Gracu, Običaj na gradu na Gracu, O gradu na Planini), legendnih (Grad Rekštajn, Kako so zidali grad in cerkev na Planini) do razlagalnih (Gavge, Gavgoš, Moruškuce) in zgodovinskih (Sevniški grad, Sevniški grajski stolp, Sovražna brata v Brestanici). Prva upoveduje bajčno snov in prikazovanje zmaja. Ta je ugrabljaj ženske, ki so prale perilo pri vodnem izviru. Ta motiv pripovedovalka malce nejasno poveže s planinskim graščakom, ki je pericam skušal pomagati s postavitvijo ograje. Očitna je tudi njena racionalizacija oz. naknadna razlaga vzroka izginjanja žensk. V navezovanje na zgodovino oz. zgodovinsko obdobje napoteva izposojeni motiv planinskega graščaka.

Povedke Zaklad na Gracu, Običaj na gradu na Gracu in O gradu na Planini pripovedujejo o strašenju na Gracu in Planini ter poskušajo podati razloge zanj. Medbesedilne odnosnice so pogostejše in natančnejše kot pri prvi povedki, posledično pa je očitnejše navezovanje na zgodovino.

Legendni povedki se motivno zelo razlikujeta. Medtem ko prva jedrnato opisuje povezavo sv. Heme Krške z rekštajnskim gradom nad Mirno, je v drugi še čutiti bajčno snov o gradnji stavb v velikih razsežnostih in zato manj reminiscenc na zgodovino.

Razlagalne povedke imena krajev utemeljujejo z zgodovinskimi motivi srednjeveškega fevdalnega reda ter mučenja in obešanja tlačanov. Z njimi se interferirajo strašljivi motivi in refleksija ob še vidnih materialnih ostalinah.

Prvi dve zgodovinski povedki tematizirata sevniški grajski stolp in nasilno smrt nezakonskih plemiških otrok. Druga ta motiv povezuje z osebno izkušnjo pripovedovalca po 2. svetovni vojni, ko je skušal zadostiti otroški radovednosti, premagati strah in odpreti krsto, v kateri je ležal pokojni grof. Zadnja povedka v tem razdelku povzema zgodbo plemiških bratov z brestaniškega gradu, ki sta v jezi in sovraštvu ubila drug drugega.

Lintfer iz Lisce (41)

Tam je blu v Juorkluoštri in je še tist gater tam ... Viččkrat, ku so žienske hudile prat tam, je viččkrat kaka žienska zmanjkala. Tu je blu približn na preslejdke, ne. Puól je bil pa en zelo duobær graščak, mislem, de na Planin, pa jim je dal skuvat gater. Tist gater je še vstavljen tam, sam zej so pa

spremenil, de so mende tiste žienske v nejko jamo padale. V stareh cajtah je pa blu tu rečien, de se je lintfer iz Lisce pujavlu in je tiste žienske pubiru. De je huódu ven, ku je tam pər izviri pa je vziel žiensko in jo udniesu.

Tu je blu staro izročilo, mende smo celo v šul tu ubravnaval.

Metni Vrh, 2011

Zaklad na Gracu (101)

So riékl, de je bil tam na Graci zaklad in de vsak, ku se je spravu kupat, je padu nutər v lukjo. Tam guór nej bi se grad pugriezu. So riékl tud, de kður si je upu punuóč tam skuz jət, je dubu piéhar cekinu. Pravl so pa tud, de so tam marskierga ..., ne. De so se punuóč kriki slišal. Tam guór na ruobi nej bi bla mučilnica pa tist jašek, ku so jih nut metal. Tu so stara mama velikrat pravl.

Lokavec, 2011

Običaj na gradu na Gracu (102)

Tam so riékl, de je strašil zarad tejga, de guór, ku sta bla tista graščaka, so v južni del stolpa vzdal osemnajstletno mladenko. To je bil običaj za srečo gradu, de so mende celo najlepšo iz tizga kraja vzdal v južni del gradu. Tu so bli precej osorn graščaki, ker so na Pul tud obejšal ludi. Puól sta šla pa graščak in sin v vuójsko pa sta tam padla, hčierka in žiéna so se pa preselile duól na Rudo, ku so mel duól dvorec. In za Gracem je včasih strašl tle pu cejsti, ku se je šlu guór.

Razbor, 2010

O gradu na Planini (116)

Brala sem v eni knjig pa tud ena mi je pravla. Je riékla, de so šli na vəlko nuč h »guór vstajej«. Ampak tam so mel v subuoto zvečier »guór vstajeje«. Tak, ku so se štel, de so mal buolši, so sevejde šli puól tud v gustilno. Puól pa grejo dumov pa so vidl, de je skuz eno lino gurel ven, v srejd tizga uógnja je pa blu taku kukər ena petelinuva glava pa je tist gliedal duól. Pa jih je strah ratal. Grad je bil sevejde že porušen, tiste line so ble pa včas uóknj, ne. V knjig je tud pisal, de je tam guór strašl. Razbil so ga zatu, ker nej mugu nubiédn viéč stanuvat viéč nutər, ker je taku strašl, de nej blu muguóče. Zej, kar so ruševine, pa tizga petelina čez uókn vejn vidjo. Graščak je duól udspuód nariedu vilo, de so tam stanupal.

Metni Vrh, 2011

Grad Rekštajn (160)

To je nad Mirno. Tu naj bi bil eden od prvih gradu, ki je na njem prebivala Hema Krška. Potrditev te zgodbe je pa razvidna z ene slike sv. Heme, ki je na Topolovcu nad Buštajnom v cierkvi. Hema je v ospredju s poljskimi pridelki in srpom, v ozadju pa je narisan rekštajnski grad.

Sevnica, 2010

Kako so zidali grad in cerkev na Planini (169)

Hkrati je bla zidana cierku pər Svetem Križ pa planinski grad. Delal so z jenem kladvam, zidarja sta pa jen drugem metala kladu. Tist zidar, k je delu pər Svetem Križ, je zahopu temu, de mu je vrgel ta guór. Tu je vəlka razdalja.

Prešna Loka, 2010

Gavge (194)

Ku je kuónc Račice, je ena kapelca. Ena puot je nuotər v huosto. Tam so mel graščaki, ki so bli tlele, vislce na vrh hriba. Na tistih vislcah so obejšal tlačane. Pokojni luoški župnik je enkrat rieku, de je mel zvečier v Šentjurji mašo, po maš so mejčken večierjal, puól se je pa puózn zvečier vraču dumov. Blu je pred viernim dušam. Ku je pəršu izza tejga uvinka, so se začiele kutalit duól pu tistem hribi lobanje. Je rieku, de ga je blu tku gruózn strah, de po tistem ni upu jət viéč punuóč sam iz Šentjurja, če je mel mašo duól. Včasih so riékl gavge, ne vislce, zatu se riéče tistem hribi Na gavgih.

Razbor, 2010

Gavgoš (195)

Jæs sem šla z muójim atam na Planino pa sem se kut firbečn utruók ukul uzirala pa sem enkrat riékla: »Ate, ka pa de ni tle guór nubiénga Bugeca?« »Ja, tu so gavge.« In niso mi naprej puvejdal.

Še zdej se riéče tistem kraji Gavgoš. Na takem kamnitem ruobi je, na eno stran so travnki, na drugo pa Zdolškove nive, mi smo mel tam bližnco, de nismo na Visuóče al pa čez Prapretn hudil. Puól sem pa duma sprašvala, kuk je s tejm. Tam je bil planinski grad, tuki sem so pa tiste rieveže ubešal. Truoje je blu: na jenem še obej tiste stranske ruoke kut upuora, na jenem sam jen, na jenem pa je še sam stieber stal. In tu je stal še pu vojni, tud krajani niso tist pudrl, tku de je tuolk cajta blu, de je sam upal.

Prešna Loka, 2010

Moruškuce (215)

Tam je bla pa ena čudna lisiena naprava, taka, kukær je mel kuvač Pompe za vuól al pa guvejo žvino kuvat, tako priešo, sam mal je bla nižja, taku de se je prov vidl, kuk so jih direktno tam muril, mučl. In tam se še skuz zdej riéče, de so Moruškuce. Te ludi so matral planinski groffe.

Prešna Loka, 2010

Sevniški grad (243)

Sievnški grad je spadu pod salzburško posest. Služu je temu namenu, de so zbiral iz celega cesarstva pankrte. Višji, ku so bli, viéč so mel nezakonskih. In ti so bli izredn nevarn za krono in tako naprej. Taku so te utruóke zbiral pod patronatom salzburških škofov. Ti utruóc so tuki žvel, vsakih tuolk lejt pa je pøršu eksekutor in jih je zmankal ...

Orešje, 2010

Sevniški grajski stolp (244)

Jæs sem huódu takoj prvo leto po vojni v prvi razred. In tam smo bli različnih starosti – tisti, ki smo bli stari šiest lejt, in tisti, ki so bli stari dvanajst lejt. Za dvakrat se spomnem, de smo šli na grad.

Takrat se je o stolpi na gradi guvuril hude, hude stvari. Ta stolp naj bi bil ječa, v kateri so bli v stene vzdani ošpičeni kuóli. In so tlačana kar nuot vrgl in je ud vsejga hudga umrl. Pa tud utruóke raznih graščaku iz salzburške nadškofije, ki ne bi smel dedvat, so tam metal. Ta stolp je bil z enim plieham zaprt, ker je bla jama duól. Vej, de smo papir pøržigal pa plieh udmakl pa spušal nuot. Dukliér je duól sou, so se dejansko vidl kuóli. Če si pa kamen vrgu, je pa nuot štrbunkl, ku de je vuóda.

Dolgo časa so ble zabite tudi vrate Lutrove kleti. Slišal smo, de nuotær straši in da nuotær leži grof v steklieni krsti. Utruóc pa smo nabiral korajžo in smo šli enkrat gliedat. Rejs so ble dve krste: ena bližji, ena pa mal diél. Je bil tak stieklce na lesieni trug, ku je bla črna pa že mal ranirana. Tist zamazan stiekl smo mal obrisal, nuot se je pa vidu popolnoma čist obraz, samo zlo črn, tiémn obraz. To je bil grof. Strah nas ni blu tku fejest, ker smo med vojno in po vojni ogromno smrti vidl. Ku smo tist vidl, smo riékl, če nas bo strah, ne buomo viéč šli, če pa ne, pa še buomo. Drugič smo si šli tu pa buol pugliedat. Grof je bil z eno zamazano krpo pokrit. Puól se je pa tu kar razvejdl in so guvuril, de je v krsti zlatnina, prstani ... Eni puobje so šli guór tu razdirat in so mel puól travme. Ku so krsto z grofom odprl, je zrak pøršu in se je vse sesulo, skup padl.

Sevnica, 2010

Sovražna brata v Brestanici (246)

V Brestanic je dulêj grad pa gurêj grad. Sta bla dva brata, ku sta se sovražla. Edn je stal v gurêjem gradi na uókni, edn pa udspuódi. Taku sta stala in sta taku na en mah óbedva pørtisnala na petelina, de sta óbedva pala in umrla. Gurêj grad so puól trapisti dubil, ta dulêj pa razpada.

Metni Vrh, 2011

V motivno-tematsko analizo je smiselno vključiti tudi povedke, zbrane v delu Gradovi in graščine v narodnem izročilu (Orožen 1936: 228–234), čeprav je njihov zbiralec slovstvenofolklorno gradivo obravnaval predvsem kot zgodovinski vir in se ni oziral na druge konvencije slovstvene folklore. Pripovedi so tako večinoma shematične, jedrnate, deskriptivne, največkrat brez narativnosti. Upovedujejo jezo in smrt sovražnih bratov z

brestaniškega gradu; zaklad in strašenje na raštanjskem gradu pri Brestanici ter njegov propad, povezan s turškimi vpadi (Strahote na gradu, Propad raštanjkega gradu); sevniški grad, njegove skrivne prehode, prebivalce, tlako, izvajanje smrtnih kazni tlačanov in strašenje (Podzemeljska hodnika, Krogle v sevniškem gradu, Sodstvo v Gornji Sevnici, Tlaka, Strahovi, Prijazni graščak in njegov neprijazni vnuk); kopanje zakladov, strašenje na gradu Gradec pod Lisco in njegov propad (Kako so kopali zaklad, Na Gradcu straši, Propad Reutenberga, Krajevni spomini); graščino in sodnijo v Loki (Graščinska sodnija v Loki, Loški sodniki).

Povedke so torej motivno-tematsko raznovrstne, vse pa družijo medbesedilno napotovanje na srednjeveške gradove, njihove prebivalce in fevdalni red. Že iz spremnih stavkov, kakršen je *Brala sem v eni knjig pa tud ena mi je pravla* (116), zaslutimo navezovanje na predloge.

V zgodovinsko obdobje in zgodovinsko predlogo nato usmerjajo medbesedilne odnosnice, npr. omemba graščakov oz. lastnikov gradov (*»en zelo duobær graščak, mislem, de na Planin«* (41); *»graščak«* (116); *»te ludi so matral planinski grofje«* (215); *»bil eden od prvih gradu, ki je na njem prebivala Hema Krška«* (160); *»tam so riékl, de je strašil zarad tejga, de guór, ku sta bla tista graščaka«* (102)), gradu oz. njegove lokacije (*»tam na Graci«* (101); *»grad je bil sevejde že porušen, tiste line so ble pa včas uókni, ne«* (116); *»je bla zidana cierku pær Svetem Križ pa planinski grad«* (169); *»tam je bil planinski grad«* (195), *»sievnški grad je spadu pod salzburško posest«* (243); *»in za Gracem je«* (102); *»graščaki, ki so bli tlele«* (194); *»v Brestanic je dulêj grad pa gurêj grad«* (246)), družbenega stanu (*»na tistih vislcah so obejšal tlačane«* (194)).

Razumemo jih lahko kot sklice, ki referirajo na kompleksnejšo strukturo prvotne systemske zgodovinske predloge (gradovi in njihovi prebivalci na Gradcu, Planini pri Sevnici, v Loki, Sevnici ter Brestanici) in drugotnih besedilnih literarnih predlog. Zgodovinski viri izpričujejo, da je najstarejši med njimi brestaniški grad. Utrdba, ki je nekdanja stala na mestu današnjega gradu, se omenja že leta 895, a je bila v začetku 10. stoletja v bojih z Madžari porušena. Grad je bil na novo pozidan po letu 1131, v njem pa se je naselila ministerielna rodbina Rajhenburška, ki je tu živela do izumrtja leta 1570 in naj bi postavila tudi spodnji grad, o katerem pripoveduje povedka o dveh sovražnih bratih (Leksikon Dravske banovine 1937: 81). Za četki planinskega, sevniškega gradu in loške graščine sodijo v 13. stoletje: planinski se prvič omenja leta 1227 kot castrum Momparis, sevniški pa v listinah iz let 1275 in 1292. O srednjeveškem gradu na Gradcu viri bolj kot ne molčijo, znano je, da so njegovi

lastniki Reutenbergi izumrli leta 1375, grad pa je propadal (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 272, 274, 334).

Po načelih naravne komunikacije so se v povedkah prenašali posamezni motivi, osebe, čas in kraj ter pri tem doživljali transformacijo in izgubljali konkretnost. Motivi dobivajo videz splošnosti, ki ni več pogojena s konkretnimi osebami, časom in krajem (strašenje, obešanje tlačanov ipd.). Zato je naslovnikovo razumevanje medbesedilnosti močno odvisno od poznavanja predloge, torej lokalne zgodovine. Kljub temu je očitna asimilacijska citatna perspektiva, s katero je poudarjeno ujemanje s predlogo. Tako pripovedovalci neredko v povezavi s posameznimi motivi predloge eksplicitno navajajo imena krajev, jih natančneje opisujejo ter opredeljujejo z osebno izkušnjo (*Še zdej se riéče tistem kraji Gavgoš. Na takem kamnitem ruobi je, na eno stran so travnki, na drugo pa Zdolškove nive, mi smo mel tam bližnco, de nismo na Visuóče al pa čez Prapretn hudil. Puól sem pa duma sprašvala, kuk je s tejm.* (195).

V tem pogledu je zgovorna primerjava povedk Loški sodniki (Orožen 1936: 236–237) in Gavge (194). S skupnimi motivi (vešala, kapelica na hribu za Račico, tlačani, lobanja) se očitno navezujeta na zgodovinsko predlogo graščinske sodnije v Loki. Graščino so zgradili sredi vasi v 13. stoletju, ko so iz Širja tja prenesli enega izmed štirih šefonatov laške gosposčine (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 265). Hkrati smemo prvo povedko obravnavati tudi kot besedilno literarno predlogo druge, ki se od večine drugih povedk razlikuje po tem, da je bila zapisana leta 1936. Prva povedka pripoveduje o krutem sojenju loških sodnikov ter obešanju nedolžnega domačina, čigar glava se je odtrgala od telesa in se skotalila po hribu navzdol, kjer so nato postavili kapelico. Druga torej ohranja nekaj motivov, a jih transformirane (kotaleča se tlačanova glava se spremeni v skupino lobanj, ki se kotalijo po hribu) vgradi v novo besedilno okolje z osrednjim motivom srhljive izkušnje pokojnega duhovnika. S sklicevanjem na njegovo pričevanje torej pripovedovalec opozarja še na tretjo predlogo. Druga povedka torej nazorno ilustrira interferiranje različnih medbesedilnih prenosov oz. referenc, ki napotevajo na različne predloge.

7.3 SREDNJEVEŠKI SAMOSTANI – KARTUZIJA V JURKLOŠTRU

Povedke v tem razdelku so žanrsko enotne; vse namreč uvrščamo k razlagalnim, ker pojasnjujejo izvor naselbinskega in nenaselbinskega imena. Medtem ko so prve štiri krajše in jedrnato povzemajo razlago imena, zadnja izkazuje močnejši pripovedni zamah.

Prva povedka razlago imena utemeljuje z neljubo dogodivščino pri skrivnem prenašanju žensk v moški samostan v Jurkloštru. Nekoč je pri padcu enega izmed nosačev iz škatle pogledalo žensko koleno, ki je nato dalo ledinsko ime.

Druga in tretja povedka zemljepisno ime Jurklošter povezujeta s tamkaj živečo osebo, ki naj bi pomembno zanamovala kraj. Jur naj bi bil kmet ali pa menih, ki je krajanom pomagal s svojimi nasveti.

Po nasilnem uboju patra iz jurkloštrskega samostana se imenuje hrib v četrti povedki. V zgodovinsko obdobje fevdalizma, v katerem omenja tudi celjske grofe in jurkloštrsko kartuzijo, je pripovedovalka v zadnji povedki postavila zgodbo o kmetu vdovcu, njegovi hčeri in vsiljivem snubcu, a je ni izpeljala povsem do konca. Poslušalec tako ne izve, kaj se je zgodilo z mladima dvema, saj je v pripoved na koncu vključila še motiv kmečkih uporov in ga povezala s kmetovo dejavnostjo in imenom vasi.

Babje koleno (190)

Zakaj riéčejo Babji kulejn? Tu je tamle guór ud Kluoštra prot Laškem. V Kluoštri so bli menihi, tam guór nejk, ne vejm, kej, pa nune. Tiste nune so dejci v nejkovih škatlah al celo v trugah nusil v Kluošter h meniham. Niso vejdl, če so tu nune nutər. Tu je blu včas vse tajn, de bi menihi mel žienske. Ku so niésl spet muóški eno nuno duól v Jurkluošter h tejm meniham, je pa jenem spudrknal in so tist duól vrgl, se je pa jena diéska utrgala pa je pugliedu vejn babji kulejn. Tiédi se je pa uglasla, je bla živa, ne. Zatu pravjo, de je tam na Babjem kulejni, ker se je tist kulejn pukazu vejn iz tiste škatle. Ud tiédi naprej se je vejdl, kam huodjo in kaj nuosjo celo, prej je blu pa vse tajn.
Polje, 2010

Jurklošter (202)

Riékl so, de se imenuje pu jenem menihi, spet pu drugi stran sem pa slišala, de po enem kmieti, de je bil Jur. Napəru se je riékl Jurjevo, men se zdi, Jurjev klošter.
Nekdaj je bil pudzemn vhod izpod cierkve do Janezove kapele, ku je zej ni viéč. Un let, ku je bla puvuodna [19]51. lejta, je tisto kapelo odniésl. No, skuz in skuz do tiste kapele je bil tunel.
Paneče (Loka), 2010

Zakaj Jurklošter (203)

V Jurkloštri so bli menihi in je bil en Jurij pa je daju nasvete ludem pa jəm pumagu. Če se je vprašal, kam greš, si dubil odgovor: »V Jurju klošter!« In tako je puókl Jurklošter ostal.
Henina, 2010

Patrov hrib (221)

Tuki na Njivcah je Patru hrib, ker so enga patra ubil in je duól po Nemškem Grabni kri tiékla. Patri so bli pa v Jurkluoštri v kartuziji.
Prešna Loka, 2010

Trobni Dol (231)

/.../

Mel so pa viezo med sebuoj: toti jurkloštrski menihi, v Šentrupert je bla pa kovačnca, so jo mel pa Celjski grofi. Uni so koval orodje, orožje za tote te duól, un so pa kej druga jim, taku de so barantal med sebuoj.

/.../.

Puól so pa tot menihi neiki posredval pa tu pa un, de puól un ni jemu dukazu, de bi bla coprncu, tud če ga ni marala, še pa ni bla coprncu, ne.

/.../

Trobni Dol, 2010

Pet povedk, ki se medbesedilno na besedilni ravni navezujejo na jurkloštrsko kartuzijo, je zapisal tudi Janko Orožen (1936: 239–249). Prva (Stari samostan) opisuje arhitekturo starega samostana in opozarja na votline pod zemljo, druga (Meniške ribe) pripoveduje o ribah, ki so jih menihi pred tatovi zaščitili z mrežo, tretja (Zakaj je bil samostan v Jurkloštru ukinjen) o preveč posvetnem življenju menihov, četrta (Krajevni spomini) niza razlago nekaterih imen za kraje v neposredni bližini Jurkloštra, peta (Veronika Deseniška) pa tematizira problematiko pokopa oz. groba Veronike Deseniške v tamkajšnjem samostanu.

Večina povedk s kratkimi opisi parafrazira predlogo (kartuzijo v Jurkloštru, ki jo je ustanovil krški škof Henrik I., po propadu leta 1200 pa je devet let pozneje Leopold VI. Babenburški kartuzijanom ponovno podelil ustanovno listino), zato je vgraditev tujega zgoščena oz. strnjena. Reference, kakršen je motiv menihov v povezavi s poimenovanjem kraja (*V Kluoštri so bli menihi* (190), *se imenuje pu jenem menihi* (202), *Patri so bli pa v Jurkluoštri v kartuziji* (221), usmerjajo v zgodovinsko predlogo, s katero pripovedovalci utemeljujejo izvor imena kraja. V prvi povedki pa isti motiv aludira tudi na pozabljene redovne obljube in moralni propad samostana v času reformacije. Zadnja povedka (231) se od drugih močno razlikuje po obilju in razpršenosti odnosnic, ki se ne navezujejo samo na jurkloštrsko kartuzijo. Čeprav je motiv kartuzijanov v povedki obrobni in se pojavi samo dvakrat, menihi s svojim posredovanjem pri ustreznih oblasteh odigrajo pomembno vlogo ter vplivajo na življenjsko usodo glavne junakinje Lizike. Zgodovinsko medbesedilje tako na besedilni ravni časovno, lokacijsko in vsebinsko dopolnjuje okolje novega besedila, ki do svoje predloge ustvarja asimilacijsko vrednostno razmerje. Zdi se, da ga je pripovedovalka sprva nameravala uporabiti za plastično prikazovanje okoliščin, v katere bi nato postavila osrednjo družinsko zgodbo, a jo je pripovedni tok nesel drugam in sta se tako obe plati med seboj močno prepletli.

7.4 SREDNJEVEŠKE CERKVE

Tudi v tem razdelku zbrane povedke izražajo žanrsko enotnost, uvrščamo jih namreč med legendne v širšem pomenu glede na razpoložljivo gradivo. Tematizirajo torej gradnjo cerkva na Čelovniku nad Loko, v Lokavcu, Svibnem ter na Jelovem. Prvi dve družbi motiv grofa, ki se izgubi v gozdu in po uspešni rešitvi iz nevarnosti postavi cerkev. Tretja in četrta

povedka gradnjo cerkve sv. Križa v Svibnem utemeljujeta s čudežnim dogodkom: delavca, ki je opravljal zidarska dela, je odpihnilo z gradu po strmini navzdol, a je ostal popolnoma nepoškodovan. Na mestu njegovega srečnega pristanka naj bi nato postavili cerkev. Zadnja povedka se navezuje na splavarjenje na Savi. Ker so splavarji pri svojem delu močno preklinjali, se je cerkev, ki je prvotno stala v Zidanem Mostu, čudežno prestavila na Jelovo.

Cerkev Sv. Duha na Čelovniku (161)

Grašak iz grašine v Luok je bil na lovi in se je zgubu. Ne vejm, kulk dni ni najdu dumov. Puól se je pa zaoblubu, kjer buo pæršu na tako točko, de buo svuójo dumačijo vidu, buo pa tam cierku pustavu. Taku je tam Sveti Duh.

Razbor, 2010

Cerkev sv. Kolomana (162)

Nejku grof se je zgubu tuki nutər, ku včas je blu vse s huosti purašen. Je bil s Češkiga al s Poljskiga pa se je tuki zgubu. Puól se je pa zaoblubu, de buo cierku pustavu, če buo na svetl prešu.

Lokavec, 2011

Cerkev sv. Križa v Svibnem (170)

Ku so neki delal guór na gradu, so obnavlal, zidal in so mel neke odre postavlene. To je pa precejšn hrib, precejšna strmina in je veter močno zapihal pa je enga tizga delavca kar odpihnlo z desko vried pa je nejkuk lepo pristal, pučas duól je prijadral pa se mu ni nač zgodilo. Je rieku: »Svet križ buóžji!« In na tistem mejsti je puól cierku nastala in je pusvečena sv. Križu.

Svibno, 2010

O cerkvi v Svibnem (171)

Edn je grad pokrivu in ga je vejter udniesu z dasko vried v najgloblji prepad. In je pærliétu na ene smrejke in je bil čez dve ure že nazaj na gradu cel. Po eni zgodbi so potem na tistem mejsti cierku v Svibnem delal.

Radeče, 2010

Cerkev na Jelovem (173)

Ta cierku je stala v Zidanem Mosti na tistem hribčku nasprut železniške pustaje, ku je ena skala. Tej splavarji, ku so takrát še splave mel, so v tistem uvinki tuolk kliel, ku so se matral s tistim splavam, de se je čez nuč ta cierkuca komplet prestavla v Jelov. Zatu ker so uni tuolk kliel!

Radeče, 2010

Povedko o cerkvi Sv. Duha na Čelovniku je zapisal tudi Janko Orožen (1936: 237). Ponuja se primerjava s prvo povedko v tem razdelku, pri čemer lahko Orožnov zapis obravnavamo kot predhodno besedilno literarno predlogo, obe pa se navezujeta na isto sistemsko (zgodovinsko) predlogo, tj. loške plemiške gospode in nastanek cerkve, ki po zgodovinskih virih verjetno sodi v 14. stoletje. Nanjo opozarjata s podobno odnosnico – motivom grofa, ki odide na lov in se izgubi v neprehodnem gozdu. Subjekt v Orožnovi povedki je skupina grofov, pri drugi pa je to posameznik. Tudi razplet – čeprav srečen v obeh primerih – je drugačen: plemeniti gospodje so se v stiski zatekli k molitvi in se nepričakovano

vsi znašli na istem mestu, kjer so nato dali postaviti cerkev, grof v drugi povedki pa je po več dneh tavanja z nekega kraja končno uzrl svoj dom in nato tam zgradil cerkev.

Na podobno motivno referenco in napotevanje na zgodovinsko predlogo naletimo v povedki o cerkvi sv. Kolomana pri Lokavcu, ki jo zgodovinski viri opisujejo kot poznogotsko stavbo z začetka 16. stoletja (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 190).

Tretja (170) in četrta (171) povedka z izposojenim motivom svibenskega gradu in z njim povezano gradnjo cerkve sv. Križa, ki se oba omenjata že v 12. stoletju, priklicujeta zgodovinsko predlogo, s tem pa posredno lastnike Gospode Svibenske.

Tudi nastanek cerkve sv. Katarine na Jelovem smemo postavljati v srednji vek, saj je cerkvena ladja v osnovi poznoromanska, ki je pozneje doživela več prizidav. Z motivom brezbožnih splavarjev povedka na besedilni ravni njen nastanek medbesedilno navezuje na splavarjenje na Savi, gospodarsko dejavnost, ki je potekala od srednjega veka do 2. svetovne vojne.

Vse povedke se torej z motivnimi referencami na posameznih mestih sklicujejo na zgodovinsko ozadje oz. predlogo, ki časovno in lokacijsko dopolnjuje fabulo. Besedilna kazalka *Po eni zgodbi* (171) opozarja tudi na možnost literarnih besedilnoniznih predlog. Potrditev na koncu povedke, kakršna je *Taku je tam Sveti Duh* (161), in ponovitev, npr. *Zatu ker so uni tuolk kliel!* (173), poudarjata asimilacijsko citatno perspektivo ter potrjevanje sveta predloge.

7.5 CELJSKI GROFJE

Povedke v tem razdelku se vse medbesedilno navezujejo na motiv grofov Celjskih, a hkrati razodevajo precejšnjo žanrsko neenotnost: prvo (Ribnik Celjskih grofov in križ), ki tematizira nastanek križa v neposredni bližini Trobnega Dola, tako uvrščamo k legendnim v širšem pomenu besede, drugo (Jablanca z zaselki) in tretjo (Pri Kovač), ki pojasnjujeta izvor imena zaselka v bližini Jablanice in domačije pod Lisco, k razlagalnim, četrto (Friderik pride po sina), ki povzema ter interpretira Friderikov prihod po sina v Jurklošter, k zgodovinskim, zadnjo (Župnik Pavlič iskal grob Veronike Deseniške), ki upoveduje problematiko pokopa oz. groba Friderikove nesrečne ljubezni Veronike, pa k anekdotam o duhovniku Alojzu Pavliču. To je tudi osrednji motiv povedke (Veronika Deseniška), ki jo je zapisal Janko Orožen (1936: 240). V okviru jurkloštrske kartuzije navaja štiri mesta – stolp, cerkev, hodnik sosednje graščine in podzemeljsko grobnico –, kjer naj bi našla svoj mir.

Ribnik Celjskih grofov in križ (188)

Celjski grofi so mel pa tule čez hribček svuoj ribnik. Tu se še duónes vid, ku so izsušil tisto ravnino in zdej riéčejo tam Virte, kislá trava raste pa luóče pa tu. Tam duól še en križ stoji. Niso mel zmari tam straže pər tistem ribniki pa so prišl jeni ribe krast pa so se stiepl tam s stražarji od Celjskih grofu. Jedn je bil tam ubit, zatu tam še zej stuji križ od tizga cajta.

Trobni Dol, 2010

Jablanca z zaselki (197)

Jablanca ma več majhnih zaselku: Zavine, Boben, Živa Guóra, Nova Guóra ... Živa Guóra je zato, ker so se tam prvo naselil ljudje, ki so iz Grahuce mel najkrajšo puot – s te cejste, ki piele v Krmelj. Na vrh je bil Boben, na križišču pa Vitovec. Zakaj Vitovec? Vitovec je bil razbojniški vitez Celjskih grofov in je mel v Starem gradi pa tam pri Vitovcu nejkušn lesien stolp. Ni žvel na Starem gradi, ne. Star grad je guór razvalina na hribi, duól je pa Nov grad, ena viečja skupina hiš, mal naprej pa bi naj bil ta stolp. Ime Vitovec je taku ostal po tem roparskem vitezi.

/.../.

Sevnica, 2010

Pri Kovaču (239)

Pər Kovač na Pul se zatu riéče, ker je bla tuki kuvačnca Celjskih grofov.

Polje, 2010

Friderik pride po sina (241)

Na Marofu je bil mlin. Pər tejh mlinarjih sta Veronika in Friderik skrila sina. Tuki je bil dolgo, ko je bla Veronika že mrtva, ko jo je Soteški Juošt utopil v kadi. Ko je že ta stari Herman umrl, ko je Friderik že preživu tisto Golgoto in je bil spet svobodn. Taku mu je papež, ko je šou Friderik k papeži v Rim, priznal ta zakon z Veroniko.

In je šou sina iskat tja. Včasih se tile velmožje niso brigali za otroke, tu je bla stvar drugih. Pride sem. Pa vpraša: »Kje pa je sin?« »Ja,« je riékla malnarica, »tamle pər unem tomfu je in zmieri je sam pa mal čudn je.« Kajti če je taka velika ljubezn, otroci iz take ljubezni so ali zelo pametni ali pa v večini slučajev malo čez les. Ni mu upala takoj riéčt, de s puobom ni vse v redu, da je mal čudn, da je najrajši sam pa da se tam pər tistem tomfu z nekom pogovarja. Pa je šou Friderik do tejga Anzeka pa mu riéče: »Jas sem tvooj oče.« Puob je bil pa čist mrtvo hladn, ni kej velik reagiral. Pa ga je vprašal: »Zakaj si pa ti zmieri tuki pər tem tomfu?« Je pa rieku: »Z mamico se puguvarjam.« Friderik je takoj videl, de neji ne štima, malnarici pa je rieku: »Kdu mu je tie abotne misli vtiepu v glavo?« Je rekla: »Ne, ne, on se zmieraj tam pogovarja, mién je tud puvejdu, de se z mamico puguvarja.« Pa je rieku Friderik sinu: »No, kej pa je mamica?« »Ja,« je rieku, »tukile, ona je kot vodna vila, iz tomfa ven pride pa se midva poguvarjamo.« Od tam je dal tejga sina v Žiče in je umrl tam kot brat laik.

Orešje, 2010

Župnik Pavlič iskal grob Veronike Deseniške (443)

Pavlič je tud pred vojno isku grob Veronike Deseniške v jurkluoštrski cierku. Pred oltarjem so razkopaval in tiste gruózn vėlke kamne dvigaval, de bi najdl grob. Ku so tu dvigval, je tu nuot taku šumel, de niso mugl in upal naprej. Taku če zdej griěš pu cierku, je zdej tam ena vdolbina, se čut, de ni čist ravn.

Lahov Graben, 2010

Z izposojjo motivov povedke implicirajo zgodovinsko predlogo grofov Celjskih, najpomembnejše srednjeveške plemiške rodbine na območju današnje Slovenije. Zdi se, da se od drugih razlikuje zgodovinska povedka Friderik pride po sina (241), ki z jednatim povzemanjem na nekaterih mestih ter motivnimi vzporednicami izraža prikrito navezovanje

na literarno besedilno predlogo, tj. roman Danes grofje Celjski in nikdar več²⁵. Te odnosnice pripovedovalec dokaj suvereno implementira v svojo pripoved, ki jo barva z opisom konkretnega kraja (*Na Marofu je bil mlin. Pär tejh mlinarjih sta Veronika in Friderik skrila sina. Tuki je bil dolgo /.../*), racionalizacijo (*Včasih se tile velmožje niso brigali za otroke, tu je bla stvar drugih*), dodatnim pojasnjevanjem (*Ni mu upala takoj ričt, de s puobom ni vse v redu, da je mal čudn, da je najrajši sam pa da se tam pär tistem tomfu z nekom pogovarja.*), s svojimi subjektivnimi pogledi (*Kajti če je taka velika ljubezn, otroci iz take ljubezni so ali zelo pametni ali pa v večini slučajev malo čez les.*) ter obilno rabo premege govora. Po očitnem pripovednem zamahu v osrednjem delu pripoved naglo sklene s kratkim povzetkom nadaljnje življenjske usode Friderikovega sina. Paralele z zgodbenim potekom predloge tako uspešno interferira z lastno pripovedno močjo ter s tem poustvarja tudi zgodovinsko predlogo.

Pravo nasprotje je kratka razlagalna povedka Pri Kovač (239), ki v eni povedi razlaga izvor imena domačije z izposojenim motivom grofov Celjskih. Prav tako ista referenca v prvi povedki napoteva na zgodovinsko predlogo ter jo evocira s kratkim povzetkom nasilne smrti pri ribniku, na katero spominja še vedno ohranjeno likovno znamenje. Reminiscenco na zgodovino Celjskih predstavljata tudi motiva celjskega vojskovodje Jana Vitovca v drugi povedki (197) in Veronike Deseniške, druge žene Friderika II., v zadnji (443). Prenesena motiva sta v omenjenih povedkah obrobna, a ustvarjata asimilacijsko citatno razmerje. Sploh zadnji motiv je očitno še do nedavnega vznemirjal duhove in nagovarjal raziskovalce življenja Veronike Deseniške, s tem pa potrjeval sprejemanje zgodovinske predloge. To eksplicitno izražajo tudi besede pripovedovalke prve povedke (*Celjski grofi so mel pa tule čez hribček svoj ribnik. Tu se še duónes vid, ku so /.../. Tam duól še en križ stoji.*) ali pripovedovalca druge (*Ime Vitovec je taku ostal po tem roparskem vitezi.*).

7.6 TURŠKI VPADI

Dvanajst povedk v tem razdelku je žanrsko zelo različnih: prvo (Zlato tele na Svetini) glede na motiv zlatega teleta uvrščamo k bajčnim, drugo (Zakopana cerkev) in tretjo (Turška kapelica) k legendnim glede na tematiziranje nenavadnega reliefa v obliki cerkve in nastanka kapelice, preostalo večino pa k razlagalnim, saj pojasnjujejo izvor naselbinskih in nenaselbinskih imen ter celo imena domačije. Vse povedke pa medbesedilno evocirajo zgodovinsko obdobje turških vpadov.

²⁵ Več o tem glej: Anna Wambrechtsamer, *Danes grofje Celjski in nikdar več*, Maribor: Obzorja 1963, 319–327.

Motiv divjanja in plenjenja Turkov medbesedilno obnavljata tudi povedki Čudežna slika v župni cerkvi na Razborju in Sejmi pri Sv. Lovrencu, ki ju je zapisal Janko Orožen (1936: 235, 238). V prvi se motiv pojavi kot stranski in na dveh mestih: ko so Turki požgali grad Reutenberg, je ostala nepoškodovana samo Marijina slika v grajski kapeli, o kateri teče naprej beseda. Prenesli so jo v dvorec Ruda, kjer je ob obletnici turškega napada na grad vsakič čudežno oživela – Mariji so vrele solze iz oči, dokler ji niso posvetili grajskega prvovrojenca. Na videz gre za obrobni motiv, a kljub temu generira zaplet v pripovedi. Podobno je v drugi povedki, kjer so prebivalci Loke zaradi Turkov svoje semnje predstavili na dve uri oddaljen hrib. Še obrobnejši je motiv Turkov v povedki Zakladi in zanimivosti (1936: 234), ki ob opisovanju naravnih krajevnih znamenitosti priklicuje spomin na skrivanje prebivalcev pred Turki in pokopališče, kjer so takrat pokopavali umrle begunce. Isti motiv skrivanja pred Turki obrobno oživlja povedka Podzemeljska hodnika (1936: 229), bitko s Turki pa Propad raštanjskega gradu (229) in Krogle v sevniškem gradu (230). V zadnjih povedkah so turške odnosnice samo drobci, ki aluzivno namigujejo na kompleksnejšo strukturo predloge.

Zlato tele na Svetini (48)

Tu so riékl, de na Svetini guór še stojijo tri lipe. Pud tistim lipam je pukupan zlat tiéle in tu buojo še enkrat guór prišl Turki pu tizga telieta.

Trobni Dol, 2010

Zakopana cerkev (175)

V Podvrhi, ku se začnejo vinuogradi, tam je na diesno stran en hrib od Klenovšku. Na njihovem je duól udspuódi ena taka grvina, ki je v podobi cierkve. Tam so riékl, de so dal zlatnino pa vse skupi nuotər, ku je bla ena mala cierkuca in so tam nuotər skril vse zaklade pred Turki, de ne bi Turki tist oropal. Ku so nametal ziémlo čiez, je bil uorənk hrib, puól pa pučasa, ku se je sesiedal, je nastal hrib v obliki cierkve.

Razbor, 2010

Turška kapelica (181)

Turki majo tam v Purubrih svuójo kapelco pustavleno. Ku je šla ena partija turška skuz, je tu pustavla, de je druga vejdl, kuod se nahajajo, de niso kej zgrešil.

Lokavec, 2011

Jablanca z zaselki (197)

/.../

Zakaj pa Boben? Stare pripovedi govorijo o tem, da ni to Boben zato, ker bi tam šla na boben kašna domačija, ampak zato, ker je tam na tistem travniku, kjer so bli včasih vse vinuogradi pa huoste, tam je bla pa ena celina, ravn duól proti Živi Guóri, ku se je puól pəršl v Grahuco pa pu Grahuc v Buštajn in h Savi. Guvuri se, de so že rimske ceste ble spelane: Brunk pa tam čiez pu teh obronkih. Za Savo je blo zaraščen pa so ble tie vzporedne poti, ki so prihajale k tej cesti. Tam je Boben. Vas se naj bi imenovala zato, ker so tam ne vejm kiera lejta, ku so zadnji Turki bežal nazaj proti vzhodu, našl turški boben.

Sevnica, 2010

Ješivec ali Ušivec (201)

Včas je blu na Ješivc zelo velik lejšnku. Ješivc je duóns puraščen, je huosta, včas pa je bil pašnk skuz do vrha. En dan sem šou še kut puobc lejšnke nabirat. Lepu jo maham v Orejhuc, kjer sem mel obej stare mame, de sem se uglasu pər njih. Puól sem šou čez Revajnšce. Tam je puot do Ulpaka, Španu so tu bli. Tista hiša je, če bi bla obnovljena, čudež: v skalo partisjena, ku jo zagliedaš, je skuór taku kut Kekčeva. Mim ene pečine prideš in si prec pər hiš, kjer je takoj ruob Ulpakuve pečine. Ob vzožju te pečine je Ulpakuva hiša. Tam sem mislu kar mim, pa je bil ta star Ulpak – mejhn mužakar, brke take, muócn ku stu zcludju, gozdni delavc je bil, pa na trdu se je mejnu, čeprov sploh ni bil slab človk. »Kam pa ti, puobc?« je rieku. »Ja,« sem rieku, »stric, na Ješivc griem.« »Kaj si rieku? Ješivc? Kaj pa buoš guór?« »Lejšnke griem nabirat.« Je rieku: »Takule, de vejš, tu ni Ješivc, ampak Ušivc. Pa de ne buom ankuol viéč slišu, de buoš drugač rieku.« Sem pa vprašu, zakaj taku.

Je rieku, de je v starih knjigah čital, de za časa turških vpadov Turki niso samu zmagval, ampak so mugl velikrat tud presnieto bežat. In je nekje pər Celju vuójska turške oddelke razgnala, en oddelek je bežju guór za Gračncu in naravnost guór na Ješivc. Guór čist na vrh so se ustavl in je bla pat puzicija. Turki so se lahk na vrh odlično branl, dučim vuójska jih ni mugla napadat. So jih ublejgal, a nikakor ne. Kaku dolg bi tu trajal, vrag ve, ker so mel Turki duóst hrane. Tik pud vrhom je pa en majhen izvir. Ulpaku stric je rieku, de so bli Turki tuolk cajta guór, dukler se niso uši zaredile. Za preživejt, za pit je blu tiste vuóde duóst, ne pa za umivat. In so se uši taku gruózn zaredile, de so jih z Ješivca pregnale. Zatu se riéče Ušivc. Iz Ušivca je pa ratu Ješivc.

Orešje, 2010

Zakaj se reče Ješivec (200)

Zakaj se Ješivc riéče? Tu nej Ješivc, ampak Ušivc. Ku so tiédi Turki bli hudu pu tejuh krajeh in so bli naseljen na Ješivci, je bil tam guór en tak fajn plac, de se je vidl diéleč ukul pa lahk so se branl, ku je blu tu na vrh pa na vsak krej dulina, ne. Pa jim je pərmankval uóde, še za nujne putrejbe ni blu uóde in so se ene uši naselile med tiste Turke, de so bli taku ušiv, de so jih htle uši užrejt. Tist je puól pregnal Turke ud tuki, ku se niso mel s číém umivat pa pucat. Same uši so jih pregnale. Zatu ni tu Ješivc, ampak Ušivc.

Polje, 2010

Kum (204)

Tu je bla ena Nieža in je pred Turki bežala s tisto svojo čredico ovčk pa tist, kar je mela, ker je bla pastirica. In se je umikala po uni strani guór po kranjski strani in se je umaknla guór na višjo točko. To je bil pa Kum, ne. Uóna je bla na enem hribu, na drugem je bil pa tud en avstrijski pastirček. In jo je zmierom klicu, nej pride k njemu. Po avstrijsk jo je klicu: »Kom, kom ...« Po tem je dubil imie Kum. Ble so dvej cierkve, ena je bla pusvečiéna Nieži, druga pa Jerneju. Tuo so po vojn porušl in tam nardil stolp, oddajnik.

Razbor, 2010

Konjska glava (205)

Od kuod imie Kunjska glava? V eni tejh bitk med turško vojsko in plemiško je glih na tistem pudruočji padl neverjetn velik konju.

Orešje, 2010

Straški hrib (228)

Tuki guór, ku je Kamrca, pravjo Straški hrib. Ku je bla tuki turška straža, ne. Stražni hrib.

Lokavec, 2011

Zavratnik pred papirnico (235)

Zavratnk, to je mal naprej od Njivic, mal pred papirncu, ku je en znamenje. Pil riéčemo in tam riéčejo Zavratnk. Tam, so riékl, de so zavrnil Turke, obrnil. In tu tku, de so jez nardil. Ku so Turki pəršl, so un začiel vuódo spušat in so Turke obrnil.

Radeče, 2010

Žurkov Dol ali Hud Dol (237)

Eni riéčejo Hud Dol, provzaprov skuz riéčejo Hud Dol, uradno je pa Žurkov Dol. Zakaj Hud Dol? Blu je rečién, de zatu, ker za časa turške vojske je tam bla za cejsti ena vəlka štirna in de so Turki tiste əldi tam metal nutər. Ud takrət naprej so guvuril, de je Hud Dol. Tista štirna je bla dolg, še med vuójsko. Ku so pa začiel tie cejste delat, so pa tisto štirno zasipal, ku je bla čist za cejsto.
Sevnica, 2011

Pri Turku (238)

Tam proti Godovici guór se je pər eni hiš riékl Pər Turki. Enkrat se je en Turk zgubu in je pəršu h eni hiš. In je puól tam ostal za ta mladga. In še zdej se riéče Pər Turki. Se dərگاč pišejo in niso vesiel, če kdu riéče Pər Turki.
Polje, 2010

Na zgodovinsko predlogo največkrat opozarjata odnosnici *Turki* in *turška*. Prva povedka je najočitnejši dokaz, da se motivika Turkov pogosto pojavlja kot motivni drobec, ki sicer aludira kompleksnejšo predlogo. V tem primeru jo nekoliko nepričakovano povezuje z bajčno snovjo o nenavadnem zakladu, po katerega se bodo vrnili zloglasni turški osvajalci. Ta je tudi v ospredju druge povedke, le da ga skušajo prebivalci skriti pred turškim pohlepom v krščansko cerkev in vse skupaj prikriti s prstjo. Kot droben, obrobni motiv je Turke zaznati tudi v povedki Kum, kjer ne motivira bistveno dogajanja, pač pa mu daje zgolj časovni okvir. Vse druge povedke močneje medbesedilno prenašajo in obnavljajo motiv militantne prisotnosti Turkov na slovenskih tleh, kar naj bi potrjeval tudi etimološki vidik posameznih poimenovanj (Turška kapelica, Straški hrib, Hud Dol, Zavratnik, Boben). Povedke namreč motivno variirajo vojaški pohod, bitko, umik, stražo, nasilno vedenje Turkov, pa tudi druge epizode iz vojaškega življenja.

V tem pogledu najbolj izstopata variantni povedki Ješivec ali Ušivec (201) ter Zakaj se reče Ješivec (200). Po daljšem uvodu, v katerem pripovedovalec nazorno predstavi posredovalca pripovedi, dramatično prikaže beg Turkov, njihovo nastanitev na hribu in spopadanje z nepričakovanim sovražnikom – ušmi, ki so jih na koncu pregnale od tam. V pripovedi jasno prepoznamo interferiranje več vrst predlog: neposredne besedilne po načelih naravne komunikacije, besedilne po načelih tehnične komunikacije (*Je rieku, de je v starih knjigah čital /.../*) in sistemske zgodovinske. Slednjo pripovedovalec poustvarja s strnjenim, celostnim medbesediljem, z zgodovinskimi odnosnicami (*za časa turških vpadov, Turki, vuójska, turški oddelki*), nazornim opisovanjem (*Guór čist na vrh so se ustavl /.../, tik pud vrhom je pa en majhen izvir*), navajanjem konkretnih krajev (*/.../ nekje pər Celju vuójska turške oddelke razgnala, en oddelek je bežju guór za Gračncu in naravnost guór na Ješivc. Guór čist na vrh so se ustavl /.../*) ter s sklicevanjem na posredovalca (*Ulpaku stric je rieku, de so bli Turki tuolk cajta guór, /.../*). Sestavine zgodovinske predloge je tako slikovito vgradil v besedilni svet svoje povedke in jim dal nov pomen. Druga, variantna povedka

ohranja motivno-tematsko jedro prejšnje, a brez večje konkretnosti in pripovedne moči. S prenosu motivov in njihovo obnovo izraža očitno navezovanje na zgodovinsko predlogo.

Z navajanjem in opisovanjem krajev, ki se medbesedilno navezujejo na motiviko Turkov (*na Svetini guór še stojijo tri lipe. Pud tistim lipam je /.../ (48); V Podvrhi, ku se začnejo vinuogradi, tam je na diesno stran en hrib od Klenovšku. Na njihuvem je duól udspuódi ena taka grvina, ki je v podobi cierkve. Tam so riékl, de /.../ (175); Turki majo tam v Purubrih svuójo kapelco pustavleno (181)), refleksijo oz. subjektivizmom (*Kaku dolg bi tu trajal, vrag ve, ker so mel Turki duóst hrane (201)), s spremnimi stavki, s katerimi napovedujejo predlogo (Tu so riékl /.../ (48); Tam so riékl /.../ (175); Blu je rečién /.../ (237)) ter dodatnim potrjevanjem na koncu povedk (*Same uši so jih pregnale. Zatu ni tu Ješivc, ampak Ušivc. (200)*) pripovedovalci največkrat gradijo asimilacijsko citatno perspektivo ter potrjujejo predlogo.**

7.7 REFORMACIJA

Spomin na obdobje reformacije v zbranem gradivu oživlja samo poimenovalna odnosnica Lutrova klet v povedki Sevniški grajski stolp, ki jo sicer uvrščamo med zgodovinske. Klet, ki jo je sredi 16. stoletja dal postaviti tedanji zakupnik gradu baron Janez Khisl, vnet pristaš Lutrove vere, je pozneje postala grobnica nekaterih sevniških graščakov, na kar se medbesedilno navezuje tudi spodnja povedka. Pripovedovalec ob zgodovinski reminiscenci podaja svojo otroško izkušnjo neposredno po koncu 2. svetovne vojne, ko je skupaj s sovrstniki skušal zadostiti radovednosti in premagati tesnobo ob pogledu na pokojnega grofa v krsti. Pri tem se njegova subjektivnost asimilacijsko spaja z evociranjem zgodovine.

Sevniški grajski stolp

/.../

Dolgo časa so ble zabite tudi vrate Lutrove kleti. Slišal smo, de nuotər straši in da nuotər leži grof v steklieni krsti. Utruóc pa smo nabiral korajžo in smo šli enkrat gliedat. Rejs so ble dve krste: ena bližji, ena pa mal diél. Je bil tak stiéklce na lesieni trug, ku je bla črna pa že mal ranirana. Tist zamazan stiékl smo mal obrisal, nuot se je pa vidu popolnoma čist obraz, samo zlo črn, tiémn obraz. To je bil grof. Strah nas ni blu tku fejest, ker smo med vojno in po vojni ogromno smrti vidl. Ku smo tist vidl, smo riékl, če nas bo strah, ne buomo viéč šli, če pa ne, pa še buomo. Drugič smo si šli tu pa buol pugliedat. Grof je bil z eno zamazano krpo pokrit. Puól se je pa tu kar razvejdl in so guvuril, de je v krsti zlatnina, prstani ... Eni puobje so šli guór tu razdirat in so mel puól travme. Ku so krsto z grofom odprl, je zrak pəršu in se je vse sesulo, skup padl.
Sevnica, 2010

Tudi v Orožnovih zapisih pripovedi naletimo na poimenovalne odnosnice, ki eksplicitno priklicujejo obdobje reformacije. Tako povedka Podzemeljska hodnika (1936: 229) ob evokaciji lutrovske kleti opisuje potekanje podzemeljskega hodnika, ki je povezoval omenjeno klet z drugo graščinsko kletjo. Gre torej za motivni drobec, vgrajen v opis gradu. Zgovornejša je odnosnica v povedki Stražnica na Klausesteinu (1936: 238), tj. Trubarjev grič. Ta se nahaja ob Savi nasproti železniške postaje v Zidanem Mostu. Njegovo ime se jasno navezuje na 16. stoletje in znamenitega protestantskega pridigarja, ki naj bi tu tudi blagoslovil križ. Motiv je ponovno obroben, povezan s predstavitvijo družine Wetz, nadzornico ladijskega prometa na Savi.

7.8 KMEČKI UPORI

Kmečke upore v zbranem gradivu priklicuje samo ena povedka (231), ki jo glede na pojasnjevanje imena kraja uvrščamo k razlagalnim. Tako gre za stranski motiv, ki ga pripovedovalka vpelje z eksplicitno odnosnico, tj. poimenovanjem Matije Gubca, vodje slovensko-hrvaškega kmečkega upora leta 1573. Poveže ga s predstavitvijo kmeta, ljubzenskih zapletov hčerke Lizike in kmetovih dejavnosti, ki so kraju dale ime. V nadaljevanju medbesedilno namiguje na prihod kmečkih vstajnikov v Jurklošter pod vodstvom Ilije Gregoriča (*/.../ so prišl čist guór do Jurkloštra*) ter ga prepleta z motivnim obnavljanjem Gubčeve smrti v Zagrebu, kjer so ga javno mučili, mu nadeli vročo železno krono in ga razčetrverili. Na jezikovni ravni s preneseno rabo besed *de je hudo smrt prestal* aludira trpljenje Jezusa Kristusa. Povedko nato po sklicevanju na zgodovinsko predlogo, ki ga prepleta s kmetovim trobljenjem na rog ter pozivanjem k upor, hitro konča. Spajanje pripovedi o vdovcu z zgodovinskim evociranjem tvori asimilacijsko citatno razmerje.

Trobni Dol (231)

/.../

No, puól ku je blu pa, ku je šou Matija Gubec s tisti svuóji ..., so prišl čist guór do Jurkloštra. Sevejde je bla puól tista vstaja zadušiéna, Matija Gubec je bil v Zagrebi kronan s tisti goreči kroni, de je hudo smrt prestal. Tákrat pa ni taj kmet klicu v boj proti njim, ampak je nejkuk blu organiziran, de je dobil vsak piet funtu pulfra na ruoko in de se buojo njim pridružl pa buojo skupaj se bojeval proti grašakam. Pa ni iz tizga puól nič blu, ker so unga že prej umoril. Te je pa še zmæri ostal Trobni Dol zarad tizga kmieta. Med Nemčiji je bil Trobentaal.

Trobni Dol, 2010

7.9 ČAROVNIŠTVO

V povedki 231 naletimo tudi na reference, ki priklicujejo zgodovinsko-sociološki pojav čarovništva na Slovenskem. Čarovništvo je bilo hujše kaznivo dejanje, ki se je pojavilo v Evropi v srednjem veku. Med obtoženimi je bilo več žensk kot moških, obtožnice pa so jih bremenile povezovanja z zli duhovi, hudičem, vplivom na vremenske razmere ter slabo letino. Glavni vzrok za obtožbe je bil največkrat maščevanje posameznika. Prvi čarovniški proces na Slovenskem je potekal leta 1427 v Celju proti Veroniki Deseniški, najhujša preganjanja pa so bila v drugi polovici 17. stoletja. Odločilno so v čarovniške procese posegle reforme vladarice Marije Terezije ter jih tudi odpravile (Tratnik-Volasko in Košir 1995: 190–235, Granda 2008a: 149).

Pripovedovalka v tej povedki ob evociranju Celjskih grofov, jurkloštrske kartuzije in kmečkih uporov tudi obče tekstualno obnavlja motiv zavrženega snubca, ki je nedolžno dekle ovadil čarovništva. Po posredovanju jurkloštrskih menihov je bilo oprano krivde. V nadaljevanju pripovedovalka preskoči na motiv slovensko-hrvaškega kmečkega upora leta 1573, tako da lahko pripoved o kmetu vdovcu in njegovi hčeri Liziki, obtožene čarovništva, časovno postavimo v drugo polovico 16. stoletja.

/.../ Un je bil pa taku zatrejskan pa taku ji je zamieru, de je šou ovadit v Lašk, da je copranca. Tiédi so še coprance zažigal. Zatu ku ga ni marala, se ji je zatu htel maščevat. Puól so pa tot menihi nejkí posredval pa tu pa un, de puól un ni jemu dukazu, de bi bla coprnca, tud če ga ni marala, še pa ni bla coprnca, ne. /.../ (231)

Kot obrobni motiv se čarovništvo pojavi v razlagalni povedki Paneče (219). Vas naj bi po narečni obliki te besede celo dobila ime. Zdi se, da imajo coprnice v nasprotju s prejšnjo povedko tokrat celo pozitiven pomen.

Paneče (219)

Nekoč, pred par sto letam so ble coprnice, panarice, de so znale panat. In pu tejəm se vas imenuje Paneče.

Sem pa slišala tud po drugi stran, de je bil en Hrvat se zatieku sem v te naše kraje pa se je tam zatrapal v enga deklieta, ne. In tista ga ni huótna. Puól so ga pa drug fanti sprašval, so riékl: »Kok tu, ne buo neč iz tegà, ne buomo šli neč na uohcet?« Je pa rieku: »Pa neče, pa neče!« Tako so zatu Paneče. To je še stara zgodba, to so že star ata slišal.

Paneče (Loka), 2010

7.10 KUGA

Na smrtonosno epidemijo kuge se navezujeta dve povedki, od katerih prvo (Kapela na Vrhovem) glede na motiv nastanka kapele, tj. sakralnega objekta, uvrščamo k legendnim v širšem smislu, drugo (Kužno znamenje v Porebru) pa k zgodovinskim. Gradnja kapele na Vrhovem naj bi ljudi obvarovala pred nalezljivo in smrtonosno boleznijo. Pripovedovalka druge povedke pa sinonimno uporablja besedi kuga in griža (ki sicer poimenujeta dve različni bolezni) ter ob tem razlaga izvor kužnega znamenja v Porebru in pripoveduje zgodbo o nesrečnem pastirčku, ki je podlegel bolezni.

Kapela na Vrhovem (177)

Tu je mién pravla stara mama. Ta kapela je nastala po kugi. Radeče nej bi kuga čist zdesietkala, ne vejim, kuk je blu mrtvih. Na Vrhovem so pa nardil to kapelco. Vsi ludje, ki so tu delal in tam ukul bli, so pa ostal, niso umrl. Recimo Sievnca nima kapelce, ki naj bi bla v znamenje kugi, in je ogromn ludi kuga pobrala. Na Vrhovem pa ne. Zatu, ku je na Vrhovem naspruot gustilne bla ta štiroglata kapelca s piramidalno strejho.

Sevnica, 2010

Kužno znamenje v Porebru (242)

V Puorebri je kužno znamenje, mende edini v jurkluoštrski krajevni skupnosti, včasih je bla pa Jurkluošter občina. Gutov so dal pustavt Puorebrčani, ku je bla tista griža v šestnajstem stuletji al kdaj. Vem, kuk so se ludje puguvarjal, kuk so ludje umiral zarad tiste griže, de tud po dva sta ležala na parah naenkrat pər eni hiš. Tak je tista griža razrejdlu ludi.

Vem tud, ku so pərpuvedval, tu je šlu od ust do ust, tam pər naši hiš so mel enga pastirčka. Od susejdove hiše so pa tist dan dva pukupal, tu so star ate pərpudval, ne. Tist fantek je pa pasu pa je pel, de so puól tista stara mama naša riékl: »Kok je tu vesiel in žalustn za puslušat, de puóje in še ne vej tegà, kuk je hudu na svejt.« Na večier je pa gnal ovce v štaló, je prešu pa liegu na pieč. Puól so pa riékl tista stara mama: »Buoš kej jejdu?« So mu dal kuos kruha, de bo večierje laži pučaku, pa je pstil tist kruhek in je punuóč umrl.

Paneče (Loka), 2010

Obe povedki s spremnimi stavki opozarjata na različne vrste predlog: predhodno besedilno oz. besedilnonizno, delujočo po načelih naravne komunikacije, ki jih pripovedovalka eksplicitno povzame (*Tu je mién pravla stara mama /.../; Vem, kuk so se ludje puguvarjal /.../; Vem tud, ku so pərpuvedval, tu je šlu od ust do ust /.../; tu so star ate pərpudval, ne*), ter obče tekstualno zgodovinsko. Z referencami, kot so kuga, kužno znamenje, 16. stoletje, vodita vanjo ter medbesedilno prenašata in obnavljata pojav kužne epidemije, ki je slovenske dežele zajela v 17. stoletju. Na Štajerskem je razsajala v letih 1600–1603, 1608, 1614–1617, 1623–1625, 1641, 1644–1647, 1672, najhuje pa je bilo v letih 1679–1683.²⁶

²⁶ »Kranjski deželni stanovi so poverili ob prvih vesteh o kugi v Celju Juriju Henriku Heinricherju pl. Grienthallu, prejemniku stanovske mitnine na Vranskem, nalogo, da obvešča stanove o širjenju epidemije. Postavili so višjega kužnega komisarja Johanna Antona barona Lewenburga, ki je nadziral deželno mejo in dajal navodila kužnim podkomisarjem. Ti so bili postavljeni v Sevnici, Rajhenburgu, Brežicah, Loki, Radečah, Litiji, Motniku, Trojanah, Crnilcu in Gornjem gradu. Z deželnim patentom 17. oktobra 1679 so zaprli kranjski stanovi

Povedki se sicer na to stoletje navezujeta implicitno – prvi pripovedovalec niti ne podaja časovne kategorije, druga pripovedovalka pa to stori s časovno odnosnico in pri tem izrazi svoj dvom o pravilnosti časovne umestitve (*je bla tista griža v šestnajstem stuleti al kdaj*). Oba pa obnavljata motiv velike strahote, ki je prizadela prebivalstvo: *Radeče nej bi kuga čist zdesietkala, ne vejm, kuk je blu mrtvih; /.../ in je ogromn ludi kuga pobrala; kuk so ludje umiral zarad tiste griže, de tud po dva sta ležala na parah naenkrat pær eni hiš. Tak je tista griža razrejdlu ludi; od susejdove hiše so pa tist dan dva pukupal*. Pripovedovalka sestavine zgodovinske predloge suvereno vgrajuje v pretresljivo pripoved o otroku, ki zboli za nevarno boleznijo, jo poustvarja ter tako gradi asimilacijsko citatno razmerje.

7.11 RAZSVETLJENSTVO

Ena povedka v zbranem gradivu s poimenovalno odnosnico aludira razsvetljensko 18. stoletje in avstrijsko vladarico Marijo Terezijo (1717–1780). Motivni drobec jo prikazuje v topli človeški luči, kar pripovedovalka na koncu racionalno komentira.

Marija Terezija (245)

Vujaki so bli pustrojeni pa so jih tam tiépl. Je šla Marija Terezija pa je riékla: »Tu pa ne! Tu se muore ukint, vujaku se ne buo tiépl!« Kuk buo vujak, če buo ud višjiga tiépen, puókl bi ga pa branu?
Prešna Loka, 2010

7.12 GOSPODARSKE DEJAVNOSTI

7.12.1 RUDARSTVO

Občetekstualno navezovanje na rudarstvo izražajo štiri, žanrsko raznolike povedke: prvo (Perkmandeljč na Jamah) uvrščamo k bajčnim glede na osrednji motiv perkamendeljca, jamskega škrate, ki je obiskal rudarje; drugo (Rudenik) k razlagalnim glede na razlago imena kraja; tretjo (Rudnik v Trobnem Dolu) in četrto (Rudnik v Lokavcu) pa k zgodovinskim glede na osrednje tematiziranje pretekle gospodarske dejavnosti.

Perkmandeljč na Jamah (34)

deželno mejo in ukazali zmanjšati število brodov na Savi. Prepovedali so vstop v deželo vsem ne glede na stan iz Celja ali drugih okuženih krajev. Ukinili so trgovino s Štajersko, razen trgovine s soljo. Tovorniki s Kranjske niso smeli več zamenjavati sol za žito. Trgovino s soljo so dovolili le pri Vranskem in pri zastraženih brodovih na Savi. Trgovanje ob brodovih na Savi so stanovi začasno celo prepovedali, da so se dogovorili o načinu prodaje z zemljiškimi gospodi. Zaradi zmanjšanja trgovine s soljo je cvetelo tihotapstvo. Tovorniki so podkupovali kužne straže, da so jih pustile prek meje, štajerski podložniki pa so se nameravali upreti in vdreti na kranjska tla po sol. 6. novembra 1679 so dovolili kranjski deželni stanovi prevoz soli na Štajersko še pri Radečah in Sevnici.« (Umek 1958: 81)

Tule je blu na Jamah, tèle pər Zapsaluvem križi, te ta guór so jame, ne. So kupal svinčieno rudo, svinca je tuki duóst. Tam so riékl, de so kupal in de je blu siedam rudarju nutər v jam. Pa je prešu mandlc nutər h jem. Pa so ga mal zbadal in zafrkaval, nej jim pumaga kuópat. Puól so mu pa mende pit dal, de je bil brlav. Puól jim je pa rieku: »A ste mel škrata, pa niste vejdl, ku bi ga lahku marskej vprašal pa bi vam puvejdu.« Šou je vejn, une je pa zasul v jam. Je še rieku: »Ku ste tumast, ku ne vejte neč, pa bi ga lahku vprašal, za kake zdravile je tist križec, ku je v arejhuvem ədərci.« Tu so nejkuk riékl, de če se krava ne muore spucati, ji muoreš tiste križce na kruh dat. Zdej pa ne vejim, kuolk. Zmieri za vsako tako stvar se riéče, de ne smeje bit glih parna številka. Tu so mi puvejdal naš dumač ludie, ate je bil za razne take stvari.

Razbor, 2010

Rudenik (226)

V katastri celo piše Rudenèk. Guór so rudo kupal in jo vuzil v Rudo pri Bregu. Pa smo se duóstkrat sprašval, po kierem puoti: al tuki čez Njivce duól na Mal Pudgurje, al na Urejhuc pa tja čiez, al na Gurico. Nekak so mugl po ruobi tja čiez vuózt. Kupal naj bi želejzno rudo, ker se tu pa tam še najde ustanke rdieče ziémle. V Rujncah pa v dulinah so še znaki tak, de so mugl rovi bit. Zdej pa: al jih je vuóda zalivala al je rejs zmankal rude, de so niehal s tejm.

Prešna Loka, 2010

Rudnik v Trobnem Dolu (250)

V Trobnem Dolu je bil rudnik fine kvalitete, premog so kupal, ampak so Trbovlje tud mele svoj rudnik pa so Trbovlje podkuple tegá upravnika. Je dobil dnarja za tri pare volov, tu je blu pa tiédi nejki. Namejst de bi tuki uhranil, je pa vse vuóda zalila in je rudnik propadu. Iz tizga rudnika je bla skuz ta duól v Lašk ozkotirna želejznca in so premog ta duól vozil. Za vsak, ku je blu prvega, ku so tam duól splačval, so kmieti ta duól vuzil, kar je jəmu kier prodat. Un so mel tiédi gnar, tot so pa prodal hrano, pjačo, prašiča. Tiédi je bil ta kraj na duóbrem, puókl je pa to šlo vsié h nič, nejki so šli v Pečovnik v rudnik, nejki so šli v Trbovlje, na vse kraje so se porazgubil tot rudarji, tje je pa zamrl vse skup.

Trobni Dol, 2010

Rudnik v Lokavcu (251)

Tele hmal guór ud Pavliča, pud Trojarjam je bil rudnik. Svinc so kupal. [19]50. lejta je še blu tuolk udprtine, de če je diéž šou, si lahk nutər pud strejho šou, je blu vse opulcan. Vrtačnku Anzek, ku je bil še v mlini, je še rieku: »Jəs sem muójem atet jejst nuósu. Ate so na šiht hudil te nutər, mugl bi jət v svetovno vuójsko [19]14. lejta pa še viéč tuotih puobu, Biderman tud ... al pa če čieš na šiht huodet ... Je velikrat pərpudavu, de je raj šou na šiht kukər v vuójsko!«

Lokavec, 2011

Zgodovinski viri navajajo kopanje svinčene rude v Lokavcu nad Rimskimi Toplicami in premoga v Trobnem Dolu, dopuščajo pa tudi možnost ležišča rude v Rudi, Jamah in Podjamah pri Razborju pod Lisco. To zgodovinsko predlogo priklicujejo eksplicitne odnosnice, ki natančno navajajo tako lokacijo kot dejavnost, npr. *Tule je blu na Jamah, tèle pər Zapsaluvem križi, te ta guór so jame, ne. So kupal svinčieno rudo, svinca je tuki duóst* (34); *Guór so rudo kupal in jo vuzil v Rudo pri Bregu* (226); *V Trobnem Dolu je bil rudnik fine kvalitete, premog so kupal* (250); *Tele hmal guór ud Pavliča, pud Trojarjam je bil rudnik. Svinc so kupal* (251). Pripovedovalka prve povedke to zgodovinsko evokacijo uporablja kot ozadje, pred katero postavi domišljijski motiv srečanja rudarjev z jamskim škratom. Druge povedke družijo medbesedilno opisovanje sestavin obravnavane zgodovinske predloge, pri

čemer ga zadnja povezuje tudi z obrobno motiviko 1. svetovne vojne. S sklicevanjem na predhodno besedilno literarno predlogo in posredovalca povedke pripovedovalci gradijo asimilacijsko citatno perspektivo glede na prvotno zgodovinsko predlogo. Ujemanje z njo pa naj bi potrjevale tudi še ponekod delno ohranjene materialne ostaline.

V kratki povedki Ruda in rudarstvo tudi Janko Orožen (1936: 234–235) medbesedilno povzema kopanje svinčene rude v zaselkih v bližini Razborja. V jedrnatem opisu potrjuje, da je Ruda »knapovska reč« in navaja dva morebitna kraja nahajanja rude.

7.12.2 PROMET NA SAVI

Tudi povedke v tem razdelku razodevajo žanrsko neenotnost: prva (Cerkev na Topolovcu) glede na osrednji motiv nastanka cerkve sodi med legendne v širšem pomenu besede, druga (Breška vas) pa med razlagalne, ker pojasnjuje izvor imena vasi. Obe se s stranskimi motivi občetektualno navezujeta na brodarstvo na Savi, tako kot se druge štiri na splavarjenje. Upoštevajoč osrednji motiv razlage izvora imena, povedki Budna vas in Na flosih uvrščamo k razlagalnim, povedko Flosarji k zgodovinskim, ker tematizira preteklo gospodarsko dejavnost, zadnjo (Kako prinesiti nazaj denar) pa k roparskim glede na osrednji motiv skrivanja denarja pred tatovi.

Cerkev na Topolovcu (174)

Pravijo, de je piélu brodar čez Savo ene aldi. A je to blo na Kumpul al na Orejhovem, ne vej. Ko so začiel bit vəlki valovi in se je podila mægl, so enostavno orientacijo zgubil in so veslal na drugo stran, ampak so se zgubil. Začiel so javkat, kliet, muólt, ne vej, kaj vse. Nekdo je nuot bil, de so se prekrižal in začiel muólt. In so naenkrat zaslišal cerkveni zvon. In so riékl: »Ta pa ne muore bit v vuódi.« In so zaveslal v tej smeri in se rejšl. Puól so se zariékl, de buojo nardil cierku Mariji tam, ku so zaslišal ta zvon. Taku je nastala tupulovška cierku.
Sevnica, 2010

Breška vas (191)

Breška vas – to je pa zato, ker so iz Brežc pu Sav vuzil guór z vuólam, ku so jih mel pər kraj, de so vuzil v trgovine. Tud zdej velikrat kdu riéče Breška vas namejst Hotemež.
Hotemež (Loka), 2011

Budna vas (192)

Tu vej, de takrat, Buh vej, kdaj je tu blu, ku se je vidl ud naše cierkvice pa duól, tud tuki duól v Luoko, se je vidl točno na Savo, ku so tist lejs prevažal. In pər nas je bla kukər ena pustaja, de so si spuruočal en drugem, kdaj grejo skuz. Tist, ku so spuruočal, so punuóč bedel, de so druge klical. Zatu se riéče Budna vas. Zatu, ker so mugl punuóč čakal na tist klic.
Budna vas (Loka), 2011

Na flosih (216)

Pod Zajčjo Goro nasprot broda se je pa imenval Na fluosih, tu je na pol puota med Nadvužnjakom in zejšnjo elektrarno. [19]45. lejta so še tam zlagal fluose, hluode. Zadnja hiša pri Marijini cierkvi na

diesno je bla gostilna, kjer so flosarji spal, jejd. Šmarska deklieta so bla tam. Pravijo, de se je marskiera od sievnških dekliet selila puól v Savinjsko dolino.
Sevnica, 2010

Flosarji (249)

Eni so pærpelal fluose iz Savinjske duól, v Radečah pæ Dimitrovič so se pa mejnal, tam je bil tist štab, ku so ruobo sprejel. Tot, ku so tist lejs prevziel pa ga pelal v spuodne kraje, so riékl, de so vse zapil, prejdn so nazaj dumov prešl.
Loka, 2010

Kako prinesiti nazaj denar (378)

Včas so pu Sav splavi vuzil. Najbuol hudu je blu dnar pærniést. Ta duól so komut pelal. Ampak nazaj ... Tud v štrik so zapliétl dnar, de jih niso ravbarji pučakal pa dnar pobral. Je blu læži splav nardit pa ta duól piélat ku nazaj pridet.
Svibno, 2010

Sava je že od srednjega veka pomenila živahno trgovsko pot, po kateri je potekala trgovina med Kranjsko, Štajersko in obrobim delom Hrvaške. Po razcvetu v 18. stoletju je zaton tovrstnega prometa povzročila gradnja južne železnice. Nekaj desetletij dlje se je ohranilo splavarjenje, ki se je moralo slednjič zaradi pospešenega razvoja tehnologije spravljanja lesa iz gozdov in njegove predelave sredi 20. stoletja dokončno umakniti. Vožnjo zadnjega splava so tako ljudje spremljali leta 1946. Na to občetektualno zgodovinsko ozadje v povedkah eksplicitno opozarjajo opisne medbesedilne odnosnice: *je piélu brodar čez Savo ene ældi (174); so iz Brežc pu Sav vuzil guór z vuólam, ku so jih mel pæ kraj, de so vuzil v trgovine (191); se je vidl točno na Savo, ku so tist lejs prevažal (192); [19]45. lejta so še tam zlagal fluose, hluode (216); so pærpelal fluose iz Savinjske duól, v Radečah pæ Dimitrovič so se pa mejnal /.../ so tist lejs prevziel pa ga pelal v spuodne kraje (249); včas so pu Sav splavi vuzil (378). Na predhodno besedilno predlogo, ki vsebuje sestavine prejšnje, pa opozarjajo spremni stavki, npr.: *pravijo, de /.../ (174, 216); so riékl, de /.../ (249). Vse povedke, razen ene, so postavljene v nedoločno preteklost: /.../ de takrat, Buh vej, kdaj je tu blu /.../(192); včas so /.../ (378); le ena torej časovno kategorijo natančno definira: [19]45. lejta so še tam /.../ (216).**

V tem razdelku motivno izstopa prva povedka, ki zgodovinsko evociranje interferira s čudežnim dogodkom: pri prehodu čez Savo se je skupina ljudi znašla v gosti in nepregledni megli. V silnem strahu so se oklenili molitve, nato zaslišali cerkveni zvon, se srečno rešili in v zahvalo postavili cerkev Marijinega vnebovzetja na Topolovcu.

Druge povedke s prenosi motivov in njihovo variacijo oživljajo živahen trgovski promet na Savi. V sicer kratkih povedkah se pojavljajo kot glavni, osrednji motivi ter tematizirajo življenje splavarjev oz. flosarjev: vožnjo na splavih, trgovanje z lesom, prenočevanje splavarjev in njihovo spogledovanje z domačimi dekleti, popivanje oz.

proslavljanje izkupička ter vračanje z njim domov ob vedno prisotnem strahu pred roparskimi napadi. Pripovedovalci jih največkrat predstavljajo deskriptivno, zato je refleksija ob njih zelo redka in je očitna samo v zadnji povedki: *Je blu læži splav nardit pa ta duól piélat ku nazaj pridet* (378). Pogosteje naletimo na ponovitve in potrditve na koncu povedk, s katerimi se hkrati vzpostavlja asimilacijska citatna perspektiva do zgodovinske predloge: *taku je nastala tupulovška cierku* (174); *tud zdej velikrat kdu riéče Breška vas namejst Hotemež* (191); *zatu se riéče Budna vas. Zatu, ker so mugl punuóč čakati na tist klic* (192).

7.12.3 RIBIŠTVO

Povedka 227 tematizira lovljenje rib v reki Mirni. Ob tem pojasnjuje ime Ribniki, zato jo uvrščamo k razlagalnim. S časovnim prislovom *včas* poudarja antipod sedanjosti (*Zdej je nejkí hiš, včas je bil pa sam travnk. Naspruot tejga, ku je zdej must, je bil pa brod /.../*), z navajanjem posameznih krajev in fragmentarnim opisovanjem dejavnosti, ki danes v kraju ne poteka več, implicitno priklicuje zgodovinsko predlogo.

Ribniki (227)

Drst so smeje pubirat samo žienske ukul jurjevga na Mirni. Tud karte je država dala, de so smeje pubirat, so mele dovolenje. Cel Buštajn je mel kadi z vodo, polno rib. Ku je bla vālka kuópa v vinuogradih, se je pu vsejh krajih ukul jejdu svinjsk mesu za muč, v buštajnskih vinuogradih pa ribe. Ker je blu ogromno rib, so jih pa sušil. Ta bugat, ku so mel vālke krušne peči pa drve, so jih prekajeval. Ampak prekajevalnica je mejčkena, nutar ne grie velik rib. Zatu so jih pa sušil.

Tam, ku se riéče Ribniki pod Zajčjo Guóro, je samu en mejhn putuoček, rib dobesedn ni. Zdej je nejkí hiš, včas je bil pa sam travnk. Naspruot tejga, ku je zdej must, je bil pa brod in se je dalo po Savi pridet z vuozom pejš čiez. Mal višji si šou in je bla tku plitva vuóda. Tku je bla tam prehodna Sava in se je imenval Brod. Spomlad je na buštajnskem kuónci še mrzl, sonce nima nubiéne muči. Na tejm hribčku, na vrh Zajče Guóre pa vse skupni. Kukar sonce pusije, je že brez snega. In taku nej bi tam sušili tiste ribe, ki so ble v drstu ulovljene. Za to sušenje je blu pa duóst placa. So jih mende očistil, s kašnim letvicam raztiegl pa na sonce! Tam vedno mal piha in sonce piéče. In zato se kraj imenuje Ribniki.

Sevnica, 2010

7.12.4 STEKLARSTVO

Janko Orožen (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 185) navaja, da je prva jurkloštrska glažuta stala pod Lisco, kjer jo je leta 1785 postavil J. Wintershofen. Leta 1802 so jo premestili v Jurklošter, kjer je delovala do leta 1860. Konec 19. stoletja jo je nasledila papirnica, ki je prenehela obratovati že pred 1. svetovno vojno.

Samo ena povedka (196) v zbranem gradivu, ki jo glede na osrednji motiv razlage imena domačije uvrščamo k razlagalnim, medbesedilno obnavlja proizvodnjo stekla v

preprosti steklarni ob bližini gozda, imenovani glažuta. To zgodovinsko predlogo reflektira z eksplicitnimi opisnimi odnosnicami: *Kjer so Špitalarji, je bla včas glažuta, zato se riéče na Stari glažut. Nova glažuta je bla pa v Jurkluoštri.* Po lokacijski navedbi pripovedovalka vpelje motiv delavca, ki je druge pozival na delo v bližnjo steklarno. Predlogo na koncu potrjuje še ohranjeno hišno ime *Ker je laju, je pər Lajovc ustal.*

Kot motivni drobec se steklarstvo pojavi tudi v povedki Nesrečna nevesta (387): */.../ Tist dan je pa duól pred Jurkloštram, ku je Glažuta, ku so včas glažuno delal, tam je bla pa ena majhna gostilna in v tisti gostiln se je pa tist dan pojavu en vojak /.../.* Tako zgodovinska reminiscenca v pripovedi o ljubezenskem trikotniku pripomore k natančnejšemu opisovanju oz. bolj nazornemu slikanju družbenozgodovinskega ozadja, na katerega je pripovedovalka navezala svojo povedko.

Glažuta in Lajovec (196)

Kjer so Špitalarji, je bla včas glažuta, zato se riéče na Stari glažut. Nova glažuta je bla pa v Jurkluoštri. Jedn je pa klicu delavce na šiht na glažuto, zato se riéče še zdej pər Lajovčevem. Ker je laju, je pər Lajovc ustal.
Prešna Loka, 2010

7.12.5 LONČARSTVO

Ena povedka tematizira lončarsko obrt, ki naj bi kraju dala tudi ime, zato jo uvrščamo k razlagalnim. Zgodovinsko ozadje priklicuje implicitno, nanj aludira z navajanjem krajevnih podatkov, postavitvijo dogajanja v nedoločno preteklost in medbesedilnim opisovanjem danes v imenovanem kraju neohranjene dejavnosti.

Lončarjev Dol (211)

Lunčarju Dol se riéče zatu, ku je bla tam lončarija. Gline al pa iluko so pa vuzil iz Gnilih jam. Se še zdej riéče Gnile jame, ampak nejso Gnile, ampak Gline jame, ku se je glina kupala. Čeprav zdej vsak riéče Gnile jame. Tu je, ku se pelaš ud Buštajna proti Kumpuli in se cejsta udcejp proti Mrtovci. Tam so kupal glino in so jo prevažal v Lončarju Dol. Tu je blu vse v riedu, dokler se ni nejkdu znajdu, de se da z iluki marskašno bulejzn zdravt, tud zvini. Puól se je pa tist razširl, de so začiel z iluki zdravt, in se je zelo podražila. Začiel so študirat, de je tu predragu, de lončarija nima dubička, de bi iluko predragu plačval. Taku so puól lončarijo opustl. Ampak kraj se pa še zdej imenuje Lončarju Dol.
Polje, 2010

7.12.6 VINOGRADNIŠTVO

Tudi sledečo povedko glede na osrednji motiv razlage imena vasi uvrščamo k razlagalnim: kraj se imenuje po skupni preši, ki jo medbesedilno opisuje. Medtem ko s

spremnim stavkom na koncu povedke (*Tu je Žičkarjova ta stara tiéta viéčkrat puvejdala /.../*) jasno opozarja na predhodno besedilno predlogo, ki deluje po načelih naravne komunikacije, v zgodovinsko predlogo napotevajo prikriti, implicitni sklici, npr.: *Ku je nekđaj nazaj blu tam zelo velik vinuogradu /.../; /.../ se je pa jedn le dumislu /.../; /.../ ku jo že zdavni ni viéč /.../*. Z njimi evocira zgodovinsko ozadje pri občetekstualnem prenašanju motiva oz. dejavnosti, ki je danes močno spremenjena.

Prešna Loka (224)

Ku je nekđaj nazaj blu tam zelo velik vinuogradu, je bla samu ena skupinska prieša za cel tist okraj. Ku je bla v jesen trgatu, so mugl vsi čakati na druge za priešeje, de so si muóšt puól razvozil. Tu je blu že taku dolg, de je blu že kar naveličan, se je pa jedn le dumislu, de bi puskusl še kašno drugo priešo, de bi vsak pusamezn jemu za siébe priešo. Pučas in pučas je tu šlu naprej, de so si že hudu velik umislél prieše in je tista skupinska prieša prupala, de niso viéč ta vuzil priešat. Zatu je ostal imie Prešna Luoka, ne Prejšna Luoka.

Tu je Žičkarjova ta stara tiéta viéčkrat puvejdala, ku jo že zdavni ni viéč.

Polje, 2010

7.12.7 FURMANSTVO

Nekdanjo dejavnost prevozníštva s konjsko vprego medbesedilno oživlja povedka Nesrečna nevesta (387). Pričujoča povedka je v zbranem folklornem gradivu najobsežnejša. Vse do konca dokazuje veliko pripovedno energijo pripovedovalke, ki jo slednjič konča s pesmijo. V pripovedi o nesrečno zaljubljenem dekletu, ki jo bogati oče želi poročiti z drugim snubcem, se motiv furmanstva pojavi kot stranski, obroben. To je bila namreč ena izmed dejavnosti, s katero se je ukvarjal premožni kmet, furman pa je bil tudi srčni izbravec Tine glavne junakinje Minke. Na to opozarjajo eksplicitne opisne odnosnice: *njegovi furmani; v jenga ud tistih furmanu; furman je bil*, ki ne prodrejo v ospredje, ampak učinkujejo kot nekakšna kulisa družbenozgodovinskega ozadja, nujno potrebna, da se ob njej polneje in nazorneje spleta ljubezenska zgodba. Pripovedovalka torej sestavine zgodovinske predloge suvereno vgrajuje vanjo in jo tako dopolnjuje z zgodovinskimi reminiscencami.

Nesrečna nevesta (387)

Bil je en buógat kmet, ku je bla Voluška guóra njegova last. Tu je blu lesa velik, buógat je bil zarad tegá. Njegovi furmani so nuč in dan vuzil lejs v Rimske Toplice, tam pa fluose zbijal in pušilal naprej. Un je gnarja grabu še in še. Bil pa je vdovec pa je jəmu edino hčierko Minko. Tista hčierka se je pa zalubla v jenga ud tistih furmanu, Tine mu je blu imie. Tist je bil v redi piéb, puóšten pa tud lejp za pugliedat in na vse načine je blu tu vse ... Sevejde pa uóče tu ni pstil, ker ni bil tak buógat zet, kukar bi ga un želel. Bil pa je tud župan pa puštni urad je jəmu, vse, vse je sevejde blu ... In ker je bil pa župan, je un lahku tu zrihtu, de bi s tegá neč ne blu, de b ga luoču ud hčierke, je Tineta dal h vujakom za siedem lejt. Kduor je jəmu svuóje ziémle kulčkej, je bil opróščen vojaščine, tu je blu za časa Avstrije, kdor pa nič ni imel, je mugu jet za siedem lejt. In un ni jemu nič druga, ku furman je bil pri njemu, pa je zrihtu, de je mugu jət h vujakom za siedem lejt. Prej ku pa je šou, sta se pa skrivaj sestala in una mu

je oblubla, de mu buo zvejsta vsejh siedem lejt. Ku pride dumov, se bota pa poročila, te se buo pa uóče že mærbít mal dal umehčat.

/.../

Trobni Dol, 2010

7.13 GRADOVI, GRAŠČINE NOVEGA VEKA – DVOREC V RUDI

Dvorec v Rudi je bil pozidan v prvi polovici 17. stoletja. Med različnimi lastniki, ki so si ga podajali iz rok v roke, je bil najznamenitejši inž. Hugo Uhliř, pomemben gospodarstvenik, gradbenik-projektant in kulturni delavec v obdobju med obema vojnama (1918–1941). Medbesedilno navezovanje na dvorec v Rudi in njegove prebivalce razodevajo tri, žanrsko raznolike povedke. Prvo (Kriř v Jelovcu) glede na motiv postavitve sakralnega znamenja uvrščamo k legendnim v širšem smislu, drugo (Graščina v Rudi) in tretjo (Sončenje na okenski polici) pa k zgodovinskim glede na tematiziranje preteklega grajskega življenja.

Imenovana legendna povedka z eksplicitnimi opisnimi odnosnicami (*vse tu pudruočje je spadalo pud Rudo. V Rudi, ku so bli graščaki, ne vejm, kier je takrat bil, ker je tu strašn dolg nazaj, štirsto lejt nazaj. Graščak iz Rude je enga drugga graščaka puvabu na lov. /.../ Edn od tejh dvejh nej bi bil Johan von Capodistria. Tu je bil edn ud visuókih mornariških častnikov, muguoče celo admiral, ki je v eni gruózn vëlki bitki s turškim ladjevjem prst zgubu. /.../*) reflektira zgodovinsko, ga obnavlja ter spaja z motivoma lova na jelena in nenavadnega doživetja: graščaka bi v usodnem trenutku skoraj ubila drug drugega, a ju je neznana sila ustavila. To sta si razložila kot posebno božje znamenje in na tem mestu postavila kriř. Pripovedovalec na koncu navaja posredovalca pripovedi in s tem predhodno literarno besedilno predlogo, do zgodovinske predloge, ki jo sicer poustvarja, pa vzpostavlja tudi dvomljivo, kritično držo: *Edn od tejh dvejh nej bi bil Johan von Capodistria. /.../ Tu nej bi bil edn ud tejh dvejh, ampak tu je vprařaje.* Tako čutimo ambivalentno prisotnost asimilacijskega in disimilacijskega citatnega razmerja.

Drugi dve povedki se občetekstualno navezujeta na življenje grajskih prebivalcev v Rudi pred 2. svetovno vojno, kar reflektirajo odnosnice: *so ludje delal duól v Ruskem pul, upravnik Premerstein, grajska hčierka.* K razumevanju zgodovinskega evociranja v tem primeru pripomoreta tudi vidika teksture in konteksta, ki upoštevata pripovedovalca in sprejemalca. Povedka Graščina v Rudi je namreč spodbudila poslušalca, ki se je nanjo odzval s svojo povedko o sproščnem uživanju grajske hčerke in njenega prijatelja. Z naslonom te povedke na prejšnjo je tako lažje razumeti implicitno odnosnico *grajska hčierka* ter medbesedilno prenašanje sestavin zgodovinske predloge.

S spremnim stavkom *So riékl, de /.../* pripovedovalka opozarja na predhodno besedilno predlogo ter v nadaljevanju iz zgodovinske predloge občetekstualno prenaša in obnavlja motiv strogega grajskega upravnika, ki je plačeval delavce po opravljenem delu. Povedka, ki sicer celostno opisuje sestavine predloge, se končuje s pripovedovalkino refleksijo: *Ludje so pa mende kar rad šli v tabrh, de so kej zaslužl*. Naslednja povedka ohranja in medbesedilno obnavlja motiv delavcev na polju, ki mu dodaja motiv brezskrbnega posedanja grajske hčerke in njenega prijatelja na okenski polici. Kot dodaja pripovedovalec na koncu povedke, so se pomenljive besede enega od delavcev o minljivosti tovrstnega uživanja in življenja nasploh izkazale za preroške. Z implicitnim opisom *Grad so pužgal in so se kače naselile* aludira zgodovinsko dogajanje, saj so partizani dvorec ob božiču leta 1944 zažgali. Po 2. svetovni vojni pa so samo ruševine opozarjale na nekdanje bleščeče grajsko življenje.

Križ v Jelovcu (186)

Tale križ je v teje naši dulin pa tja na Mietn Vrh in Luog edino nabožno znaménje, nikjer nubiénga. Tukile guór je zdulska kapela, ampak kapelca je že na uno stran.

Tu je pa taku: vse tu pudruočje je spadalo pud Rudo. V Rudi, ku so bli graščaki, ne vej, kjer je takrat bil, ker je tu strašn dolg nazaj, štirsto lejt nazaj. Graščak iz Rude je enga drugga graščaka puvabu na lov. Tukile sem je včas bla samu stiéza in prek in prek huosta. Tamle je precej ruob. Tukile nej bi čakala jeliena. Tam, kjer je križ, je bla včas mini jasa. Gonjači so jeliena pregnal ud zguóri duól, tamle pu tistem ruobi je duól liétu. Ta dva graščaka sta pa riékla: »Veš kaj, ne buomo čakala, nej grie edn na drugo stran, ga buomo zanesljiv puočla. Če buoš ti zgrešil, ga buom pa jäs!« Tako nej bi ga vsak s svuóje strani. Sta nardila taku. Leti jelen tamle duól pu ruobi in sta ga mela že na muhi. Je htel pãrtisnt pa mu je riékl: »Ne strelil!« Čist na bliz, za par pušk dolžine sta bla. Jelen je ušou v grabn ta duól, unadva sta pa vidla uperjene puške edn v drugga. Če bi strelala, bi jeliena prestrelila, bi pukunčala jeliena in en družga. Pa sta riékla: »O, to je pa buóžje znaménje, tuki nej buo križ!« In zatu je tist križ tam. Edn od tejh dvej, nej bi bil Johan von Capodistria. Tu je bil edn ud visuókih mornariških častnikov, muguoče celo admiral, ki je v eni gruózn vãlki bitki s turškim ladjevjem prst zgubu. Tu nej bi bil edn ud tejh dvej, ampak tu je vprašaje.

Tuo zgodbo mi je puvejdu Kužuhu Juože. Tuki se je uón zmãri udkril in prekrižu.

Orešje, 2010

Graščina v Rudi (247)

So riékl, de so ludje delal duól v Ruskem pul. Upravnik Premierstein je pa na uókni siédu in z dalnogledom gliedu ta duól v pule. Ku je blu šihta kuónc in so pãršl ludje po plačil, je riek: »Ti si delala, ti pa nisi pa ne buoš neč dubila! Ti ni treba viéč pridet!« Ludje so pa mende kar rad šli v tabrh, de so kej zaslužl.

Loka, 2010

Sončenje na okenski polici (248)

Grajska hčierka in en fant sta se sončla guór na uózenski pulic, ku so bli tuolk debiel zidi, de sta lahku dva kumút sedela na uókni. Je pa riek: edn od delavcev: »Zdej se unadva sončta pa zvijata, ne buo dolg, ku se buojo pa kače tuki sončle in zvijale!« Pa je blu rejs taku. Grad so pužgal in so se kače naselile.

Loka, 2010

Reminiscenco na dvorec v Rudi in njegove prebivalce oživljata tudi povedki Čudežna slika v župni cerkvi na Razborju in Slika v župni cerkvi v Loki (Orožen 1936: 235). V prepletu s Turki kot stranskim motivom prva postavlja v ospredje čudežno dogajanje na Marijini sliki v grajski kapeli: bolnim je vračala zdravje, poleg tega pa so se Mariji orosile oči ob vsaki obletnici turškega napada na grad Reutenburg. To se je dogajalo toliko časa, dokler ni grajska gospa svojega prvorojenca posvetila Mariji in je vsak dan v kapeli daroval tri svete maše. Po njegovi smrti so sliko prenesli v župnijsko cerkev na Razborju. Tudi druga povedka upoveduje nenavadno dogajanje na sliki v grajski kapeli: pri obnavljanju kapele v Rudi je zidar ponesreči udaril s kladivom po podobi Jezusa Kristusa s krono, iz katere se je pocedila kri. Loški župnik je nato odredil, da so sliko svečano prenesli v župnijsko cerkev v Loki.

Z eksplicitnimi odnosnicami, kot so Ruda, graščina v Rudi, graščak, povedki priklicujeta zgodovinsko predlogo ter jo medbesedilno obnavljata.

7.14 ROKOVNJAČI

Rokovnjaštvo se je kot oblika razbojništva razširilo v 18. in 19. stoletju zlasti na Gorenjskem, kjer se je razmahnilo v treh obdobjih: pred Ilirskimi provincami, 1825–1843 in 1848–1853, ko ga je uveljavitev orožništva dokončno uničila. Večina članov organiziranih skupin, ki so se ukvarjale z ropanjem zlasti premožnih ljudi, so bili vojaški ubežniki. V svojih vrstah pa so imeli tudi ženske, otroke in starejše. Povedka 346, ki jo sicer glede na osrednji motiv tatov uvrščamo k roparskim, se z eksplicitno odnosnico *rokovnjači* občetektualno navezuje na omenjeni sociološko-zgodovinski pojav. Pripovedovalec v nadaljevanju namesto rokovnjačev sinonimno uporablja besedo *ravbar* v množinski obliki, nanje pa kažejo tudi naslednje odnosnice: *Ravbarska pečina, so ravbal tam nejk ukul Rimskih Tuplic, so mel velik tovara in naropanga blaga in so bežal.* Takoj na začetku se sklicuje na posredovalca pripovedi ter s tem na predhodno besedilno predlogo: *Tu so pravl muója stara mama pa tud stric Anzek.* Njegova razgibana in stilno bogata pripoved še z natančnim opisovanjem poti, po kateri so se umikali roparji (*Tam, ku paneški puótok duól pãrtiéče, ku je gustilna Blatnik, so jo užgal guór, tako kut zdej grie cejsta. /.../ Tuki pãr Ječmenšah je ena lejpa ravnina, ampak duól je pa en prepad. Tam je ena stiézca. Pu tisti stiéz so šli guór, pãršl na ječmenško planoto in duól gliedal, kej so un.*), implicira zgodovinsko ozadje, ne nazadnje pa nanj odkrito namiguje že samo ime skale z nenavadno obliko. Z reflektivnimi vložki (*Ampak ku te je strah, takrat dubiš moč.*) in komentarji (*Kuk so mel un tu narjen, kake vrvi al je bil kdu dežurni, tu nubiédn ne vej, v glavnem, nutãr v pečino so se skril.*) barva zgodovinsko

evokacijo ter tako obenem potrjuje vrednostni svet predloge. Na to ponovno provokativno opozarja na koncu povedke, ko se retorično sprašuje: *Duóns lahk grieš nutər sam, če si alpinist. Muguoče je nutər še kej za najdit. Kdu vej?* In če poslušalec morebiti kljub temu še ne verjame popolnoma njegovi pripovedi in sklicevanjem na zgodovino, s katerim želi poudariti vtis resničnosti in povečati učinek verjetnosti, brezkompromisno pribije: *Zatu je Ravbarska pečina! Zej je pa še tu zanimiv: a so teje okolici tist ravbarji kej nardil? Neč! Tuki niso delal zgage, ankuomer neč nardil, zatu jih tud nihče nej izdal. Taku je stara mama vejdlu puvejdat!*

Ravbarska pečina (346)

Takoj pər Brilejevi hiš je Ravbarska pečina. Vəlka zadeva! Zakaj Ravbarska? Tu so pravl muója stara mama pa tud stric Anzek: tam so bli včas ravbarji ali rokovnjači nutər. Kulk časa so bli ravbarji nutər, tu nubiédn ne vej. Ravbarji so mel viéč takih zatučišč, ampak ta je nejki pusiebnga.

Enkrat so ravbal tam nejku ukul Rimskih Tuplic, so mel velik tovara in naropanga blaga in so bežal, se unikal guór za Gračncu. Tam, ku paneški puótok duól pərtiéče, ku je gustilna Blatnik, so jo užgal guór, tako kut zdej grie cejsta. In so hitel, hitel, so vejdl, de jih zasledujejo. Bli so natovorjen, zmatran, zasledovalci so bli pa svež in čedali bliži. Če pugliedamo duól z vrha v Zalisco, je tuki napəru Henina, puól je Pulana, puól Paneče, puól čist tam duól v kuoti je pa ena hišca, tu so Ječmenše. Tam so un šli pu tisti cejst guór al kar je blu, najbrž kolovoz. Tuki pər Ječmenšah je ena lejpa ravnina, ampak duól je pa en prepad. Tam je ena stiézca. Pu tisti stiéz so šli guór, pəršl na ječmenško planoto in duól gliedal, kej so un. In so vidl, de so že bliz. Pa so jo žgal spiet tuki sem na glažuto pa guór. Ampak un so jim bli čedali bliži. Tku de nazadne je bla že tekma, al jih dubijo al ne. Ampak ku te je strah, takrat dubiš moč. In so šli tuki guór, pəršl du vrha, un so jih že skuór držal. Pridejo pa na vrh, pa jih naenkrate ni nikjer viéč blu. So guór ostal, gliedal ... In kaj? V Ravbarsko pečino!

V čem je stvar? Duól se neč ne vid, de je pečina, zatu ku je udzguóri drevje in glih tku zglieda, kut če bi mel kučmo čez ušiese. Z ene strani se je tku vidla pečina, z druge pa čist neč. Tam so ene tri take police, zej nedostopne. Kuk so mel un tu narjen, kake vrvi al je bil kdu dežurni, tu nubiédn ne vej, v glavnem, nutər v pečino so se skril. Nutər pa je, če z Ulpakuve pečine gliedaš tu, se vid, de so vdulbine nutər, kot sobe vəlke votline in tam nutər so se skril. Un so gliedal, gliedal, duól je bil trank, ampak nikogar viéč. Ne duha ne sluha! So bli še nasledn dan guór, če bi jih vidl. Jok! Tile so se pa lepu mastil tam v pečin nutər na varnem, un so pa šli. Tud studiénček tiéče direkt mim pečine, če je vuóda tud nutər, jəs ne vej, ku nism nutər bil.

Duóns lahk grieš nutər sam, če si alpinist. Muguoče je nutər še kej za najdit. Kdu vej? Zatu je Ravbarska pečina! Zej je pa še tu zanimiv: a so teje okolici tist ravbarji kej nardil? Neč! Tuki niso delal zgage, ankuomer neč nardil, zatu jih tud nihče nej izdal.

Taku je stara mama vejdlu puvejdat!

Orešje, 2010

Rokovnjaštvo tudi medbesedilno priklicuje naslovna kazalka Razbojniška graščina v povedki, ki jo je zapisal Janko Orožen (1936: 238). Vanjo je vnesel motiv gradu, »v *davnih dneih*« last razbojnikov, ter z njim povezanega podzemeljskega hodnika, skrivališča razbojnikov. A nato motiv doživi prenavo: razbojniški rod se je močno spremenil, saj je njegov zadnji član v znamenje obžalovanja svojih pregreh dal celo postaviti župnijsko cerkev, po kateri kraj celo nosi ime Marija Širje.

7.14.1 RAZBOJNIK GUZEJ

Franc Guzaj se je rodil leta 1839 v kmečki družini v bližini Šentjurja pri Celju. Po služenju vojaškega roka v Bosni in Hercegovini se je zaposlil kot pomožni kmečki delavec na trdni kmetiji z bogato gostilniško tradicijo na Dobrni. Ta odločitev je usodno zaznamovala njegovo življenje in ga potisnila v svet rokovnjaštva. Potem ko je namreč zavrnil ljubezen gostilničarke Klančarice, se mu je ta maščevala z obtožbo kraje denarja. Na celjskem sodišču je bil obsojen na sedem let zapora, od koder je kmalu pobegnil ter se zapisal večnemu skrivanju okoli Planine in Celja. Po nizanju svojevrstnih, domišljenih roparskih podvigov, krajah po sejmih in graščinah ter javnem posmehovanju orožnikom je umrl v orožniškem napadu na Košnici blizu Celja leta 1880 (Tanšek 2003: 5–7).

Sledeče povedke, ki jih uvrščamo k roparskim, se navezujejo na rokovnjaški način življenja štajerskega razbojnika Franca Guzaja. Čeprav je na jezikovni ravni njegovo ime doživelo transformacijo v Guzej, jasno zaznamo opiranje na predhodne besedilne in besedilnonizne predloge (*Tu so pravl /...*), poleg tega pa tudi občetekstualen prenos sestavin zgodovine ter njihovo celovito medbesedilno izpeljevanje. Prenašanje motivov, njihovo variiranje in imitiranje predloge torej poteka na besedilni ravni. V vlogi osrednjega motiva so Guzejeve dogodivščine: beg pred orožniki in zahvala za skrivališče, pomoč revnim, posmehovanje orožnikom v gostilni, maščevanje jezični ženski, potegavščina z mačkami v Podčetrtku, kraja poročne obleke in puške, nepričakovana prisotnost pri večerji; v dveh povedkah pa je v ospredju Guzejeva nasilna smrt. Obnavljanje motiva pripovedovalci neredko združujejo s komentiranjem in povzemanjem na koncu pripovedi: *Če ga je kdu puhvalu, bi vse za tizga nariedu, kupu, puštien plaču, je skrbu za rieveže* (363); *Kaj so si htli? Neč! Sej ga mende niso dobil, ne* (365); *Tak je bil! Če ga je pa kdu puhvalu, bi pa vse za jega nariedu* (366); *Tak je bil, navihan, rad je kej ušpilu, de so se mel ludje kej puguvarjat* (370); *Tku de je bil tak buol skrivač* (372). Hkrati v tem zaznamo tudi ujemanje besedila s predlogo oz. potrjevanje le-te, saj so sicer v teh povedkah Guzejeve pustolovščine povezane z neimenovanimi ljudmi in nedoločnimi kraji, npr.: *En kmiet je jamru* (363); *Enkrat je šou Guzej na sejm in srieču eno žiensko* (366); *Srieču je eno žensko pa jo je vprašu* (367); *Ena žienska je šla v trgovino. Pa ji je rieku tist Guzej* (368); *Guzej bi rad mel puško. Je h enem jagri šou* (373).

Še bolj eksplicitno asimilacijo predloge v pologo vpeljujejo stavki, v katerih se pripovedovalci neposredno sklicujejo na sorodnika – posredovalca pripovedi oz. neposrednega udeleženca v dogodku – ali pa navajajo krajevno bližino dogodka, npr.: *Tu je*

blu tēle pud kuzolcam (362); Muója mama je takrat bla duól v službi pər gradi in je bla natararca (365); Guzej je muójem ateti puruóčno oblejko vziel v U kruoglcáh (371).

Guzej pod snopom (362)

Tu je blu tēle pud kuzolcam. Muož pa žiéna sta ubdevala pšenico. Pa so žandarji lovil Guzeja. Je pa rieku: »Skrijte me, hitər me skrijte!« Pa sta ga kar hitər nutər pod snuópje dala, una je pa pu tistem snuópji pa takist pa so že bli žandarji tje. »Ste kej vidl kuóga, de je mim šou?« »Midva neč! Nubiéne stvari nisma vidla! Nič!« »Ja, kuk?!« »Nismo vidla!« »Ja, če je pa tjele duól liétu Guzej!« »Ja, lahk, de je, midva nismo vidla neč!« Pa je pər tistem ostal. Drug večier je pa v štal bil še plac pa je stala ena lejpa telica za zahvalo.

Trobni Dol, 2010

Guzej skrbel za reveže (363)

En kmiet je jamru, de se matra z majhni žvini, de nima za orat in de nima dnarja, de bi kupu. Je pa šou Guzej h drugem susejdi, k je mel dva para volov, pa rieku: »Tuotele vuól mi boš dal!« In jih je piélu duól h unem guspudarji. Un pa ni upu neč riéct, ker se je bal Guzeja. Taku je pa ta prvem preskrbu vpriéžno žvino. Če ga je kdu puhvalu, bi vse za tizga nariedu, kupu, puštien plaču, je skrbu za rieveže.

Prešna Loka, 2010

Guzejovo posmehovanje (364)

Guzeja so iskal. Je rieku, de buo pəršu v Ciele h Rebevški v gustilno. Je bil za buótra, lepu ublejčen in so šli tam nutər pit. So tam pil, ku je pa šou, je listek spuódi pud vrč dal in napisal: »Jəs sem pəršu, vas pa ni blo!« Čez cajt pridejo žandarji gliedat, če je Guzej tam, ga sevejde ni blo. Kelnarca je pa puól tist listek pukazala.

Prešna Loka, 2010

Guzej v Jurkloštru (365)

Muója mama je takrat bla duól v službi pər gradi in je bla natararca. In je tist Guzej ... Sevede, puznal ga ni nubiédn v ubraz, kakšen je. Žandarji so ga pa lovil. Un je bil lepo nutər, mama naša ga je postrejgla, puól je pa šou. Je plaču, nutər pud kuzarc je pa napisu: »Jəs sem Guzej!« Kaj so si htli? Neč! Sej ga mende niso dobil, ne!

Henina, 2010

Guzej nabil žeblje (366)

Enkrat je šou Guzej na sejm in srieču eno žiensko, k mu je rekla: »Kaj pa če tam Guzeja srečaš, ku ga ni neč prida? Dej mi pərniés enih par cviéku za piéte.« Puól ji je pa pərniésu tiste cviéke. Žienska se je mugla sezut pa je cviéke njej na piéto nabil. Tak je bil! Če ga je pa kdu puhvalu, bi pa vse za jega nariedu.

Prešna Loka, 2010

Guzej eni nabil žeblje (367)

Srieču je eno žensko pa jo je vprašu: »Vi poznate Guzeja?« »Aaa, ne poznam, slišala sem pa že velikrat o jem, de ni drugga vrejdn, de bi mu v nuogo v piéto cviéku nabil!« Je šla na sejm pa ji je dal gnar in ji rieku, če bi mu pərniésla cviéku. Sevejde je kupla pa pərniésla, puól je pa jej nabil!

Henina, 2010

Guzej nabil žeblje ženski v peto (368)

Ena žienska je šla v trgovino. Pa ji je rieku tist Guzej: »Buote hmal šli nazaj?« Prav: »Ja, hmal! Ne buom velik kpavala.« Je pa rieku, če je že kej slišala od Guzeja. Jo je mal skušu, ne. Je pa riékla: »Ja, slišala, sej tist je ena valka baraba!« Pa je jem guvurila, pa ni vejdl. »A tku, puól mislte, de je un slab človk?« »Ja, krade, pa kər tku žvi, de neč ne dela.« Puól ji je pa rieku: »Bi vi mién pərniésli cviéke?« Včas so okuvane čevle mel, ne. Je riékla: »Lohk!« »Desiet dek mi jih pərniéste!« Pa je pərniésla in jo

je pərjel in ji je vsie v piéto nabil. Ji je pa rieku: »De buoš vejdl, kdu ti je tule nariedu! Guzej ti je tule v piéto nabil!«

Loka, 2010

Guzej enega podkoyal (369)

Vem, da je kradu bugatašem pa rievežem dajal. Tu so pravl. Enkrat je pa jenga pudkoyal. Nejki je bil jazn na jega pa ga je s tem kaznoval.

Prešna Loka, 2010

Guzej kupoval mačke (370)

Guzej je mačke kupval. Tu je blu v Podčetrtki. So ludje kar nosil vkep, vse štale so ble polne mačk. Puól je blu pa nekuvo praznovanje. On je pa naroču za tist dan, de tiste mačke ven spustijo. Sevede so mel tak lep praznik, taka slavnost, pa vsepusuod, kamor si pugliedu, je bla mačka. Tak je bil, navihan, rad je kej ušpilu, de so se mel ludje kej puguvarjat!

Henina, 2010

Guzej vzal poročno obleko (371)

Guzej je muójem ateti puruóčno oblejko vziel v Ukruoglcáh. Zaklejen niso mel. Pa nejk na deli so bli. Ku so pəršl pa dumov, je bla pa umara odprta. Ate je mel pa puruóčno oblejko pa prstane v žiépi. Hitər so začiel sprašvat, kdu je kej vidu. Nejki so ga vidl in je ate liétu na Brejg. Je mislu jət na pustajo policijo klicat. Pər Racman je vprašu, če so kej vidl tazga pa tazga. Edn je rieku, de ga je vidu pa de je mel zmečkano in umazano ublejko. Puól se je pa preublejku in šou na vlak. Puól pa ate ni muogu neč.

Loka, 2010

Guzej vzal puško (373)

Guzej bi rad mel puško. Je h enem jagri šou in ga je vprašu, če mu pusuod puško. Puól sta se nejki sprickala in stiepla. Un pa ni bil uradno jager, je bil ravbšic. Guzej je liétu za njim, de je un padu, tist cajt, ku je un padu, mu je pa puško vziel. Puól je pa jamu uruožje.

Loka, 2010

Guzej v Čelovniku (372)

V Čelovniki je tud bil. Pər eni hiš so glih jejdl. En mužakar je pəršu nuotər pa je rieku, če se žiher usiede zraven. In se je usiedu, so mu dal žlivo pa je jejdu zram. Ku so se najejdl, so se še mal hecal, puól je pa šou. Prejdn je šou ven, ku je pəršu do vrat, je rieku: »Vejte, kierem ste dal večierjo?« So rekl: »Ne.« Puól se je pa predstavu, ampak ga že ni blu več. Tku de je bil tak buol skrivač.

Razbor, 2010

Guzej ubit v Prevorjih (374)

Njegovo pudruočje je blu Prevorje, Planina. Bil je pu krivici obdolžen nejke kraje. Bi ga uklenil, pa je ušou, puól je ratu rokovnjač. Najprej se je maščeval tistmu, ku ga je pu nedolžnem ubsuodu. Kradel je bugatim pa rievnim dajal. Rad je velik pil, duóbər jel. Pukupan je v Prevorjih. Ujel so ga glih na Prevorjih. Tam je bla ena gustilna in ena punca, ku jo je rad videl. Pəršu je tja, žandarji so tu zvejdl in so mu nardil zasiedo. Je pəršu tja, ni se prostovoljno predal, je putiegnu za uruožje, ampak ga je žandar prej ustrejlu.

Orešje, 2010

Guzejeva smrt (375)

Guzej je bil v eni zidanci pa so ga drug, ku so se ga bal, pərjavl. Ku so šli žandarji skuz, je Guzej mislu, de so že vse patruone izstrelil, njega pa ne zadel. Puól je pa sam vejn stuopu. Mislu je, da žandarji nimajo viéč patruonu, sam pa tud ni mel uruožja. Taku so ga puókl nejk pri Prevarjah ubil.

Prešna Loka, 2010

7.15 IZSELJEVANJE NA ZAČETKU 20. STOLETJA

Množično izseljevanje je od leta 1890 do 1924 zajelo vse slovensko ozemlje, najbolj pa Kranjsko, Dolenjsko in Belo krajino. Največ so odhajali v ZDA, poleg tega pa še v nemško Porurje in Vestfalijo, Egipt v Afriki, Brazilijo, Argentino v Južni Ameriki ... V tem času je po svetu odšlo približno 300 000 Slovencev, od katerih se je do leta 1914 vrnilo približno 20 % ameriških Slovencev. V iskanje boljšega življenja sta mlade ljudi v najbolj rodnih letih silila slabo razvita industrija in tehnološki zaostanek v kmetijstvu, ki je slabšal socialni položaj kmečkega človeka. Ne samo obubožane male kmete, pač pa tudi kmečke posestnike, sinove obrtnikov, rudarje, delavce in še koga je vabila višja plača za enako delo kot doma, pri čemer niso mislili na nepredvidljiv ameriški kapitalistični trg delovne sile in večje življenjske stroške, ampak samo na Ameriko kot deželo hitrega gospodarskega razvoja (Drnovšek in Brodnik 2002: 9–10, Granda 2008a: 228–229).

Na nagel tehnološki razvoj in napredek v Ameriki v prvih desetletjih 20. stoletja se občetektualno navezuje prva povedka. Jasno imenuje posredovalca pripovedi in s tem predhodno besedilno predlogo: *Ate so guvuril /.../ So riékl /.../*. Nato pa se z opisno odnosnico *kok je blu v Amerik [19]11., [19]12. leta* sklicuje na zgodovinsko predlogo, ki jo v nadaljevanju obnavlja ter spaja z lastno refleksijo o tehnoloških dosežkih oz. tehničnih sredstvih (*Jæs sem kar puslušala, kok je tu, v naši občin so bli sam trije avtomobili. /.../ Žaga, mutuórka, kašn bi kej tu blu?*). Pri asimilacijskem potrjevanju zgodovinske predloge se na koncu ponovno opre na predhodno besedilno in načela naravne komunikacije: *Že tiskrat so pærpudval take stvari*.

V drugi povedki, ki v glavnem tematizira 1. svetovno vojno in jo pripoveduje ista pripovedovalka, se motiv izseljenstva pojavi kot stranski oz. obrobni na začetku ter nastopa v funkciji vpeljevanja osrednjega motiva ujetništva.

V Ameriki (252)

*Ate so guvuril, kok je blu v Amerik [19]11., [19]12. leta. So riékl: »Tam utruóc ne huodjo v šulo, tam starši utruóke v šulo z avtam pelajo.« Jæs sem kar puslušala, kok je tu, v naši občin so bli sam trije avtomobili. Stanoval so pær eni hotelirk na robu mesta, tista je mela tud viéč ziémle zram in velikanske huoste. Viéč fantu, ko so bli tam na hran in stanuvanj, so skrbel za drve, so šli pupoldne pu šihti v huosto. Pa so riékl: »Smo šli z mutuórki v huosto, smo pudiral lejs.« »Žaga, mutuórka, kašn bi kej tu blu?« Že tiskrat so pærpudval take stvari.
Paneče (Loka), 2010*

V ujetništvu med 1. vojno (259)

Muoj ate so bli v Amerik, mal iz firbca, kašn je svejt, pa sevejde de bi kej zaslužl. Šli so [19]10. lejta. Star ate so pisarl, nej pridejo nazaj dumov, de jim buojo dal grunt prepisat, de ne muorjo viéč sami guspudart. Ko so prešl pa dumov, se je pa začela vojna in so mugl jæt v vuójsko. Tam so bli štir lete,

nazadnje še nejni kajta ujet. Pu piétih letih so dumov prešl. Guvuoru je, kuk je blu hudu v ujetništvu, de je blu mal hrane. Naš ate so bli tud kadilc. Ne vejim, kolk dek kruha na dan je vsak dubil, ate pa so dal pol tizga kruha za en cigaret. Vem, de so jim ub pietkih kruh in vuódo vziel pa jim dal ene suhe ribe, ene haringe. Pærpudval so, kaka lakota je bla. Je bil še edn buol mlad ku naš ate pa je bil lačn in si je skuópu eno lukno pod tisti žici, de je zlejzu skuz, ku je tam nejk na njiv vidu krompir. Pa je šou pa tist krompir naropu, de se ga je najejdu, in je punuóč umrl.

Paneče (Loka), 2010

7.16 PRVA SVETOVNA VOJNA

7.16.1 NA FRONTI

Žanrsko enotne povedke v tem razdelku – uvrščamo jih k zgodovinskim glede na tematiziranje 1. svetovne vojne – upovedujejo različne vojaške epizode s front: samozavestno, a nepremišljeno zoperstavljanje slovenskega vojaka nadrejenemu častniku, častnikovo norčevanje iz nabožnega znamenja in posledična smrt, opravljanje kurirskih nalog in nalog ostrostrelca, nečloveški preboj, neusmiljene zimske razmere, pomanjkanje hrane, ušivost, dezerterstvo, okrevanje po strelskih poškodbah v vojaških bolnišnicah in vračanje domov.

Kuharjev stric – finferdragonar (253)

Velik mi je pærpuedval Šantiju star ate pa Kuharju stric Anzek. Star ate so bli v Kraljevici Bakar. Tu je še zej ena gruzuvita trdnjava in so bli tam duól vujak. Kuharju stric je pa dal Galicijo skuz. Bil je finferdragonar, tu je taku, kut če bi duóns riékl pilot lovec. Tu so bli specialni konjeniki, špice, elitn vujaki, mel so rdieče hlače, plavo pluzno, uórnk brke, vsak tu ni mugu bit. Zvezban so bli fajm. Bil je v Maribori. Pravu je, kuk so jih treniral. Pravu je, kuk so mugl kuónja pudrejt, de jim je služu za zaklon, če je blu treba. V trenutki je mugu kuónj duól bit. Ku je kuónj šou, ga je mugu v diru za riep pæjjet pa na kuónja plant. Bli so tud strašn sabljači. Vujaki so mel tiste dolge sablje. Stric je bil zelo duobær v sabljanju. Bil je pa gruzovito aufrihtig, ni se pustu, de bi ga kej, uón je svuóje držu in gotovo!

In sta se s polkovnikom skrejkala zarad neke stvari na rapurti taku dolg, de sta se stiepla v pisarn. Stric je tizga polklovnika narejzu. S plosko stranjo nuóža ga je natiepu, de je bil čist maruogast. Puól pa na vojno sodišče, jasno da! Tu je blu včas nepojmljivo! Kaku je stric ustal živ? Za tu bi ga ustrelil. General je bil Čeh. Stric je rieku, de sta se pu slovensko mejnla. Vprašu ga je, kej je duma. Pa je puvejdu. »Kulk maš utruk?« Stric se je zlagu, de jih ma kar piet. Pa mu je general rieku: »Takule, zdej grieš s tejga mejsta v prekumando na južno Tirolsko.« Tu mu je rejšl življenje. Neč viéč ni šou nazaj v svojo enoto, ampak naravnost v prekumando. Tam je dučaku kuónc 1. svetovne vojne.

Drugač je pa vejdu puvejdat, kaj so vse v Galiciji pučiel. H enem kmieti so šli, de bi mu vziel ne vejim kuolk žvine. Tist Puljak pa je vziel vile in je ta pæruqa uficirja kar lepu napiču pa vrgu na gnuoj, de je na licu mesta zdahnu. Puól so pa kmieta ustrelil.

Na južnem Tirolskem se je pa najbol bal vuóde, de bi ga spravl na muorje, na čoln za cel svejt ne. Ku je enkrat mugu jæt, so ga zviezal, na trejbuh ubrnil pa na dnu čolna dal, de ni nikamor vidu.

Orešje, 2010

Norčevanje (255)

Viéckrat so ate tule puvejdal. So riékl, de so bli na pulužajah pa so jim pærpelal v štelunge, na bojišče zjutri čaj pa kruh. Pa so riékl, de se jim je glih taku zdel kraj kukær tam guór pær Namuorševem križ na Pul pær kuzolci. Kej velik se med sabi že niso puguvarjal, ker so bli vsi tam na šusi, nejni je že muguóče kier kierem rieku. Pa je kumandant tisto porcijo držu pa je rieku: »Möchst da, du angenagelne Spitzpob?« Je tkule pukazu Jæzusi guór, prav: »Bi tud ti, ti paše, ti s cviékam pærbít

puob?« So ate riékl: »Ko naručien, točn v čiel mu je kugla pərletela, de mu je udzad kar mužgane vejn vrgl, ku je bla dundunka.« Puól so se pa spugliedal. Kaj buoš Jəzusi rieku, de je špicpuob?! Dubil je! Ate je puvejdu, de so tu vsi vidl in dužvel. Tu je blu na ruski front.
Razbor, 2010

Prava kapa na ruski fronti (256)

Ate je bil kukər sel, kurir. Je jəmu kubilə Heleno. Sta se lepu zastuopla. Je rieku: »Sem jahu po huost, je puokal, kubila je pa šla ku kugla! Mi je veja kapo zbila. Buod, kier čieš! Ku sem s huoste vejn prešu, sem bil varn. Tam so pa ležal križ kraž, ku so bli pobit. Bi lahk kierem kapo vziel. O ne, sem rieku, ti nimaš ta pravo kapo, ku si jo dubu!«
Razbor, 2010

Prav tak siromak kakor jaz! (267)

Ate naš je rieku taku: »Ta jen so gliedal, de bi jih čim viéč pubil.« Ate je pa rieku: »Kaj ga buom, če je pa glih tak sərmak kukər jəs?« Ta jen so pa tolkl kar nazkriž. Franček, Kuriéne so mu riékl, je puvejdu, de sta dva Italijana niésla menažo, kuótu na kuóli, sta se usiedla pa duól pustavla. Kurnieta so mel za šarfšicat pa so mu riékl: »Dej!« Pa je rieku, de je óbedva v glavo zadel pa še kuótu jim je prestrejlu, de jim je menaža vejn stiékla. Kaj čieš, taku je blu!
Podgorica, 2010

Vojna je za bedake (268)

Midva z atetam smo šla v Rajhenburg na sejm, na Piétru dan je bil sejm. Duól je pəršu edn, ku sta bla v soški front skup. Sta začielə pravt, kuk je blu. Je rieku, de je samu za ruor držu pa kar s kupitam, ku se je šlu na juriš. Ku ga je s kupitam udrejzu, je glava kar v krej pala. Tu je bil preboj! Tist je bil dva metra velek pa je kar šou pa kar mlatu. Ate je rieku, de je vojna za bedake, za pametne əldi pa ne. Stric muoj je iz vuójske pubejgnu dumov, puól pa ku je bla punovn štilənga, je pa hlapca dal na štiləngo. Ku so puklical njegov imie, je šou ta guór hlapc, ku je bil punklast pa je dubu, de je stalno nespusobn.
Podgorica, 2010

Mraz na fronti (262)

Pa še tu so pərpudval. Ku so bli prejt še na front pa je blu mrzl, snejg zapadu. Mel so pa koce, ku tu ni premučil skuz. Puól so si pa še vejune guór naštimal. Puól je pa snejg zapadu pa niso mugl vujaki vejn iz tejga, ku tist ni premučil pa še tuópl jim je blu.
Polana, 2010

Sneg na fronti (263)

Ku je bil ate v vojn, miéne še ni blu na svejt. Puól je pa velikrat razlagu, kuk je blu. Ku so bli na straži in jih je zamiedu snejg, so zjutri, ku so se zbudil, začiel pu štirih huodet, ker niso mugl na nuoge stuopt, ker so bli čist trd od zime. To je blu na Monte Grapa al pa na Monte Pertica. Jəs ne vejim, kaj so tu za en hribi v Italiji. Tu je ate tuolkkrat pərpudavu, kuk je kej blu. Puól smo se utruóc že kar smejal, ku smo že velikrat slišal in smo vejdl, kaj buo puvejdu kierem, ku buo h hiš pəršu. Ate je prej služu še tri lejte aktivne vuójske, puól je bil pa še štir lejte v vuójn, taku de je mel siedem lejt vujašne.
Polje, 2010

V mornarici med 1. vojno (265)

Ate je bil v murnarico odštılan, je štir lejte murnarico služu, vse štir lejte ni vejdu za dum, ne dum za jega. Je rieku, de so pəršl v en zaliv, ku so bli tri mejsce v tistem zalivi. Drugo rajžo so bli pa pol lejta v zalivi. Niso družga dubil za hrano kukər cigarete so jim pərpelal z avionam. Pa so zmetal duól tiste škatle. Če je padl v muorje, je padl v muorje. Če je pa na ladjo padl, so bli pa duóbər. Sila je bla, ku ni blu hrane. Pərpelat pa niso mugl, ku so jəh vsepusuod napadal. Je rieku, de so tiste cigarete vse šparal. Ate se je nauču tizga jezika, de se je za silo s tistm ludmi, s civilam puguvarju. Ate jim je niesu cigarete, pərniesu nazaj pa suh mesu, kruh pa take stvari.
Loka, 2010

Uši na fronti (264)

Ate so bli pər bolničarjih. Uši so mel gruózn velik. So pa riékl, de so šli duól pu eni stez. So riékl, kaj čieš, uši so ga tuolk jejdle pa grizle, de niso mugl viéč. Pa so hlače duól putegnil pa so uši tolkl. Na tist prideta pa dva ufcirja. Ate so začiel guór hlače vlejčt, sta pa kar riékla pu nemšk, de nej kar buo tak. Sevejde, ku sta ga slikala! Ate pa niso prejt vejdl, puól ku sta šla naprej, so vidl, de mata fotoaparát. Sta ga slikala, ku je čiepu tam pa uši tolku.

Polana, 2010

Skok v življenje (270)

Strici so bli na ruski front. Strica Juožeta so z ruske premestil na soško fronto. Puól sta pa s kumaratam duól z vlaka skučila in sta se skrivala v hribih v Čemšeniki. Drug so bli vsi pubit, ta dva sta pa astala.

Svibno, 2010

Judovski vojak (266)

Uóče so bil v vuójn pa so bli rajen. V bolnic na Madžarskem so bli. So riékl, de so že mal okreval, de so že hudil po bolnic. Zram je bil pa en jud. Ku je pa prešu judovski praznk, se pa judi nejkuk pušnirajo, de se čist puviežejo, ko Bogu služjo. Ate so bli pa tiédi sevejde še mlad pa so se smejal tejm. Tist človk se je pa žalu pər kumand, de so ga zaničval, ku je uón svuójo vero častil. Ate so šli na zagovor. Puól je pa vprašu tist, ku jih je zaslišval, če je že kdaj tu slišu al pa vidu prejt. Je pa rieku, de sevejde ne, de zatu mu je pa blu smejšn. Mu je pa un rieku: »Zatu ti uprostimo, ku še nikdar prejt nisi vidu, ampak zapoun si, de tako stvar, ku buoš vidu, na mir pust, de kdu po svuóje Buga časti.«

Metni Vrh, 2011

Očetov nasvet (271)

Ate so šli [19]14. lejta v vuójsko. Velikrat so dupudaval, kuk je blu hudu, hudu, ja. Puókl, ku sem mugu jəs jət, so riékl: »Puob, tu si zamierki, ka ti buom jəs puvejdu! Nie bit previeč firbčn, nie, de bi htel vse vejdet, pa tud zaspan ne smejš bit! Muorš bit taku čist nevtraln – puslušat duóbər, dərgač pa ni treba vse vejdet!« Ate so bli rajen, ne. So riékl, de so mal zaspal, ne. So riékl, de ku so jih puól enkrét prešl ate pugliedat, ku so v Graci ležal, de tapəru, kar so nardil, so hitər udejo dvigl: »Puob, še maš nuoge pa ruoke?!« Velik jih je blu ub ruoke pa nuoge, ne.

Lokavec, 2011

Peš iz Rusije (272)

Ku je bla tista svetovna vojska, je tlele z Razborja Kladnk pəršu iz Rusije pejš dumov. Štir lejte je bil v avstrijski vuójsk in vsi so misnəl, de je mrtu, ker ga ni blu ud nikuoder. Pu štíereh lejtah je pa prešu in puvejdu, de je skuz iz Rusije šou pejš. In je prešu h Kladnk na Razbor dumov, pa ga nej niše puózn. Bil je ves zarasten, star, izčrpan, ampak prešu pa je. Mu pa skuór nejsu verjel, de je rejs ta prav. Bi ga hmal ne sprejel.

Polje, 2010

Pripovedovalci največkrat že na začetku z imenovanjem posredovalca pripovedi opozorijo na predhodno besedilno predlogo: *Velik mi je pərpovedval Šantiju star ate pa Kuharju stric Anzek (253); Viéčkrat so ate tule puvejdal. So riékl, de /.../ (255); Ate naš je rieku taku (267); Pa še tu so pərpudval (262).* Največkrat gre torej za posredovanje lastnih vojnih izkušenj, kot so jih doživeli slovenski vojaki v 1. svetovni vojni in o njih pripovedovali svojim otrokom. Natančnejše predstavljanje konteksta folklornega dogodka zasledimo redkeje: *Midva z atetam smo šla v Rajhenburg na sejm, na Piétru dan je bil sejm. Duól je pəršu edn, ku sta bla v soški front skup. Sta začielá pravt, kuk je blu. Je rieku, de /.../ (268).* Zgornji spremni stavki hkrati opozarjajo na večkratno ponovljivost posredovanja, tako da ga

lahko razumemo kot besedilnonizno predlogo. To najočitneje izraža naslednja povedka: *Ku je bil ate v vojn, miéne še ni blu na svejt. Puól je pa velikrat razlagu, kuk je blu./.../ Tu je ate tuolkrat pærpudavu, kuk je kej blu. Puól smo se utruóc že kar smejal, ku smo že velikrat slišal in smo vejdl, kaj buo puvejdu kierem, ku buo h hiš pæršu* (263).

Po tej napovedi sledi občetekstualno oživljanje zgodovinske predloge in njeno poustvarjanje. Najbolj plastično to prikazuje prva povedka, v kateri pripovedovalec zgodovinske evokacije (finferdragonar, Kraljevica Bakar, Galicija, 1. svetovna vojna, polkovnik, general) prepleta s subjektivnim obnavljanjem vojakovih doživetij. Dodaja jim lastno razlago oz. pojasnila (*Bil je finferdragonar, tu je taku, kut če bi duóns riékl pilot lovec.*) ter opažanja, komentarje (*Stric je bil zelo duobær v sabljanju. Bil je pa gruzovito aufrihtig, ni se pustu, de bi ga kej, uón je svuóje držu in gotovo!*). S stilno razgibanim in dinamičnim retoričnim pripovedovanjem torej posnema predlogo, potrjuje njen vrednostni svet in prenaša zgodovinske motive.

Druge povedke ne razodevajo tolikšne pripovedne moči, temveč bolj ali manj natančno opisujejo, povzemajo in parafrazirajo zgodovinsko motiviko in njeno konotativno polje. Vanj odkrito usmerjajo odnosnice *Strici so bli na ruski front* (277); *uóče so bil v vuójn pa so bli rajen* (266); *ate so šli [19]14. lejta v vuójsko* (271); *ku je bla tista svetovna vojska* (272). Pri drugih je zaznati implicitno napotevanje v vojno motiviko: *so riékl, de so bli na pulužajah pa so jim pærpelal v štelunge, na bojišče /.../* (255); *ate je bil kukær sel, kurir* (256); *ku so bli prejt še na front pa je blu mrzl* (262); *ate je bil v murnarico odštılan, je štir lejte murnarico služu* (265); *ate so bli pær bolničarjih* (264).

Z večkratnim omenjanjem očeta in sklicevanjem na njegovo pripovedovanje pripovedovalci hkrati poudarjajo ujemanje pologe oz. svoje povedke z zgodovinsko vojno predlogo.

7.16.2 V UJETNIŠTVU

Pet zgodovinskih povedk v tem razdelku upoveduje doživetja slovenskih vojakov v ujetništvu, večinoma italijanskem: središčni motiv je veliko pomanjkanje hrane. Ob njem se razvrščajo motivne variacije o fizični izčrpanosti vojakov, pripravljanja preproste jedi in smrti zaradi nenadne preobremenitve želodca. Motivno drugačni sta zadnji povedki: ena pripoveduje o padcu slovensko-avstrijskih vojakov v italijansko zasedo in njihovem strahu pred kruto smrtjo, druga pa po kratkem povzetku pripetljaja ruskih ujetnikov na kmetiji o

slovenskem vojaku v ruskem ujetništvu blizu kitajske meje in njegovem dolgem vračanju z vlakom domov.

V italijanskem ujetništvu med 1. vojno (257)

Ate so bli v ujetništvu en lejt pa pol. Dvaindvajst lejt star fant je ob palcah huódu, tujk je bil izčrpan, ku je bil v ujetništvu v Italiji. Spomlad, ko se je začel del, so pa riékl, de so prešl kmieti, de če kier čie, lohk grie pumagat v vinuograde. Samu so riékl, de so šli zlo težku, ko niso mel muči kamje pubirat pa take stvari. So šli samu zatu, de so jejst dubil.

Polana, 2010

Bob za rojstni dan (258)

28. januarja so mel ate rojstn dan, 29. pa gud. Šli so ven iz barake pa so vziel tisto porcijo, jo skril pod halo pa so šli ukul prusit za hrano. So riékl, de so velikrat dubil buób pa neč družga, ker Italijani so bli glih taku rieveži kukər mi. Puól so si pa na rojstn dan buób kuhal. Tu se buób puól nakuha, ne. Ne vej, kej so kurl, so pa riékl, de ni bil buób do kraja kuhan, so ga prejt pujejdl. Ko je bla pa ta druga porcija, je bil pa kuhan. Nejki so mel pa še za drug dan, ko so mel gud.

Polana, 2010

V ujetništvu med 1. vojno (259)

Muoj ate so bli v Amerik, mal iz firbca, kašn je svejt, pa sevejde de bi kej zaslužl. Šli so [19]10. lejta. Star ate so pisarl, nej pridejo nazaj dumov, de jim buojo dal grunt prepisat, de ne muorjo viéč sami guspudart. Ko so prešl pa dumov, se je pa začela vojna in so mugl jət v vuójsko. Tam so bli štir lete, nazadnje še nejki cajta ujet. Pu piétih letih so dumov prešl. Guvuoru je, kuk je blu huđu v ujetništvu, de je blu mal hrane. Naš ate so bli tud kadilc. Ne vej, kolk dek kruha na dan je vsak dubil, ate pa so dal pol tizga kruha za en cigaret. Vem, de so jim ub pietkih kruh in vuódo vziel pa jim dal ene suhe ribe, ene haringe. Pərpudval so, kaka lakota je bla. Je bil še edn buol mlad ku naš ate pa je bil lačn in si je skuópu eno lukno pod tisti žici, de je zlezju skuz, ku je tam nejki na njiv vidu krompir. Pa je šou pa tist krompir naropu, de se ga je najejdu, in je punuóč umrl.

Paneče (Loka), 2010

Padec v zasedo (261)

Tu je bla avstrijska vuójska, Italijani so jih pa ujel. So riékl, de se ne bi pstil ujet, ku tu je bla patruola, ampak so se bal samu tegá, ku so zaahtal Italijane, de majo nuóže na puškah. Če bi mel puške, bi jih pustrelal, pa se ne bi neč bal, ampak ku so mel pa nuóže, so se pa bal. Dvanajst jih je blu avstrijskih vujaku, ku so pal v zasiedo in so jih ujel. Niso se neč branl, ku so se bal zarad nuóžu. Tu bi pa blu nejki gruóznga, če bi jih z nuóžem ...

Polana, 2010

V ujetništvu in domov (260)

Na kmetiji stare mame so bli vsi moški na front. Pər hiši je bil pa od stare mame brat pa štirje ruski ujetniki. Tisti so pomagal delat pa en tirolski vojak jih je mierku. Enkrat so voz listja prebrnil v listnco. En tak stəber je bil tam, tram, de se na tist tram prevrne, de listje nuot pade. Oni so prebliz zapelal pa so vse skup prebrnil v listnco.

Guspudar je bil pa v Taškenti v Rusiji, isto tako na kmetiji. Tu je že bliz Kitajske. Tam, je rieku, so po večin vsi pomrl, ker so zlatienco dobil. On je pa jəmu sriečo, de je na puli s kuójam vuózu in je kar koreje pa rejpo jejdu direkt iz ziémle ven in je tku ustal. Ku je šou sem, so se šiest dni s cugam vuzil. Je cug ustavu pa so mugl drve nasejkat v huost, de so se naprej pelal. Enkrat je bil cug tku poln, de ni mogu guór pridet, in je par ur udzuni na ruočki visu, de mu je edn rokavice pusuodu, de se je lahk držu, drugač bi zmrznu.

Radeče, 2010

Motiviko ujetništva največkrat eksplicitno napovedujejo opisne odnosnice: *Ate so bli v ujetništvu en lejt pa pol* (257); *kuk je blu hudu v ujetništvu* (257); *Italijani so jih pa ujel* (261); *pa štirje ruski ujetniki* (260). Ob večkratnem omenjanju posredovalca pripovedi oz. besedilne predloge navadno sledi medbesedilno prenašanje vojnih motivov, njihovo bolj ali manj jedrnato opisovanje, povzemanje in parafraziranje. Interferiranje z lastno refleksijo pripovedovalcev in njihovim komentiranjem zasledimo redkeje, a vendar vsaj z enim primerom v vsaki povedki: *Tu se buób puól nakuha, ne. Ne vejm, kej so kurl, so pa riékl /.../* (258); *Ne vejm, kolk /.../ Vem, de so /.../* (259); *Tu bi pa blu nejki gruóznga, če bi jih z nuóžem ...*(261); *Tu je že bliz Kitajske* (260). Pripovedovalci tako ustvarjajo asimilacijsko citatno razmerje.

7.16.3 ŽIVLJENJE CIVILNEGA PREBIVALSTVA

Če do sedaj obravnavane povedke prinašajo pretresljivo podobo vojnega časa, pa sta sledeči njihovo pravo nasprotje. V vojno motiviko spodnjih povedk implicitno napotujeta odnosnici: *tista vuójska je puól že taku dolg trajala in v vuójsko so mugl vsi jæt*. Iz besedilnega konteksta in nekaterih nadaljnjih napotkov (*ciesar, Italijani so pa nejkuk zarajdal v ta naš kuónc in so začiel tuki kuópe žgat*) v nadaljevanju izvemo, za katero vojno gre. Glavni zaplet v njih generira odsotnost mož oz. gospodarjev: prva z opozorilom na pesniški kod in menjavo ritma poudarja lahkotno doživljanje vojne, saj so žene gledale le na materialne koristi; druga pa namiguje na rojstvo nezakonskega otroka v ljubezenski zvezi med slovensko materjo in italijanskim prišlekom v času 1. svetovne vojne. Kljub kratkemu obsegu pripovedovalki komentirata dogajanje oz. navezovanje na predlogo. Prva tako na koncu nenavadno obnašanje žena utemeljuje z njihovo vinjenostjo, druga pa pripoved sklene takole: *Dolg nejsmo vejdl, kaj tu pumejn, de je Italijan. Čez dolg cajta so nam utruókam razložil, kaj tu je*.

Vesele ženske (254)

Tista vuójska je puól že taku dolg trajala. Ženske so pa dubivale podporo. V Lašk so mugle hudit pu tist dnar pa so tle duól pærpele: »Ciésar nej muoža ma, nam pa nej gnarce da!« Sevejde ku so ble pjane!

Trobni Dol, 2010

Italijani v naših krajih (269)

V vuójsko so mugl vsi jæt, pu većin tud guspudarji. In Kuhar je šou tud, uóna je pa sama astala z utruc. Italijani so pa nejkuk zarajdal v ta naš kuónc in so začiel tuki kuópe žgat, za zaslužkam so šli, ne. Tam pær Jurkluoštri so jih žgal. Jedn tistih Italijanu je nejkuk na naš kuónc zášu in z naši sosejdi se mu je rudil utruók. Dolg nejsmo vejdl, kaj tu pumejn, de je Italijan. Čez dolg cajta so nam utruókam razložil, kaj tu je.

Polje, 2010

7.17 OBDOBJE MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

7.17.1 SAMOSTAN NA HOTEMEŽU

Kot navaja Orožen, je bila prva znana lastnica hotemeške graščine družina Ramschüssel, ki jo je leta 1715 prodala ljubljanskim avguštincem, lastnikom bližnjega gradu na Vrhovem. Po ukinitvi samostana je leta 1784 vso redovno posest prevzela vlada in graščino leta 1827 prodala Antonu Amžlaku. Pozneje jo je kupil baron Gutmannstahl in jo leta 1934 skupaj z gradom Dvor pri Radečah prodal sestram usmiljenkam. Te so ob grajskem posloplju zasadile sadovnjak s plemenitim sadjem (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 183).

To obdobje hotemeške graščine medbesedilno oživljata dve povedki, ki ju sicer uvrščamo k socialnim. Nune ter njihova poljedelska in zdravilska dejavnost so osrednji motiv obeh povedk, ob katerega druga pripovedovalka pripenja še lastno izkušnjo. Na občetekstualen prenos motiva jasno opozarjata odnosnici *nune na Hutemeži* in *tam so ble premožne nune*. Medtem ko ga prva pripovedovalka predvsem opisuje in povzema, ga druga celoviteje imitira, poustvarja z lastne izkušnjske perspektive, ki jo uvaja s spremnim stavkom *spomnem se /.../* in ponovno potrjuje z *jās sem bla pa zram*. Tako jo prilagaja zgodovinskim evokacijam in gradi asimilacijsko citatno razmerje.

Nune na Hotemežu (391)

Nune na Hutemeži so se v glavnem s poljedeljstvom ukvarjale pa vrtnarijo so mele pa so tiste sadike pərdajale. Mele so služinčad velik – hlapce pa dekle, de so delal. Tud une so delale, včas je bla cela vrsta tistih bejljih klobuku na njiv. Ena je bla ne glih zdravnica, ampak hudila je okul pa nabirala vse suorte pa zdravla. So mele kukər svuójo bolnico.

Hotemež (Loka), 2011

Nune s Hotemeža (392)

Tam so ble premožne nune iz bogatih družin. Kiera je pəršla v samustan, je mugla pərniést duoto. Te nune so zdravile delale pa čaje pa take stvari. Pu hribah so hudile. Če so vidle kašnga bulanga, krastuga, so pərniésle mažo, pa namazale, umile, zrihtale. Spomnem se, ku je mel muoj brat eno krasto pa je ena nuna riékla: »Tule buono pa mie tiébe puzdravle!« Jās sem bla pa zram, ku mu je mazala. Je riékla: »Buomo pəršle čez en kiedn spiet pa buono spiet namazale.« Kar so vidle kiera tazga bulanga, so prec pumagale. »Zatu, ku si bil pridn, ku nisi juoku, ku smo ti mazale, buoš dubil pa tule,« je riékla pa mu je dala pol žiemle, mién pa pol.

Loka, 2010

7.17.2 LOKALNI DOGODKI

Obilno deževje je 23. in 24. septembra 1933 povzročilo, da so nekatere slovenske reke prestopile bregove. Poplavljen je bilo Ljubljansko barje, kraška polja na Notranjskem in

Dolenjskem, razlilo pa se je tudi porečje ob spodnji Savi in Savinji. V poplavljenih vaseh in mestih ob večjih rekah je umrlo več ljudi (Natek 2008: 17).

Pripovedovalca spodnjih zgodovinskih povedk ta dogodek medbesedilno prenašata v svoji pripovedi. Implicira ga opisna odnosnica *ob vólki poplavi [19]34. lejta, ki je celo Sievnco zalila*. Čeprav je časovna kategorija doživela transformacijo, iz besedilnega konteksta zaznamo medbesedilno navezovanje na zgodovinsko ozadje leta 1933. Še bolj prikrito nanj aludira druga povedka (*Ku je bla poplava /.../*), ki se po medbesedilnem prenašanju in opisovanju družbenogospodarskih razmer na Sevnškem pred 2. svetovno vojno dotakne povodnji. Medtem ko se torej ta v tej povedki pojavi kot stranski motiv, s katerim pripovedovalka povezuje uničeno infrastrukturo in delo žensk, ga lahko v prvi povedki obravnavamo kot osrednjega. Generira pogumno dejanje poštnega delavca, ki je tvegál življenje za ohranitev telefonske povezave. Pripovedovalec tako na celostni ravni izpeljuje naslon na zgodovinsko predlogo.

Velika povodenj v Sevnici (274)

Stric ud muóje žiéne je ob vólki poplavi [19]34. lejta, ki je celo Sievnco zalila, bil tist poštni delavc, ki je na lesienem mustu huótu rejšt, de bi telefonska zvieza ostala. In je šou pocvikat vezavo, de bi osvobodil most, ki se je taku triesu, de so se bal, de se buo pudrl. In ku je bil na štangi, se je en del mostà utrgu in je do Krškega v vólki poplavi plavu. Od kralja je puól dubil nagrado pa eno uro. Sevnica, 2010

Ni bilo dela! (273)

Včas se tuki pər nas nej šiht dubu. Kier je na šiht huódu, tu je že blu kər nejki čudnga. Fabrik nej blu glih. Ko se za Sievnco spomnem, se spomnem samu enih trejh trgovin – pər Šetinat, pər Gradišarji pa v Šmarji pər Strgarji pa pər Lukati. Tu so delal buol z dumačim ludmi, nejso mel kašnih zapusliéneh. Puól sta bla dva mesarja, jedn je bil Gabrč, jedn pa Dulenc. Gustiln je pa blu, na vsakih par metru je bla gustilna, kar velik jih je blu v Sievnc pa skuz guór za Sievnčni. Puól so pa hudil v Nemčijo s trebuchom za kruhom. Puól ku je pa zavladu Nenc, se je pa mal abrníl. So začiel stavn fabrike in se je dal zapuslit, samu muóške, ne žienske. Žienske so ble pərmuorane duma bit. Ku je bla poplava, je pa tud vsaka žienska šiht dubila. Treba je blu lupate guónt pa krampe pa vse tu in je bil čist vsak dubr. Tiédi je bla ud Planine pa skuz du Sievnce cejsta vsa razkupana in neprevozna, mustovi razdrién in je blu gruózn velik dela pa so sprejel vse, kar je huótl na šiht jət. Puól se je pa že tud tuolk spremenil, de so lahk žienske šiht dubile. Polje, 2010

7.18 DRUGA SVETOVNA VOJNA (1941–1945)

7.18.1 PARTIZANSTVO

Enaindvajset zgodovinskih povedk v tem razdelku se navezuje na partizanstvo med 2. svetovno vojno. To nakazujejo največkrat uporabljene odnosnice partizan, partizani, partizanski. Povezujejo se z zelo raznovrstnimi motivi, kot so: odhod k partizanom, predaja

partizana oblastem in maščevanje partizanov, skrivanje partizank v hlevu, ranjeni partizan, napad Nemcev na partizane, nesmiselna smrt partizana med spanjem, tiho soočenje partizanov in Nemcev, skorajšnja smrt partizana, nenavaden ples partizanke z Nemcem, čudežna rešitev pred smrtjo, pripravljanje hrane, izpustitev morebitnega izdajalca, kruta smrt partizanskega kurirja, pohod 14. divizije, avstralski vojak pri partizanih in v skrivališču pod Lisco; vse pa zaokrožuje sinova pripoved o očetu – ujetniku, izgnancu, nemškem vojaku in ne nazadnje partizanskem častniku. Za razliko od zadnjih dveh povedk se v vseh drugih partizanski motivi pojavljajo kot osrednji.

Kako je šel Dolinšek v partizane (277)

Med vojno se je pərpovedvala ena zgodba, ku jo utruóc nismo smel poslušat. Je blo pa tu tako navdušenje! Dolinšk je bil nejkašn funkcionar v partizanih in je bil pər Zorkot nasprot Zabukovja. Njegov brat je pa vuózu al za Kopitarno al za žago lejs iz Planine duól. In je mel platuonar z ročicam, de je lejs vuózu. In ko so nejkli slišal, de so se partizani pojavl, je on šou na Planino po drva. Tle, ku je zej rondo, je pəršla cejsta po starem muósti duól pa je zavila guór. Pər Trupejevi ramp, tu je tam, ku je zej parkirišče pər postaj, je zluóžu drva in je huótu jət nazaj. Duóšu je eno edinico s poveljnikom nemške vojske, ki je ta avto ustavu in rieku, kam grie. In je puvejdu, de grie prot Planin. In so se vsi vojaki guór na platon spravl, držal za tiste kietne, ku so ročico do ročice držale, ta feldvebl se je pa h njem usiedu. Dolinšk je zapiélu tle mim Valénga mlina, pri Strgarji mal v hrib čez muóst, pri Černiču je pa ostro zavil proti Planini in je pumiél čist vse nemške vojake iz tejga avtomobila kje za gostilno pu tlejh. Pa je piélu še pietdeset metru naprej h Planinci, ku je bla druga gostilna, pa ta feldvebl še ni vejdu neč, kaj se je nardil. Pa je Dolinšk mu rieku, nej počaka, de grie samo po cigarete v gostilno. Je liétu nut, je Planinčuvi tiét rieku, de grie v partizane, skuz zadne vrate pa mim svete Ane pa v Straje pa je šou ... Ta je pa ta cajt tam siédu, pa udzad puglieda, pa nubiénga ni blu, un so pa že puól pəršiepal za jim. Taku je šou Dolinšk v partizane.

Sevnica, 2010

Ko so v naših krajih ubili prvega partizana (276)

Na Mrzli Planin so mlatl. Tu je blu avgusta. Včas je bla navada, de so mlaču hudu častil in hudu za tak imenitn del mel, taku de so šli guspudarji h jen drugem mlatet. Tku de so bli vkep štirje guspudarji. Ku so en uz pšenice omlatl, so nejkli šli naprej pud kuózuc nalagat na vuzove, nejkli so pa učijal pa tist ried delal pu puódi. Un, ku so pud kuzolcem nalagal tisto pšenico, so vidl, de je prešu iz huoste en muóški ta nuotər na travnk pud en drevu sadje pubirat. Ku so spod kuzuolca tu vidl, so riékl, de je tu partizan. Vse so pstil, vso tisto pšenico pa viés nalagaje pa v huosto za tistim mužakam. Dubil so ga in pərjel. Mlaču se je tist dan nehala, unga so zviezal in ga čez cel Vrh, čez Padež, čez Mietn Vrh pa vse ta gnal v Sievnco na žandamarijo: »Partizana smo pərjel!« Pər vsaki hiš so se oglašal in pil pa guvuril, kaj so nardil. Na žandamariji so ga izročil in šli nazaj dumov. Ku so šli nazaj, so se pa spiet vsepusuod ubejšal in pil pa guvuril, kaj so za eno korist nardil.

Puól je blu pa nejkli kejdnu pu tistem. Pər eni hiš na Miškem Vrh so šli že spat. Nėjkdu je pa na uókn putrku. Uón se je uglasu, un udzuni je pa rieku: »Odpri! Iz Sievnce griemo!« Dejci je pa tiédi že mal šinl v glavo, de nejkli ne buo duóbər. Mugu je vstat, udprejt, pa so bli udzuni partizani. Pa so ga zviezal in gnal do drugga in do vsejəh tistih, ku so bli takrət zram, ku so ga viezal. Ku so takrət s takim punuósam tizga partizana viezal, mu je edn s Podvrha rieku: »Puobc, skuóč, če muoreš!« Ni bil tak ku drug. Tiédi, ku so tkist zviezal tiste muóške in šli ud jenga do drugga, so jih spiet gnal h tistem na Mrzli Planin v hišo, tam, ku so tiédi mlatiči bli, ne. Prebral so jim obsodbo. Vsié so obsuodl, de jih buojo pupuokal. Ku so pa prešl do tizga, je pa rieku tist, ku je obsodbo bral: »Ti si pa tiédi rieku puobi, nej skuóč, pa ti tud mi əncuoj riéčemo, skuóč!« Pa je špago prerēju pa so spetil pa je luohk šou, une so gnal pa pud kuózuc pa vsie pustrejtal.

Tist, ku so ga rejšl, je bil par večieru prejt pər nas in je bil tak čudn, zamišlen, se je kar nejki uziru in skuz pel »Lepa si, lepa, roža Marija«. Taku de se je puznal, de ga je nejki težil in muril, hmal pu tistem smo pa zvejdl, kaj se je nardil.
Polje, 2010

Partizanke v hlevu, Nemci v hiši (278)

Tjue so bli zmieri partizani. Če so prišl bataljuoni, so vsi trije bataljuoni Kuzjanskega odreda bli tuki, tjue v hiš je bil štab. Če so prišl pa Nemci, pa isto taku. Za jen drugem, so jen šli, so drug prišl pa taku naprej. So šle brigade skuz, po celo uro so šli v gosjem redu. Pa je ena Anica obnemugla, ni mugla vič jət. Pa ji je tist štab napisu odpustnico pa so jo tjue pər nas pustl. Čez par dni so Nemci prešl, una si je pa ruto zaviezala pa je kar v štal bla tist cajt, de so Nemci udiešl. Čez par dni so pa pərpelal še jeno, Belorusinja je bla, mlad diékle. Tista je bla pər nas od januarja [19]45. lejta pa do avgusta [19]45. lejta, ku je bla v Ciel zbirna baza za Belorusijo. Cel cajt, ku so bli Nemci tjue, pa so ubej takist v štal šle. Pa so bli včas Nemci po tri dni pa so une kar v štal blie. Vuódo so v štal pile iz kurita, mama so pa udrezjal kuos kruha pa je muója siéstra takist jejdla pa šla v štal pa je dala unem pa spet dərgúč, de so prebile. Če ne bi mi niésl jejst v štal, bi ... Susejdi so čist vsi vejdl, de so tjue, pa niti jedn ni izdal.

Trobni Dol, 2010

Partizanska bolnica v Voluški gori (279)

V Voluški guór so ble tri partizanske bolnice. Tje sem, Truobn Dol, je bla pa gospodarska komisija in so hodil siém po hrano za tja. Vsak kiedn so tiste mlade dekliete mogle jət od hiše do hiše, de so dal: eno jajčko al enmal zábele, de so puól tu mel, kar je blu pa druga, bi riékla ziele pa rejpa, tu so pa v čiébrah ta vozil, de so mel.

Pa je blu en večier, so prešl partizani. Bil je en Godlar, partizan, muóčn dejc, mesar, pa je pərneseu tkule na ram cicaramo enga ranjenca pa mu je kar tiékl tkule duól, v nugo je bil ranjen. Pa so ga tjua za pieč dal, puól so pəršle tiste bolničarke, Vida pa Olga, tu so ble narbuol znane, štabovske bolničarke so ble. So pa hitər prešle pa so ga ubiezale pa vse tu. Pa de se je segrel pa so mu tam dal pit pa jejst, v jutř ga pa že ni blu vič, so ga že udpelal. Bajes so ga pelal v Voluško guóro na zdravljenje. Pa so mu oči zaviezal, ker če bi kierga takga Nemci dobil, pa b ga mučl taku dolg, de bi mugu tu povejdat. So mu pa oči zaviezal, de bi pač ne vejdu, kej je. Čez ena dva dni, ku je bil pa mal buoš, je pa gliedu skuz eno lino ta v Duobje. Tam je bil pa un damá. Je pa riekú: »Ka pa zej, tule je pa ja duobuska cierku, ja, tamle sem pa jəs damá, kua pa tjue delam? Kej sem pa?« No, taku, de so ga puól dal dumú, sej ni mugu hudít. No, taku, de je vidu dumú, tjue so ga pa čist taku, de ni mugu neč videt!

Trobni Dol, 2010

Partizani v Ulpakovi pečini (280)

Je pa taku: tista Ulpakuva pečina je vič kut šiestdeset metru visuóka, ud vznúžja pər Ulpakuvi hiš du vrha. Ud Brilija du Urejhuca je en kolovoz šou, ud tizga kolovoza grieš mal niží, se grie diesno pa duól. Tu je tku strmú, puól se pa pride na pečino. Na kuónc pečine je pa stolp, enih piet, šest metru visuók balvan. Pod njim pa grie stejna previsno in tam so spravlal krmo. Tam je ni nikuol diéž zmuóču. Ulpak je mel tam krme še in še. Med 2. svetovno vojno so se tam nutər partizani skrill. So ble hajke in so se skrill nutər pa so bli na varnem. Kaku so jih enkrat Nemci vidl, sam hudič vej. Hajka je bla, tuki duól na križišči je bil en Nenc z mitraljezam. Al je vidu, tu nubiédn ne vej, v glavnem užgal je glih tam pud seno z zažigalnimi naboji. Nemci si zraven niso upal, ker bi se un branl. V glavnem, un je zažgal, krma se je vniela, partizani so bejžal vejn, un pa jih je pukusil. Pa ne vse, enih par je ušlu!

Orešje, 2010

Kako so Nemci bežali (300)

Takrat so bli partizani v Pulan, so glih kuhal za južno. Tuki guór so pa Nemci prešl pa je začiel puokat. Tist so puól vse zlil ven in so se sevede partizani umaknal. Ni blu hudga. Ampak tuki je pa puokal. Na naši tamali hiš se je vse puznal na zidi ud kugl.

V Kluoštri je bla nemška pustojanka. So bli vojaki nemški tam duól en cajt. Brat je bil že v partizanih – ku je iz nemške vuójske prešu na dopust, je šou v partizane. En dan so šli iz Kluoštra guór, de grejo v

Henino pa v Pulano svije tolčt. Pa so nejkuk obvestil dobil, de grejo Nemci, so pa šli nazaj. Sem si rekla: »U, hvala Bugú, zej bo pa mir dones!« Pa sem šla ta duólle prot kuzolc na spodnjo stran kuzolca. Tiste kugle so pa taku žvižgale, so še bli nejk, na eni stran so partizani strejlal, Nemci so še mende bli kej ... Kuk je blu miéne strah! Puól pa griem guór, sem si riékla, de so un mende šli ta duól. Smo mende lahk brez skrbi, griem, de buomo šli h južn. Še nismo začiel jejst, je že šlu čez gmajno! Smo že vidl kolone, so že šli vojaki. Tist pancercug, ku je bil na Brejgi, so pa hudil puól na hajko ukruog. Pancercug je bil tak vlak, ku je jemu vojake pa orožje. In kadar so kej slišal, so šli v hajko guór. Sem riékla: »Ka pa zdej?« Tam duól so pa partizani pa neč ne vejo. Jæs pa na pecikl pa sem šla ta duól puvejdat, de s tote strani grejo Nemci. Pa je rieku en Molan iz Krškega: »Piél se nazaj pa če vidiš kiera našga, vsi na diesno v hrib prot Kremieni!« Griem, povejm, tud so šli, so se umikal. Jæs sem pecikl glih postavla za zid, po štengah guór pa so že prešl za hiši. Sielsk stric je pa na vuózi pa z volí pærpiélu municijo. Je pa začiel puokat od Kremiena duól, ku so jih vidl, de so tuki že po cejst šli Nemci. So pa začiel strelat pa drl so se: »Drugi bataljuon naprej, juriš!« Pa jih ni blu velik, sam drl so se taku, de so drug misnal, kuolk jih je. Pulaku stric je puól pær Camlohovi štal obrnu vuoz pa je lahk nazaj piélu. Če bi tiédi kej pærletel v vuoz, tu bi šlu vse v luft – žvat in vse, ludje. Kuk so tiédi Nemci bežal tja prot šul, tist mantlni so kar frfutal!

Henina, 2010

Orehovec med 2. svetovno vojno (281)

Iz Malega Urejhuca je blu med 2. svetovno vojno na fronti uosem muóških od dveh hiš, od muóje mame šiest bratov, muoj ata pa od strica Anzeka sin. Vuójska jih je vzela šiest: štiri mamine brate – dva sta padla v Rusiji nekje pri Smolensku, dva sta pa prišla dumov iz nemške vuójske na obisk in sta šla takoj v partizane v Kuzjanski odred. Edn je padel neznanu kje, edn je pa padel na Vetrniku nad Kozjem. Od strica sin Jože je tud umrl. Partizani so punuóč spali in nobiédn ni vejdu, de je bil čist zraven en nemški oddelek. Niso vejdl en za drugega. Jožetu se je med spanjem, ko se je nejk obračal, bomba aktivirala, je eksplodirala in ga je razniésl. Potem se je takoj vnela bitka. To je blu proti jutranjim uram, ko je kuhar že kuru v kuótu, de buojo jedl, kuolkor so meli. Ko so Nemci vidl, da tam nejk guri, so užgal, taku da je kuótu in vse tisto šlo po bregu.

Orešje, 2010

Ko so se partizani in Nemci srečali (282)

Velikrat so bli slučaji, ko so se partizani in Nemci nenadoma sriečali. Tukile guór na Sedlo je šla ena partizanska četa, z druge strani pa tud nemški oddelek. Niso se vidl neč prej, šele ko so se neposredno zagliedal. Nubene bitke, preprosto so šli en mimo druzga, vsak v svuóji smeri pa Buga prusili, da ja ne bi kdu ustrelu. Tu so partizani puól povedali, ko so bli v Orejhucu.

Orešje, 2010

Slutnja (284)

Muoj oče je bil tud v partizanih. Je preživel brez ene same praske. Bil je v Kozjanskem odredu. Ne vem po kaki komandi je bil odred prevælek za to območje in je en del odreda šou na Dolenjsko. Puól nismo nač vedl za očieta, nubiéne puošte, čeprov je bla pær nas partizanska javka. Mama je vse suorte sprašvala. Edn je rieku, da je v Sav utuónu, ko so šli prek. Ampak nejkak je slutla, da ni umrl, da je še živ. Enkrat je pa rieku, de mu je nejk riéklo, ko si je pær eni skalici v Beli krajini zakuru: »Skuóč stran!« In je skuóču stran pa je bla kugla glih tam, ku je un prej tam stal. Taku je uóče živ ustal.

Orešje, 2010

Nemci plesali s partizanko (285)

Blo je velik nemških hajk. Se spomnem, de sta bla partizan in partizanka v hiš, Nemci pa na smučeh, v belo ogrnjeni in kar naenkrat tuki. Partizan je bil kurir, ni mel uniforme in se je stisnu nejkuk ta duól v svinjsko štalo, čieš da svinjake pupravla. So riékl Nemci: »Kdo pa to je?« »Ja, neč, svijake pupravla, ku mamu vse zaneč ...« In so ga pustil pær miru. Partizanka je bla pa ena Ljublančanka, Breda Dobrila se je pisala. Pær nas je bla diél časa, njen muož je padu mende na Jivcah, ku je bla ena vâlka bitka [19]43. lejta. Partizanka je pær nas okrevala, ker je bla zelo bulana in je tud rodila. Kej je bil tist utruók, ne vem. Ko je bla pær nas v hiši in ko je zagliedala Nemce, je zadn trenutek titovko in plašč

puđ štruozuk djala. Jās sem jəmu ene čist majčkene harmuonike, taku de sem špilu, Nemci so pa s partizanko pliesal.

Orešje, 2010

Partizanke kuhale puding (286)

Blu je vič takih štuosu, ku so partizanke pər nas puding kuhale. Midva z bratam pa nismo vejdl, kaj tu je, ku tu ga včasih ni blu. Puól so pa niésle v tisti vəlki lončieni sklejd ta v snejg, de so ga hladile. Midva pa griemo skuz: »Kuóga le majo tule?« Pa hitər kiepce, take mejčkene, bumf nuotar. Pa se je kar luža nardila v tistem pudingi. Pa druga pa smo že bejžala ta prot štal. Puól so bli pa partizani kriv, so jih slišal ud unih partizank! Midva pa nismo neč puvejdala!

Polana, 2010

Meso za krompir (290)

Tule tud lahk puvejim ... So šli – mende je bil bataljuon – pa so se ustavl na Pestuol. Nejkkej so vziel uóla, de so ga ubil tam guór. Pa tu je hudu sam mesu zmieri jejst, so pa iskal, de bi bli krampirja dubil. Je pa riékla tista pestuolska guspudija Mimika tam guór: »Jās nimam krampirja, sej bi ga dala, ampak ga nimam! Pejte ta duólle h Perčuvim, tam duól pa vejim, de ga majo!« Pa pərleti en partizan – sej je bil čist v civili – pa prav: »Tam guór je riékla guspudija, de vi pa mate krampirja, de bi ga dal.« »O,« so riékl mama, »krampirja pa rejs lahk dubite, kulkər čiete!« Sevejde so mu mugl tud kuóš dat, de ga je niesu. Dal so mu precej veleč zaraunk pa je bil taku zaduvuoln. Čist polnga so mu nadeval in je niesu tist kuóš taku z vesiélam ta guór. Mama so pa riékl: »Če muorte, mi pa kuóš puól nazaj pərniéste!« Ku so se začiel premikat, ku so se začiel pókat, je pərniešu nazaj tist kuóš pa nutər ene piet kil guviedne.

Metni Vrh, 2011

Po čudežu preživel! (288)

Švabi so mel na Ostrežji zasiedo. Pa zavpije: »Hura!« Mi smo pa duól na Prejskah bli, pa prav edn: »Tam guór na Rajncah so ruzoki. Tu so naš!« Kukər so pa slišal, de se nekdu puguvarja, so že začiel strelat. En fant je ušou, kurir je šou pa skuz kuruzo. Kaku so strelal, de je mel hlačnce v šriti obej prestreljene, uón pa neč ranjen? Drug dan pride muójo mamo pruóst za jejst pa je pukazu ožgane lukne. Glih taku je šrit napravu, de kuože ni doletejla kugla. Spet en čudež!

Prešna Loka, 2010

Sčvekana prepustnica (297)

Kuvaču Francl je šou guór prot Sielam in so Nemci ud nejkud ud Podguórja prešl. Francl je pa vidu, kuk grejo pruot jem. Je pa jəmu prepustnco, ku je bil drugač za kurirja. Ni vejdu, kam bi z njuo. Zagnat ni upu, v žiép ni mugu dat, jo je dal pa v uste, de jo je sčvieku in se rejšu.

Polje, 2010

Grob neznanega kurirja na Selah (299)

Enga kurirja so Nemci ujel na uni stran Siel pa so ga pərvlejkl guór v hišo kar za piéte, ku so ga pu nuogah ustreljal. Tam so ga pa zaslišval in zaslišval, puob pa ni nobene stvari izdal, samu tu je punavljju: »Še en šus, še en šus mi dejte!« Ku so pa le vidl, de nač ne zvejo drugga, pa so ga spet pərjel pa so ga vlejkl spet takist po hrbt ta duól za grmovje, tam so ga pa ustrelil. Še zej je pukupan in níkdar nej nubiédn zvejdu, od kuod je tist fant bil.

Polje, 2010

So bili partizani na vse načine! (298)

Pud vasjo smo h Zimški v mlin nosil. Niésla sem v mlin, tam duól so bli pa tud utruóc take starost, kukər sem bla jās. Pa smo se zmieri mal zaklepetal.

Pa stujimo tam pred bajti pa je pərliétu en puobc duól po hribi, leti pa kar mim nas pa na drugo krej v hrib ta guór. Mi pa gliedamo tist, kaj je tu zdej s tistim puobam. Pa tak mlad puob je bil. Čez en cajt sta pa za jim pərletela dva partizana. Pa spet kar mim nas pa kar naprej! Tista dva pa nista taku letela, kukər je un. Nismo neč vejdl, kaj se dugaja. Puól sta pa tiste dva, ku sta za jim letela, hmal nazaj prešla. Pa nista neč puvejdala, kaj je. Puól smo zvejdl, de so tejga puobca nejk pərjel in de so

riékl, de je izdajalc. Pa so ga h Bušč pərgnal pa so ga nutər v hiš mel pər Bušč in mu nejkuvo obsodbo bral. Puókl so mu dal pa lupato pa kramp pa mutiko in so šli ž njim, de so ga kje v Buščuvo dulino gnal, de si je mugu tam jamo kuópat. Jamo si je tam kuópu, puókl je pa razkiru in si je mislu: »Ubil me buojo taku al pa taku!« In je skuóču hitər duól v eno huosto, buol grmovje, trje, pečovje in vse suorte, pa je ušou. Unedva, ku sta na jega ahtala, sta puól letela za jim. Sam če bi bla unedva žlehta, bi ga bla kamut dobila al pa puočla za jim. Ampak ku nista bla huduobna, sta ga pa pstila, de je uóšu. No, takist so bli partizani na vse načine!

Polje, 2010

Ko prideta partizana v hišo (311)

Bil je lejp, sončn dan. Ob treh pupoldne sta prešla dva partizana. Midve s siéstri smo snejg kidale pa smo riékle: »Zdej je pa skidan, zdej buojo pa lahk kumunisti preš!« Takrat jim nismo riékl partizani, ampak kumunisti. Midve spucamo čevle, mislmo nuotər jət, pu tistem puoti, ku smo midve prekidale du vuóde, prideta dva. Hitər v hišo, midve griemo puvejdat, de sta dva prešla. Prideta nuotər, vsak je mel svuoj del, mi smo bli tih, ate so pa guvuril. Sta riékla, de sta fanta slovenske vojske, puól sta pa vprašala, kej je sveti Koloman. Sta puvejdale, de majo napuvedano hajko. Sta prusila, če mamo kej kruha. Mama so pərniésl tist kruh na mizo, sta ga čez pol prerejzala pa vprašala, kuolk je nas. Nejki kruha sta vziela, nejki sta ga pa nam pustila. Mi smo pa riékl: »Nubiénem ne smejmo puvejdat, če so tuki pər nas dubil kruh.« So pa šli ta duól niží, jih je pa susejda vidla, ku so mel kar pod paski kruh. Drug dan pridemo skupi, je pa riékla: »So bli pər vas kumunisti?« »Ne!« »Ja, če sem pa vidla, de so kruh niésl!« So riékl, de se buo ob trejh začíela hajka, in je točn blu. Slišal se je, ku so napadl iz Štoglajza, tiédi, ku so bli tot utruóc mrtu.

Polana, 2010

Vodič 14. divizije (313)

14. divizija je pəršla v Padieži vejn. So prešl čez Senov pa guór čez hribe, taku de so prešl v Padieži vejn. Tu je sem ud Zabukuja proti Mietnem Vrh. Punuóč so v Padieži pər Kunški puklical, de je mugu Kunšk vstat. Du tam jih je nejkdú drug pərpiélu. Kunšk jih je pa pərpiélu v Urejhuc ob štíereh zjutri. Pər nas so ob štíereh zjutri puklical, de so mugl ate vstat pa so jim zapuvejdal, de so se mugl oblejčt in so jih iz Urejhuca pelal do Cirja. Mi smo vsi misnal, de ateta ne buo viéč nazaj. Ampak so prešl ukul šiéstih, siédmih zjutri nazaj. So riékl, de tist jim je bla tolažba, de ku so un prevziel tisto divizijo, so vidl, ku se je edn nazaj ubrnu in je riekú: »Lahko nuč!« Tist je atet dal upaje, de se buojo tud vrnil. Ku so jih pərpelal do Cirja, so dubil ukazan, de se muorjo ustavt, de buojo pər eni hiš puklical. Tam jih je prevziel ta star Kuriene in jih je piélu v Ukuuolgece.

Polje, 2010

Utrujen vojak 14. divizije (312)

14. je šla tukile mim nas. Jəs sem začíela zjutri glih krave molzt, ku so začíel ta pəru pərhajaj. So šli pa so se mal pretrgal pa spiet ... Ku sem pumolzla, sem šla ta guór in je jedn kar šou v hišo in je vrgu v loupó kuos pudplatu. Mənde je pupravlu čevle. Siédu je pər piéč, se je mal nasluónu in je kar zaspal. Mi smo ga kar pstil. Rievež je bil tku zmučen, de kukər se je usiedu, je prec zaspal. Dvej ure so hudil skuz. Puól je pa un šou tud s ta zadnjim naprej, ku se je mal spučil. Glih mal prej sem en kureje uprala pər kievderji, je blu takist še mal gnilga vmejs. Iz kuóša so kureje jemal pa si v žiépe mašil, ku so bli taku lačn.

Polje, 2010

Avstralec na Slovenskem (325)

Jeseni leta [19]44 se je pujavu tist Avstralec. Tu je blu taku: mužakar je bil ujet v severni Afriki. Drugač je bil farmar iz Perth. Kot prostovoljec se je javu v angleške enote. Ko je bil ujet v Afriki, so ga šibal čez Italijo guór nekam do Avstrije, pozneje so pa te ujetnike selili na različne kuónce. In taku je pəršu v Maribor, kjer je pumagu delat v tuvarni letalskih delov, nejki so delal za Messerschmitte. Riékl se je Flugmotorenwerke Marburg an der Drau. Ujetniki so mel nekak navezave, da bojo pobegnjal h partizanom. Taku se jim je pusriečl, de so ušli, z enim iz 2. pohorskega bataljona so dobili zvíeze in so pubejgnal v partizane. Potem se je pa začíela druga odisejada s partizani.

Viéckrat so padl v zasedo in jih je čedali manj blu. Taku da sta na kuónc ostala dva: ta pa še edn. Nejkak so prišli sem na širše območje Kozjanskega in je pəršu v Kozjanski odred. Zakaj ni bil borec, ne vem, v glavnem, niso ga siləl v to. So riékl: »Tuki pejt pud Lisco, tuki ni izdajalcu, edn je bil, tistega so partizani na Planini suodli in likvidiral. Puól pa ni nubiédn viéč izdajal.« Taku je bil mužakar tuki duól v Piékli. Z Bergantam in Razbergerjem je mel zvezo, ker je čist malo nemško znal. Skrival se je viéč kot pol lejta. Ko so bli pa Nemci na robu zloma, ko jim je šlo vse naruobe, so ga partizani uspeli prestavt na Dolenjsko. Iz Bele krajine, ko je že blo osvobojen uziémle, so ga Angleži prepeljali v Italijo, od tam pa je šou dumov v Avstralijo.

Trikrat je pəršu na obisk. Vsi so riékl, de je Anglež, in so celo misnal, de je pilot. Precej letal je blu sestreljenih, ampak uón ni bil pilot. Pisal se je Jim Patterson.

Orešje, 2010

Moj oče med vojno – ujetnik, izgnanec, nemški vojak, partizan (326)

Ob Savi so bli vsi izseljen do italijanske meje. Od Šentjanža mal naprej je bla pa že italijanska meja. Muoj oče je bil takrat pər vojakih, ku se je vojna začela in je bil v ujétništvu v Italiji v Čedadi. Tam ga je pa edn rejšu iz Homa pər Šentrupertu, ku mu je puvejdu, kaku je ven pəršu. In je točno po njegovih navodilih pəršu ven. Potem je pəršu na Hom, na Kalu je pər Juntezovem malni pod kuliesam šou na nemško stran. Stara mama mu je pa pərnesla oblejko. Potem so bli pa izseljen. Izelil so jih v Salzburg. Tam so bli pa vpoklican v nemško vojsko.

Najprej je bil v Rusiji. Ko je šou pa na dopust, so njegovo divizijo dal na Stalingrad in od tam nejkam proti severi. Njega pa niso za njim poslal, ampak so ga dal na fronto na Dansk. Tam, je pa rieku, de je živu ko lord, ker je blu smietane duóst. Je rieku, de je blu ogromno smietane in kier te je na cejst vidu, ti je dnar dal. Je rieku, de mu nikol v živlej ni blu tuk duóbər ku tam. Ku je bil pa enkrat na straži, je pa dubu komando, de je treba mejt tisto noč pusiebnó pozornost – die grösste Aufmerksamkeit! Je bla komanda. »Wiederhole erste Companie!« Pa vsaka kompanija je mogla ponovit to. Un pa ni znal, ni zastuopu, kua bi rad. In ga je edn skrejgu: »Was ist dort ein Esel?« In je puól povejdu še enkrat, je zjəcu. Na tist dan bi mogla bit invazija na Danskem. Ko so Angleži pogruntal, de majo Nemci vohune v Angliji, se jih niso skušal znebit, ampak so se nardil, kukər de buojo začel računat na invazijo na Dansk. Da bi s tem zapelal. Ampak Nemci so mal suml to in so mal z rezervo delal, niso čist sto procentov verjel. In je rieku, de so molg topove nardit kar iz lesá, lesiene hluode v luft taku, kukər da so topovi, pa s cerado pokrill ... kukər, de se Nemci pripravljajo, de buo invazija. Amerišck avioni so pa čiez lejtal in so lesiene bombe duól metal, češ da vejo, kake topove majo. To je bla ena taka vojaška finta.

Oče je bil puól v Normandiji v bitki. Bil je v prvi vrst. Mel je en, ku se riéče pancerbiks, to je bil protitankovski ofenruor, taku je rieku. To je bla ena cev kukər zdej bazuka, ruor, ku je vsak tank uniču. Ti so bli prva vrsta, ku so bli na fronti. Un je pəršu s svuójo kumpanijo, blu jih je sto, tretji dan fronte. Ta drug al ta triet dan jih je blo od sto samu še pietəndvajst živih. Se prav, de so vse stolkl. Je rieku, de je vsakih šest metru granata padla. Nikuol ni bla tišina, vedno so topovi strelal, enkrat tuki, enkrat tam, zatu, de se ni slišal, kuod se zavezniške tankovske brigade gibajo. Uni so bli uosem ur na front, puól so šli pa spat, ku šiht, tej so bli pa štirəndvajst ur na dan na front in so bli čist zmozgan. Ku je prva vrsta granat padla, je oče zračunu, de bo naslednja padla točno na njega. In je skuóču ven in še edn zram njega pa sta skučila v drugo jamo. In rejs druga vrsta pade točno tam in je v ceradi ostal delček granate. Če bi mel centimeter višji hrbet, pa bi šou ...

Potem se jih je pa ena skupina zorganizirala, de se buojo predal. Zvečier so huotl jejst jət, so v enem gozdu bli in je poln vojaku blu. Tam je pa enkrat granata padla, točno nuotər. Blu je punuóč, ampak je kar naenkrat dan ratu, ko so začel strelat. Granate so padale tku, ku bi fižol z latuce na mizo striesu. Ena zram druge. Je rieku, de so mel sriečo, ker so bli ob robu tega in niso bli v gužvi. Obrnil so se in laufal naravnost proti Američanom. In jih je nemški oficir ustavu. In je rieku: »Naruobe letite! Tja muorte letejt!« Ti so se pa butaste nardil, kukər de ne vejo kam. Un jih je ustavu, de jih bo dal takoj postrelit, če ne ... V tistem je pa zašumel. Oče je rieku, de če je žvižgal, je šla granata čiez, če je pa šumel, je pa na tiébe letela. In je zašumel, so se vrgl na tla. Fotr je rieku, de je še stal, drug so že vsi ležal in je puočla granata zram. In je samu oficirja ubil, tejga, ku jih je huótu postrelit. Vsi drug so pa živ ostal. Un ga je sam putriesu, je vidu, de je mrtev, so letel naprej in se v eno barako skrill. Tam so počakal, pištuole pa tist so pa v mrvo skrill. Drug dan so pa skuz špraje gliedal ven pa so vidl tam pa tam kiera plavga vojaka in so šli ven in ruoke dvigl. Je bil pa en mlad puob, devetnajst lejt star, in se

je tuk ustrašu, de bi hmal strejlu. Od tam je šou oče pa v taborišče. Tam je želuoc prehladu in bi hmal umrl. H srieč mu je edn ene arcnije pærniešu. Potem je šou pa v Anglijo, iz Anglije pa na Vis v partizane in je bil tle v piéti prekomorski oficir. Prekomorci so bli najbol šolana vojska, najbolj vojaki. Tu je bla puól prva armija, ku je šla do Trsta. On je bil pa skuz zraven, po celi Dalmaciji je šou.

Ko so bli v Knini, so jih ustaši napadl. Un je šou pa liézet v en kievder, ni pær vujakih liéžu. So zbežal in tazadn moment ga je edn pæršu poklicat, da nej grie, ker so drugi že vsi šli. In ku je pærliétu ven, ni blu žive duše nikjer. H srieč je puól najdu enga tam, de je pukazu, kej so šli, de jih je došu.

Desiétga maja je pærkuraku v Lublano in ga je ena sosejda iz Močilna vidla. Stara mama je pæršla pa par dni za tistem s cugam iz Nemčije, ku je blu kuónc vojne, in je una ji puvejdala: »Vašga Frænceta sem pa vidla dva dni nazaj v Lublan, ku je kurakal.« Vejšde ji ni verjela, ker ga že par lejt ni vidla in ni vejdl, kje je, če je sploh živ. Una ga je pa vidla tle v Sloveniji. Puól ji je pa hmal pisu. Pæršu je pa [19]46. lejta, ku je bil še puól oficir duól v Slavoniji.

Oče je bil partizan, oficir in komunist. Mel je medaljo zasluge za narod. Ampak ko je pa dubu nalogo kot komunist, de muora od Leskovca do Kala zbrat ne vejm kuk prašiču, je pa knjigo nazaj dal. Je pa rieku: »To pa jas ne bom delu! Jas vem, kako se to težko pærdela!« Takrat za las ni šou v Kučevje. Takrat je bla udba tri dni pær hiš in so vse zaslišval. Rejšu ga je brat od Milana Majcna, ku je besejdo zastavu. In od takrát naprej ni mel nobenih bonitet kot partizan.

Radeče, 2010

Povedke v celoti na besedilni ravni poustvarjajo predlogo, pa naj bo ta besedilna (*Tu so partizani puól povedali* (282); */.../ je pa rieku, de /.../* (326), besedilnonizna (*Med vojno se je pærpuvedvala ena zgodba, ku jo utruóc nismo smel poslušat* (277) ali pa sistemska. Slednjo z občetekstualnim prenašanjem sestavin iz obravnavanega zgodovinskega obdobja, njihovim obnavljanjem in posnemanjem zasledimo celo največkrat: *tist, ku so ga rejšl, je bil par večteru prejt pær nas in je /.../* (276); *tjue so bli zmieri partizani* (278); v *Voluški guór so ble tri partizanske bolnice. Tje sem, Truobn Dol, je bla pa gospodarska komísija in so hodil siém po hrano za tja* (279); *muoj oče je bil tud v partizanih* (284); *blo je velik nemških hajk. Se spomnem, de sta /.../* (285); *14. je šla tukile mim nas* (312).

Krajevni leksikon Slovenije (1968: 275) navaja, da je 1. junija 1944 prisilno mobilizirani šofer Nace Dolinšek v Sevnici prevrnil tovornjak s štiridesetimi vermani, nakar je pobegnil v partizane, kjer je že bil njegov brat Janez. Ta dogodek in zgodovinsko ozadje medbesedilno oživlja pripovedovalec povedke *Kako je šel Dolinšek v partizane*. Ob imitaciji osrednjega motiva natančno opisuje kraj dogajanja in imenuje stranske osebe. Posnemanje predloge slikovito prepleta z lastnim navdušenjem nad dejanjem glavnega subjekta in ironijo do nemškega častnika. S stavkom *Taku je šou Dolinšk v partizane* na koncu še enkrat potrjuje ujemanje s predlogo.

Motiv partizana je v povedki *Ko so v naših krajih ubili prvega partizana* (276) postavljen v kmečko okolje in ga pripovedovalka povezuje s predstavitvijo mlačve, pri kateri so sodelovali štirje gospodarji. Potem ko so partizana predali oblastem, je sledilo maščevanje njegovih tovarišev, ki so prizanesli samo enemu od njih zavoljo njegovega izkazanega

usmiljenja do partizana. Motiv oz. dogodek jemlje iz sistemske predloge, ki jo na besedilni ravni v celoti poustvarja. Mestoma opozarja na njeno resničnost z rabo prvoosebni zaimkov in glagolskih oblik: *pār nas, smo pa zvejdl*.

Povedka Partizanke v hlevu, Nemci v hiši (278) obnavlja pogosto prisotnost tako partizanov kot Nemcev na domačiji v Trobnem Dolu in v ospredje postavlja motiv skrivanja dveh partizank v hlevu. Z rabo kazalnih, prvoosebni zaimkov in glagolskih oblik poudarja neposredno udeležbo v dogodku, spomin nanj in resničnost predloge.

Povedka Partizanska bolnica v Voluški gori (279) se navezuje na improvizirane in skrite partizanske bolnišnice na jurkloštrskem območju. Po predstavitvi zbiranja hrane za ranjence se pripovedovalka osredotoči na ranjenca, ki so ga oskrbeli v eni izmed tamkajšnjih bolnišnic ter pri tem strogo pazili na varnost. Medtem ko je v prvem delu njenega pripovedovanja čutiti neposredno spominjanje in navezovanje na sistemsko predlogo, v drugem delu vzpostavlja komaj vidno distanco: *Baje so ga pelal v Voluško guóro na zdravljenje*. A vse do konca ostane v konotativnem polju predloge in jo obnavlja.

Povedko Partizani v Ulpakovi pečini (280) od drugih ločuje zelo natančen opis kraja dogajanja oz. naravnega skrivališča partizanov v skalovju, ki je – kot daje vedeti pripovedovalec – to obliko ohranilo vse do današnjih dni. Motiv nemškega napada na partizane v skrivališču je pri prenosu doživel nekaj transformacij, saj je opaziti pripovedovalčevo nenatančnost, priznavanje nevednosti in naglo povzemanje: *Kaku so jih enkrat Nemci vidl, sam hudič vej. /.../ Al je vidu, tu nubiédn ne vej, v glavnem užgal je glih tam pud seno z zažigalnimi naboji. /.../ V glavnem, un je zažgal, krma se je vniela, partizani so bežžal vejn, un pa jih je pukusil*.

V povedki Kako so Nemci bežžali (300) pripovedovalka spaja zgodovinske evokacije z lastno izkušnjo, kar dokazuje raba kazalnih zaimkov in prvoosebne glagolske oblike. Zgodovinsko evociranje nenehno prepleta z lastno refleksijo in oživljanjem dogodka z lastne, prvoosebne perspektive, v kateri ne manjka razpoloženjskih medmetov in neposrednega izražanja duševnega stanja. Dramatično se spominja, kako je še pravočasno opozorila partizane na prihod Nemcev in tako preprečila spopad.

Pripovedovalec se v povedki Orehovec med 2. svetovno vojno (281) medbesedilno navezuje na zgodovinsko ozadje mobilizacije v nemško vojsko – tako je iz majhnega zaselka pod Lisco na fronto odšlo kar osem moških, od katerih sta samo dva ostala živa. Po tem povzetku se pripovedovalec osredotoči na obnavljanje nesmiselne smrti enega izmed njih. Ponoči se mu je namreč aktivirala bomba, ki je nato spodbudila še neposreden napad Nemcev na partizane.

Kratka povedka Ko so se partizani in Nemci srečali (282) na koncu opozarja na neposredno besedilno predlogo ter pomeni reminiscenco na prisotnost obeh vojaških sil v krajih pod Lisco – tako partizanov kot Nemcev. Z naslonom na predlogo sporoča, da so včasih hote prezrli drug drugega in pri tem mislili predvsem na vrednost lastnega življenja.

V povedki Slutnja (284) pripovedovalec z odnosnico Kozjanski odred oživlja zgodovinsko ozadje vojaške partizanske enote, ki je bila ustanovljena 24. aprila 1944 nad vasjo Silovec in je ob ustanovitvi štela dva bataljona borcev, tretji je nato nastal dva meseca pozneje, četrti, ki je bil ustanovljen septembra, pa je odšel v 14. divizijo. Od 142 borcev ob ustanovitvi odreda se je številčno stanje do avgusta povečalo na 1100 borcev, vendar pa je bilo samo okoli 350 oboroženih. V odredu so se veliko ukvarjali z mobilizacijo v NOV; od konca aprila do srede julija 1944 so zbrali več kot 500 ljudi. Novince so v glavnem pošiljali čez Savo na Dolenjsko, manj pa v 14. divizijo in v Kamniško-zasavski odred (Enciklopedija Slovenije V 1991: 351). To ozadje generira osrednji motiv pripovedovalčevega očeta, vojaka Kozjanskega odreda, ki ga je v Beli krajini nenadoma obšla čudna slutnja in ga spodbudila, da se je čudežno rešil pred zanesljivo smrtjo.

V povedkah Nemci plesali s partizanko (285) in Partizanke kuhale puding (286) zaznamo interferenco zgodovinskega dogajanja in otroške perspektive. Prva namreč upoveduje nenaden prihod Nemcev na domačijo, kjer sta že bila dva partizana in sta morala v naglici prikriti svojo identiteto. Otrok je s svojim glasbilom razbil tesnobno vzdušje in pripomogel k paradoksalnemu doživetju – plesu partizanke z Nemcem. V ospredju druge povedke je naivna otroška radovednost in hudomušno nagajanje partizankam, ki so pripravljale hrano. Obe povedki torej z motivom otroka svetlita resnobno oživljanje zgodovinskega dogajanja.

Tudi povedka Meso za krompir (290) medbesedilno prenaša sodelovanje partizanov in civilnega prebivalstva pri pripravi hrani za več borcev. Ob zgodovinskih evokacijah, navajanju kraja in subjektov je zaznati tudi možnost predhodne besedilne predloge: *So šli – mende je bil bataljuon – pa so se ustavl na Pestuol. Nejkkej so vziel uóla, de so ga ubil tam guór. Pa tu je hudu sam mesu zmieri jejst, so pa iskal, de bi bli krampirja dubil. Je pa riékla tista pestuolska guspudija Mimika tam guór /.../.* Pri prenosu so se nekateri podatki očitno transformirali do splošnosti, zato jih pripovedovalka nadomešča z lastnim komentiranjem ipd.

S sinonimnim poimenovanjem Švabi za Nemce in odnosnico hajka pripovedovalka povedke Po čudežu preživel! (288) vpelje zgodovinsko oživljanje. V središču njenega pripovedovanja je nato spomin na spopad partizanov in Nemcev ter čudežna rešitev mladega

kurirja pred smrtjo. Do nje se najprej opredeljuje z dvomom, vendar na koncu priznava možnost pravega čudeža.

Skoraj čudežno jo je odnesel tudi kurir v kratki povedki Sčvekana prepustnica (297). Pri tem mu je pomagala lastna iznajdljivost. Pripovedovalka motiv jedrnato opisuje ter pri tem navaja ime subjekta in kraj dogajanja. V neposredni bližini istega kraja se dogaja tudi povedka Grob neznanega kurirja, ki upoveduje nasilje Nemcev nad kurirjem. Pripovedovalka resničnost svoje pripovedi oziroma njeno ujemanje z zgodovinsko predlogo na koncu poudarja z motivom še vedno ohranjenega groba neznanega kurirja.

V povedki So bili partizani na vse načine! (298) pripovedovalka najprej dokaj natančno predstavi okoliščine dogodka, ki ga je sama neposredno doživela in ga z odnosnico dveh partizanov navezuje na zgodovinsko ozadje. Pozneje s sklicevanjem na besedilno predlogo (*Puól smo zvejd, de so /.../*) dopolnjuje osrednji motiv izpustitve morebitnega izdajalca ter ga na koncu komentira.

Tri povedke Ko prideta partizana v hišo (311), Vodič 14. divizije (313) in Utrujen vojak 14. divizije (312) se medbesedilno navezujejo na pohod partizanske divizije, ki je ob ustanovitvi 13. julija 1943 štela približno 2000 borcev. Pot jih je vodila tudi po obronkih Lisce. Prva povedka tako upoveduje srečanje domačinov z dvema vojakoma, ki sta napovedala hajko, prihod večje enote in skrbela tudi za hrano. Pripovedovalka na koncu aludira spopad divizije z Nemci pri Gračnici: *Slišal se je, ku so napadl iz Štoglajza, tiédi, ku so bli tot utruóc mrtu*. V njem so Nemci otroke iz osnovne šole v Lokavcu uporabili kot živi zid, tako je en otrok umrl, štirje pa so bili ranjeni.²⁷ Tudi druga in tretja povedka obnavljata pot vojakov – ena vključi perspektivo očeta vodiča, ki je ponoči kazal pot do druge vasi, v drugi pa se pripovedovalka spominja utrujenih in lačnih vojakov ter se osredotoči na enega, ki je vstopil v hišo in se za nekaj minut pogrel in spočil ob topli peči. V vseh treh povedkah so zgodovinske evokacije močno osebno posredovane in prepletene z refleksijo pripovedovalk.

²⁷ Po manjših bojih se je divizija z napornim nočnim pohodom umaknila z Bohorja na področje Okroglic pri Zidanem Mostu. Od tu se je po dnevu in pol prepotrebnega počitka zgodaj popoldne 12. februarja spustila v dolino Gračnice. Njen namen je bil, da do noči počaka na primernih položajih nad Rimskimi Toplicami in se ponoči poda preko Savinje v Šmarjeti na področje Rečice pri Laškem, od tam pa nadaljuje pot na gozdnato planoto Dobrovlje. Nemci so jim to preprečili, saj so že zasedli dolino Savinje med Laškim in Zidanim Mostom. Le dobra ura prednosti je enotam 14. divizije omogočila, da so lahko postavili zasedo v ozki soteski Gračnice, da bi zavarovali in omogočili diviziji preboj preko Gračnice na višje in bolj ugodne položaje na področju Lažiš nad Rimskimi Toplicami. Nemci, ki so prodirali po dolini Gračnice proti Jurklostru, so slutili možnost partizanske zasede, zato so se poslužili nizkotnega načina zaščite. Za živi ščit so med potjo pobrali in uporabili otroke, ki so se ravno vračali z oglada nemške propagandne kinopredstave. Z njimi so prisilno obdali svojo predhodnico in tako naredili okrog sebe živi zid. Obdani z otroki iz šole v Lokavcu so počasi in previdno prodirali po ozki soteski. Žal so partizanske krogle nehote zadele tudi otroke. Eden je obležal mrtev, štirje pa so bili ranjeni. Umrl je tudi komandant Ilija Badovinac (Terčak 1952: 42 – 47).

V zadnjih dveh povedkah Avstralec na Slovenskem (325) in Moj oče med vojno (326) se motiv partizanstva pojavlja kot stranski. V prvi ga uvajajo odnosnice partizani, 2. pohorski bataljon in Kozjanski odred, v drugi pa opisna odnosnica */.../ iz Anglije pa na Vis v partizane in je bil tle v piéti prekomorski oficir*. Prvi pripovedovalec ga povezuje z motivi zajetja avstralskega vojaka, ujetništva, prisilnega dela v Mariboru in skrivanja v naravnem skrivališču pod Lisco, drugi pa ga proti koncu vključi v razgibano pripoved o vojaških doživetjih svojega očeta, ki ga je vihari čas postavljajl v različne, nemalokrat skrajne vloge – ujetnika, izgnanca, nemškega vojaka in slednjič partizanskega častnika.

Čeprav je v povedkah prenašanju, izposojanju in posnemanju sestavin zgodovinske predloge odmerjeno osrednje mesto, jih pripovedovalci tudi neredko povezujejo s svojimi lastnimi izkušnjami ter

– komentirajo: *Če ne bi mi niésl jejst v štalo, bi ... (278); Kuk je blu miéne strah! /.../ Pa jih ni blu velik, sam drl so se taku, de so drug misnal, kuolk jih je. /.../ Če bi tiédi kej pərletel v vuoz, tu bi šlu vse v luft – žvat in vse, ludje (300); Spet en čudež! (288); Sam če bi bla unedva žlehtha, bi ga bla kamut dobila al pa puočla za jim. Ampak ku nista bla huduobna, sta ga pa pstila, de je uóšu. No, takist so bli partizani na vse načine! (298);*

– dodatno pojasnjujejo: *Tle, ku je zej rondo, je pəršla cejsta po starem muósti duól pa je zavila guór. Pər Trupejevi ramp, tu je tam, ku je zej parkirišče pər postaj, je zluóžu drva (277); Tist pancercug, ku je bil na Brejgi, so pa hudil puól na hajko ukruog. Pancercug je bil tak vlak, ku je jemu vojake pa orožje. In kadar so kej slišal, so šli v hajko guór (300); Pa pərleti en partizan – sej je bil čist v civili – pa prav /.../ (290); /.../ pa smo riékle: »Zdej je pa skidan, zdej buojo pa lahk kumunisti prešl!« Takrat jim nismo riékl partizani, ampak kumunisti (311); /.../ taku de so prešl v Padieži vejn. Tu je sem ud Zabukuja proti Mietnem Vrh (313); Mel je en, ku se riéče pancerbiks, to je bil protitankovski ofenruor, taku je riekü. To je bla ena cev kukər zdej bazuka, ruor, ku je vsak tank uniču. Ti so bli prva vrsta, ku so bli na fronti (326);*

– nejasno povezujejo in ob tem priznavajo nevednost: *Kej je bil tist utruók, ne vem (285); Zakaj ni bil borec, ne vem, v glavnem, niso ga siləl v to (325); Kaku so jih enkrat Nemci vidl, sam hudič vej (280);*

– izražajo dvom, nejevero: *Kaku so strelal, de je mel hlačnce v šriti obej prestreljene, uón pa neč ranjen? (288);*

– povzemajo: *No, taku, de so ga puól dal dumú, sej ni mugu hudít. No, taku, de je vidu dumú, tjue so ga pa čist taku, de ni mugu neč videt! (279); V glavnem, un je zažgal, krma se je*

vniela, partizani so bežal vejn, un pa jih je pukusil. Pa ne vse, enih par je ušlu! (280); Kuk so tiédi Nemci bežal tja prot šul, tist mantlni so kar frifutal! (300); Taku je uóče živ ustal (284).

Poleg tega še z omenjanjem neposrednega udeleženca v dogodku – to je pripovedovalec sam ali pa njegov bližnji sorodnik – in z opisovanjem kraja dogodka povedke potrjujejo ujemanje s predlogo.

7.18.2 V NEMŠKI VOJSKI

Tri povedke v tem razdelku se medbesedilno navezujejo na mobilizacijo slovenskih moških v nemško vojsko. V vseh treh se preneseni motiv pojavi kot osrednji z različnih perspektiv: v prvi sin pripoveduje o očetu, nemškem vojaku na različnih evropskih frontah, v drugi svoje doživljanje v nemških vrstah proti koncu vojne izpoveduje nekdanji vojak, v tretji pripovedovalka niza izkušnje svojega brata. Tako se osrednji motiv povezuje z različnimi stranskimi: bitko, soočenjem s smrtjo, prebegom, pričakovanjem konca vojne, lakoto ipd.

Moj oče med vojno – ujetnik, izgnanec, nemški vojak, partizan (326)

/.../ Tam so bli pa vpoklican v nemško vojsko.

Najprej je bil v Rusiji. Ko je šou pa na dopust, so njegovo divizijo dal na Stalingrad in od tam nekam proti severi. Njega pa niso za njim poslal, ampak so ga dal na fronto na Dansk. Tam, je pa rieku, de je živu ko lord, ker je blu smietane duóst. Je rieku, de je blu ogromno smietane in kier te je na cejst vidu, ti je dnar dal. Je rieku, de mu nikol v živlej ni blu tuk duóbær ku tam. Ku je bil pa enkrat na straži, je pa dubu komando, de je treba mejt tisto noč pusiebno pozornost – die grösste Aufmerksamkeit! Je bla komanda. »Wiederhole erste Companie!« Pa vsaka kompanija je mogla ponovit to. Un pa ni znal, ni zastuopu, kua bi rad. In ga je edn skrejgu: »Was ist dort ein Esel?« In je puól povejdu še enkrat, je zjæcu. Na tist dan bi mogla bit invazija na Danskem. Ko so Angleži pogruntal, de majo Nemci vohune v Angliji, se jih niso skušal znebit, ampak so se nardil, kukær de buojo začiel računat na invazijo na Dansk. Da bi s tem zapelal. Ampak Nemci so mal suml to in so mal z rezervo delal, niso čist sto procentov verjel. In je rieku, de so mogl topove nardit kar iz lesá, lesiene hluode v luft taku, kukær da so topovi, pa s cerado pokrill ... kukær, de se Nemci pripravljajo, de buo invazija. Amerišk avioni so pa čiez lejtal in so lesiene bombe duól metal, češ da vejo, kake topove majo. To je bla ena taka vojaška finta.

Oče je bil puól v Normandiji v bitki. Bil je v prvi vrst. Mel je en, ku se riéče pancerbiks, to je bil protitankovski ofenruor, taku je rieku. To je bla ena cev kukær zdej bazuka, ruor, ku je vsak tank uniču. Ti so bli prva vrsta, ku so bli na fronti. Un je pæršu s svuójo kumpanijo, blu jih je sto, tretji dan fronte. Ta drug al ta triet dan jih je blo od sto samu še pietændvajst živih. Se prav, de so vse stolkl. Je rieku, de je vsakih šiest metru granata padla. Nikuol ni bla tišina, vedno so topovi strelal, enkrat tuki, enkrat tam, zatu, de se ni slišal, kuod se zavezniške tankovske brigade gibajo. Uni so bli uosem ur na front, puól so šli pa spat, ku šiht, tej so bli pa štirændvajst ur na dan na front in so bli čist zmozgan. Ku je prva vrsta granat padla, je oče zračunu, de bo naslednja padla točno na njega. In je skuóču ven in še edn zram njega pa sta skučila v drugo jamo. In rejs druga vrsta pade točno tam in je v ceradi ostal delček granate. Če bi mel centimeter višji hrabet, pa bi šou ...

Potem se jih je pa ena skupina zorganizirala, de se buojo predal. Zvečier so huotl jejst jæt, so v enem gozdu bli in je poln vojaku blu. Tam je pa enkræt granata padla, točno nuotær. Blu je punuóč, ampak je kar naenkræt dan ratu, ko so začiel strelat. Granate so padale tku, ku bi fižol z latuce na mizo striesu. Ena zram druge. Je rieku, de so mel sriečo, ker so bli ob robu tega in niso bli v gužvi. Obrnil so se in laufal naravnost proti Američanom. In jih je nemški oficir ustavu. In je rieku: »Naruobe letite! Tja

muorte letejt!« Ti so se pa butaste nardil, kukər de ne vejo kam. Un jih je ustavu, de jih bo dal takoj postrelit, če ne ... V tistem je pa zašumel. Oče je riekü, de če je žvižgal, je šla granata čiez, če je pa šumel, je pa na tiébe letela. In je zašumel, so se vrgl na tla. Fotr je riekü, de je še stal, drug so že vsi ležal in je puočla granata zram. In je samu oficirja ubil, tejga, ku jih je huótu postrelit. Vsi drug so pa živ ostal. Un ga je sam putriesu, je vidu, de je mrtev, so letel naprej in se v eno barako skril. Tam so počakal, pištuole pa tist so pa v mrvo skril. Drug dan so pa skuz špraje gliedal ven pa so vidl tam pa tam kierga plavga vojaka in so šli ven in ruoke dvigl. Je bil pa en mlad puob, devetnajst lejt star, in se je tuk ustrašu, de bi hmal strejlu. Od tam je šou oče pa v taborišče. Tam je želuoc prehladu in bi hmal umrl. H srieč mu je edn ene arcnije pərniesu. Potem je šou pa v Anglijo, iz Anglije pa na Vis v partizane in je bil tle v piéti prekomorski oficir. /.../ Radeče, 2010

Na fronti pred koncem vojne (327)

Sriečo sem jəmu, de sem ostal. Je pa taku, de se je šlu v nemški vuójsk čist du kuónca. Je blu, de je že taku na rejdk šlu, de sta bla dva pu dva vkup, ker je menkal ludi. Rusi so pərhajal, čedali buol pərtiskal, eskadrilje, tist eroplani so čist nizk lejtal, ku so nas iskal. Sam mi smo bli taku razkruplen, de se jim mende ni splačal strelat. Ku je pa Nemčija kapitulirala, mi nismo vejdl. Ta pəru mi nismo vejdl še neč, je pa blu taku, kukər bi vse s kropam puparu. Jəs sem bil še v prvi liniji, sem prešu s straže v bunker pa je puvejdu radio. Puól so pa začiel Nemci šimfat, de so šiest lejt kar taku ... ne, jəs sem bil pa čist tih. Hvala Bugu, de je taku prešl. Če bi pa kej riekü, bi me pa ustrelil. Dva sta šimfala kakšn kiedn al pa dva nazaj, sta bla takoj z mejsta aretirana, čez par ur pa ustreljena. Smo jih mugl gliedat. So jih pərgnal nuotə. Smo šli, tam smo mugl nastuopt, čist cel puk je bil. Pa smo mugl jət v tako dolino, levi breg je bil pa desni, vmejs pa tak grabn. Pa nismo vejdl, pu kuóga smo mi prešl som, nubiédn ni neč vejdu. Puól smo pa vidl tam enga hornista, je sam stal diéleč duól proč od nas. Kuóga dejla hornist tam duól? Puól je pa že vidu un napəru, de jih žiénejo zviezane, ruoke zviezane, uči zaviezane. Pəržiénejo dva za jen drugim, tiédi smo pa že vejdl, za kuóga se grie. Tam guór sta pa že bla dva precej debiela stiébra vkupana. Jih pəržiénejo, so jih pərviezal, tam je stuopu tist uficir guór, prebiére ubsodbo, tam je bil že pustavljen tist vod, ku je strejlu. Kukər je tist uficir prebral in dal ruoko duól, je blu kukər en šus. Je blu vsejga kuónca! Tu je bla taka gruóza, ku ludi strejlajo. Tu so bli gruózn hud cajti. Tu so nardil za zgled drugim, de ne bi šimfal in kritiziral. Lahov Graben, 2010

Lakota v ujetništvu (328)

Brat je bil v nemško vuójsko vpoklican, puól so ga pa ujel. Hudu je blu! Je riekü, da so za cejsto travo trgal pa jel. Pa smeti so pobiral pa čebulne olupke pa jel. Puól pa ni nubiénga apetita jəmu pu nubiéni hran. Hotemež (Loka), 2011

Pripovedovalec prve povedke (326) neposredno napove osrednji motiv (/.../ pa vpoklican v nemško vojsko /.../), nato pa zgodovinsko dogajanje oz. predlogo priklicuje s pogostimi in razpršenimi odnosnicami, največkrat povezanimi s kraji nastanitve nemške vojske (v Rusiji, Stalingrad, na Dansk, v Normandiji) ali z narodnostjo vojaških sil (Nemci, Angleži, Američani). S pogostim sklicevanjem na predhodno besedilno predlogo (*je riekü*) – zlasti v prvem delu – skuša poudariti verodostojnost poustvarjanja zgodovinskega ozadja. V ta namen vnaša tudi elemente nemškega jezika in jih mestoma prevaja oz. prilagaja poslušalcu (*»Wiederhole erste Companie!« Pa vsaka kompanija je mogla ponovit to.*). Medbesedilno posnemanje predloge spaja z dodatnim pojasnjevanjem vojaških žargonizmov (*Mel je en, ku se riéče pancerbiks, to je bil protitankovski ofenruor, taku je riekü. To je bla ena cev kukər zdej bazuka, ruor, ku je vsak tank uniču.*), komentiranjem (*Se prav, de so vse stolkl.*) in

plastičnim slogovnim slikanjem (*Granate so padale tku, ku bi fižol z latuce na mizo striesu.*). Tako na različne načine gradi asimilacijsko citatno razmerje.

Pripovedovalec povedke Na fronti pred koncem vojne (327) z reflektivnim prvoosebni stavkom implicitno uvaja evokacijo zgodovinskega dogajanja, ki ga nato v drugem stavku z odnosnico v *nemški vuójsk* jasno napove. V nadaljevanju ob odnosnicah Rusi, eskadrilja, kapitulacija Nemčije medbesedilno obnavlja predlogo in jo prepleta z lastnim doživljanjem dogodkov (*Hvala Bugu, de je taku prešl. Če bi pa kej rieku, bi me pa ustrelil.*). Ob tem oživlja spomin na pretresljivo doživetje nekaj tednov pred koncem vojne, ko sta bila dva vojaka zaradi kritike obstoječih razmer ustreljena v poduk drugim. Pripoved nato konča z reflektivnim povzetkom (*Tu je bla taka gruóza, ku ludi strejlajo. Tu so bli gruózn hud cajti. Tu so nardil za zgled drugim, de ne bi šimfal in kritiziral.*).

V kratki povedki Lakota v ujetništvu (328) pripovedovalka ob eksplicitni odnosnici medbesedilno povzema motiv zajetja slovenskega fanta v nemški vojski in njegovo trpko soočanje z velikim pomanjkanjem v ujetništvu. Zasledimo tudi navezovanje na predhodno besedilno predlogo in pripovedovalkino reflektivno podoživljanje vojnih strahot.

7.18.3 ŽIVLJENJE CIVILNEGA PREBIVALSTVA

Enaindvajset zgodovinskih povedk medbesedilno oživlja življenje podeželskega prebivalstva med 2. svetovno vojno ter v ospredje postavlja naslednje motive: prihod nemških vojakov, oskrbovanje partizanskih bolnišnic s hrano, slutnja smrti, smrt pod streli, maščevanje partizanov nad morebitnim izdajalcem, solidarnostno ščitenje drug drugega, nemška hajka, skrivanje pod parami, bombardiranje, kopanje zaklonišč, tihotapljenje, smrt izdajalke, kolone med vojno, hajka in soočenje otroka s truplom, obveščanje partizanov o prihodu Nemcev, skrivanje v kašči in gozdu, posredovanje otrok pri izpustitvi staršev iz zapora, obiskovanje pouka v času okupacije.

Pripovedi večinoma temeljijo na neposrednem spominjanju oz. obujanju dogodkov, kot so jih doživeli pripovedovalci, takrat v otroških letih. To potrjuje raba prvoosebne glagolske oblike. Manjši delež zavzemajo pripovedi, izhajajoče iz predhodne besedilne predloge. Vse pa na besedilni ravni v celoti poustvarjajo zgodovinsko konotativno polje.

Ko je Jugoslavija propadla (275)

Spomnem se, ku je Jugoslavija prupala. Na cvejtno nedejlo so rezerviste nuotər klical, de bi mugl jət zram v obrambo proti Nemcam. Pa se je tam nejki muóških skup spravl, tam okul vasi. Namejst ku bi šli ta duól, de b se javl za na vuójsko, so ga po vas sral pa pil, de nej nubiédn šou par dni. No, puókl je

pa že prupal vse pa jim nej blu treba neč jət. Ku sem tiédi v šulo hudila, smo duól bli v trgi in smo gliedal nemške vujake, ku so se že sprehajal.

Razbor (Loka), 2011

Moj ata – nabavni (292)

V Klokučievci so bli pukretn rajenci, na vrh Voluške guóre pa so bli tiéžk rajenci. Če je bla tiéžka hajka, so jih skrival, če ne, bi jih Nemci vse pobil.

Muoj ata je skrbu za nabavo mesa za tie bolnice, bil je nabavni. Skrbel je pa tud za muoko iz mlina, ker smo mi mel tle duól mlin. Dogodil se je, de so ravn naložil dva voza, polna muoke pa mesa, in so Nemci pāršl. Partizani so ušli, živino so Nemci pobil, muoko so pa kar izštihal in je šlo vse po tlejh.

Muoj uóče je bil oskrbnik za živali in je ukul huódu, de je dubu kašnga vuóla in je mel tisto pištuolo, de je to na tih ustrelu. Delu je za partizane, puól je pa nekak mugu prevzet še mesto flajšpisauerja, kukər so takrat riékl, ud Nemcu popis živine. Taku de je mel dvojno delo za ene in za druge in je blu to tvegano. Puól je pa zmieri kašno živino kje spustu, de je mel za partizane, ker so Nemci huótl vejdet, kuolk je tejga tle.

Lahov Graben, 2010

Slutil smrt (291)

Planinču Anzi je prespal na Pestuol. Zjutri je šou še pred siedmo mim naše hiše ta duól. Pa taku se nam je zdel žalustn, lepu je puzdravu. Taku se nam je zdel žalustn, ku je šou, tku de smo se puól mejnl: »Ka pa tule pumejn, de je tku nejkam čudn, zamišljen in žalustn?« Ub ene desetih smo pa že zvejdl, de so ga ustreljal tam pud Lisci nad Ulpakam. Nemci so bli nejk na našem hribi pa ga je ud tam zadel en oostrostrelc.

Metni Vrh, 2011

Smrt Zdolškovega Lojzeta (287)

Ud kuzolca je za puotom obliéžu Zdolšku Lojz. Na tistem mejsti, ku je un padu, za kolovuoizam, ampak ni bla na kulesnici glava, ampak ob strani, na tistem mejsti je bla ne vejm kuolk lejt jama tam. Ku je uón glavo mel. Ni jo ne vuóda zalila ne žvat puhudila, neč jo ni odniésl. En čudež.

Prešna Loka, 2010

Po čudežu rešen (289)

Partizani so h enem eno telico pārvillekl v štalo. Punuóč so pa Nemci přešl pa so jo adpelal. Puól so mu pa riékl, de je uón izdal Nemcem, de nej pridejo pu juo. Ampak un ni nikdar tejga izdal! Kuk je tu mugl bit? Edn je mende mugu tu videt pa je puvejdu, ne. Puól so pa přešl partizani, kej jo ma. »Ja,« je rieku, »Nemci so jo vziel!« Puól si je pa mugu sam jamo skuópat pa so celga nutər živga zazidal pa zviezal, sam glavo so mu vejn pstil. Puól se je pa zaoblubu, de če buo přeživu, se buo du kuónc živleja postil štirdeset dni. Puól se je pa rejs pu čudeži rejšu! Ne vejm, kier ga je rejšu, ku tu je blu na samem, v huost, ne, duól pud Panečam. Puól se je pa rejs postil du kuónc živleja. Tud puól, ku je bil star in so riékl, de muore niehat, ni niehu. Pa je bil zlo star, ku je umrl.

Lokavec, 2011

Kako so se ljudje ščitili med seboj (307)

Hlapc Frančišek je bil zbuólu pa je pāršu h nam, pa ga je naš ate kar na piéč obdržu. Uón je mel nalogo, ko je liéžu na peč, de je pudniev bla Hitlerjeva slika guór, ko se je pa tema začiel delat, je pa tisto hitər duól vziel in je Titovo guór dal. Ker sicer so eni pāršl, bi vse stolkl, Nemci bi pa tak koga odpelal. Frančišek je še puól tulkrat vejdu puvejdat, de je mugu taku hitər s peči jət, ku je že slišu, de so odzun partizani ropotal, ku se je tiéma delala, de je tiste slike zamenju. Taku so se ljudje ščitil med sabo.

Lahov Graben, 2010

Pa so krogle letele ... (302)

Pər Ocvirki so bli že nemški vojaki, mi smo pa na drugo stran doma. Takrat smo mel enga mlinarja, ku ni ata mlel. Pa griemo guór po kuluvuozi, ku takrat ni blu cejste, pa so začiele kugle letejt. Pa hitər

nutar v mlin pa smo se nutar za en štedilnik skrila ... pa je šlu tu skuz. Guór viši na Njivcah so pa jenga ubil, ku so mel hajko.

Henina, 2010

Skrit pod parami (296)

Pər nas je umirala stara mama. Nejke vieze preko postaje v Jurkluoštru so zrihtal, de so Slavkota, ku je bil v nemški vuójsk, nejk najdl in mu spuručil, de mama umira. Dubu je neko dovolilnico in je od nekje pəršu. Ku je pəršu, je stara mama že umrla, je bla na parih, vsi so bli na dvorišču pred hišo, po ulcah pa Nemci. »Kaj zej, Slavko? Kam, Slavko?« Pa je edn rieku: »Bejž pud pare!« Pa se je skril pud pare. Njegova mama na parah, uón udspuód, poln Nemcu v hiš, ampak ku so vidl mrliča v hiš, so se odpravl in so šli. Obenem je ta skupina Nemcev pelala tudi svaka, že vklenjenga. In to takrat, ko so tudi razborskega Alifa pelal. Puól je šou pa Slavko v partizane.

Lahov Graben, 2010

Letalski napadi (308)

Nebo je blo čist polno letal pol ure, ogromno. Metal so letake v slovenščini. Cel grozd je duól liétu. Jæs še takrat nisem znal čitat in je stara mama čitala: »Zahvalimo se vam za pomoč, vztrajajte ...« In take stvari. V enem takem preletu so se avioni razločno vidli. Vlekli so za seboj tiste črte, čeprov niso bli reaktivci. Nad njimi so pa ble drobne zvezdice ... kaj bi to blo, vraga? Kar naenkrat so trije, štirje avioni goreli, in to leteče trdnjave. Tiste zvezdice so bli nemški lovci. Strašno visoko! Američani pər teh napadih niso mel spremstva lovcev, ker leteče trdnjave so mele enega topničarja v repu, enega nad kokpitom, torej so se same branle, zatu so ble leteče trdnjave. Ampak kljub temu so jih uóni veliko spravl duól. Tuki so tri zagurele. In tu je blo strašno! Kuk to guri! Motor je kar naenkrat: »Uuuuuuuuuuu ...« Nepopisno je tullo, prevračal se in je padu nejkam tam za hrib. Ko se je edn prebraču, smo misnal, de buo točn na našo hišo padu. Ampak tu je prevara, ne. Padalci so šli ven in so jih Nemci že kar v zraku pustrelil, parim se je pa uspelo rešit. Edn je pa padu na temle hribu majčkeno na uno stran za Padežem. Taku da so potem še po vojni dolgo časa pu tist aluminij hudil. Se spomnem, de so iz tizga glavnike delal pa še kako stvar.

Orešje, 2010

Bombardiranje (309)

Spomnem se, tu je mugl bit tud [19]43. lejta, ku so šle tie leteče trdnjave, so kar šipe šklepetale. Bombniki so šli v formaciji, zej se ne spomnem, kuolk, muguóče piet v eni vrsti pa piet v drugi ... pietandvejst avionu je šlu ku tepih. Vmejs so pa lovci laufal. In tu je šlu čiez in je hrumul taku, de so se šipe triesle. Tu so takrat riékl, de grejo Angleži nejkam bombardirat. Ampak nemšk so jih pa tud! Takrat sta bla nad Sievnco sestreljena dva.

Ku smo mi pəršl vejn iz kievdra, je glavna formacija šla, tam pa tam je še bil kašn. Je bil en avion, smo vidl, tamle za svietem Rokom se je vrtu pa gurel. Je padu duól, guór so ble pa bele pikce tejh padubranu, ku so šli duól. Tiste, so puól riékl, so partizani ujəl, sam dva so Nemci najdl, de so jih puól pelal pu zguorni cejsti do Puclna, ku je bla tam nejkašna nemška postojanka. V vili Viktoriji so bli pa protiletalski mitraljezi na vrh, tu je bla upravna stavba od Jugotanina. Je bla taka steklena kletka, kjer je bil mitraljez, in kadar so avioni šli, so iz tizga vién strelal. Mi smo bli pa v sosejdnhi hiš, smo šli pa na dile pa skoz lukno na dilah, ku je blu z lejsom ubit, smo vidl točno kje in smo vidl, kaku so strelal. Nismo šli v kliet, zatu so nas starši puól iskal pa tiépen smo bli zatu, ker smo pubejgl. Takrat, ku je ta avion padu v Kuójnski glavi, sem iz tizga pleksi glasa puól pumagu očkat prec po vojni delat glavnike. Dubu je tiste kuónce aluminija pa kuónce stiékla. Duma so ble pa uši pa ni se dubil glavniku, očka je pa žagu pa spilu pa glavničke delu, pusiebi je pa delu za punčke špange: tenko palco utrgu pa na svejč zvil pa skup pa luknco zvrstu pa bucko nuot pa tku. Tu je tista špangca, ku se je puól tkule zataknila.

En avion je pa čist žarieč liétu čiez in je zgasnu za Prejsko tamle guór. No, tist ta pərpu pa v Druščah. Sevnica, 2010

Kopanje bunkerjev (310)

Med vuójno sem bla pər Sievnc pər tiét, tu je Drožeje. V spomin mam, ku sem mugla huodet bunkerje kuópat. Vsak dan smo mugl jət, tud v nedejlo.

Mel smo pa duobrga preddelávca, en Avstrije je bil, in nas je mal ščitu, taku de ni bil žleht za partijo. Ob nedejlih je šou na stražo in tam kej stal na hribi pa gliedu, če buo kakšna kontrola. Tiédi je pumahu, de muormo delat, če je kier tak šou kej bliz, če pa nej neč, smo pa žiher pučival pa kaj je kier huótu pučiet. Tu smo kupal okul Sievnce, okul grada, pud svietem Rokam ... Smo bli razpurejen: jedn je kuópu, jedn je vejn miétu, tu je blu ene tri metre glubuók. Puókl so pa nardil guór tiste strope – tri vrste, kukær ene take hmieluke – eno pu dolgem, eno pučiez – puól smo pa mugl tam guór ziémle nametat. Navrh smo pa smrejk nasadil pa tkist, de se nej puznal, če je blu kej skupan.

Pa bežat smo včas tud mugl. So eroplani vuzil, som z Dulenjske za Mirni so se pærpelal, mende tist anglešk lovci, ku so hudil pustajo napadat. Včas je pærlíetu čist nizk, tku de ku smo bli pud svietem Rokam, smo ga ta duól gliedal in glih tuolk, de je šou čez ruob. Ku so začiel pa bombe metat, smo pa bėjgal! Smo mel take uozke stiéze, de se nejsmo mugl hitær umaknt. Enih desiet nas je že blu mende v naši partij. Tu je bla nemška odredba, de je ud vsake hiše mugu jedn jæt kuópat, tu je blu pod mus. Tiédi sem bla stara enih petnajst lejt. Drug so bli pa starejši, kakršn ældje so bli pær hiš, tak so pa mugl jæt.

Razbor (Loka), 2011

Tihotapci med 2. vojno (319)

Meja je šla glih čez Kladjje pa so švercal kje. Prec, ku je bil Hitler tle, je edn fajercajge pærniésu prodajat pa caharin pa kamenčke za fajercajge. Tist je švercu z italijanske strani sem na tuo stran. Pa žvino so. Muoj fotr je mel hmal s partizanam nejkušne zvieve, taku de so enkrat vuól zgintl iz štale.

Svibno, 2010

Ujetnica (293)

Tukile duól je blu neko shajališče, od Trojice se je pæršl duól, iz Jepihuce je bla duól puot in tle pær nas je blo vedno nejki, tud Kozjanski odred je bil zlo dolg tle duól. Štab Kozjanskega odreda je bil pær nas. Naša mama takrat ni neč mugla kuhat v kuhni, ker jih je blu vse poln in so tiste žienske kuhale. V hiš je bla pisarna, mi smo se pa na dile prestavl. Na žagi tam čiez je bil drug hrib pa huosta, tam je bla, so riékl, pozadina. Tam so mel pa ujetnike. Tam sem jæs kot punčka hudila gliedat nemške ujetnike, ku so jih mel zviezane in so mel take tiéžke verige guór na nogah in so tkist hudil sem pa kje. Puól me pa ate ni pustu viéč kje.

Pa še en drug dogodek se duóbær zrajtam. Eno lepo žiensko so mel partizani uklenjeno tle duól pær nas udzad za hišo. Zelo lepo! Bila je vsa v zlatu. Ta žienska je baje bla izdajalka. Izhajala je pa iz Sievnce. Vejdla je, de buo ustreljena. Naša mama se ji je približala, so se mal puguvarjale in je naši mami dala prstan pa ne vej, kuóga še, de ma eno hčierko v Sievnici, in če bo mela kdaj možnost, nej da tist njeni hčierki, de uóna ne vej, če bo preživela. In so jo rejs odpelal. Mama je riékla, de jo je še puól dolg vidla, ku ji je pumahala. Tisto hčiero smo puól najdl in je bla strašn vesiel, ku je mela vsaj ta spumin ud svuóje mame.

Lahov Graben, 2010

Koline med vojno (294)

S susejduvo tiéto Micko in stricem Luojzom smo mel stalne kuntakte, tu je šlu gori, doli zmieri. Med vojno je stric klal, naš ate je pa tist lifru za partizansko bolnico.

Enkrat smo pær nas klal, redno, domače koline. Lahku bi samo enga, ker je bla taka obveza in tak nalog. Enga so udzuni uradno zaklal, ker je bla cejsta tam skuz in se je že ud lesnik guór vse vidl h nam: »Pær Pumpiet jih pa tuolk pa tuolk kuolejo!« Enga smo na tistem plac zaklal ku zmieri, ku se je s cejste vidl. Puól sta šla pa nutær pa je ate še enga flinknu pa še enga, stric Luojz pa z nožem zram pa še enga pa še enga. Pred malco so pa stric rabl en nuóž, so mi pa hitær naručil, nej griem guór h tiéti pa naj pærniésem en nuóž ta duól. Ku sem pa šla, so me pa tiéta in njegova siéstra začiele sprašvat, kuolk jih pær nas kuolemo. Jæs sem pa riékla: »Oooo, tri! Enga smo udzuni zaklal, dva pa nuotær!« Pa sem šla. Za malco grejo pa stric Luojz spiet nejki dumov iskat pa pridejo nazaj čist tak čudn. Nejki atetu puvejo, ate me je pa entuolk udaru čez hrbet in čez rit, de sem se mende kar zavrtela: »Jæs ti bom že dal, kaj si pa guvurila ukul!« Tie žienske so zmieri strici guvurile: »Ne deli tam, ne pumagi tam, nas buojo Nemci, nas buojo un pa še kdu ...« So se bale, ne, in se je puól stric Luojz bal, de ne buo kiera šla komu puvejdat tu. Nikuol prejt in ne puól nisem bla ud ateta tepiéna, takrat pa taku, de še zdej vem in buom vejdla do smrt. Jæs sem bla pač utruók in sem pu resnic puvejdala.

Lahov Graben, 2010

Hajka na Ješivcu (295)

Ku so ble hajke, je blu tud hudu. Spomnem se hajke na Ješivci. Tuki je bla močna. Tuki so šli sam enkrat Nemci čiez, drugač nikuol, je blu bol partizansk zaledje.

Enkrat so pa šli Nemci čiez in so dubil partizane na Njivcah. Čez dan so gnuoj nusil pər eni hiš, zvečier so pliesal pa so jih glih Nemci dubil. Takrat je bil ustreljen Tomaž Vnuk. Ta je bil prej pər nas en čas, v fabrik je delu, pər nas je pa stanval. Tega so ubil, ate naš je nekak tu zasledil in so se nekak puviezal, de so Tomaža pərniésl na nosilih iz Ješivca v Jephovco. Tam je huosta do grabna. Punuoč so ga dal za grabn, pokril z vejevjem. Bli so taku zmenjen, de čez dva dni, ku buo hajke kuónc, ga buota naš ate in susejdu stric na pukupališče pelala in pukupala. Miéne so puslal kje guór h Burini in Stupinški nekuóga pruóst za okopavat. Z mano je bil pa še Milan, bratranc iz Maribora, ku je bil velik pər nas. Midva griemo ta guór skuz, tam, ku je pa tak uozek grabn pa vijugast, smo skakala čez grabn. Kar naenkrat se jəs pužiénem s tie strani na uno stran grabna in sem pərletela direkt na mrliča. Ku sem padla na tejga čluvejka, sem bla čist trda, padla sem nazaj v grabn in juokala ku diéž. Bratranc je puól nejki pukrivu, puól pa letimo, letimo dumov puvejdat, kaj se nama je zgudil. Ate je pa rieku: »Kuópa pa šarta tam za krajem, tist bi pər mir pstila!« Ate je pa vejdu, de je tu tam, ne. Ta dogodek sem dolg čutla, ku sem kot otrok pərletela na mrliča, in mi je ustal.

Lahov Graben, 2010

Kako me je bilo strah! (301)

Enkrat sem fižol obtrgavala pa sem spod kozolca vidla na Tončku hrib, ku je en velek kuósti na hribi rasu pa zmeri je bla straža tam. Pa sem vidla take bele pike ... ku puzim so mel vujaki zmeri bele obleke. Jozas, tu so pa Nemci! Pa griem guór, niésem tist fižol guór v hišo. Pa grieta duól od Kremiena dva partizana. Sem rekla: »V Pulan so Nemci! Ukrepajte, kukər čiete, ne!« Pa sta šla za naši štali ta duól pu puoti pa ne vejm, kam naprej. Unadva sta že vejdl, kam se muorta skrit. Tista nemška straža, ku je bla tam guór, so pa vidl. Sta pa letela dva duól po goric: »Zwei Banditten!« Dva bandita de sta bla, ne! Pa ena punčka de joh je obrnila, de sta v drugo smier šla. Sem riékla: »Neč ne vejm, ni nubiédn bil pər nam! Mərbit je kier v mlin pərniésu!« Sem šla gliedat tam, če je kak žakl. Un so bli pa taku hud. Je rieku: »Wir müssen diese kleine Mädl finden und fertig!« Kuk je blu miéne strah! Puól so pa šli h Guček pa sem si misnla: »Jozas, ka pa če so vidl, de sem jəs bla?!« Nismo si mugl bit v kakih duóbrih odnosih, ku se ni dal! Pa niso neč puvejdat! So nazaj som prešl pa sprašval: »Wo ist diese kleine Mädl?« Jəs sem se pa preoblejkla čist, ruto sem dala duól, ampak strah me je pa blu, če me buojo za zid pustavl. Od tuod so šli v šulo, pa tud tam ni nubiéne izdaje blu. Unadva tud niso puól dobil, ampak vejdl so pa, de je tu blu preusmerjen.

Henina, 2010

Skrivanje v kašči (304)

Mi smo bli takrət pri Bratcu na Dobravi. [19]43. lejta je očka šou v partizane od Klanšku, sam mi se puól nismo smel viéč sem na stanovanje vrnt, ker so pubiral ludi. Ker je očka tku šou v partizane, smo mi mogl bejžat na Dobravo. Tam guór smo puól žvel. Tu je mugl bit [19]44. lejta zgudi spomlad. Nekdo je pərliétu puvejdat, de grejo esesovci, de iščejo partizane. Mi pa nismo bli pərjavlen. Bratec nas je skrill v kaščo pa vse zaluóžu s kuruzuno pukuónc, vrata so ble pa odprte. Če bi blu zaprt, bi blu sumljiv. Mi pa nuot. Siéstra muója je bla mejhna. Zrak smo dobil iz line, ki je bla pa zlo visuók. Esesovci so iskal in je s puško nuot udaru, ampak ni du nas pəršu. Mama je siéstro držala, de ne b začiel juokat, miéne je pa tku lulat tišal ... Un so vse pregljedal in odšli. Bratec je umaknu tisto kuruzuno, ampak mién je že stiékl. Začiel sem juokat in me cel dan niso ustavl.

Sevnica, 2010

Nemci v vasi (283)

V tisti bitk [19]43. lejta smo vsi prvič – Kuharjovi, Klenovškovi in mi, razen Kuharjovga strica – na vuoz naložil in smo šli tukele guór Za grac. Stric je pa pučaku Nemce v vasi. Nejki se je krejgu ž njimi, ampak mu niso nič nardili. Mi smo pa guór bli, jəs sem mel pa tiste harmuonike, z atam smo šla v eno valko globelo in po vrh globele guór. Mién se harmuonike udpnejo pa je nardilo: »Vrrrrrrrrrrrr ...« Kar naenkrat nejki zaslišm, ate me prime, bumf v globelo. Tam, kjer smo stala, je Nemec užgal z

minometam in se je mina razpuočla. Takrat sem prvič slišu, ko je ate riekü, de je to minwerfer. Takrat smo jo zdravo udniésla. Puól puzneje je šou pa ate v partizane.
Orešje, 2010

Vnukinja rešila babico iz zapora (306)

Med vuójsko so ji Nemci vse pubral: kravo, suod vina pa ne vejm vse kaj. Dva dni je bla zaprta tle v stari Sievnc v nemški šuli. Puól sem šla pa jäs pa mama muója. Jäs sem med nemško vuójsko hudila v pæru razred, drug, triet in sem znala duóbær nemšk. Mama so miéne s sebuoj vzíel pa smo šle tja v šulo pruóst za staro mamó. Vse so dal nazaj, tist vin so plačäl, suod so nazaj dal, kravo so plačäl – tu pa zatu, ker je pæršla taka mejhna punčka pruóst. Vse so dobil nazaj. Mién je mama rekla samu: »Ti tu puvej pa tu ...« Ker niso znal nič nemšk. V rest je pa šla zatu, ker naj bi partizane pudpirala.
Sevnica, 2011

Hči rešila očeta (305)

Glih sem iz mlina pærniésla. Mama so mi dal večerje in sem šla spat. Spala sem zmieri guór v ahkerji, ker je bla tista bajtica majhna, utruóc so bli ... Tam guór je bil pa prostor pa sem spala guór. Glih odidem, se še nejssem uliegla ... Ate so pa prejt pærniésl fasngo pa so jo dal guór v ahkerji na škrijo. Jäs sem pa tisto fasngo nut v omáro zložila, ku bi mugu bit peril nutær. Puól so pa že začíel huodet ukul partizani pa mejnl se, tak pugovor je bil ... Ka pa zej tu je?

Puól sem pa že nejkuk zaslutla. Brat je bil pa v nemški vuójsk. Zagrabm njegovo oblejko pa jo vržem nutær za škrijo. Pride en blond človk pa vse pregleduje, gutov je vidu tisto fasngo, ampak nam je pužmrknu, de je ostala nutær. Glih na tisto škrijo, ku sem oblejko vrgla nutær, un skuoč guór: »Ho, zej smo pa že vkop!« Putiegne ven. Je bla pa civilna oblejka. Je bla take barve, ku so bli tist vermanšaft. Glih taka rjava, lejpa oblejka je bla. Putiegne vejn pa prav: »Ah, nej neč! Slaba taka siéstra, de ma takule oblejko spravleno!« Tiédi sem se pa jäs mal nasmejala, ku sem si misnla, kuk dolg je tista oblejka nutær. Še piet minut ne, ku so prec prešl. Tákrat so pubral skuór vse, še enga vuóla iz štale. Najbuol se mi je pa gravžäl, ku sem taku težku pærniésla žakl suoršce, suoržne muoke, iz mlina niti eno uro prej ne, pa sem pustavla v loup tist žakl in so ga udniésl. Sem si misnla, de b ga vsaj tam duól v mlini vzíel, ne pa zej, ku sem ga dumov pærniésla in se taku matrara guór! Šla sem ta duól v hišo in je bil tam glih tist človk, mende je bil intendant, ku je pubieru, kar je blu atetovga. Usiede se za mizo, tkule za vuógu. Ku so me utruóc zagliedäl, je vse planl ukul miéne pa juokal. Nas glieda pa prav: »Ja, zakaj so pa uóče izdajal?!« Tiédi sem pa riékla: »Kuóga so? Izdajal? Glavo zastavm, de nikdar nejsó izdajal!« Pa prav un: »Rejs nejsó izdajal?« Sem riékla: »Níkdar ænkuol! So zmieri riékl, de se ne mejšajo ænkuol ænkamar!« Ku so prejt eno puot delal, so jih htli za enga auszihta, pa so riékl: »Jäs se ne buom s tejem neč pečäl. Jäs ne griem neč tam!« Znal so pa sevejde mal nemšk, ku so bli v Nemčiji kut mlad, tku de so iz Nemčije ajnríkal v I. svetovno vojno. Pa so riékl: »Jäs tu ne buom šou neč zram, me neč ne briga, jäs se buom že dærgáč živu!« Tist človk je bil mal buol dolg v hiš. Ku so že čist vsi šli, pride tist, ku je vahtu, nutær v hišo pa prav: »Pejt, vejš, kej so že un!« »Sej griem,« je riekü, ampak je še kar sedu tam. Nas je gliedu pa guodu, jäs sem pa spet riékla, de vejm, de ate niso níkdar ænkuol izdajal. Ku je prešu pa že drug tist stražnik nutær, je vstal pa riekü: »Neč se ne juoče, prejt, ku buo juttr sonce zašlu, buo uóče pæršu nazaj!«

Ate so puól pærpudával, de so nejkuk pu tistih hribah ta nutær šli, čez Pulano pa v Paneče. V Panečah so jih pa suodl, de so že bli ubsuojen na smrt z ustrelitviji. Tiédi pa de pærleti en človk – tu je mugu bit tist, ku je tuki ablubu – pa prav: »Niehite! Ti liét tam, ti tam, ti tam ... pa pærniéste putrdile, de je izdaju!« Pa so rejs puól ate kar čakal na tistem stuóli. Puól pa, kier je ud kuod prešu, ni neč pærniesu. Nubiénga putrdila, de so izdajalc. Zej vem, zakaj je tu blu. Ate so bli kuónjski baratálc in je viéčkrat prešu h nam en človk s Planine. S tistem sta se pær nas krejgala za vse suorte du trejeh, štíereh zjutri. Ka je tist pær nas vse guvuril! Nej mugl dærgáč bit, kukær de jeh je tist nutær purinu pa riekü, de so izdajalc!

Resničn je blu – prejt, ku je sonce zašlu ... nedejla je bla, vsi smo tam udzuni sedel v sejnc ... v subuoto so ga pa adpelal, ne ... Pa zaglieda edn pa prav: »Puglejte, de naš ate grie dumov pa uóla pelájo!« Genav se je vidl rejs, de so šli pa uóla so gnal za sabi! Tist človk jih je mugu rejšt!

Metni Vrh, 2011

Trikrat v prvi razred (303)

Mi smo že med vojno šli v slovensko šulo v Jurkluoštri. Učil nas je Radovan Gobec, tu ni blu dolg, muguóče pol lejta, je že blu fertik pa so bli Nemci v Jurkluoštri. Smo že bli utruóč vsi damá. Spet drugič smo spet ponovno še enkrat začiel v šulo huódit pa smo spet nehál, taku de jás sem trikrat šla v pæru razred, tretjič po osvoboditvi. Ku sem šla prvič v pæru razred, je še bla stara Jugoslavija.
Henina, 2010

S spremnim stavkom *Spomnem se* pripovedovalka prve povedke (275) že na začetku napove evociranje dogodkov, ki jim je bila priča kot otrok (*/.../ ku sem tiedi v šulo hudila /.../*). Z odnosnicami, kot so propad Jugoslavije, cvetna nedelja, rezervisti, obramba, Nemci, nemški vojaki, priklicuje zgodovinsko ozadje začetka okupacije ter se za hip ustavi ob motivu moških, ki se niso takoj odzvali klicu domovine. Njeno pripovedovanje je naglo in povzemajoče.

Po predstavitvi improviziranih partizanskih bolnišnic na širšem jurkloštrskem območju se pripovedovalka povedke *Moj ata – nabavni* (292) osredotoči na opisovanje dejavnosti svojega očeta, ki je med 2. svetovno vojno oskrboval bolnišnice v bližini s hrano, hkrati pa popisoval živino tudi za Nemce. Pri takšnem tveganem opravljanju nalog za obe strani se je moral soočati tudi z nepričakovanimi zapleti. Pripovedovalka tako opisuje nenaden prihod Nemcev, potem ko so na voz naložili različna živila za partizane. Zgodovinsko oživljanje prepleta z dodatnim pojasnjevanjem, npr.: *puól je pa nekak mugu prevzet še mesto flajšpisauerja, kukær so takrat riékl, ud Nemcu popis živine.*

V središču kratkih povedk *Slutil smrt* (291) in *Smrt Zdolškovega Lojzeta* (287) je smrt fantov pod nemškimi streli. Medtem ko prva pripovedovalka ta dogodek izrazito emocionalno podoživlja in z rabo prvoosebne glagolske oblike pri tem opozarja na neposredno udeležbo, je pripovedovanje druge bolj jedrnato, povzemajoče. Subjektivno učinkuje le njeno dopuščanje čudeža na koncu povedke. Razlikujeta se tudi po medbesedilnem sklicevanju: prva z jasnima odnosnicama, npr. *Nemci, ostrostrelec, napoteva v zgodovinsko predlogo, druga to počne implicitno.*

Povedka *Po čudežu rešen* (289) medbesedilno oživlja pojav izdajalstva in soočanje preprostega človeka na kmečkem podeželju s pritiski z obeh strani – partizanske in nemške. Nanju opozarjajo jasno imenovane odnosnice, medtem ko je ime subjekta pri prenosu doživelo transformacijo do splošnosti (*/.../ so h enem /...*). Pripovedovalec zgodovinsko evociranje prepleta z lastnimi domnevami (*Kuk je tu mugl bit? Edn je mende mugu tu videt pa je puvejdu, ne.*), trditvami (*Ampak un ni nikdar tejga izdal! /.../ Puól se je pa rejs pu čudeži rejšu!*) in priznava tudi nenatančno poznavanje predloge (*Ne vejrm, kier ga je rejšu, ku tu je blu na samem, v huost, ne, duól pud Panečam.*)

Ob sklicevanju na zgodovinsko predlogo, na katero opozarjajo odnosnice: Hitlerjeva in Titova slika, partizani in Nemci, pripovedovalka povedke Kako so se ljudje ščitili med seboj (307) navaja tudi predhodno besedilno: *Frančišek je še puól tulkrat vejdu puvejdat /.../*. Tako opisuje solidarnostno varovanje sočloveka v viharnem vojnem času in poudarja tudi ujemanje svoje povedke s prvo predlogo.

Kratka spominska pripoved Pa so krogle letele (302) medbesedilno oživlja izkušnjo pripovedovalke, ki se je nenadoma znašla v navzkrižnem ognju strelav in skrivajoč se v mlinu čakala, da nemški napad mine. V njenem hitrem povzemanju dogodkov na zgodovinsko oživljanje eksplicitno opozarjata odnosnici na dveh mestih, to sta nemški vojaki in hajka.

Gosto razpršene odnosnice, ki evocirajo zgodovinsko ozadje, pripovedovalka povedke Skrit pod parami (296) povezuje z družinskim dogodkom – smrtjo stare mame. Skrit pod parami, na katerih je ležala njegova mama, je sin čakal, da bo skupina nemških vojakov zapustila domačijo. V pripovedi zasledimo očitno transformacijo nekaterih podatkov, kar gre pripisati dejstvu, da je pripovedovalka dogodku prisostvovala kot otrok in jim zato ni pripisovala posebnega pomena (*Nejke vieze preko postaje v Jurkluoštru so zrihtal, de so Slavkota, ku je bil v nemški vuójsk, nejkl najdl in mu spuručil, de mama umira. Dubu je neko dovolilnico in je od nekje pəršu.*). Kljub temu je njeno pripovedovanje dramatično in osebno.

Tri naslednje povedke Letalski napadi (308), Bombardiranje (309) in Kopanje bunkerjev (310) s prvoosebnega subjektivnega ubeseditvenega stališča medbesedilno prenašajo in obnavljajo letalske prelete in napade – bodisi nemške bodisi angleške. S spremnim stavkom *Se spomnem, de /.../ in V spomin mam, ku /.../* jasno opozarjajo na osebno doživljanje dogodkov. Zgodovinsko evociranje z otroške (*Nismo šli v kliet, zatu so nas starši puól iskal pa tiépen smo bli zatu, ker smo pubejgl.*) in mladostne (*Tiédi sem bla stara enih petnajst lejt.*) pespektive se prepleta z vmesnim komentiranjem in dodatnim pojasnjevanjem starejšega in zrelejšega pripovedovalca (*Američani pər teh napadih niso mel spremstva lovcev, ker leteče trdnjave so mele enega topničarja v repu, enega nad kokpitom, torej so se same branle, zatu so ble leteče trdnjave. /.../ Ampak tu je prevara, ne.*). Relativno goste odnosnice, izposoja in variacija motiva bombardiranja, natančno opisovanje okoliščin in ne nazadnje sklicevanje na lasten spomin poudarjajo zgodovinsko predlogo.

Kratka povedka Tihotapci med 2. vojno (319) s prvo povedjo (*Meja je šla glih čez Kladje pa so švercal kje.*) eksplicitno oživlja pojav tihotapljenja živine in različnih potrebščin med 2. svetovno vojno ter hkrati namiguje na vzpostavitev razmejitvene meje, po kateri so Nemci dobili vse sevniške kraje na levem bregu Save, na desnem bregu pa območja takratnih občin Boštanj, Bučka in Studenec, večji del občine Šentjanž ter dela občin Tržišče in Raka.

Preostali deli imenovanih občin so pripadli italijanskemu okupatorju, natančen potek državne meje med Italijo in Nemčijo pa so določili poleti 1941. V zgodovinsko sistemsko predlogo odkrito napoteva metonimična odnosnica v drugi povedi: *Prec, ku je bil Hitler tle /.../,* v nadaljevanju pa zasledimo tudi odnosnici italijanska stran in partizani. Glavni subjekt povedke je pri prenosu doživel transformacijo do splošnosti: *je edn fajercajge pærniestu prodajat pa caharin pa kamenčke za fajercajge. Tist je švercu /.../.* Pripovedovalec svojo pripoved naglo in nekoliko nejasno konča z uvedbo motiva očeta, ki je oskrboval partizane z živino.

Povedke Ujetnica (293), Koline med vojno (294) in Hajka na Ješivcu (295) zgodovinsko dogajanje priklicujejo z otroške perspektive: *Tam sem jæs kot punčka hudila /.../, Jæs sem bla pač utruók /.../.* Ista pripovedovalka s prvoosebnega subjektivnega ubeseditvenega stališča pripoveduje o svojih vojnih doživetjih, kar potrjuje s spremnima stavkoma *Pa še en drug dogodek se duóbær zrajtam* ter *Spomnem se hajke na Ješivci.* V središču so tako spomini na ujetnico oz. izdajalko, ki so jo partizani usmrtili; na koline za partizane ter hajko na Ješivcu in otrokovo soočenje s truplom padlega partizana. Otroška odkritosrčnost in naiven pogled na svet razbija resnobljnost vojnega dogajanja predvsem v drugi povedki, medtem ko ga v drugih dveh ohranja. Med gosto razpršene odnosnice v povedki Ujetnica, ki priklicujejo vojno ozadje (Kozjanski odred, štab Kozjanskega odreda, nemški ujetniki, partizani, izdajalka), pogosto vključuje dodatna pojasnjevanja in rabo žargonizmov (*Na žagi tam čiez je bil drug hrib pa huosta, tam je bla, so riékl, pozadina. Tam so mel pa ujetnike.*), komentarje (*Eno lepo žiensko so mel partizani uklenjeno tle duól pær nas udzad za hišo. Zelo lepo!*) ter domneve, do katerih se opredeljuje z rahlo distanco (*Ta žienska je baje bla izdajalka.*). Tej maniri sledi tudi v drugih dveh pripovedih, le da je odnosnic v drugi povedki manj (med vojno, partizanska bolnica, Nemci), v ospredju pa je motiv kolin in s tem povezano oskrbovanje partizanske bolnice s hrano (*Med vojno je stric klal, naš ate je pa tist lifru za partizansko bolnico.*). Pripovedovalki se je zasidral v spomin, ker jo je za njeno odkritost in resnicoljuben odgovor pri sosedi oče fizično kaznoval (*Nikuol prejt in ne puól nisem bla ud ateta tepiéna, takrat pa taku, de še zdejt vem in buom vejdlá do smrt.*). Več gosteje razpršenih odnosnic znova prinaša tretja povedka Hajka na Ješivcu (hajka, Nemci, partizansko zaledje, partizani). Z njimi oživlja spomin na spopad partizanov in Nemcev v bližini njenega doma, v katerem je padel očetov znanec. Potem ko so partizani mrtvega tovariša samo improvizirano pokrili z vejevjem in pokop prepustili očetu, je pripovedovalka v igri nehote stopila nanj. Pretresljivo doživetje je ohranila v živem spominu (*Ta dogodek sem dolg čutla, ku sem kot otrok pærletela na mrliča, in mi je ustal.*).

Pripovedovalka povedke Kako me je bilo strah! (301) se dramatično spominja, kako je partizane še pravočasno opozorila na prihod Nemcev in preprečila spopad. Odnosnice, ki napotevajo v vojno dogajanje, interferirajo dobesedni navedki v nemškem jeziku (*»Zwei Banditten!«*; *»Wir müssen diese kleine Mädln finden und fertig!«*, *»Wo ist diese kleine Mädln?«*), ki jih pripovedovalka mestoma prevaja v slovenski jezik in pojasnjuje (*Dva bandita de sta bla, ne! Pa ena punčka de joh je obrnila, de sta v drugo smier šla.*). Razpoloženski medmeti, ki izražajo napeto duševno stanje pripovedovalke, še dodatno krepijo ujemanje s sistemsko predlogo in tvorijo asimilacijsko citatno razmerje (*Jozas, tu so pa Nemci! /.../ »Jozas, ka pa če so vidl, de sem jās bla?!«*).

Napetost in tesnobo izražata tudi povedki Skrivanje v kašči (304) in Nemci v vasi (283), ki ju poleg tega družijo še motiv skrivanja pred Nemci. Pripovedovalca se precej natančno spominjata okoliščin dogodka, navajata letnice in z odnosnicami, kot so partizani, esesovci, bitka, Nemci, minomet, mina, opozarjata na zgodovinsko predlogo, ki jo poustvarjata na besedilni ravni. Prva se po opisu skrivališča in brskanju vojakov v njegovi neposredni bližini končuje z iskreno otroško perspektivo, uriniranjem kot posledico prestopanja strahu in neustavljivim otroškim jokom. Zaplet druge generira naključje, saj se otrokove harmonike v skrivališču ponesreči odpnejo in nehote opozorijo Nemce v bližini. Po zaslugi očetove prisebnosti in njegove hitre reakcije sta se uspešno izognila zanesljivi smrti. Pripovedovalčeva raba žargonizmov (*minwerfer*), medmetov (*Mién se harmuonike udpnejo pa je nardilo: »Vrrrrrrrrrrrr ...« Kar naenkrat nejki zaslišm, ate me prime, bumf v globelo.*) in naglo, dramatično pripovedovanje poudarjajo ujemanje s predlogo.

Skupni imenovalec povedk Vnučinja rešila babico iz zapora (306) in Hči rešila očeta (305) je otrokovo posredovanje pri nadrejenih vojakih – bodisi nemških bodisi partizanskih – za izpustitev babice iz zapora oz. pomilostitev očeta. Medtem ko prva pripovedovalka pripoveduje naglo in ob odnosnicah (vojska, Nemci, nemška šola, partizani) predvsem povzema dogodek, ki ga jemlje iz spomina, je pripoved druge obsežnejša in bolj plastična. V uvodu natančno predstavi okoliščine dogodka, vpelje odnosnico (partizani), ki opozarja na zgodovinsko predlogo, ter prebudi naslovnikovo pozornost z retoričnim vprašanjem (*Ka pa zej tu je?*). Odnosnice v jedru (nemška vojska, vermanšaft, intendant, izdajalec, stražnik, Nemčija, 1. svetovna vojna) spaja s premim govorom ter z germanizmi (*/.../ so jih htli za enga auszihta /.../, /.../ tku de so iz Nemčije ajnrikal v 1. svetovno vojno*). V drugem delu v svojo spominsko pripoved vplete še sestavine besedilne predloge (*Ate so puól pərpudával, de /.../*). S predstavitvijo okoliščin, ki jim sama ni prisostvovala, vsebinsko dopolnjuje pripoved in zapolni morebitne vrzeli. Po stopnjevanju napetosti sledi umirjen sklep.

V kratki povedki Trikrat v prvi razred (303) pripovedovalka jedrnato povzema, kako je trikrat obiskovala prvi razred – pred 2. svetovno vojno, med njo in po njej. Kljub odnosnicam, ki izražajo zgodovinsko ozadje, njena pripoved nima narativne moči.

7.18.4 USTAŠI

Pet zgodovinskih povedk v tem razdelku evocira prihod ustaške vojske pozimi leta 1944 na območje Posavja in njihovo umikanje v maju leta 1945. Dolina Save je takrat postala glavna smer umika nemške armade E ter nekaterih drugih enot proti Avstriji, ki so bile v času kapitulacije še na Hrvaškem. Medtem ko so se po desnem bregu Save manjše nemške enote razmeroma hitro umikale, so se na levem bregu odvijali spopadi z ustaškimi enotami tudi po 9. maju, ker so jim enote jugoslovanske vojske že zaprle pot od Zidanega Mosta do Celja in so se morale zato umikati preko Kozjanskega (Mrvič in Kos 1989: 28–39).

Z osrednjim motivom ustaškega vojaka ali ustaške vojske so povezani: strah domačega civilnega prebivalstva, tesnobno ozračje, nasilje in smrt. Štiri pripovedi generira neposredno spominjanje pripovedovalcev, pri zadnji pa je zaznati predhodno besedilno predlogo. Medtem ko se drugi pripovedovalci sklicujejo na lasten spomin, pripovedovalec zadnje povedke s spremnim stavkom navaja posredovalko (*Tiéta so puól velikrat riékl.*). Vse poustvarjajo zgodovinsko dogajanje na besedilni ravni, pri čemer z natančnim opisovanjem okoliščin, rabo premega govora, dobesednimi navedki v nemškem jeziku, pojasnjevanjem in dodatnim potrjevanjem na koncu povedke poudarjajo ujemanje s sistemsko predlogo.

Ustaševo ustrahovanje (314)

Kar naenkrat se je pujavl, ne vejm, kdaj. Spomlad se je nejki na pul tam na vrh delal, ne vejm, a se je krompir sadil mende. In smo vidl maso, maso ludi, avtumubili, kuójni ... tu je lejzl, sredina je šla hitrej, ruob pa pučasnej ... vpitje, zmatran, poln vuzovi brnavž ... Ko je en val šou, je vse suorte ostal. Pa je pəršu drug val. Tu je en tejd n trajal. Enkrat vmejs je pəršu en ustaški oficir – je mel U na kap. Je rieku, de so mu vojaki pubejgl, in nas je ustrahval. Je rieku, de nas buo vse puklal, če se njegovi vujaki ne buojo vrnal. In je vrgu med kaščo in štalo duól na en kuhuvuoz bombo. Je udarl, kamje liétu ... Je rieku, de buo pučaku, če se buojo na tu udzval. Bratec ga je v hišo piélu, tam, ku je bla pieč, mu dal šnopc, kruh. Mi vsi utruóc pa Bratčuva tiéta pa muója mama smo vsi klečal pa na glas mulil, mulil ... Star Bratec se je pa s tejm mejnu – mal pu hrvašk, mal pu naše. Puól je pa puklicu sina, de je šou duól pu susejdovo, de je pəršla in je tejga mal zamuotla. Bratec ga je napojil, uóna ga je pa udpelala v dolino. Takrət smo mi niehal muólt. Pravl so, de se je tist dan ta oficir zvečier z enim vuozom udpiélu. Spomnem se praha pa kuk so ble njive putancane, tle ud želejznga muósta, ku je blu uozk, je blu vse ku cejsta.

Sevnica, 2010

Ustaši v vasi (315)

Enega, še ne šestnajst let starega puoba, muójga bratranca pa je ustrelu ustaš. Tu je blu na Štiefanov dan leta [19]44, ko je ena valka enota šla domnevno proti smeri, kot je šla 14. divizija, čeprov ne čisto točno. Šli so sem skuz vse tie vasi, v Liscah so požgali, jəs se tega taku spomnem, ku de je blu včeri. Tu

je blu moreče vzdušje, ko so riékl, de grejo ustaši. Ve se, da je bla tu najgrša vuójska od vseh. Takrat smo s straham čakal.

Bilo je pa tako: Krakovsk Marko je mel veliko žvine v reji, ene vuóle je mel guór pər Šantijevih. Bli so vəlki vuóli, rdieči šeki. Marko je puslal hlapca po vuól, ker je vejdu, da pridejo ustaši. Glih takrat, ko jih je mama napajala pər kuritu na sred vasi nasprot Kuharjeve hiše. In so strelal sem na vas, taku de se je mama med vuóle skrila. H sreči niso nikogar zadeli, hlapec je kar tam pər kuritu vuóle vziel, jih je piélu duól in srečno z njimi ušou. Takrat so bli pa ustaši že v vasi. Skrit se nimaš kam, mi smo šli vsi na pieč – mama in trije utruóc. Muója prababica so šli pa v ta malo hišo pa je nejkú perje premetavala. Pa pride ustaš v hišo. Grd, z brzostrelko in je na nas namieru guór, de nas buo na piéč pukusil. Ampak takoj za njim pa je pəršu en uficir. Tist je riekú: »Bog!« Tist trenutek smo vsi vejdl, da nas ne buo pustrelu. In je unmu tkule duól puško pulužu in ga puslal vejn. Un je šou vejn pa je nad Šantijov kuózuc strelu z avtomatom, šaržer za šaržerjem. Ta pa je riekú: »Nicht Feuer!« Vsak se je rešval, kukər se je vejdu in znal. Mama je takoj pukazala na slike bratov, ki sta bla v nemški vojski. Mal sta se pu nemšk pumejnla, kdo je to, in taku je uón udluoču, de ne buojo zažgal. Riekú je celo, če mamó kej kruha. Mama mu je tisto dala, so še drug nuotər prišli in sprašval, če mamó kej tubaka. Star ate je pa včas gojil tobak, v riébri je mel par gredic, de je fajfo kadil. Kucieni so pa ustal in tisto je blu za strešno zataknen za hude cajte, ku ni blu viéč listu, je pa stiébła kadil. No, po tista stiébła smo šli in oni so takoj pəržgal.

Pər sosedih je bla Piépca, ki je bla na silo puročiéna z enim Nemcam Volajem, ki je takoj na začietki vojne pubejgnu nekam. Ona je zdej izkoristla to priliko in je riékla: »Ich bin eine deutsche Frau.« In jih je obrnla, da niso zažgal. Puól je šla še skuz po vasi, da jih je prepričala. Trajalo je viéč ko dve uri, da je glavnina odšla, puól pa čakamo še vsi prestrašeni, kaj buo. Pu navad je blu tku, de je blu še zmeri kako divje presenečenje. Minla je kaka ura, de je napietost mal popustila pa je riékla stara mama: »Joj, kaj pa bravke?« Bravke so se pa pasle in jih je blu treba nafujtrat. In sta šla Kuorl, še ne šestnajst lejt star, in gluhonemi Otmar. Takrat se je pa en ustaš, ki je za kuluono huódu pa ropal, tam pujavu. Kuorlna je udgnal enih pietdeset metru od hiše in ga ustrelu. Mu je dal vsejh dvaintrideset strelu. Lukna pər lukni. Stric je pa gliedu iz hiše in je vidu tam enga liežat. Slišal je strele, ampak ni direktno videl, kaj se je zgudilo. Ena huda slutna mu je riékla: »Kaj če ni po muójem puobu?« Ko je pəršu bliže, je vidu, de je res sin. Nepopisna žalost! Bli smo vsi zelo naviezan, tako de se je vse jokalo. Pugrieb je bil drugi dan, čez dan niso ludje upal nikamor, čim je bla kaka skupina ludi, je nekdu strelal. Taku smo šli zvečier v mraku v Vəlko Pudguórje h cierku na pugrieb. V Vəlkiem Pudguórji je blu pa velik požganega. Spomnem se natančno, ko je še gorelo in smo šli mim Ivnikove hiše pa je en tram duól padu in je blo miljon isker. Še dodatno zlovešče!

Orešje, 2010

Ustaška hajka (316)

Za bužične praznke je šla hajka skuz. Rečién je blu, de so tu sam ustaši. Tist so pužigal, pubijal pa vse muguóče stvari pučiel. Šli so čez vse vasi skuz in so prešl tud v viés, ku sem bla jās duma.

Smo že naprej vidl, kašna kulona jih je. Nas je blu strah. Mama so bli pa nusieč. Nejso vejdl, kaj bi, pa so šli pa so se kar na puojstlo uliegl pa pukril. Puól je pa enih par tistih ustašu prešl v hišo pa so sevejde nejkuk hkli razgrajat pa nejki razbijat, puól pa ne vejm kuk smo jim nejkuk dupovejdal, de buojo mama rodil. Ni še blu hudu du kuónca, ampak se je kar duóbər vidl. Je pa stupu jedn kje h puojstl pa je udrinu adejo, adkrel pa je vidu, de majo rejs kar precej trejbuh, pa jih je kar nazaj pukrel in so iz hiše šli. Mi smo misnal, de se je že vse umiril, de se je puliegl, smo se že začiel mal gibat ukul cimprovja ... na tist je pa prešu en sam skuz ... in tu je blu ene dve ure pu glavni hajki.

Tist je pa razgraju, kuolkər se je dal. Pər nas nej neč nariedu, tud ustavu se ni. Je šou guór naprej pu viés. Tam sta bla pa dva puoba, ku sta misnla jət duól h eni zidnc pol ure diéleč pu krmo za žvino. Edn ud njih je vidu, de se iz susejdne vasi sem kadi, ku je vas gurela, ne. Kuóš je h enem urejhi duól dal pa je šou gliedat, od kuod ta dem, kej guri. Tist cajt se je pa tist ustaš pujavu, ku je sam šou, in ga je guór pud enim dreviesam ustrelju. Ga je nejki pregledval pu žiépah pa nej v žiépi neč druga najdu kukər en listek. Na tistem listeki je bla pa napisana ena pejsmca: »Ena urca buo že prešla, morebit že nocoj pa ga nimam prijatla, da bi rajžal z menoj. Ljubi očka, ljuba mamca, vam zahvalim se lepo, ker ste mene vi rodili in vzgojili prav lepo.« Tuole pejsmco je mel napisano pa nutər v žiép puklačeno. Tist listek so najdl puól zram mrtuga puoba. Tist ustaš je šou puól kar naprej, še čez ene tri vasi in je na eno samuóto prešu, ku so ble pər hiš samu tri žienske. Tistga človejka so se gruožn ustrašle, gruožn bale,

ku so ga že na diéleč vidle. So se v hišo zaklenile, v hišo h siéb so pa skiero vziele. Mel so pa na hiš take majčkene uóknce. Tist mužakar, tist ustaš je nutər tərü, de bi du jih prešu, ampak nej mugu, so ble le tuolk zaprte. Je pa uókn vdru pa čez uókn nutər mislu jət. Je pa čez uókn glavo nut pukazu, jena se je pa tuolk upogumla, de ga je s tisti skieri pu glav užgala pa je bil na mejst mrtu. Tu je bla resnica!
Polje, 2010

O požigu Rude in ustaših (317)

Za Rudo so riékl, de so jo Nemci zažgal, pa jo niso. Rudo so zažgal partizani. Glih ob bužič je gorela en kejdñ. Mi smo bli tist kejdñ pər Becijevih, ku smo mugl od duma jət. Še duóbər vejñ, ku je tista vuójska vdrla nuotər.

Mat so bli tam v Radeži na ubiski, so šli čez Lisce guór pa pridejo dumov pa pravjo: »V Liscáh je polñ vuójske.« So pa drug riékl: »Tu so gutov ustaši.« Ate je pa riekü: »Hitər pejte h zidanc po pit, puókl ne buo mugu nubiédñ ãnkamar!« Vzamem eno flašo pa pridem ta duól na Jame. Tam duól so že tud šli ustaši. Ko sem šla ta duól, je susejdu Anzek glih prešu od hiše som in je mel jugoslovanski vojaški plašč na siéb. V nedejlo prej so hudil nejk tle guór pu riéber, de se buojo skril, če pridejo ustaši skuz. Mi je pa riekü: »Ti, puvej tvuójem, de jäs griem kje, kukər smo se zmejñl.« Jäs sem šla ta duól, Anzek je pa šou ta guór za puódam. In tam so ga prestrejgl na Duobi in ubil. Ku sem pəršla ud zidance dumov, je bla že polna viés joh. Naš je mel pa jamo skupano v kamr, puodñ smo nazaj dal, guór pa zibelko pustavl in smo ga skril. Unih je bla polna hiša, šli so v kuhjo, pu dilih so bli ... Anzeki so vziel iz žiépa prepustñco pa je tist ta glavñ pod lampo stal in bral: »Vidic Janez ...« Njegovem ateti je riekü, če ga kej puzñajo. So se pa ate čist tumastga nardil, de ga ne, puól so se pa začiele dvej juokat. So pa ta star zahrul nad jima, de buhvar juokat, neč ne smejo tu vejdet. Drug dan je pəršu nalog, de muormo jət duól h susejdi, ku je bil štab. Uóče, mat pa jäs smo šli ta duól h susejdi, tam so pa riékl: »Puspravte, en par žvine lahk vzamete pa en vuoz pa kar buote guór dal pa na Brejg na pustajo!« Mién pa le pride na misel pa sem riékla: »A bi žiher k sorodnikom šli?« »Ja, duól lahku prot pustaj!« Edñ je bil Slovenc, bil je pər vermanšafti. Pepita, ku je bil glih en lejt star, je na ruoke vziel in riekü: »Jäs mam tud duma enga takgale.« Puókl smo začiel pokat. Ku smo spokal, je tist človk puól šou duól z nam in je riekü: »Kar pejte, mirno pejte zram žvine, jäs bom šou do kuónc vasi z vam.«

Pər Becet smo bli cel kejdñ. Rudo so pa v tistih dnejh zažgal. Kuoder so bli uókni, se je kadiñ vejñ. Cel tejdñ smo tist vidl. Puókl smo mugl jət v Zidan Must na žandamarijo, de smo dubil dovolenje, de smo lahku šli nazaj. Grievču uóče je pa kar ustal, ni htel jət ãnkamar. Je riekü, de je huódu v kapelo muólt. Vsak dan je šou v kapelo muólt in pu celem Pul huódu in mal ahtu. Kuvaču Francl je mugu takrät žvino guónt na Brejg. Tam duól mu je pa jedñ riekü: »Skuóč, zdejle maš priložnost pa se skrij!« Žvat pa vse tist se je tam mejšal in je mel priliko. Tiédi se je taku rejšu, drugač buh vej, kaj bi blu z jem.
Polje, 2010

Križ na ovinku pri Lovrencu (318)

Ustaši so šli skuz, dejdi je šou naprej z vuójsko, uóna je pa šla za jim z utruókam. Je pa prešla h tiét tuki, de nej tizga utruóka vzame. Tiéta so puól velikrat riékl: »Taku me piéče vejst. Jäs sem se tiédi taku bala, ka buo muoj muož riekü, kej sem jäs tejga utruóka dabila, ku je bil un v nemški vuójsk, ne.« Pa ga ni vziela, ne. Puól ga je pa una žienska vlejkla, tamle na iv ga je pa kar ubila pa ga z ziómli zakrila. Ta star Suhadolčan je pa mislu gnuoj vuózt, je pa zagliedu – ka je tam za en kep? Pa je začiel tist razkupavat pa je prešu du utruóka. Puól ga je pa skuópu pa dərgam pukuópu pa križ pustavu, ku je še zdej tam v uvinki, glih na uógli prec, ku prideš na vrh. Tiéta so puól še velikrat riékl, de jih vejst piéče, ku niso tizga utruóka vziel. Dvej, tri lejte stara punčka je bla.
Lokavec, 2011

Tri povedke Ustaši v vasi (315), Ustaška hajka (316) ter O požigu Rude in ustaših (317) se navezujejo na prihod ustaške vojske v vasi pod Lisco konec decembra leta 1944. Temeljijo na osebnem spominjanju pripovedovalcev in oživljanju dogodkov, ki so jim sami prisostvovali. (/.../ jäs se tega taku spomnem, ku de je blu včeri /.../ Spomnem se natančno /.../ Še duóbər vejñ, ku je tista vuójska vdrla nuotər.). Prvi pripovedovalec že v uvodu gosto

niza odnosnice, s katerimi napoteva v zgodovinsko predlogo, nato pa na začetku jedra s spremnim stavkom *Bilo je pa tako* daje vedeti, da bo njegovo pripovedovanje natančno in slikovito. Tako obnavlja napeto soočenje družine z ustašem, ki so ga premotili s fotografijo bratov v nemški vojski, da jim je prizanesel. Dodatno pa je s posredovanjem v nemškem jeziku pripomogla soseda, sklicujoč se na zakon z Nemcem, da vasi niso požgali. Ko je glavnina vojske odšla, je prišel roparski vojak, se kruto znesel nad šestnajstletnim fantom, ki je krmil ovce, in ga pokosil z dvaintridesetimi strelji. Pripoved končuje z nepopisno žalostjo ob fantovem pogrebu in tesnobnim opazovanjem pogorišč v sosednji vasi. Evokacijo sestavin systemske predloge poudarjajo dobresedni navedki v nemškem jeziku (*»Nicht Feuer!«, »Ich bin eine deutsche Frau!«*), besedišče vojaškega žargona (*avtomat, šaržer*) ter neglagolski stavki, s katerimi pripovedovalec izraža tudi napeto duševno stanje (*Lukna pār lukni. /.../ Nepopisna žalost! /.../ Še dodatno zlovešče!*). Tako tvori asimilacijsko citatno razmerje do predloge.

Na isti motiv zablodelega ustaša se navezuje povedka Ustaška hajka. To je zaznati že v prvih nekaj povedih, v katerih z eksplicitnimi odnosnicami napoteva v zgodovinsko konotativno polje (*Za bužične praznike je šla hajka skuz. Rečién je blu, de so tu sam ustaši.*). Potem ko pripovedovalka obnovi prihod ustašev na njihovo domačijo in izpostavi nosečo mater, naglo povzame smrt sosedovega fanta pod vojakovimi strelji in ga dopolni z motivom pesmi, ki jo je hranil v žepu. V njej se poslavlja od staršev in se jim zahvaljuje za življenje. Tako menjava zvrsti kot tematika pesmi prispevata k čustvenemu naboju pripovedi, ki se nato znova vrne k motivu ustaša in povzame njegovo pot tistega dne – vse do brutalne smrti na samotni kmetiji. Pri tem pripovedovalka ne razodene morebitne besedilne predloge, pač pa s sklepno povedjo zagotovi ujemanje z njo (*Tu je bla resnica!*).

V povedki O požigu Rude in ustaših pripovedovalka aludira požig dvorca v Rudi ob cesti med Bregom in Lisco, katerega zadnji lastnik je bil Hugo Uhliř, znameniti gospodarstvenik, gradbenik-projektant in kulturni delavec v obdobju med obema vojnama. Čeprav pripoved začenja z motivom dvorca, jo nato preusmeri v obnavljanje lastnega doživljanja, tj. soočenja z ustaši. Natančno predstavi domače okoliščine tik pred prihodom vojske, nameni pozornost sosedom in smrti enega izmed njih ter se ustavi ob izselitvi, saj so morali za nekaj dni zapustiti dom in oditi k sorodnikom v dolino. Ujemanje s predlogo krepijo: relativno gosto razpršene odnosnice (*Nemci, partizani, vuojska, ustaši, jugoslovanski vojaški plašč, prepustnca, žandamarija*), pogosta raba premega govora ter besedišče vojaškega žargona (*vermanšaft, štab*).

Povedka Ustaševo ustrahovanje pomeni reminiscenco na kaotično dogajanje domnevno proti koncu 2. svetovne vojne, ko so se po cesti ob Savi navzgor valile trume ljudi v iskanju svobode. (*Spomlad se je nejni na pul tam na vrh delal, ne vejm, a se je krompir sadil mende. In smo vidl maso, maso ludi, avtumubili, kuójni ... tu je lejzl, sredina je šla hitrej, ruob pa pučasnej ... vpitje, zmatran, poln vuzovi brnavž ... Ko je en val šou, je vse suorte ostal.*) Pripovedovalec nato z eksplicitno odnosnico vključi osrednji motiv nasilnega ustaša, ki se ne more sprijazniti z nastalo situacijo, tj. pobeglimi vojaki, in se nanjo odziva zelo agresivno. Kljub trepetu za življenje se je gospodar kmetije v napetosti kar dobro znašel, vinjenega častnika uspešno preusmeril v dolino ter rešil družino. V sklepu pripovedovalec z opozorilom na besedilno predlogo (*Pravl so, de /.../*) dopolni ustaševo epizodo, nato pa jasno poudari lasten spomin kot temeljno izhodišče pripovedi (*Spomnem se praha /.../*).

Tudi pripovedovalec povedke Križ na ovinku pri Lovrencu oživlja prihod vojaške vojske. To razodeva že prva poved, ki z omembo glavnih subjektov hkrati napoveduje zaplet dogajanja (*Ustaši so šli skuz, dejdi je šou naprej z vuójsko, uóna je pa šla za jim z utruókam.*). V središču pripovedi je grozljiv detomor. Žena na begu je sicer najprej prosila pripovedovalčevo znanko, da pusti pri njej otroka, a ko jo je ta zavrnila se je odločila za umor in otroka zasilno pokopala na njivi. Pripovedovalec večkrat omenja predhodno besedilno predlogo ter tako hkrati potrjuje ujemanje z njo (*Tiéta so puól velikrat riékl /.../ Tiéta so puól še velikrat riékl /.../*).

7.18.5 IZGNANCI

Povedke v tem razdelku evocirajo množično izganjanje Slovencev, naseljevanje Nemcev ter ponemčenje Slovencev. Izganjanje se je začelo že v drugi polovici aprila 1941. Iz zbirnega taborišča v Rajhenburgu so izgnanci odhajali na Hrvaško in v Srbijo. Po drugem valu leta 1942 so prebivalce izgnali v Nemčijo. Prvi izgnanci so se na svoje domačije vrnili že aprila 1945, večina poleti in jeseni istega leta, zadnji pa šele spomladi 1946.²⁸

Ob osrednjem motivu izgnancev trije pripovedovalci s Svibnega pri Radečah, ki je sodilo v t. i. izselitveni pas, nizajo še naslednje: odhod od doma in pot v izgnanstvo, skrivanje osebnih stvari pred odhodom, praznovanje božiča v taborišču, trdo delo v težkih vremenskih razmerah ter obiskovanje pouka v nemški šoli. V izhodišču pripovedi je torej spomin na dogodke, v katerih so bili sami neposredno udeleženi (*/.../ tejga se pa taku zrajtam /.../*) ali pa so o njih pripovedovali starši (*/.../ je mama mugla jat rejpo pult. Je pa riékla /.../*) in se

²⁸ Več o tem glej poglavje 3.7.6.1.

tako opirajo na predhodno besedilno predlogo. Vse pa na besedilni ravni poustvarjajo sistemsko zgodovinsko predlogo.

Izgnanci (322)

Glih taku smo bli izseljen, pər nas je bla vəlka družina, mama je bla pa nusieča. Pa smo šli pejš du Jagne vsak s svuójim punklnam. Puól so nas pa s tovošnjakam pelal v Rajhenburg. Tam so mel pa pərštimate kuzolce, ku so jih mal obil pa slamo dal nuotər. Puól smo pa ležal nuotər kukər pəršič. Tu je bil zbirni center. Ku nas je blu pa duóst za vlak v Nemčijo, so nas pa spiet s tuvornjakam duól na vlak pelal. Puól smo se pa vuzil v žvinskih vagonih v luóger. Tam so pustrujil vso deluno silo. So pəršl nemšk guspudarji pa so zbiral deluno silo kukər na sejmi. Vsak je zbral svuójga pa so jih adpelal. Ub subuotah so pa v luóger pəršl nazaj. Je blu viéč družin v eni sob pa dvonadstropne puojstle. Pa stenic pusuod. So včas riékl: »Kjer je Neme, je stenica!« Joj, kuk je tu srbel!

Svibno, 2010

Zakopane stvari (323)

Ate je duóst stvari pukuópu, ku so jih med vojno izselil. Tam, kjer je dal kej buóžjiga nuotər, je vse pučakal. Tam, ku pa ni, je blu pa vse skupan in pubran. Tu je bla v glavnem pusuoda, sej ni blu velik, ampak vsejen.

Svibno, 2010

Delo v izgnanstvu (321)

Naš so bli tud tam pər enem v Nemčiji med vojno, Huml se je pisu. Ni bil kej prida za naše. Buol ku je blu mrzl, je mama mugla jət rejpo pult. Je pa riékla: »Zakaj pa vaša mama ne grie?« »Mame je škuoda,« je rieku puob, »tiébe pa ni!«

Svibno, 2010

Slovenska pesem v taborišču (320)

Smo bli izseljen v Nemčijo. Težku je blo. V dvejeh urah si muogu spokat pa jət. Prvič bi muogl jət pa sem bla jəs bulana, vejn, de sem mela visoko vročino, taku de so nas takrat pstil, tu je blu na miklavžu. Drugič je blu pa junija [19]42. lejta. Edn je izdal, de fotr s partizanam dela, takrat smo pa mogl jət.

Na sviet večier tam, tejga se pa taku zrajtam, so nam tud en presenečenje pərpravl, de so smrejkco pustavl nuotər v jedilnico pa mal buolš večierja je bla. Puól so pa začiel tej, ku smo bli izseljen, bužične pejsm pejt. Je bil pa tam lagerfirer hud ku zverina pa še ena siéstra sta bla žleht ku vrag. Sta pəršla nuotər, vsi utihnal, kar čakal so, ka buo. Je pa rieku: »Schön singen, schön singen!« Tu se jim je taku lepu zdel, melodija pa vse. Tud sluvenska pejsm jih je umehčala! Tiéta je pravla, de so zapel tud Mau čez Izaro, pa je tulmač previédu. Sta bla čist tih pa sta puslušala.

Svibno, 2010

V nemški šoli (324)

V Nemčiji sem tud jəs mugu v šulo huodet. Še guvuórt nisem znal, tam je blu pa treba vse uornk znat. Pa sem nalogo dubu, nejki sem napisu, ampak nisem prov napisu. Učitl je bil mal invalidn, učil pa je. Ku je pregledvol, ni blu prov pa me je za ruoke pərjel pa me je h siéb putiegnu, de me bo s ta drugo za ušiese, jəs se pa nisem pustu, sem bil duóst muóčn pa sem ga s stuóla vrgu. Ni se mugu pubrat, puól so pa učenci pəršl, de so ga nazaj na stol pustavl. Pa ni puóli čist nəč rieku. Tu je blu težku, nəč nismo zastuopl pa v šul bit!

Svibno, 2010

Z gosto razpršenimi eksplicitnimi odnosnicami (*Rajhenburg, zbirni center, Nemčija, luoger, deluna sila, nemšk guspudarji*) pripovedovalec povedke *Izgnanci (322)* medbesedilno prenaša motiv izgnanstva. V jedrnatih pripovedih opisuje pot od doma do zbirnega centra v

Rajhenburgu oz. Brestanici, kjer so ga mladoletnega pretresle nečloveške razmere. Od tu ga je usoda izgnanstva vodila v Nemčijo, kjer je delal na kmetiji nemškega gospodarja. Evokacijo zgodovinskih razmer vseskozi spaja s komentiranjem težkih razmer in pretresljivih doživetij (*Puól smo pa ležal nuotər kukər pəršič. /.../ pa so zbiral deluno silo kukər na sejmi. /.../ So včas riékl: »Kjer je Nemc, je stenica!« Joj, kuk je tu srbel!*)

V kratkih povedkah Zakopane stvari in Delo v izgnanstvu je zaznati predhodno besedilno predlogo oz. pripovedovalke starše kot posredovalce pripovedi (*Ate je duóst stvari pukuópu; /.../ je mama mugla jət rejpo pult. Je pa riékla /.../*). Pred odhodom v izgnanstvo je oče poskušal obvarovati nekaj osebnih stvari. Zakopal jih je v zemljo in dodal nekaj sakralnih predmetov. Pripovedovalka pritruje očetovemu prepričanju, da jih je ravno to dejanje ohranilo, saj je bilo drugod vse izropano. V drugi povedki ista pripovedovalka povzema življenje in delo svoje matere izgnanke v Nemčiji. V neugodnih vremenskih razmerah je opravljala delo na polju in se soočala s prezirom nemškega sina, ki ga pripovedovalka ponazarja s kratkim, a ostrim premim govorom (*Je pa riékla: »Zakaj pa vaša mama ne grie?« »Mame je škuoda,« je rieku puob, »tiébe pa ni!«*). Tako hitro sklene svojo pripoved in pusti, da ostrina zadnje povedi zareže tudi v misli poslušalca.

Povedko Slovenska pesem v taborišču (320) generira spomin na življenje v taborišču. Po natančnem uvodnem opisu odhoda od doma se pripovedovalka v jedru posveti praznovanju božiča v Nemčiji (*Na sviét večier tam, tejga se pa taku zrajtam /.../*). Kot otroku se ji je vtisnilo v spomin – delno zaradi okrasitve in boljše večerje, predvsem pa zaradi slovenske pesmi, ki je omehčala upravnika taborišča in njegovo pomočnico. S slikovito primero predstavlja njuno trdosrčnost (*Je bil pa tam lagerfirer hud ku zverina pa še ena siéstra sta bla zleht ku vrag.*). Evociranje zgodovinske predloge poudarja z rabo dobesednega navedka v nemškem jeziku (*»Schön singen, schön singen!«*) in komentiranjem (*Tud sluvenska pejsm jih je umehčala!*). Tako gradi asimilacijsko citatno razmerje.

Prvoosebna glagolska oblika v povedki V nemški šoli (324) razodeva pripovedovalčevo neposredno spominjanje oz. oživljanje obiskovanja pouka v izgnanstvu. Že s prvo povedjo napoteva v zgodovinsko predlogo in daje slutiti zaplet (*V Nemčiji sem tud jəs mugu v šulo huodet.*). Ker je nepravilno napisal nalogo, ga je invalidni učitelj hotel kaznovati, a se mu je spretni učenec izognil in ga pri tem vrgel s stola. Čeprav so učitelju morali priskočiti na pomoč drugi učenci, pripovedovalca ni dodatno kaznoval. Pripoved tako končuje s preprostim, a iskrenim komentarjem (*Tu je blu težku, nəč nismo zastuopl pa v šul bit!*).

7.18.6 V PRIČAKOVANJU KONCA 2. SVETOVNE VOJNE

Območje občine Sevnica je bilo osvobojeno med 9. in 12. majem, iz Laškega pa so se nemške enote umaknile ponoči 7. oz. 8. maja. Štiri dni pozneje so v Laško prišli vojaki redne partizanske brigade črnogorske proletarske divizije. Osrednji motivi povedk v tem razdelku so: prihod črnogorskih vojakov, kaos ob koncu vojne in hiter umik nemških vojakov. Z njimi je največkrat povezan stranski motiv strahu in napetega pričakovanja.

Povedka Čakajoč na konec vojne (329) se navezuje na prihod črnogorskih vojakov v zaselek pod Lisco. Prvoosebna spominska pripoved že s prvo povedjo oživlja zgodovinsko dogajanje, ki ga nato poustvarja na besedilni ravni (*Ko so se ustaši vračal, so Črnogorci za njim čistko delal.*). V nadaljevanju pripovedovalka natančno opisuje okoliščine soočenja družine z nenavadno in strah vzbujajočo vojsko (*/.../ pa je bla taka čudna vuójska, tak zarasten so bli, lase dolge, brade dolge, mi smo se bal, kaj je zdej tu.*). Potem ko so vojaki prišli sredi noči in odpeljali očeta, sta z materjo tesnobno pričakovali razplet. A po napetosti in srečni očetovi vrnitvi sledi umirjen sklep (*Puól so se pa lepu poslovil od nas, dostojno, nobiéniš sitnost niso nardil. Tu je bil pa kuónc vuójske, nobiéne druge uniforme nismo viéč vidl.*). Evociranje sestavin zgodovinske predloge interferirajo dobesedni navedki v črnogorskem jeziku (*»Skidajte se iz kreveta!«*) ter krepijo ujemanje z njo.

Kratka povedka Konec vojne (330) predstavlja reminiscenco na kaotično dogajanje ob koncu 2. svetovne vojne (*/.../ tiédi je šlu vse navzkriž: so bli Nemci pa belongardisti pa partizani ... Nemci so se umikal ...*). V središču je sicer doživetje pripovedovalkeinega očeta, ki se krvav vrne iz gozda, kamor je odšel po drva ravno na dan osvoboditve. Vendar ostaja nejasno, kaj se mu je pravzaprav zgodilo, saj pripovedovalka pripoved naglo sklene z evociranjem zgodovinske predloge.

Povedka Žaga v hrastu (331) oživlja hiter umik vojakov ob nemški kapitulaciji – celo drevesa, ki so ga začeli žagati, niso podrli do konca in so v njem pustili žago. Ujemanje z zgodovinsko predlogo dokazujejo: natančno navajanje kraja, kazalni zaimki (*/.../ so tlele guór sejkal /.../*) in pripovedovalčevo sklicevanje na osebno izkušnjo (*Ku sem šou na Lisco, sem točn vejdu, kej sem duma, ku sem tist hrast z Razborja in Lisce vidu.*).

Čakajoč na konec vojne (329)

Ko so se ustaši vračal, so Črnogorci za njim čistko delal. Me smo glih neški delale pa zaslišmo tak trušč, tak vpitje. Smo riékl: »Za buóžjo vuolo, kaj pa zdej pride?« Tiste dni so se glih ustaši umikal, ko je šla glih čez našo vas kolona, ampak tist dan jih ni blu viéč.

Griemo dumov pa je bla taka čudna vuójska, tak zarasten so bli, lase dolge, brade dolge, mi smo se bal, kaj je zdej tu. Tist so šli skuz pa so se mende nastanl v Pulan. Ob enajstih punuóč pa pridejo drug. Ropočejo po vratih, ate grejo odpirat. Sevejde vse ubuoružen pridejo nuotər. »Skidajte se iz kreveta!«

so začiel. Mi smo mugl kar vstat, un so šli pa liežet v naše puojstle. Ata so s sebuoj vziel, so mugl jət za vodiča, v Šentlenart so mugl eno četo pelat, mie pa nismo neč spale tisto nuč, mulile, juokale, nismo vejdle, kaj buo pa zdej, kaj je tu za ena vuójska, kam so nam ata odpelal. Kumi smo čakale, de se je dan nariedu, griemo duól. Sevejde so še vsi spal, jedn pa je sevejde mugu čut, dežurn je bil. Midve smo že puštimala, ata od nikuoder ni blu. V Pulan pa začne gurejt Cesarju kuózuc. Oficirji pridejo na štenge, jəs pa tud pridem tja, gliedam ta guór, pa se zadiere ta guór z naših šteng: »Halo, prvi!« Un se je uglasu in sta se iz Pulane v Paneče puguvarila, zakaj guri kuózuc, de se je vžgal pu nesrieč, de niso nač pəržigal. Tiskrat, ku smo na štengih stal, pa sem izrabla priliko pa vprašam, kam so nam ata odpelal. Je pa puvejdu, de so šli za vodiča. Sem pa riékla: »Jih žihər griem iskat?« Sem misnla, de če buom prešla v Purobre, buom že kej zvejdla, ne.

Pa smo se rejs sriečala z atom v Brdih. Puól smo pa nazaj prišla pa smo se začiel puguvarjat. Puól so se pa lepu poslovil od nas, dostojno, nobiéniht sitnost niso nardil. Tu je bil pa kuónc vuójske, nubiéne druge uníforme nismo viéč vidl.

Paneče (Loka), 2010

Konec vojne (330)

Spomnem se kuónca vuójne. Tist dan so naš šli v Sejkuco pu drve zram kremenske huoste. Smo zmeri dobil tak drobnaraj za okleske, tu je vse tiédi ustal v huost, mi pa nismo mel, ku naša ziémra pa ni bla taku vəlka. Ate so bli še ranjen, jim je nejki na hrbet iz puške ... so krvav in preplašen prešl dumov. Sevejde, tiédi je šlu vse navzkriž: so bli Nemci pa belogardisti pa partizani ... Nemci so se umikal ... Henina, 2010

Žaga v hrastu (331)

V šul so nemšk vujaki stanval in so tlele guór sejkal in so pusejkal skuz duól. En hrast je pa obstal, tak vəlek du lani. Puól se je pa začiel sušit in je blu nevarn. Du pulovice je bil prežagan in je žaga nut ustala. Puól je pa tist zarastl. Vse ustalo so pusejkal, puól je bil pa alarm in so šli, tista žaga je pa nut ustala, ku jih ni blu viéč nazaj. Ku sem šou na Lisco, sem točn vejdu, kej sem duma, ku sem tist hrast z Razborja in Lisce vidu.

Svibno, 2010

7.18.7 ČAS PO 2. SVETOVNI VOJNI – PRVA POVOJNA LETA

Pet zgodovinskih povedk oživlja dogajanje in življenje podeželskega prebivalstva neposredno po 2. svetovni vojni. V ospredju so predvsem motivi vsesplošnega pomanjkanja, revščine, boja za preživetje, ki se jim pridružuje obvezna oddaja. Izstopa motiv nenavadnega aktiviranja bombe.

Štiri pripovedi temeljijo na spominskem oživljanju dogodkov, kar izraža raba prvoosebniht glagolskiht oblik. Le pri eni je zaznati predhodno besedilno predlogo.

Revščina po vojni (334)

Med vojno smo bli izseljen. Delal smo pər kmietah – v vsakem diézi, snejgi ... zmerom udzuni. Mel smo slabo obutu pa muóker bli, še nogavice sem mela vse strgane, muókre, drug dan sem glih iste obula nazaj. Lačn rejs nismo bli, bulan pa kar naprej. Nazaj smo pa pəršl v tako, de nam je v hiš trava rasla, brez uóknu, brez vrat je blu. So bli Kučievarji nutər. Nutər v piéč so kuhal, na vrh na piéč so pa tako lukno nardil, de so pisker nut pustavl pa tam nuter kuhal. Kuk smo še guór plačal, ku smo pəršl dumov! Edina srieča je bla, de ku smo septembra pəršl dumov, je bla zima taka brez snegá in nač huda. Smo lahk delal udzuni. Nubene stvari nismo mel za sjat. Edn brat je mel pər Ptuju punco in je tam nafiehtu krumpirja za sejme pa kašn žit, tuolk de smo mel spomlad za sjat. Ku je pa kej zrasl, so pa pəršl pa smo mugl vse oddat. Pa njive so ble zapušiéne in ni mugl zrastet, gnuoja ni blu, ampak tist, ki je zrasl – pa oddat! Dubil smo pa na karte sojo muoko pa nejki margarine pa grah. In sem čakala

tam pred trgovino pol dneva, de sem pāršla na vrsto. Ludje so se pa tiépl, ku so se bal, de buo glih zej zmankal v trgovin pa še tist ne dubiš, kar maš za dubit. Kier ni tu skusu, ne muore verjet! Tu je bla taka rievšna!

Budna vas (Loka), 2011

Kako je bilo po vojni (335)

Je blu zelo zelo tiéžka. Ablejke nej blu, kier so bli starejš ældi, so še mel stare ablejke, utruóc pa ne. Mel smo še punkte, tu so ble karte na pike. Tist je šlu vse za utruoče ablejke, mi smo bli pa buol na kant. Tiédi sem se jæs naučila priest in sem si sama spriela in sama puól izštrikala juopco, de sem se ablejkla.

Bil je en Volaj, knap v Nemčiji, dærgač pa Sluvenec, je pa sevejde znal nemšk. Pustavl so ga za župana, za birgermajstra. Pa je puzabu našo občino pārjavt. Kier župan je prec pārjavu občino, so dobil prec karte. Ta je pa puzabu pa je blu puól viéč ku šiest kejdnu, de je puól Baruon, ku je bil v Kupitarn, pumagu, de so puól dobil karte za občino. Tiédi so bli pa ældi taku buog. Pær eni hiš je pārpuđavala žienska: »Vejš, čist neč druga nejmano za jejst kukær çrejšje pa mlejk.« Ena druga je mela pa poln majhnih utruk pa čist neč za jejst. Pa je šla ta duól v mlin pruóst: »Dej mi nejki, de buom utruóke prežvela.« Je pa un rieku: »Ja, nejmam!« V mlinah so tud vse prec zaplenl, ne. »Ja,« je rieku, »tie utruobe ti še lahk dam!« »Za buóžjo vuolo, kar kuoli, sam de buom utruóke prežvela!« Puól je pa muoçnk kuhala iz tistih utruobu.

Tuolk kukær smo mel dovolesa za mesu, nej blu treba skrivat. Če je blu pa kej viéč, je blu pa sevejde treba skrit. Hrano, če je blu kej viéč, smo skrill, de smo se prežvel. Buh ne dej, de bi kdu pārjavu kej, so prešl pa vse pubral. Tiédi je blu rejs hudu!

Metni Vrh, 2011

Skrivanje mesa po vojni (337)

Duóns se ne smeje duma neč klat in takrát se tu tudi ni smel. In so tu fejest preganjat. V Kumarivcu, tu je tam guór puđ Vrhom, je en grabn zelo skrit, kjer so klal žvino. Ta meso je blo pa treba skrivoma pārpiélat. Vem, da smo z oçkatam šla z biciklnom zveçier. Oçka je miéne zmieri zram vziel, če bi kier ga ustavu, miéne pa ne bi zaprl, bi me lahk dumov puslal, de bi puvejdu, kaj se je nardil. Vejm, de sem mel rukzaček za srce pa za obreznine, oçka je pa kupu celo volovsko glavo. Je bla že trda tiéma, ku smo se midva pārpelala dumov. Tisto glavo smo mel v eni taki pusuodi, ki smo jo najdl na Urejhuvem [19]45. lejta, ku so bežal iz Hrvaške za Avstrijo za Bleiburg in so za kraj cejste vse suorte pušal. Tista pusuoda za mast, ku smo jo tam najdl, je bla tku vælka, de je oçka tisto glavo raztrançiru, jo dal v tuo kanto pa na štrik pa v štirno, ku ni blu hladilnika. Tam nuot je tu blu v vuódi. Puól so pa vejn vziel, udrežal kak kuos pa spiet nazaj spušal.

Sevnica, 2010

Obvezna oddaja (336)

Blu je pu vojni. Muj uóçe se je pa ukvarju mal z gustilni pa mesar je bil. Du mesa se pa ni pāršl, žvine ni blu. Pa je šou h Pivci pa je rieku: »Dej mi nejki, vejš, nucam ...« Je rieku, de je mel tašnga lušnga junca, 400 kil tiéžkiga. Je rieku: »Lej, tejga bi ti dal, pa ga muorm gnat v Šentrupert na obvezno oddajo. Ate je pa rieku: »Kdaj buoš pa šou?« Je pa rieku: »Jutr.« Pu vejtri je pa uóçe puznal, de buo drug dan diéž. »Ti, puçak mal, buom jæs pāršu guór pa ti buom pumagu gnat!« Ub štíerih sta šla že ud duma pa v Šentrupert. Tam je bla tista pisarna. Sta šla nutær in puvejdala, de sta pārpelala bikca. Un je pugliedu: »Aha, kar kje v štaló ga piélta.« Pa sta šla kar mim štale, ker je bla mægla, pa nazaj guór dumov. Puól ga je pa muj uóçe kupu pa sta mela vsak pol. Tu je velikrát puvejdu.

Svibno, 2010

Aktiviranje bombe po vojni (333)

Tu je pa nejki pusiébnaga. Na Revajnščah je blu nepopisn lušn: in za zalublence raj in za utruóke in za vse. Tu je bil cel çudež! Takoj po vuójsk smo utruóc guór pasl. Tam so vælke peçine, ku je še zej uganka, kuk so te peçine tam. Puđ eno peçino najdemo ročno bombo, italijansko paradajzerco. Uóçe je nejkuk zvejdu, kej je bomba, pa je šou s kameratam Lejskuškam guór gliedat. Uón je bil tud v partizanih. Mu je šou pukazat. Italijani so mel tku, de je bla neka gumica, ena špagca varovalka zram bombe. Tista je pa že prhnela, ampak je bla neaktivirana. Un je nejkuk hitær tist zviezu nazaj, puól so

pa tisto bombo aktiviral tam nejk v globel, ku se grie na Velk Pudguórje. Jo vrže v tisto globelo, mi se skrijemo udzadi, ate pa Lejskušk sta nas točn podučila, de ne smejmo stat, ku bomba eksplodira. Jo aktivira, vrže ... neč! Kaj zej? Lejskušk je bil kurajžn ku vrag, je šou, jo pərjel, še enkrat aktiviral in vrgel. Je puočl ku tristu vragu, se črn kadil, mi smo si vsi oddahnal. S tizga črnge dima pa Ulpakna! Ulpakna je glih šla iz Pudgurja. Je bla brez vsake rance, ampak čist zmejšana, ni mugla neč guvurit. Ampak čudež, de je ni ubil!
Orešje, 2010

Povedka Revščina po vojni (334) se v prvem delu z eksplicitnimi odnosnicami močno navezuje na motiva izgnanstva in naselitve Kočevarjev v t. i. izselitvenem pasu. Po opisu razmer v izgnanstvu nato pripovedovalka namenja pozornost težkemu socialnemu položaju ob vrnitvi na domačo zemljo, pomanjkanju hrane, obvezni oddaji in nakupovanju na živilske karte. Zgodovinske evokacije vseskozi interferira njeno komentiranje oz. izražanje duševnega razpoloženja (*Kuk smo še guór plačal, ku smo pəršl dumov! /.../. Kier ni tu skusu, ne muore verjet! Tu je bla taka rievšna!*) ter dodatno pojasnjevanje (*Nutər v piéč so kuhal, na vrh na piéč so pa tako lukno nardil, de so pisker nut pustavl pa tam nuter kuhal.*). Tako do predloge vzpostavlja asimilacijsko citatno razmerje.

Tudi povedka Kako je bilo po vojni (335) evocira povojno pomanjkanje – hrane in oblačil. Potem ko imenuje župana, zaradi katerega niso takoj dobili živilskih kart, se ustavi pri motivu matere, ki razen mleka in češenj svoji družini ni imela ničesar dati. Subjektov ne imenuje natančno. Hkrati s splošnim poimenovanjem opozarja tudi na predhodno besedilno predlogo (*Pər eni hiš je pərpudavala žienska /.../*). S tem poveže motiv lačnih otrok in matere, ki je mlinarja prosila za otrobe, da so imeli otroci kaj jesti. Evociranje težkih socialnih razmer ilustrira z obilno rabo premega govora in komentiranjem (*Je blu zelo zelo tiéžka. /.../ Tiédi so bli pa əldi taku buog. /.../ Tiédi je blu rejs hudu!*). Pripoved konča z motivom skrivanja mesa.

Motiv skrivanja mesa in ilegalnega klanja živine, ki se v prejšnji povedki pojavi kot stranski, tokrat v povedki Skrivanje mesa po vojni (337) stopi v ospredje. Pripoved generira pripovedovalčevo spominjanje, kako ga je oče vzel s seboj v odročno vas po meso. Natančno se spominja, katere kose sta kupila in kako sta jih skrila v posodo v vodnjaku. Pri tem ob medbesedilnem prenašanju motiva pomanjkanja in skrivanja hrane vključi tudi namig na umikanje različnih vojaških enot spomladi leta 1945 ob Savi navzgor proti Avstriji (*/.../ v eni taki pusuodi, ki smo jo najdl na Urejhuvem [19]45. lejta, ku so bežal iz Hrvaške za Avstrijo za Bleiburg in so za kraj cejste vse suorte pušal. Tista pusuoda za mast, ku smo jo tam najdl, je bla tku vəlka /.../*).

Na povojno pomanjkanje mesa opozarja še povedka Obvezna oddaja (336). Pripovedovalec medbesedilno opisuje očetovo doživetje: kot gostilničar in mesar je želel pri sosedu kupiti bikca, a ga je ta moral oddati. Slabe vremenske razmere z meglo so jima

omogočile, da sta se poslužila ukane, žival varno pripeljala iz Šentruperta domov ter si razdelila dobiček. Ob poustvarjanju zgodovinske predloge pripovedovalec z zadnjo povedjo razodeva še predhodno besedilno predlogo (*Tu je velikrat puvejdu.*). Evociranje sestavin predlog poudarja z obilno rabo odnosnic (*pu vojni, du mesa se pa ni pāršl, žvine ni blu, v Šentrupert na obviezno oddajo, tista pisarna*) in premega govora.

Motivno izstopa povedka Aktiviranje bombe po vojni (333). Njeno izstopanje pripovedovalec poudari že s prvo povedjo in ima pri tem v mislih bržkone njen naveden konec (*Tu je pa nejki pusiébnga.*). Temelji na spominjanju oz. oživljanju dogodka neposredno po 2. svetovni vojni, ki mu je sam prisostvoval kot otrok. Po uvodnem subjektivnem orisu kraja dogajanja vključi motiv italijanske ročne bombe. Otroci so jo po naključju našli pod skalovjem in z odkritjem seznanili očeta. Po posvetu s partizanskim tovarišem sta se odločila za aktiviranje. Otroke sta podučila, kako morajo ravnati, a bomba ob prvem metu ni eksplodirala. Ob drugem poskusu pa je ravno iz smeri, v katero sta vrgla bombo, prišla popotnica, sicer živa in zdrava, a popolnoma zmedena. Evokacijo sestavin zgodovinske predloge pripovedovalec spaja z dodatnim pojasnjevanjem (*Italijani so mel tku, de je bla neka gumica, ena špagca varovalka zram bombe.*) in komentiranjem (*Ampak čudež, de je ni ubil!*). Dramatično napetost gradi z naglim pripovedovanjem in temu kontrastnimi premori (*Jo aktivira, vrže ... neč!*), retoričnimi vprašanji (*Kaj zej?*) in slikovitimi primerami (*Lejskušk je bil kurajžn ku vrag /.../. Je puočl ku tristu vragu /.../*).

7.18.7.1 POVEDKE O 2. SVETOVNI VOJNI V LUČI INTERDISCIPLINARNOSTI

Večina povedk v tem poglavju temelji na osebnih spominih oziroma spominjanju na podlagi izkustev, precej manjši delež pa na pripovedovanju neposrednega predhodnega rodu. Tako poleg literarnega in folklorističnega strokovno segajo tudi na področja drugih znanstvenih disciplin, npr. področje ustne zgodovine, sociologije, etnologije, antropologije, geografije, psihologije ... Zanimanje za pripoved se namreč v zadnjih desetletjih prebuja na različnih humanističnih področjih, ki si niso enotna o posameznih sestavinah pripovedi ter različno interpretirajo odnos med pripovedjo in življenjem, pripovednim in subjektivnim, pripovednim in kulturo ter pripovedjo kot fikcijo ali resnico (Chase 1995: 1, v: Ramšak 2003: 27).

Od tod tudi različne terminološke oznake, ki so se širile hkrati s popularizacijo pripovedi. Pomensko najširše poimenovanje zanjo je (avto)biografija, pot, po kateri pridemo

do nje, pa se imenuje (avto)biografska metoda. Pri tem ne moremo spregledati, da avtorji suvereno uporabljajo tudi izraze, kot so: delna avtobiografija, globinski intervju, življenjska zgodba, avtobiografska zgodba, pripoved o lastnem življenju ter izhajajo iz različnih definicij avtobiografije. Po splošni opredelitvi gre za »pripoved v sedanosti, katere predmet je življenje tistega, ki pripoveduje«. Vendar ta definicija odpira vrsto nadaljnjih vprašanj – ali nam torej lahko v širšem smislu avtobiografija pomeni tudi vsako izgovorjeno ali zapisano informatorjevo izjavo, strnjeno zgodbo dogajanja v informatorjevem življenju, pismo, memoar, dnevnik ipd. ali pa jo gre razumeti predvsem v smislu strnjene zaporedja informatorjevega govora. Udeleženci Okrogle mize v okviru historičnega seminarja ZRC SAZU 10. 5. 1999 dopuščajo možnost tako različnih poimenovanj pripovedi kot metodoloških načinov, seveda v odvisnosti od opredelitve predmeta raziskave (Čebulj Sajko 1999: 66).

Na pestrost in pogosto sinonimno rabo izrazov opozarja tudi Mojca Ramšak (2003: 16), ki omenja naslednje: ustna zgodovina, življenjska zgodovina, lastno poročilo, osebna pripoved, življenjska zgodba, življenjska pripoved, ustna biografija, življenjepis, biografija, spomin, pričevanje, poglobljeni intervju, posneti spomin, posneta pripoved, življenjski pregled.²⁹ Poudarja, da so življenjske zgodbe eno od ožjih specializacij ustne zgodovine, ki jo sama razume kot »zbiranje govorjenih in zapisanih spominov na ravni vsakdanjega življenja, ki evidentirajo pretekle dogodke zgodovinskega pomena in posameznikov odnos do njih«, ter se pri tem sklicuje tudi na tujejezično terminologijo (angl. oral history, nem. Mundgeschichte, ital. storia orale, franc. histoire orale). V nadaljevanju uporablja izraz življenjska zgodba za oznako pripovedi, nastale s pomočjo vodenega intervjuja. Akterja poimenuje spraševalec in pripovedovalec in ne spregleda niti izrazov, kot so informator, respondent ali intervjuvanec. Da se tovrstne pripovedi lahko deklarirajo kot medij ustne zgodovine, morajo biti transkribirane, urejene in indeksirane ter nato dosegljive v knjižnicah in arhivih. Ta kriterij tako ovrže novinarske intervjuje, naključne in tajne nedovoljene posnetke pogovorov, osebne dnevnike na traku ter druge zvočne posnetke, ki ne vključujejo dialoga med spraševalcem in pripovedovalcem.

Življenjska zgodba zajema enega ali več delov življenja pripovedovalca, ki pripoveduje kar se da popolno in iskreno po spominu oziroma se ustavlja pri tistih delih, za katere želi, da jih poznajo tudi drugi. V osvetlitvi časa od rojstva do sedanosti spraševalec kot

²⁹ Marija Makarovič je v predgovorih h knjižni zbirki Tako smo živeli uporabljala naslednja poimenovanja: pričevanje ljudi, pričevanje posameznikov, osebni življenjepisi, življenjepisi, življenjske pripovedi, življenjske zgodbe, življenjsko pričevanje, zgodbe iz življenja, zgodbe svojega življenja, pričevanje, prehojene življenjske poti, zgodbe o prehojeni poti (Ramšak 2003: 28).

vodja procesa sledi pomembnim življenjskim dogodkom pripovedovalca, njegovim izkušnjam, čustvom, sodbam in vrednotenju. Ob vzajemnem sodelovanju gradita zgodbo. Rezultat je lahko tekoča ali pa površna, čustveno skopa in prirejena, olepšana pripoved, ki pa lahko kljub temu služi znanstvenim oziroma raziskovalnim namenom, saj raziskovalca zanimajo vzroki, ki so vplivali na pripovedovalca, da je ponaredil pripoved.

Življenjsko zgodbo in biografijo po Mojci Ramšak ločujejo: izbira subjekta, metoda terenskega dela in pozornost življenjske zgodbe na teoretične teme discipline, kot je pridobivanje kulturne, spolne ali politične identitete. V prvi tako naletimo na t. i. navadne osebe, neliterarne predstavnike tradicionalne družbe, etnične manjšine ali urbane podkulture, v drugi pa na javne, zgodovinsko pomembne ali zanimive osebnosti, ki jih avtor predstavi z opisom zunanje življenjske poti in notranjega psihološkega razvoja. Že omenjena metoda življenjske zgodbe torej predvideva sodelovanje s subjektom v posnetih in transkribiranih intervjujih, medtem ko znanstveno zasnovana biografija nastane na podlagi natančnih raziskav, dokumentacije in metodičnega sklepanja. Na drugi strani so popularne biografije, ki prevajajo znanstvena dognanja v pripovedno zanimivo obliko, namenjene širšemu bralskemu krogu. Biografski romani in romansirane biografije pa so prava literarna dela, ki bolj kot z biografsko verodostojnostjo prepričajo z estetsko funkcijo in umetniško vrednostjo. Pripovedovalčeva lastna izraznost in resnica sta piscu samo izhodiščna točka interpretacije, zato ne gre spregledati še posegov slednjega v besedilo.

V avtobiografiji ali lastnem življenjepisu avtor v prvi ali tretji osebi predstavlja svoje življenje – bodisi v celoti od otroštva dalje bodisi s posameznimi življenjskimi postajami. V tem se avtobiografija loči od biografije, saj sta avtor in subjekt ena in ista oseba. Avtobiografija dopušča več oblikovnih in vsebinskih možnosti: po obliki ločimo avtobiografije v pismih, dnevniku ali zapiskih, po vsebini pa prave avtobiografije, če izpostavljajo razvoj zunanjih ali notranjih dogodkov avtorjevega življenja, ter memoare ali spomine, če nizajo kroniko dogodkov v posameznikovi karieri. Prav tako je potrebno razlikovati med avtobiografijo v pravem pomenu besede in avtobiografskimi literarnimi deli, ki gradivu iz avtorjevega življenja nadenejo umetniško preobleko s fiktivnimi dodatki. (Ramšak 2003: 27–38).

Na prvi pogled se zdi aplikativna tudi raba izraza memorat, ki ga uporablja folkloristka Mirjam Mencej. Opirajoč se na skandinavsko folklorista von Sydowa in Kvidelanda, termin definira predvsem kot prvoosebno pripoved oziroma poročilo o neposrednem srečanju z nadnaravnim. Pozneje se je termin razširil tudi na tretjeosebno pripovedovanje, a pri tem predpostavlja, da je oseba z osebo, ki je doživela to izkustvo, tesno povezana s sorodstvenimi

ali prijateljskimi vezmi (Mencej 2006: 192). Pri svojem razpravljanju zato dosledno ločuje povedke in memorate (prim. Mencej 2006: 213, 221, 230, 231, 235 ...). Le-te torej od prejšnjih omenjenih pripovedi loči predvsem komponenta nadnaravnega, zato jih ne gre obravnavati skupaj ali tega izraza uporabljati sinonimno z drugimi.

Kot so pestra poimenovanja pripovedi, so raznovrstna tudi mnenja raziskovalcev o njihovi uporabnosti in namenu v različnih raziskavah. V njih največkrat prepoznajo »vir za raziskovanje ozadja objektivne stvarnosti«, »enkratne, neponovljive osebne interpretacije zgodovinske resnice«, »pomemben vir informacij za tiste stroke, ki ne želijo podatkov samo zapisati, ampak predmet svoje raziskave tudi razložiti«, osvetlitev določenih zgodovinskih dejstev, pomoč pri obdelovanju tematike, o kateri ni veliko drugih virov (npr. koncentracijsko taborišče, vojno ujetništvo, doživljanje vojne, življenje na robu bede, izseljenstvo, prve izkušnje s tujino, skratka življenje ljudi v ekstremnih, dramatičnih razmerah) (Čebulj Sajko 1999: 63–69). Zaradi subjektivne narave je tovrstne podatke potrebno obravnavati kritično, jih umeščati v »bolj objektivne« vire oziroma v zgodovinski okvir ter jih primerjati z zgodovinskimi dejstvi.

Večplastnost pripovedi najbolje ilustrira razmišljanje etnologinje Ivanke Počkar (1997: 167): »Z zbiranjem življenjskih zgodb dobimo pripovedovalčevo – v besede prelito – preteklost, sedanost in misli o prihodnosti, njegovo čustvovanje, upanja, želje, reve in žalosti, veselja in sreče. Dobimo njim lastni poudarek obdobj, dogajanj in oblik doživljanja. /.../ Dobimo tudi spontan, medsebojno sporazumen izbor nekaterih »poglavij« iz njihovega življenja. Njihova osebna sporočila svetu, mnenja o zadevah, ki se pripovedovalcu zdijo najvažnejša, ter boljše razumevanje medsebojnih odnosov. /.../ Nudimo /.../ zapis življenjskih zgodb, ki bi sicer ne bile zapisane, čast, potrditev in ponos, uresničenje želje po ohranjanju dediščine, samospoznanje potrebnosti in vrednosti takšnega zapisovanja življenjskih zgodb in občutek smisla pripovedovalčevega obstoja. /.../ Iz njihovih izpovedi jemljemo gradivo za resničnejšo podobo sveta, skromno, a vendar nadvse bogato opisnost izraza, odkritost, konkretnost pričevanja in dejanskost.«

Mar nismo s tem že stopili na literarna tla? Ali pa se literaturi vsaj močno približali? Da pripovedi marsikdo bere in doživlja tudi drugače – ne samo kot pripomoček pri razumevanju širšega zgodovinskega konteksta –, dokazuje tudi presenetljivo spoznanje lektorice Metke Zobec ob branju knjige Vsi moji spomini (podnaslov Življenjske pripovedi s Štajerskega): »Želela bi povedati, da sem vse te zgodbe – ne glede na njihovo namembnost in na svojo poklicanost – najprej prebrala kot laik, kot bralec in da sem jih brala, to se mi zdi

fenomen – ne kot znanstveno gradivo, ampak kot literaturo. Ne, ker bi se za to odločila, ampak ker mi je narava teh besedil narekovala tovrstno branje.« (Zobec 1997: 187)

S to ugotovitvijo lahko na tem mestu povsem upravičeno obravnavamo tudi pripovedi, ki pretežno tematizirajo obdobje 1. in 2. svetovne vojne. V ospredju obravnave je njihova »subjektivna« komponenta, ki jih s preprosto, a globoko izpovedno besedo in prebujajočo se željo po estetskem oblikovanju približuje literaturi ter priča o ustvarjalnosti pripovedovalcev.

7.19 TEHNIČNI RAZVOJ

Sedem zgodovinskih povedk se navezuje na tehnični razvoj in posamezne naprave, kot so jih doživeli pripovedovalci sami. Pripovedi torej večinoma generira njihovo spominjanje. Njihov skupni imenovalec je tehnološki napredek, čeprav v ospredje postavljajo različne motive: letalo, prvi avto v vasi, prvič za avtomobilskim krmilom, prvi radio v mestu, prva televizija v hiši. Z njimi so povezani tudi raznovrstni stranski motivi: strah, nezaupanje pred nenavadno napravo, navdušenje nad njo, okoliščine nakupa ipd.

Prvo letalo (338)

Vidu sem ga med vojno. Prvo letalo je bla štuorkla. Tu je bil dvotrupnik, ku je delu prr, prr, prr ... Tam enga [19]42., [19]43. lejta smo hudil tu vejn gliedat. Kasnej se mi je že neumno zdel, de tu nismo smel hudit vejn gliedat.

Ku so avioni pāršl, ne vejm, al so bli angleški, ki so bombardiral v Sievnc vlak na postaj ... takrät smo midva z mamu riegrat nabirala tam v Buštajn in je pārrohnel sem od Topolovca, čist nizk so pārletel in so mel rdieč sprejdi pa zuobe narisane. Takrät so strelal tle pu žagi, Jugotanini pa na želežnec. Mién je mama riékla: »Uliež se na tla pa nač gliedat!« Se mi je čudn zdel, zakaj, ku smo se tišala na srejd tiste njive na tlejh. Tu je blu za binkuš. Puól smo pa hitər letela dumov, ker se je na tej strani kadil. Stanuval smo pa mi tam duól pār gmajni, tku de smo čez želežn must, ku je bla straža nemška, letela, naj je tist vujak pustu. Pa prec duól po nasipu pa čez gmajno pa dumov. Sam duma na sriečo ni neč blo. Sam tle, ku je Kuorntova hiša, so pa strelal. No, takrät je od tetike moža zadel mitraljez, ker je pred Kuorntovo hišo bil na ležalniku pa je gliedu. Drug so vsi šli v kleti, takrät še ni blu bunkerja. Nas utruóke so pelal tejga možakarja gliedat, češ, ubuogat je treba, ne avione gliedat, jät v bunker ... Vejm, de smo mi utruóc modroval, de se mu je tu zgudil, ker ni ubugu, ni bil pridn, je žleht, zatu ma pa črno kri. Tista kri pu teliesi in liegenštulu je oksidirala, je bla čist taka črna, mi smo pa riékl, kuk je lahku pār čluvejki črna, ku se upraskaš, je rdieča, ne.

Sevnica, 2010

Avion gre! (339)

Eroplan grie! Smo vsi letel vejn gliedat. Pa so stara mama riékl: »Aj, tu ne buo duóbər! Vejste, tu je blu prerokvan – ku buo pu ziém! lejlza želežna kača, pu lufti buojo lejtal želežn tiči, pud vsaki lipi buo siédu guspud pa iz vsake hiše bo prešla guspudična, tiédi ne buo duóbər. Zej pa grejo tuot cajti nutər!«

Trobni Dol, 2010

Prvič videl letalo (340)

*Na kraj vasi je ena domačija, taka majhna. Tist človek je jemu tam guór v riébri, v huost kuvačnc. Je bil v kuvačnc pa je nastala ena čudna štima, puglieda ven, zaglieda eroplan pa je liétu nutər in se v kuvačnc zaprl, ku je bla nutər v hrib narjena.
Paneče (Loka), 2010*

Prvi avto v vasi (341)

*Vsakem se je čudn zdel, ku je avto vidu, še pusiebn tuki guór na naših cejstah, ne. Ena je riékla drugi: »U, kok je tiéb fajm, ku si tuki duma za cejsti.« Je pa riékla: »Ja, zakaj?« »Zatu, ku vidiš avtumubile!«
Čez Paneče je malkier piélu. Je blu še v stari Jugoslaviji pred vojni, se je enkrat stric iz Ciela pərpiélu h nam pu kolovozi. Vse je gliedal, ku je zavil h nam v Paneče.
Paneče (Loka), 2010*

Prvi stik z avtomobilom (342)

*Naš suósed je mel tupolinota, ampak nism vejdu, kaj je. Tu je blu prec po vojni. Drugač pa – muoj stric je bil šofer v hotelu v Zidanem Mostu. Mende je bil hotel Ivančičev, ne. Muoj stric je nejkak prebejgnu v Lublano na italijansko stran in ni bil izseljen. Je bil pa duobər avtomehanik in mu je takoj po vojni en znanc iz Buštajna zrihtu na ministrstvu, mende za kmetijstvo, de je bil šofer. Prvi avto, ku sem se jəs z njim piélu, je bil en tak bel avto. Duóns mislim, de je bil tu opel. Stric se je pərpiélu h nam v Sievnc, tam, kjer smo stanupal. [19]46. lejta za vəlko nuč je tudi pəršu, avto pa je stal pred drvarnc. Od drvarnce je šla pa potka mal navzdol, puól je pa diesno bil gnojšiče, pa levo vrtovi pa tam so ble ene kamnite stupnice za v grabn, za v Sievnčno. Ne vejim, kaku sem jəs zlezju v ta avto, se nejkij igračk in sem se jəs prvič piélu z avtam [19]46. lejta sam. Ku je avto udpiélu, iz kuhne niso zamierkal, sam puól, ku se je avto premiku, so pa skuz kuhinjsk uókn vidl, ku sem že šou duól prot potuoki. Stric je hitər vejn skuóču pa v avto, me udrinu pa zapremzu ročno, de je obstal. Drugač bi pa jəs takrat šou v grabn. Tu je bil muoj pəru fizičn stik z avtomobilom.
Tam, kjer je zdej KOC, je bla ena Udovčova črna baraka, no, mal naprej, tam, kjer je Jugova hiša. Udovč je bil šofer, ki je vuózu s Planine lejs za Kopitarno. Avto je bil pa rdieče barve, kasnej so ga preštrihal na siv. Mel je tak kuótu in je vuózu na drve. To je bil prvi tak tovornjak, ku jəs vejim. Smo ga tku gliedal, ker se je ven kadil. Tam nuot so gurele drve pa monoksid je gnal avto. To je bil pəru tuvurnjak, ki se ga jəs spomnem. Tu je blu [19]47. lejta mende.
Sevnica, 2010*

Prvi radio (343)

*Spomnem se pərug radia. Mel ga je Jugotanin ... en radio ... Kasnej so nardil zvočnike. Tu je bla mende kar ena ud prvih firm, ku je mela zvočnike pu štangah zuni, de so med malco predvajal muzko pa če je bla kašna proslava al pa kašn praznk, tud v nedelo, je vratar tist šteku, de se je po celem Šmarji iz Jugotanina slišal. Papež je bil direktor Jugotanina in je čez nedelo pərniesu ta radio dumov. Tam, ku smo stanupal, je bla ena brajda izabele pa taka vəlka miza pa dve klopj. Tu vem, de smo se tam vsi najdl zvečier, ko je bla v Helsinkih olimpijada in je jugoslovanska nogometna reprezentanca premagala rusko. Ne vejim, kierga lejta je blu – uoseminštərdesetga? Takrat je vse vpil, kuk si Stalin brke viha pa kuk buojo rdiečo barvo zgubil, ker buojo ratal črn ud jəze pa taku ... Tist radio je bil puól še viéčkrat tam, de smo utruóc hudil muzko poslušat pa prenose tejh športnih zadev.
Sevnica, 2010*

Prva televizija (344)

V Sievnc je televizijo mel ta pəru Gasilski dom in je cela Sievnca hudila kje gliedat. V Boštajnu pa je mel ta pəru televizijo Novšaku Bojan, druga pa je kupu Petančič za šolo, de so hudil vsi gliedat kar v razred. Jəs sem bil takrat v Jugotanini v službi. Edn je kupu na kredit fičota, jəs sem se pa udluoču, de buom vziel na kredit televizor, in sicer televizor Nikola Tesla iz Zagreba. Muoral sem poklicat iz Jugotanina v Namu v Lublano in vejim, de so jih dubil za celo Slovenijo desiet. Muoral sem rezervirat in sem se piélu z vlakom v Lublano v Namu. Mién se zdi, de sem tist kredit plačval mal majn ku un fičota. Tist televizor sem dal na rame, šou na postajo, dal sem ga v vaguon zram siébe na kluop, v Sievnc na rame pa sem ga dumov v Buštajn niesu. Tku de sem mel enga prvih televizorju tuki.

Prve tri povedke 338, 339 in 340 oživljajo zgodnje prelete letal v slovenskem zračnem prostoru. Pripovedovalec prve povedke se spominja, kako ga je prvič uzrl na nebu med 2. svetovno vojno (*Tam enga [19]42., [19]43. lejta smo hudil tu vejn gliedat.*). Zgodovinske evokacije spaja z dodatnim pojasnjevanjem (*Prvo letalo je bla štuorkla. Tu je bil dvotrupnik, ku je delu prr, prr, prr ...*). Dokaj gosto razpršene odnosnice, ki napotevajo v sistemsko zgodovinsko predlogo (*bombardiral, nemška straža, vujak, mitraljez, bunker*), interferira pripovedovalčevo osebno doživetje letalskega napada. Natančno ga opisuje s predstavitvijo kraja in posameznih oseb.

V kratki povedki 339 je zaznati predhodno besedilno predlogo (*Pa so stara mama riékl /.../*). Pripovedovalka se namreč ob navdušenem opazovanju prvih letal na nebu spominja preroških besed stare mame. Ta ne odobrava razvoja tehnologije in sprememb, ki jih prinaša. Oživljanje sestavin zgodovinske predloge je zgolj implicitno, saj pripovedovalka ne podaja jasnih, eksplicitnih odnosnic.

Podobno implicitno reminiscenco zasledimo v povedki 340. Pripovedovalka niti subjekta ne imenuje natančno, a ga tudi ne povsem posploši (*Na kraj vasi je ena domačija, taka majhna. Tist človk je/.../*). Jedrnato povzame njegovo doživljanje, ko je prvič zaslišal hrup letala. V negotovosti in strahu se je zatekel v svojo kovačnico.

Nekoliko več odnosnic je v povedki 341, ki dogajanje v njej postavljajo v obdobje pred 2. svetovno vojno (*Je blu še v stari Jugoslaviji pred vojni /.../*). Sicer zelo posplošeni subjekti (*Ena je riékla drugi /.../*) navdušeno sprejmejo noviteto, ki pelje skozi vas.

Prvega sedenja za avtomobilskim volanom se natančno spominja pripovedovalec povedke 342, ko se je kot otrok igral v avtu in ga nehote pognal v tek. Goste odnosnice oživljajo zgodovinsko ozadje 2. svetovne vojne in prvih let po njej (*Tu je blu prec po vojni. /.../ prebejgnu v Lublano na italijansko stran in ni bil izseljen. /.../ [19]46. lejta za vólko nuč /.../*). Pripovedovalec natančno opisuje kraj dogajanja pred domačo hišo, igranje v avtu in naglo stričevo reakcijo, še preden je avto zdrsnil v potok. Zgodovinske evokacije spaja s komentiranjem s sedanje perspektive (*Duóns mislim, de je bil tu opel.*). V isto obdobje postavlja motiv nenavadnega tovornjaka, s katerim končuje pripoved. Že v otroških letih je vznemirjal njegovo domišljijo in mu je zato ostal v spominu. Prav tako natančno kot prej ob napotevanju v zgodovinsko predlogo opisuje njegovo zunanost, kraj dogajanja ter predstavlja lastnika.

V ospredju povedke 343 je pripovedovalčev spomin na prvi radio v mestu. Njegov lastnik je bila takratna tovarna Jugotanin. V nadaljevanju ga poveže z osebnim doživetjem in

aludira olimpijske igre v Helsinkih leta 1952 (*/.../ ko je bla v Helsinkih olimpijada in je jugoslovanska nogometna reprezentanca premagala rusko. Ne vejm, kierga lejta je blu – uoseminštardesetga?*). Kar se tiče kategorije časa, torej priznava svojo nevednost oz. morebitno zmoto.

V povedki 344 se pripovedovalec spominja nakupa prve televizije. Natančno navaja še druge lastnike televizij v kraju, nato pa opisuje okoliščine nakupa svoje. Ob tem je zaznati le implicitno evociranje zgodovinske predloge.

8 KATEGORIJA ČASA

Filozofija razlikuje tri časovne načine: krožni (ciklični, kozmični), razvojni (linearni, zgodovinski, eshatološki) in večni (mistični) čas. Medtem ko je bil staremu svetu bližji prvi način, ki se je obnavljal v mitih in obredih, se je v zahodni civilizaciji in novoveški znanosti uveljavil drugi. Tretji način pa od antike do danes zaposluje mistike, vidce in pesnike, ki ga primerjajo s točko sredi kroga ali premice (Uršič 2000: 295–304).

V ospredju pričujočega poglavja je koncept linearnega oziroma historičnega časa, kot ga ob naslonu na M. Eliada razlaga L. S. Risteski. Ob fenomenu cikličnega ponavljanja, ki edinstveno vpliva na folkloro, ljudje namreč občutijo čas tudi kot minljivo kategorijo, ki se nikoli ne vrne v isti obliki. Prvega M. Eliade opredeljuje kot sveti čas, drugega pa profani, vsakodnevni oziroma linearni čas. Med osnovnimi kategorijami fizike je razumljen kot konstantno časovno zaporedje, ki poteka kot avtonomni proces neodvisno od človekovih občutij, izkustev in percepcije. Človek ga najpogosteje zaznava v odnosu do posameznih dogodkov, ki so se zgodili na določenem mestu časovne premice.

Risteski vpelje tudi novo kategorijo časa, imenovano historistični čas (angl. *historic time*). Oblikuje se kot posledica pripovedovalčeve težnje po učinku verjetnosti, zgodovinske zanesljivosti in avtentičnosti ter v svoji osnovi skuša biti čim bolj korektno »zgodovinski«. Tako oba predstavljata antipod konceptu mitičnega časa (Risteski 2008: 199–207).

Ob pripovedovanjih prebivalcev vasi Minot v severni Burgundiji je francoska raziskovalka F. Zonabend spoznavala, da vaščani preteklost doživljajo kot dolgo, negibno, mirno, z nenatančnimi obrisi. Brez izrazitih prehodov so se sprehajali po njej, povsem enakovredno od »starih očetov« k spominom na »prednike«, s konca 19. stoletja do neolitika. Povedno je tudi dejstvo, da med doživetimi spomini in spomini po pripovedovanjih raziskovalke niso zaznale nobene kakovostne razlike. Njihov spomin se je največkrat osredotočal na začetke vasi »v galskih časih«, dogodki po tem pa, kakor da niso pritegnili njihove pozornosti. Bržkone ta spomin pogojujejo vpisi v prostor, znamenja v tleh, sledovi nekdanjih rudnikov, okoli katerih se je osnovala prvotna skupnost. S temi vidnimi, materializiranimi in še vedno svežimi znamenji preteklosti se očitno ljudje še vedno z lahkoto identificirajo. Prav tako ne gre po drugi strani povsem zanemariti dejstva, da so na začetku 20. stoletja ti spomini dobili tudi svoje mesto v najrazličnejših zapisih (od Župnijskega letopisa do rokopisnih knjižic), ki so krožili po vasi in utrjevali vedenje o začetkih skupnosti. A pripovedovalci se nanje niso sklicevali – še več, pri svojem pripovedovanju so poudarjali

predvsem ustno komunikacijo, kot »da vsi zapisi zgolj potrjujejo izročilo, ki ga ljudje že poznajo, zgodovino, ki jo že vedo« (Zonabend 1993: 15–17).

Opirajoč se na razlago M. Halbwachsa, tudi K. Hrobat podobno ugotavlja, da se v izročilu o daljni preteklosti čas razodeva kot vidik prostora oziroma krajine. Ljudje konkretni »globini« časa ne pripisujejo posebnega pomena, saj jo razbirajo v domači krajini, ki jim s svojo materialno podobo daje iluzijo večnega trajanja. Kategorija časa je torej prostoru podrejena (Hrobat 2010: 276–277).

Redukcijo časa ob dokaj natančnem navajanju prostora je bilo zaznati že v prejšnjem poglavju. Na popolno umanjkanje časa v zbranem gradivu naletimo pri bajčnih povedkah, torej pripovedih, v katerih lahko razbiramo najbolj oddaljeno preteklost. Ta se tudi pri nadaljnjih ne pojavlja pogosto, a vsaj tako, da lahko o njem posredno sklepamo. Marija Stanonik (2000: 191–224) je pri analizi folklornih pripovedi, zbranih v zbirki Glasovi 1988–1999, med najpogostejšimi poudarila naslednja jezikovna sredstva, ki ubesedujejo kategorijo časa:

- a) prislov *enkrat* (v različnih narečnih variantah, npr.: *enkat, ankrat, ankrèt, ankət, énbót, ánbót, ambart, ednóuk, idnóuk, gnauk*),
- b) prislov *včasih* (v narečnih variantah: *včosih, včasəh, včash, učasi, včas, učas, čosi*), *prej* (v narečnih variantah: *prejk, puprej, kdaj prej, pred kdà*; tudi v različnih besednih zvezah: *prejšnje čase, v prejšnjih časih, u préjšnjəmi stuletji, pred časom, pred dosti leti, pred dougu lejt, pred puno leti, pred puno, puno leti, pred mijar leti, pred dva tisoč leti, pred skoron stou lejtami, že strašno dolgo od tega, šče nej dugo toga ...*),
- c) prislova *nekoč, davno* (v narečnih variantah: *žə davno, že davno davno, vre davno, v davnih časih, v davnih cajtih, pred davnimi časi, pred davnimi leti*), *nekdaj* (v narečnih variantah: *négda, kdà, da, od nekđaj, od nimr*),
- d) besedne zveze *v starih časih* (v narečnih variantah: *u starih časəh, v stári časaj, v starih cajtih, u stareh cajteh, u starih cajtah*), *v tistih časih* (v narečnih variantah: *tiste cajte, v tistih cajtih, od tistih cajtov, v tistih hudih časih, v tistih hudih cajtih, v tistih davnih cajtih, tisti cajt, tistoga reda, dosti, dosti cajta je že minilo, za cajta, v unih cajtih*).

K zgodovinskim povedkam pa uvršča: z mesecem ali letnico določeno časovno označbo, zgodovinsko prelomnico oziroma zunanji zgodovinski dogodek, besedno zvezo *stari ljudje* (v narečnih variantah: *ta j že stara, po starem, že stari ljudje, star əldje, star lidi, stori lədi, od starəh əldi, stari Trentarji, stara mati*), besedne zveze, ki izražajo pripovedovalčev naslon na otroštvo ali mladost in s tem uvajajo pripoved o lastnem izkustvu ali doživetju (*bla sem še*

otrok; ko sem bila še majhna; nisem bla več otrok, bolj velika sem bla; bila sem stara nekako dvanajst let; ko sem bil mlad; ko smo bli mladi; u moji mladosti je bvo; ko sem služila pri enem kmetu).

Na tem mestu se pojavlja tudi vprašanje, kako je s percepcijo časa v pripovedih v procesu folklorizacije. Nanj odgovarjam hkrati z analizo jezikovnih in stilnih sredstev, ki ubesedujejo kategorijo časa v zbranem gradivu.

8.1 KATEGORIJA ČASA V ZGODOVINSKIH POVEDKAH O ŽIVLJENJU DO 2. SVETOVNE VOJNE

V tem razdelku je štiriintrideset motivno zelo raznovrstnih zgodovinskih povedk. Navezujejo se na Celjske grofe, kugo, sevniški in brestaniški grad, Marijo Terezijo, dvorec v Rudi in njegove prebivalce, splavarjenje na Savi, rudnika v Trobnem Dolu in Lokavcu, izseljevanje na začetku 20. stoletja in 1. svetovno vojno. Med njimi samo ena (244) obnavlja lastno pripovedovalčevo doživetje, vse druge so nastale po predhodnem pripovedovanju.

Med desetimi zgodovinskimi povedkami, ki upovedujejo različne zgodovinske motive do 20. stoletja, izstopata dve s poskusom natančnejše opredelitve časa dogajanja. Pripovedovalka prve o njem sicer malce podvomi (*/.../ ku je bla tista griža v šestnajstem stuletji al kdaj* (242)), pripovedovalec druge pa se navezuje na lastno izkušnjo iz otroštva (*Jas sem huódu takoj prvo leto po vojni v prvi razred.* (244)). Pri treh povedkah lahko o času dogajanja domnevamo na podlagi motivnih zgodovinskih odnosnic (*Veronika in Friderik* (241), *sievnški grad, salzburska posest* (243), *Marija Terezija* (245)), pri drugih pa je dogajanje postavljeno v povsem nedoločno preteklost in bi morda lahko o časovni kategoriji sklepali na podlagi ravnine konteksta oziroma predhodne povedke (246, 247, 248, 249, 250).

Dve motivno raznoliki povedki o prvih desetletjih 20. stoletja časovno kategorijo opredeljujeta z letnico (*mugl bi jat v svetovno vuójsko [19]14. lejta* (251); *kok je blu v Amerik [19]11., [19]12. leta* (252)).

Pri dvajsetih pripovedih o 1. svetovni vojni dve eksplicitno z letnico določita čas (*Šli so [19]10. lejta* (259); *Ate so šli [19]14. lejta v vuójsko* (271)). Pri drugih je ta kategorija podana implicitno, saj nas v čas dogajanja uvaja besedilni kontekst oziroma motivne zgodovinske odnosnice, npr.: *vuójska, vojna* (254, 261, 263, 266, 272), *fronta* (260, 268, 270), *ujetništvo* (257), *murnarica* (265), *vojak, finferdragonar* (253), *na pulužajah* (255). Še bolj prikrito je čas izražen v povedkah 256, 258, 262, 264, 267 in 269, v katerih ga lahko razbiramo na podlagi ravnine konteksta. Pripovedovalci se namreč navezujejo na predhodno

povedko. Pomenljiva, a neklasificirana v tem razdelku ostajata dnevno določanje – enkrat v štiriletnem vojnem obdobju pač – (28. januarja so mel ate rojstn dan, 29. pa gud (258)) ter čas trajanja (/.../ je štir lejte murnarico služu /.../ ku so bli tri mejsce v tistem zalivi /...) pa pol lejta v zalivi (265)).

Dve povedki, ki premoščata čas do 2. svetovne vojne, le-tega določata različno: pripovedovalka povedke 273 s prislovom *včas*, pripovedovalec povedke 274 pa z letnico (/.../ ob valki poplavi [19]34. lejta).

Od štiriintridesetih obravnavanih povedk v tem razdelku jih torej pet podaja kategorijo časa eksplicitno, tj. z **letnico**, vse druge pa implicitno. Pri tem se najpogosteje – kar petnajstkrat – pojavlja izražanje z motivnimi **zgodovinskimi odnosnicami**, sledijo mu: zaznavanje časa **na podlagi ravnine konteksta** pri enajstih povedkah ter **določanje stoletja, izražanje s prislovom včas in z naslonom na osebno doživetje**. Slednje zaznamo v povedki 244, ki edina v tem razdelku obnavlja lastno pripovedovalčevo izkušnjo. Kot sporoča spodnja tabela, povedke po predhodnem pripovedovanju časovno kategorijo zaznavajo in ubesedujejo zelo različno. Za najbolj eksplicitno razumevanje smemo šteti navajanje z letnico, najbolj implicitno pa sklepanje na podlagi predhodne povedke.

Tabela 1: Kategorija časa v posameznih povedkah o življenju do 2. svetovne vojne po posredovanju predhodnega pripovedovalca³⁰

Povedka	Primer	Način izražanja
241	Per tejh mlinarjih sta Veronika in Friderik skrila sina.	Odnosnica
242	/.../ ku je bla tista griža v šestnajstem stuletji al kdaj /.../	Stoletje
243	Sievński grad je spadu pod salzburško posest.	Odnosnica
245	Je šla Marija Terezija /.../	Odnosnica
246		Kontekst
247		Kontekst
248		Kontekst
249		Kontekst
250		Kontekst
251	/.../ mugl bi jət v svetovno vuójsko [19]14. lejta pa /.../	Letnica
252	/.../ kok je blu v Amerik [19]11., [19]12. leta.	Letnica
253	/.../ in so bli tam duól vujak. /.../ Bil je finferdragonar /.../	Odnosnica
254	Tista vuójska je puól že taku dolg trajala.	Odnosnica
255	/.../ so bli na pulužajah pa so jim pərpelal v štelunge, /.../	Odnosnica
256		Kontekst
257	Ate so bli v ujetništvu en lejta pa pol.	Odnosnica
258		Kontekst
259	Šli so [19]10. lejta. /.../ Ko so prešl pa dumov, se je pa začela vojna in so mugl jət v vuójsko.	Letnica in odnosnica

³⁰ Čeprav se zdijo tabele v poglavjih o kategorijah časa in kraja kot nepotrebno podvajanje snovi, po drugi strani omogočajo nazornejši pregled in lažje razumevanje posameznih primerov ter opredelitev. Tako odločilno pripomorejo k sintetičnim ugotovitvam, podanih v poglavjih 8.5 in 9.4.8.

260	Na kmetiji stare mame so bli vsi moški na front. Pər hiši je bil pa od stare mame brat pa štirje ruski ujetniki.	Odnosnica
261	Tu je bla avstrijska vuójska, Italijani so jih pa ujel.	Odnosnica
262		Kontekst
263	Ku je bil ate v vojn, /.../	Odnosnica
264		Kontekst
265	Ate je bil v murnarico odštilan, je štir lejte murnarico služu, /.../	Odnosnica
266	Uóče so bil v vuójn pa so bli rajen.	Odnosnica
267		Kontekst
268	/.../ ku sta bla v soški front skup.	Odnosnica
269		Kontekst
270	Strici so bli na ruski front.	Odnosnica
271	Ate so šli [19]14. lejta v vuójsko.	Letnica
272	Ku je bla tista svetovna vojska, /.../. Štir lejte je bil v avstrijski vuójsk.	Odnosnica
273	Včas se tuki pər nas nej šiht dubu.	Časovni prislov
274	Stric ud muóje žiéne je ob vəlki poplavi [19]34. lejta /.../	Letnica

8.2 KATEGORIJA ČASA V ZGODOVINSKIH POVEDKAH O 2. SVETOVNI VOJNI

Pripovedi o 2. svetovni vojni pri tej kategoriji kažejo precej razgibano podobo. Sledeče časovne opredelitve so najprej klasificirane po pogostosti pojavljanja.

Pri sedemnajstih povedkah naletimo na **implicitno izražanje z motivno zgodovinsko odnosnico**, ki že na začetku besedila časovno uokvirja dogajanje. Enajstkrat zasledimo odnosnico *vojna*. Ta nas skupaj s predlogom *med* usmerja v daljše časovno obdobje 1941–1945 (277, 280, 281, 294, 303, 310, 321, 323), v povedki 326 opozarja na začetek tega obdobja (*/.../ ku se je vojna začela*), v povedki 330 pa na njegov konec (*Spomnem se kuónca vuójne. Tist dan so /.../*). Enkrat se pojavi sinonimno rabljen izraz *vuójska* (306). Tako lahko pri tej odnosnici govorimo o določnejšem, jasnejšem navajanju kategorije časa.

Najpogostejše odnosnice so še: *Nemci, nemška vuójska, Švabi, nemšk vujaki* (288, 297, 299, 302, 308, 327, 328, 331); *partizani* (282, 284, 286, 298); *hajka* (292); *ustaši* (318); *odred, bataljon* (290, 293); *Hitler* (307); *izseljenci* (322).

Odnosnicam se po navadi v nadaljevanju pridružijo še druge opredelitve, ki natančneje izražajo kategorijo. Po številu primerov sledi povezovanje odnosnice z delom dneva oziroma noči. V tej vlogi najpogosteje nastopajo **časovni prislovi ali samostalniške besede (oz. predložne besedne zveze) v vlogi prislovnega določila časa** (*Pa je blu en večier* (279); *Punuóč so pa Nemci prešl* (289); *Zjutri je šou še* (291); *so glih kuhal za južno* (300); *Mama so mi dal večerje in sem šla spat* (305); *Ob treh pupoldne sta prešla dva partizana* (311); *14. je šla tukile mim nas. Jəs sem začela zjutri glih /.../* (312); *Punuóč so /.../* (313); *Ob enajstih*

punuoč /.../ (329)). V povedki 295 se tem opredelitvam pridruži še prislov enkrat (*Enkrat so pa šli Nemci čiez in so dubil partizane na Njivcah. Čez dan so gnuoj nusil pār eni hiš, zvečier so pliesal pa so jih glih Nemci dubil.*).

V šestih povedkah pripovedovalci eksplicitno navajajo **letnico dogajanja**, ki največkrat stoji na začetku besedila, v nekaterih primerih pa tudi v sredini (*Tjue so bli zmieri partizani. /.../ od januarja [19]45. lejta pa do avgusta [19]45. lejta (278); V tisti bitk [19]43. lejta (283); Blo je velik nemških hajk /.../ je bla ena vālka bitka [19]43. lejta (285); [19]43. lejta je (304); tu je mugl bit tud [19]43. lejta (309); Jeseni leta [19]44 se je /.../ (325)*). V zadnjem primeru se letnici pridružuje navedba letnega časa, pri sledečih dveh pa se letnici naslanjata na cerkveni praznik (*Tu je blu na Štiefanov dan leta [19]44 (315); tu je blu na miklavžu. Drugič je blu pa junija [19]42. lejta. /.../ Na sviet večier tam (320)*).

V treh povedkah se odnosnicam pridružuje **samo navajanje cerkvenega praznika** (*Na cvejtno nedejlo so /.../ (275); Za bužične praznke je šla /.../ (316); Glih ob bužič je /.../ (317)*).

Dve povedki časovno kategorijo izražata z **meseцем ali letnim časom** (*Tu je blu avgusta. (276); Kar naenkrat se je pujavl, ne vejm, kdaj. Spomlad se je nejki /.../ (314)*). V drugi povedki se v nadaljevanju pojavi še prislov enkrat (*Enkrat vmejs je pāršu /.../ (314)*).

V dveh povedkah zaznamo **metonimično izražanje** oziroma rabo besed v zamenjanem pomenu (*Prec, ku je bil Hitler tle, je /.../ (319); /.../ je bil med Nemčijo upravnik /.../ (332)*). Prvi primer poudarja začetek nemške okupacije, drugi pa njegovo trajanje.

S po enim primerom sledijo: **implicitno opisovanje časa dogajanja** (*Ku je pa Nemčija kapitulirala /.../ (327)*), **naslanjanje na družinski dogodek** in povezovanje z odnosnico (*Pār nas je umirala stara mama. Nejke vieze preko postaje v Jurkluoštru so zrihtal, de so Slavkota, ku je bil v nemški vuójsk /.../ (296)*), **raba prislova enkrat** in povezovanje z odnosnico (*Enkrat sem fižol obtrgavala pa sem spod kozolca vidla na Tončku hrib, ku je en velek kuósti na hribi rasu pa zmeri je bla straža tam. /.../ ku puzim so mel vujaki zmeri bele obleke. (301)*).

Pri dveh povedkah lahko o kategoriji časa domnevamo samo na podlagi konteksta oziroma predhodne povedke (287, 324).

Klasifikacija dokazuje raznovrstnost in pestrost koncepta časa ob isti temi 2. svetovne vojne ne glede na to, kateri fazi folklorizacijskega procesa pripadajo besedila. Ker bi pričakovali, da se s časovno oddaljenostjo od dogodka izgublja tudi občutek pripovedovalcev za časovno konkretizacijo, v nadaljevanju analiziram pripovedi tudi s tega stališča.

Besedila, nastala po spominskem obnavljanju lastne izkušnje, so: 275, 278, 279, 283, 285, 286, 287, 288, 291, 293, 294, 295, 296, 298, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 320, 322, 324, 327, 329, 330.

Tabela 2: Kategorija časa po spominskem obnavljanju lastne izkušnje v posameznih povedkah o 2. svetovni vojni

Povedka	Primer	Način izražanja
275	/.../ ku je Jugoslavija prupala. Na cvejtno nedejlo /.../	Cerkveni praznik
278	Tista je bla pər nas od januarja [19]45. lejta pa do avgusta [19]45. lejta.	Letnica in mesec
279	V Voluški guór so ble tri partizanske bolnice. /.../ Pa je blu en večier, so prešl partizani.	Del dneva
283	V tisti bitk [19]43. lejta smo vsi /.../	Letnica
285	/.../ ku je bla ena vėlka bitka [19]43. lejta.	Letnica
286	/.../ je viéč takih štuosu, ku so partizanke pər nas /.../	Odnosnica
287		Kontekst
288	Švabi so mel na Ostrežji zasiedo.	Odnosnica
291	Zjutri je šou še pred siedmo mim naše hiše ta duól. /.../. Nemci so bli /.../	Del dneva
293	/.../ tud Kozjanski odred je bil zlo dolg tle duól.	Odnosnica
294	Med vojno je stric klal, naš ate je pa tist lifru za partizansko bolnico. Enkrat smo pər nas klal,	Odnosnica vojna in prislov enkrat
295	Ku so ble hajke, je blu tud hudu. /.../Enkrat so pa šli Nemci čiez in so /.../. Čez dan so gnuoj nusil pər eni hiš, zvečier so pliesal	Prislov enkrat in del dneva
296	Pər nas je umirala stara mama /.../	Družinski dogodek
298	/.../ sta pa za jim pərletela dva partizana /.../	Odnosnica
300	Takrat so bli partizani v Pulan, so glih kuhal za južno.	Del dneva
301	Enkrat sem fižol obrgavala pa sem /.../ ku puzim so mel vujaki zmeri bele obleke.	Prislov enkrat
302	Pər Ocvirki so bli že nemški vojaki /.../	Odnosnica
303	Mi smo že med vojno šli v slovensko /.../ je še bla stara Jugoslavija.	Odnosnica vojna in preneseni pomen
304	[19]43. lejta je očka šou v partizane /.../ Tu je mugl bit [19]44. lejta zgudi spomlad.	Letnica in letni čas
305	Mama so mi dal večerje in sem šla spat. /.../. Puól so pa že začiel huodet ukul	Del dneva
306	Med vuójsko so ji Nemci vse pubral	Odnosnica vojna
308	Tiste zvezdice so bli nemški lovci.	Odnosnica
309	/.../ tu je mugl bit tud [19]43. lejta /.../	Letnica
310	Med vuójno sem bla pər Sievnc pər tiét /.../	Odnosnica vojna
311	Bil je lejþ, sončn dan. Ob treh pupoldne sta prešla dva partizana.	Del dneva
312	14. je šla tukile mim nas. Jæs sem začiel zjutri glih /.../	Del dneva
313	Punuóč so v Padieži pər Kunški puklical, /.../ Kunšk jih je pa pərpiélu v Urejhuc ob štíereh zjutri.	Del dneva
314	Spomlad se je nejki na pul /.../ Tu je en tejdñ trajal. Enkrat vmejs /.../	Letni čas in prislov enkrat
315	Tu je blu na Štiefanov dan leta [19]44.	Letnica in cerkveni praznik
316	Za bužične praznke je šla hajka skuz.	Cerkveni praznik

317	Glih ob bužič je gorela en kejdn.	Cerkveni praznik
320	/.../ tu je blu na miklavžu. Drugič je blu pa junija [19]42. lejta. /.../ Na sviet večier tam /.../	Letnica in cerkveni praznik
322	Glih taku smo bli izseljen.	Odnosnica
324		Kontekst
327	Ku je pa Nemčija kapitulirala	Opisno
329	Ob enajstih punuoč pa pridejo drug. /.../ Tu je bil pa kuonc vuójske, nubiéne druge uniforme nismo viéc vidl.	Del dneva
330	Spomnem se kuónca vuójne. Tist dan so /.../	Odnosnica vojna

Besedil o 2. svetovni vojni, nastalih po posredovanju predhodnega pripovedovalca, je enaindvajset. To so povedke: 276, 277, 280, 281, 282, 284, 289, 290, 292, 297, 299, 307, 318, 319, 321, 323, 325, 326, 328, 331, 332.

Tabela 3: Kategorija časa v posameznih povedkah o 2. svetovni vojni po posredovanju predhodnega pripovedovalca

Povedka	Primer	Način izražanja
276	Tu je blu avgusta. Včas je bla navada /.../	Mesec in prislov včasih
277	Med vojno se je pèrpuvedvala ena zgodba.	Odnosnica vojna
280	Med 2. svetovno vojno so se /.../	Odnosnica vojna
281	/.../ je blu med 2. svetovno vojno /.../ To je blu proti jutranjim uram	Odnosnica vojna in del dneva
282	Velikrat so bli slučaji, ko so se partizani in /.../	Odnosnica
284	Muoj oče je bil tud v partizanih.	Odnosnica
289	Partizani so h enem eno telico pèrvlejkl v štaló. Punuoč so /.../	Odnosnica vojna in del dneva
290	So šli – mende je bil bataljuon – pa so se ustavl /.../	Odnosnica
292	Če je bla tiéžka hajka /.../	Odnosnica
297	/.../ in so Nemci ud nejkud prešl /.../	Odnosnica
299	Enga kurirja so Nemci ujel na uni stran Siel /.../	Odnosnica
307	/.../ ko je liéžu na peč, de je pudniev bla Hitlerjeva slika guór /.../	Odnosnica
318	Ustaši so šli skuz /.../	Odnosnica
319	Prec, ku je bil Hitler tle, /.../	Metonimija
321	Naš so bli tud tam pèr enem v Nemčiji med vojno.	Odnosnica vojna
323	/.../ ku so jih med vojno izselil /.../	Odnosnica vojna
325	Jeseni leta [19]44 se je pujavu tist Avstralec.	Letnica in letni čas
326	/.../ ku se je vojna začielá in je bil /.../	Odnosnica vojna
328	Brat je bil v nemško vuójsko vpoklican /.../	Odnosnica
331	V šul so nemšk vujaki stanval /.../	Odnosnica
332	/.../ je bil med Nemčijo upravnik tejga pusestva	Metonimija

Pripovedovalci torej časovno kategorijo zaznavajo in ubesedujejo zelo različno. Zdi se, da je najbolj konkretna, eksplicitna opredelitev v zbranem gradivu letnica v povezavi s cerkvenim praznikom, najmanj pa sklepanje po kontekstu na podlagi predhodne povedke.

Med tema dvema skrajnostma je še šestnajst postavk. Spodnja tabela poskuša upoštevati njihovo prehajanje od eksplicitnega, torej konkretnega zaznavanja, k reduciranemu, implicitnemu.

Tabela 4: Primerjava števila povedk po posameznih časovnih opredelitvah

	Povedke po spominskem obnavljanju lastne izkušnje	Povedke po spominskem obnavljanju lastne izkušnje v odstotkih	Povedke po posredovanju predhodnega pripovedovalca	Povedke po posredovanju predhodnega pripovedovalca v odstotkih
Letnica in cerkveni praznik	2	5,4	0	0
Letnica in mesec	1	2,7	0	0
Letnica in letni čas	1	2,7	1	4,8
Letnica	3	8,1	0	0
Cerkveni praznik	3	8,1	0	0
Mesec in prislov včasih	0	0	1	4,8
Letni čas in prislov enkrat	1	2,7	0	0
Odnosnica vojna in del dneva	0	0	2	9,5
Odnosnica vojna	3	8,1	5	23,8
Odnosnica vojna in metaforična raba	1	2,7	0	0
Odnosnica vojna in prislov enkrat	2	5,4	0	0
Del dneva	8	21,6	0	0
Družinski dogodek	1	2,7	0	0
Zunanji dogodek	1	2,7	0	0
Metonimična raba	0	0	2	9,5
Prislov enkrat	1	2,7	0	0
Odnosnica	7	18,9	10	47,6
Kontekst	2	5,4	0	0

Število povedk pri posameznih postavkah jasno kaže reduciranje konkretnosti in pretežno rabo odnosnic pri pripovedih po posredovanju predhodnega pripovedovalca.

Medtem ko pripovedi po lastni izkušnji pestro in z različnimi ubeseditvami izražajo kategorijo časa, povedke po posredovanju predhodnega posredovalca kažejo drugačno podobo. Petnajst povedk od enaindvajsetih časovno kategorijo izraža samo z odnosnico. Pri tem se zdi, da odnosnica vojna vendarle bolj kot druge (partizani, hajka, Nemci, ustaši ipd.) natančneje definira čas dogajanja in nas usmerja v obdobje 1941–1945. Očitno se s pripovedovalčevo neudeležbo pri dogodkih in časovno oddaljenostjo od njih izgublja tudi občutek za pestrost, raznolikost ubesedovanja te kategorije.

8.3 KATEGORIJA ČASA V ZGODOVINSKIH POVEDKAH O ŽIVLJENJU PO 2. SVETOVNI VOJNI IN TEHNIČNEM RAZVOJU

Šest povedk, ki tematizirajo življenje neposredno po 2. svetovni vojni, kategorijo časa izražajo takole: tri s **predložno zvezo**, tj. z **odnosnico vojna** oziroma s sopomensko rabo besede vojska in **predlogom po** (*Blu je pu vojni* (336); *Takoj po vuójsk smo /.../* (333); */.../ je prešla z družini pu vojn /.../* (345)), ena tej odnosnici doda **mesec** (*Med vojno smo bli izseljen. /.../ Edina srieča je bla, de ku smo septembra pøršl dumov /.../* (334)), dve s **časovnim prislovom** (*Tiédi sem se /.../* (335); *Duóns se ne smeje duma neč klat in takrát se tu tudi ni smel. /.../ Vem, da smo z očkatam šla z biciklnom zvečier. /.../ Tisto glavo smo mel v eni taki pusuodi, ki smo jo najdl na Urejhuvem [19]45. lejta, /.../* (337)). V tej se časovnim prislovom v nadaljevanju pridruži še **letnica**.

Sedem povedk upoveduje tehnični razvoj in prvo srečanje pripovedovalcev s posameznimi tehnološkimi novostmi. Tri povedke čas opredeljujejo z **letnico** (*Vidu sem ga med vojno. /.../ Tam enga [19]42., [19]43. lejta smo /.../* (338); *Tu je blu prec po vojni. /.../ [19]46. lejta za vólko nuč je tudi pøršu* (342); *Ne vejm, kiera lejta je blu – uoseminštørdesetga?* (343)). Prvi dve se ob tem naslanjata še na **odnosnico vojna**, druga pa tem dvem opredelitvam doda **cerkveni praznik**.

Ena povedka ob odnosnici vojna čas izraža še **metaforično** z besedno zvezo stara Jugoslavija (*Je blu še v stari Jugoslaviji pred vojni* (341)).

Tri povedke (339, 340, 344) časovno kategorijo podajajo zelo nedoločno, implicitno. O času dogajanja bi morda lahko sklepali le **na podlagi konteksta** in navezovanja na predhodno povedko.

Povedke v tem razdelku pretežno izhajajo iz lastnih izkušenj oziroma doživetij pripovedovalcev (333, 334, 335, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 344), po posredovanju predhodnega pripovedovalca so nastale le tri (337, 340, 345). Zato se primerjava med

povedkami v procesu folklorizacije glede na redukcijo časovnih konkretnosti ne zdi smiselna. Vseeno velja dodati, da povedke po posredovanju predhodnega pripovedovalca čas izražajo precej implicitno (z odnosnico vojna, s časovnim prislovom in na podlagi slovstvenofolklornega konteksta).

Tabela 5: Kategorija časa po spominskem obnavljanju lastne izkušnje v posameznih povedkah o življenju po 2. svetovni vojni in tehničnem razvoju

Povedka	Primer	Način izražanja
333	Takoj po voójsk smo utruóç guór pasl	Odnosnica vojna
334	Med vojno smo bli izseljen. /.../ ku smo septembra pøršl dumov /.../	Odnosnica vojna in mesec
335	Tiédi sem se jøs /.../	Časovni prislov
337	Duóns se ne smeje duma neç klat in takræt se tu tudi ni smel. /.../ Vem, da smo z oçkatam šla z biciklnom zveçier.	Časovni prislov
338	Vidu sem ga med vojno. /.../ Tam enga [19]42., [19]43. lejta smo hudil /.../	Odnosnica vojna in letnica
339		Kontekst
341	Je blu še v stari Jugoslaviji pred vojni.	Odnosnica vojna in metafora
342	Tu je blu prec po vojni. /.../ [19]46. lejta za vølko nuç je tudi pøršu /.../	Odnosnica vojna, letnica in cerkveni praznik
343	Ne vejm, kiera lejta je blu – uoseminštørdesetga?	Letnica
344		Kontekst

Pripovedovalci, ki so obnavljali lastno doživetje, so čas dogajanja največkrat – petkrat – izrazili z odnosnico vojna. Štirje ga ob tem poskušajo še natančneje definirati: z letnico, mesecem, cerkvenim praznikom ali metaforo. Dva pripovedovalca ga ubesedujeta s časovnim prislovom in eden z letnico. Dve povedki kategorijo časa izražata nedoločno na podlagi konteksta.

8.4 KATEGORIJA ČASA V DRUGIH ŽANRIH Z ZGODOVINSKIMI MOTIVI

8.4.1 KATEGORIJA ČASA V BAJČNIH POVEDKAH

Bajčne povedke (6–16, 34, 48) kategorijo časa izražajo povsem nedoločno in o njej tudi na podlagi konteksta težko sklepamo. Vse izhajajo iz prenosa po naravni komunikaciji.

8.4.2 KATEGORIJA ČASA V STRAŠLJIVIH POVEDKAH

Tudi tri strašljive povedke z zgodovinskimi motivi kategorijo časa izražajo pretežno nedoločno. Tako je dogajanje v povedkah 101 in 102 postavljeno v nedoločno preteklost, le v povedki 116 ga opredeljuje cerkveni praznik (*Je riékla, de so šli na vólko nuč h »guór vstajej«* (116)). Vse so nastale po posredovanju predhodnega pripovedovalca.

8.4.3 KATEGORIJA ČASA V LEGENDNIH POVEDKAH

Pri kategoriji časa legendne povedke kažejo razmeroma slikovito podobo. Čeprav jih največ – deset – to kategorijo obide in o njej ne povedo skoraj ničesar (161, 162, 164, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174), jo na drugi strani nekatere izražajo na različne načine. Pri tem prednjači navezovanje na motivno **odnosnico**: vojna oziroma sopomenka vojska (*Takrat so Nemci pred 1. svetovno vojno pobiral zvonove* (172); *Pred vojno je bil tam Jovančičev hotel. Med vojno je bil podrt v bombardiranju* (178); *Vsi štiri so bli v 1. svetovni vojni* (179); *Štirje sinovi so bli v svetovni vuójsk* (180); *ker so sriečn prestal vuójsko* (182); *Muoj ate pa stric Franček sta šla v 1. svetovno vojno.* (187)), Turki (*/.../ ku je bla ena mala cierkuca in so tam nuotar skril vse zaklade pred Turki, de ne bi Turki tist oropal.* (175); *Turki majo tam v Purubrih svuójo kapelco pustavleno.* (181)), Celjski grofje (*Celjski grofi so mel pa tule čez hribček svuoj ribnik.* (188)), kuga (*Ta kapela je nastala po kugi.* (177)), sv. Hema Krška (*/.../ki je na njem prebivala Hema Krška* (160)), gradnja cerkve (*Ku se je na Razburi cierku delala /.../* (168)).

Ob odnosnici vojna je v treh povedkah **letnica**, ki natančneje usmerja v čas dogajanja (*Təm na Pučakovem je bla cierku narjena 1889. lejta* (172); *[19]29. lejta se je blaguslovla* (179); *Naša kapela tukile duól je bla pustavlena [19]18. lejta* (180)).

V eni povedki se pojavi opisno časovno uokvirjanje z **naslonom na stoletje** (*/.../ je tu strašn dolg nazaj, štirsto lejt nazaj* (186)), v eni pa **raba prislova** (*Enkrat spumlad zjutri ga pa niso viéč našl tam v hlevu* (163)).

Vse legendne povedke, obravnavane v tem razdelku, so nastale po posredovanju predhodnega pripovedovalca.

Tabela 6: Kategorija časa v legendnih povedkah po posredovanju predhodnega pripovedovalca

Povedka	Primer	Način izražanja
160	<i>/.../ki je na njem prebivala Hema Krška</i>	Odnosnica
161		Kontekst
162		Kontekst

163	Enkrat spumlad zjutri ga pa niso vičč našl tam v hlevu	Prislov časa
164		Kontekst
167		Kontekst
168	Ku se je na Razburi cierku delala /.../	Odnosnica
169		Kontekst
170		Kontekst
171		Kontekst
172	Təm na Pučakovem je bla cierku narjena 1889. lejta. /.../ Takrat so Nemci pred 1. svetovno vojno pobiral /.../	Odnosnica vojna in letnica
173		Kontekst
174		Kontekst
175	/.../ so tam nuotər skril vse zaklade pred Turki, de ne bi Turki tist oropal	Odnosnica
177	Ta kapela je nastala po kugi	Odnosnica
178	Pred vojno je bil tam Jovančičev hotel. Med vojno je bil podrt v bombardiranju	Odnosnica vojna
179	Vsi štiri so bli v 1. svetovni vojni. /.../ [19]29. lejta se je blaguslovla /.../	Odnosnica vojna in letnica
180	Naša kapela tukile duól je bla pustavlena [19]18. lejta z zaublubo. Štirje sinovi so bli v svetovni vuójsk.	Odnosnica vojna in letnica
181	Turki majo tam v Purubrih svuójo kapelco pustavleno	Odnosnica
182	/.../ ker so sriečn prestal vuójsko /.../	Odnosnica vojna
186	/.../ ker je tu strašn dolg nazaj, štirsto lejt nazaj.	Stoletje
187	Muoj ate pa stric Franček sta šla v 1. svetovno vojno.	Odnosnica vojna
188	Celjski grofi so mel pa tule čez hribček svuoj ribnik.	Odnosnica

Kot je razvidno iz tabele, prevladuje implicitno izražanje kategorije časa, tj. z odnosnico in na podlagi konteksta. Pri tem velja omeniti, da odnosnica vojna nekoliko natančneje kot druge uokvirja čas dogajanja. Samo tri povedke ga poskušajo opredeliti natančneje, in sicer ob odnosnici vojna stoji še letnica. To je v tem razdelku tudi primer najbolj eksplicitnega izražanja obravnavane kategorije.

8.4.4 KATEGORIJA ČASA V RAZLAGALNIH POVEDKAH

Razlagalne povedke z zgodovinskimi motivi kategorijo časa izražajo pretežno z **odnosnico**, npr.: Turki (*Ku so tiédi Turki bli /.../ (200); /.../ de za časa turških vpadov /.../ (201); /.../ in je pred Turki bežala /.../ (204); V eni tejh bitk med turško vojsko /.../ (205); Ku je bla tuki turška straža (228); /.../ de so se tam skrival pred Turkam (232); /.../ de so zavrnil Turke (235); /.../ ker za časa turške vojske je /.../ (237); Enkrat se je en Turk zgubu (238)), menihi (*/.../ de se imenuje pu jenem menihi (202); V Jurkloštri so bli menihi (203); Patri so bli pa v Jurkluoštri v kartuziji (221); Mel so pa viezo med sebuoj: toti jurkloštrski menihi (231)), grad (*Tam je bil planinski grad (195); Te ludi so matral planinski grofje (215)), Celjski grofje (*Vitovec je bil razbojniški vitez Celjskih grofov /.../ (197); /.../ ker je bla tuki****

kuvačnca Celjskih grofov (239)). V tem razdelku izstopata dva pripovedovalca, ki kategorijo časa izrazito občutita in jo temu ustrezno poudarita z arhaično zvenečo predložno zvezo: *za časa turških vpadov* (201), *za časa turške vojske* (237).

Po pogostosti sledi nedoločno sklepanje o časovni kategoriji **na podlagi predhodne povedke**. Tako je pri petih povedkah (191, 192, 211, 213, 226).

Po številu povedk sledi izražanje s **časovnim prislovom** (*včas, nekoč, pred par sto letam, nekđaj nazaj,*), in sicer v treh povedkah (*Kjer so Špitalarji, je bla včas glažuta* (196); *Nekoč, pred par sto letam so ble coprnce, panarice* (219); *Ku je nekđaj nazaj blu tam zelo velik vinuogradu* (224)), nato pa z **letnico** v dveh povedkah (*Na teh gavgah je [19]35. leta* (193); *[19]45. lejta so še tam zlagal fluose* (216)). V povedki 193 se letnica povezuje še z besedno zvezo srednji vek (*/.../ v srednjem veku so guór ble gavge /.../*).

Enkrat se pojavita navezovanje na **cerkveni praznik** (*Blu je pred viernim dušam* (194)) in **svetnikov god** (*Drst so smele pubirat samo žienske ukul jurjevga na Mirni* (227)).

V tem razdelku obravnavane razlagalne povedke so nastale s posredovanjem predhodnega pripovedovalca. Očitno je implicitno izražanje kategorije časa bodisi z odnosnico bodisi na podlagi konteksta. Za najbolj eksplicitno izražanje smemo na tem mestu šteti opredeljevanje z letnico v dveh povedkah.

8.4.5 KATEGORIJA ČASA V ROPARSKIH POVEDKAH

Roparske povedke o štajerskem razbojniku Guzeju časovni kategoriji ne posvečajo posebne pozornosti. O njej lahko potemtakem sklepamo upoštevajoč predvsem kontekst, kolikor ni Guzejevo ime že samo po sebi odnosnica, ki opozarja na čas dogajanja. Tako se ta pojavi pri enajstih povedkah (362, 363, 364, 367, 368, 370, 371, 373, 373, 374, 375). Dvakrat se mu pridruži prislov enkrat (*Enkrat je šou Guzej na sejm* (366); *Enkrat je pa jenga pudkoval* (369)). Ena pripovedovalka pripoved o Guzeju navezuje na doživetje svoje matere (*Muója mama je takrat bla duól v službi pər gradi in je bla natarca* (365)).

Povedki, ki tematizirata razbojništvo pod Lisco in splavarjenje na Savi, čas izražata s prislovom *včasih* (*/.../ tam so bli včas ravbarji ali rokovnjači* (346); *Včas so pu Sav splavi vuzil* (378)).

Tudi te povedke so nastale s prenosom po naravni komunikaciji in ne po lastnem doživetju. Z rabo odnosnic, upoštevanjem konteksta in rabo prislova *včasih* jasno kažejo zgolj implicitno zaznavanje oziroma ubesedovanje časovne kategorije.

8.4.6 KATEGORIJA ČASA V SOCIALNIH POVEDKAH

Štiri socialne povedke kategorijo časa največkrat obidejo oziroma jo opredeljujejo zelo nedoločno, implicitno: v dveh povedkah z **odnosnicama** nune v Šentrupertu in nune na Hotemežu (*Nune so ble v Šentrupert (388); Nune na Hutemeži so se v glavnem s poljedeljstvom ukvarjale (391)*) ter enkrat z **naslonom na predhodno povedko** (*Tam so ble premožne nune iz bogatih družin (392)*). Le ena povedka čas zaznava močnejše, in sicer z arhaično zvenečo **besedno zvezo** (*tu je blu za časa Avstrije (387)*).

Tri povedke so nastale s posredovanjem predhodnega pripovedovalca (387, 388, 391), ena pa po osebnem doživetju (392). Ravno slednja čas izraža najbolj prikrito na podlagi slovstvenofolklornega konteksta.

8.4.7 KATEGORIJA ČASA V ANEKDOTAH

Tudi za anekdote smemo reči, da časovno kategorijo izražajo precej prikrito. Kar enajst povedk od skupaj štiriindvajsetih, obravnavanih v tem razdelku, to kategorijo spregleda – če seveda ne upoštevamo **glavnega subjekta za odnosnico**, ki opozarja na čas dogajanja. V tem pogledu lahko torej obravnavamo povedke 431, 433, 439, 442, 445, 447, 448, 449, 450, 453 in 454.

Po pogostosti sledi naslon na **odnosnico vojna** v štirih povedkah (*Enkrat je guór pred vojno na Kumi Koprivc pridgu (435); Pavlič je tud pred vojno isku grob Veronike Deseniške v jurkluoštrski cierku (443); /.../ ku je bil rajen v prvi svetovni vojn (446); Med vojni je bla učitelca v pudguorski šul (451)*). Prva povedka to odnosnico povezuje še s prislovom enkrat.

Tri povedke čas opredeljujejo z navezovanjem na **cerkveni praznik** (*Ku je huódu takule pu bužičnem blaguslovi /.../ (438); /.../ de je mende bla pridga za praznk Svete družine al kuk (441); Pa je prešu za Cirila in Metoda na Lisco /.../ (444)*). Slednja to opredelitev natančneje definira še v povezavi z odnosnico (*Po osvoboditvi je bil na eni far pər Sotli.*).

Tri povedke uporabljajo **časovna prislova** včasih in enkrat (*Pa včas ni blu avtubusu (434); Včas je blu tku (436); Enkrat se mu je avto fərdirbu (455)*).

Na koncu so tri povedke, pri katerih se posamezna opredelitev pojavi samo enkrat, in sicer: **letni čas** (*/.../de ku je bla zima, mrzl ku vrag /.../ (432)*), **dan v tednu** (*Tu je blu ub nedejlih (440)*) in **metaforično poimenovanje** (*V Trbovlj je bla v stari Jugoslaviji grumuzanska rievšna (437)*).

Povedke v tem razdelku so večinoma nastale po naravni komunikaciji, tj. s posredovanjem predhodnega pripovedovalca: 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 441,

443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451 in 453. Osebnega doživetja pa se spominjajo naslednje povedke: 439, 440, 442, 454 in 455. Ker tokrat (ne)pričakovano prevladujejo prve, je umestna primerjava glede na redukcijo časovnih konkretnosti.

Tabela 7: Kategorija časa v anekdotah po spominskem obnavljanju lastne izkušnje

Povedka	Primer	Način izražanja
439		Kontekst
440	Tu je blu ub nedejljih.	Dan v tednu
442		Kontekst
454		Kontekst
455	Enkrat se mu je avto færdirbu.	Časovni prislov

Tabela 8: Kategorija časa v ankdotah po posredovanju predhodnega pripovedovalca

Povedka	Primer	Način izražanja
431		Kontekst
432	/.../de ku je bla zima, mrzl ku vrag /.../	Letni čas
433		Kontekst
434	Pa včas ni blu avtubusu.	Časovni prislov
435	Enkrat je guór pred vojno na Kumi Koprive pridgu.	Odnosnica vojna in časovni prislov
436	Včas je blu tku /.../	Časovni prislov
437	V Trbovljeh je bla v stari Jugoslaviji grumuzanska rievšna.	Metaforično poimenovanje
438	Ku je huódu takule pu bužičnem blaguslovi /.../	Cerkveni praznik
441	/.../ de je mende bla pridga za praznk Svete družine al kuk /.../	Cerkveni praznik
443	Pavlič je tud pred vojno isku grob Veronike Deseniške v jurkluoštrski cierku.	Odnosnica vojna
444	Po osvoboditvi je bil na eni far pær Sotli Pa je prešu za Cirila in Metoda na Lisco /.../	Odnosnica in cerkveni praznik
445		Kontekst
446	/.../ ku je bil rajen v prvi svetovni vojn.	Odnosnica vojna
447		Kontekst
448		Kontekst
449		Kontekst
450		Kontekst
451	Med vojni je bla učitlca v pudguorski šul	Odnosnica vojna
453		Kontekst

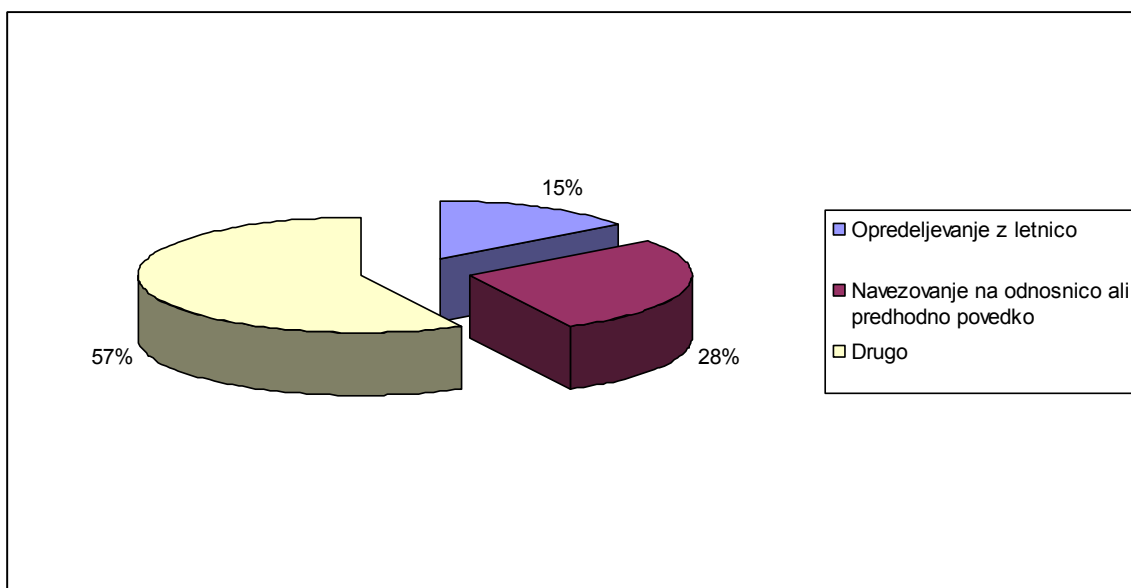
Tabeli kažeta močno redukcijo časovnih konkretnosti tudi v povedkah po spominjanju lastnega doživetja, ne samo v povedkah po predhodnem pripovedovanju. To presenetljivo ugotovitev gre morda pripisati dejstvu, da pripovedovalci več pozornosti namenijo subjektu anekdote in dogodku, povezanim z njim, druge okoliščine pa zanemarijo.

Ubesedovanje časovne kategorije v povedkah, nastalih po predhodnem pripovedovanju, je dokaj pestro in primerljivo s povedkami drugih žanrov. Izstopata le opredelitvi z letnim časom in rabo besed v prenesenem pomenu.

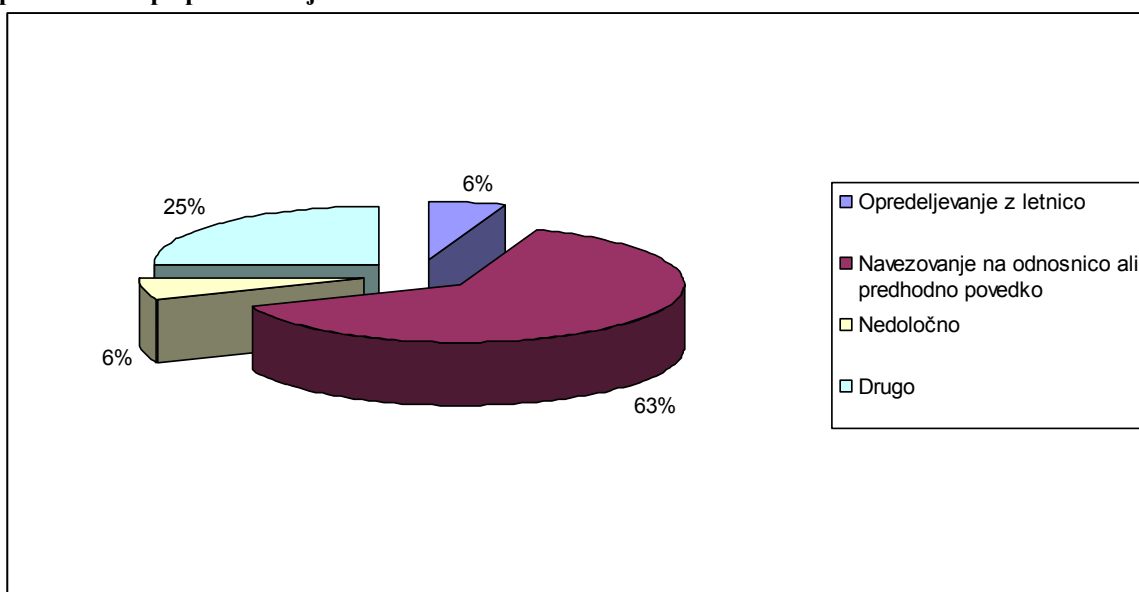
8.5 UGOTOVITVE O KATEGORIJI ČASA V POVEDKAH Z ZGODOVINSKIMI MOTIVI

V tem poglavju je obravnavanih 54 povedk, izhajajočih iz osebnega pripovedovalčevega doživetja, in 166 povedk, nastalih po naravni komunikaciji s posredovanjem predhodnega pripovedovalca. Kategorijo časa zaznavajo in ubesedujejo zelo različno: najbolj eksplicitno je opredeljevanje z letnico (z variacijami, npr.: s cerkvenim praznikom, z letnim časom ipd.), najbolj implicitno pa naslanjanje na zgodovinsko odnosnico in slovstvenofolklorni kontekst, tj. upoštevanje predhodne pripovedi. K temu implicitnemu izražanju se uvršča tudi postavljanje dogajanja v povsem nedoločno preteklost v bajčnih povedkah, nastalih po predhodnem pripovedovanju. Med tema dvema skrajnostma so še druge opredelitve: s prislovom, z letnim časom, mesecem, delom dneva, metonimijo, metaforo, družinskim dogodkom ... Podrobnejše označevanje teh navedb z oznakama *eksplicitno-implicitno* ne daje jasnih rezultatov, zato sliki prikazujeta samo delež skrajnih eksplicitnih in implicitnih opredelitev v povedkah, nastalih po osebni izkušnji in predhodnem pripovedovanju.

Slika 3: Delež skrajno eksplicitnih in implicitnih časovnih opredelitev v povedkah, nastalih po osebnih izkušnjah

Slika 4: Delež skrajno eksplicitnih in implicitnih časovnih opredelitev v povedkah, nastalih po predhodnem pripovedovanju

Primerjava slik kaže velik delež implicitnega izražanja časovne kategorije že pri povedkah po osebnem doživetju. Od štiriinpetdesetih povedk jih 28 % (petnajst povedk) čas dogajanja podaja implicitno, le 15 % (osem povedk) pa eksplicitno z letnico. Največ, to je 57 %, jih čas izraža na druge načine, ki prehajajo od eksplicitnih k implicitnim oziroma obratno. Pri povedkah, nastalih z naravno komunikacijo, implicitno izražanje popolnoma prevlada. Izražanje časa z navezovanjem na odnosnico ali predhodno povedko tako zasledimo pri 63 % (100 povedkah), pri 6 % (10 povedkah) pa celo povsem nedoločno preteklost. Na drugi strani

samo 6 % (9 povedk) čas ubeseduje eksplicitno z letnico. 25 % (40 povedk) pa ga izraža na druge načine.

Pripovedovalci torej očitno časovni konkretizaciji ne namenjajo veliko pozornosti. Le-ta se s časovno oddaljenostjo, pripovedovalčevo neudeležbo pri dogodku in naravno komunikacijo reducira, včasih celo do popolne redukcije.

9 KATEGORIJA KRAJA

9.1 KATEGORIJA KRAJA V ZGODOVINSKIH POVEDKAH O ŽIVLJENJU DO 2. SVETOVNE VOJNE

Če je čas pretežno abstraktna kategorija, bi pričakovali, da se morda prostor oz. kraj pojavlja konkretnije na različne načine. Sledeča klasifikacija temelji na pogostosti pojavljanja posameznih primerov.

Čeprav lahko v štiriintridesetih zgodovinskih povedkah, ki upovedujejo snov do 20. stoletja, navajanje kraja dogajanja razčlenimo na več kategorij, pa se kljub temu najpogosteje pojavlja implicitno izražanje na podlagi konteksta z **navezovanjem na predhodno pripoved**. Tako je pri sedmih povedkah (244, 248, 256, 258, 261, 262 in 264). Na drugem mestu je s po petimi povedkami **navajanje vasi oziroma zaselka** (*Na Marofu je bil mlin. Pər tejh mlinarjih sta /.../* (241); *V Puorebri je kužno znamenje* (242); *So riékl, de so ludje delal duól v Ruskem pul* (247); *V Trobnem Dolu je bil rudnik fine kvalitete* (250); *Tam pər Jurkluoštri so jih žgal* (269)) in **mesta** (*Eni so pərpelal fluose iz Savinjske duól, v Radečah pər Dimitrovič so se pa mejnal* (249); *Star ate so bli v Kraljevici Bakar* (253); *V Lašk so mugle hudit pu tist dnar pa /.../* (254); *So riékl, de ku so jih puól enkrêt prešl ate pugliedat, ku so v Graci ležal, de /.../* (271); *Stric ud muóje žiéne je ob vólki poplavi [19]34. lejta, ki je celo Sievnco zalila /.../* (274)). V enem primeru tej opredelitvi sledi še navedba domačije.

V treh povedkah pripovedovalci navajajo **državo** (*Dvaindvajst lejt star fant je ob palcah huódu, tujk je bil izčrpan, ku je bil v ujetništvu v Italiji* (254); (263); *V bolnic na Madžarskem so bli* (266); */.../ je tlele z Razborja Kladnk pəršu iz Rusije pejš dumov* (272)).

Pri treh povedkah opazimo **redukcijo krajevne kategorije** (245, 265 in 267). Pripovedovalci namreč o kraju dogajanja ne povedo prav ničesar.

S po dvema primeroma sledi **navajanje celine** (*Ate so guvuril, kok je blu v Amerik [19]11., [19]12. leta* (252); *Muoj ate so bli v Amerik* (259)), **fronte** (*/.../ku sta bla v soški front skup* (268); *Strici so bli na ruski front.* (270)).

Dvakrat naletimo na **kombinacijo prislova in samostalniške besede** (*Včas se tuki pər nas nej šiht dubu* (273); *Tele hmal guór ud Pavliča, pud Trojarjam je bil rudnik.* (251)).

Na koncu je s po enim primerom: **navajanje hribovja** (*To je blu na Monte Grapa al pa na Monte Pertica. Jəs ne vejn, kaj so tu za en hribi v Italiji.* (263)), **navajanje gradu** (*Sievnški grad je spadu pod salzburško posest.* (243)), **navajanje domačije** (*Na kmetiji stare mame so*

bli vsi moški na front. (260)) in primera (Pa so riékl, de se jim je glih taku zdel kraj kukər tam guór pər Namuorševem križ na Pul pər kuzolci. (255)).

Razen povedke 244 so vse druge nastale z naravno komunikacijo po predhodnem pripovedovanju. Čeprav bi morda pri pripovedi na podlagi osebnega doživetja pričakovali eksplicitno izražanje kraja dogajanja, je ravno nasprotno – o njem lahko sklepamo kontekstualno s pomočjo predhodne povedke.

Zdi se, da je v tem razdelku najbolj eksplicitno zaznavanje kraja dogajanja navajanje vasi oziroma zaselka, gradu, mesta, fronte, države, celine pri sedemnajstih povedkah, najbolj implicitno pa je navezovanje na predhodno povedko pri sedmih povedkah. Prav tako ne gre prezreti, da ga tri povedke posebej ne zaznavajo ali ubesedujejo.

9.2 KATEGORIJA KRAJA V ZGODOVINSKIH POVEDKAH O 2. SVETOVNI VOJNI

Najbolj pestre in raznovrstne so navedbe kraja oz. prostora v pripovedih in spominih na 2. svetovno vojno. Primeri so ponovno klasificirani glede na pogostost pojavljanja.

Tokrat kot kraj dogajanja pripovedovalci največkrat navajajo **vas oziroma zaselek**, in sicer kar dvajsetkrat (*Na Mrzli Planin so mlatl (276); V Voluški guór so ble tri partizanske bolnice. Tje sem, Truobn Dol, je bla pa gospodarska komisija in so hodil siém po hrano za tja (279); Iz Malega Urejhuca je blu med 2. svetovno vojno na fronti uosem muóških od dveh hiš, /.../ edn je pa padel na Vetrniku nad Kozjem (281); Švabi so mel na Ostrežji zasiedo. /.../ Mi smo pa duól na Prejskah bli /.../ (288); /.../ ku tu je blu na samem, v huost, ne, duól pud Panečam (289); So šli – mende je bil bataljuon – pa so se ustavl na Pestuol (290); Planinču Anzi je prespal na Pestuol. Zjutri je šou še pred siedmo mim naše hiše ta duól (291); V Klokučievci so bli pukretn rajenci, na vrh Voluške guóre pa so bli tiéžk rajenci (292); Enkrat so pa šli Nemci čiez in so dubil partizane na Njivcah (295); Kuvaču Franci je šou guór prot Sielam in so Nemci ud nejkud ud Podguórja prešl (297); Enga kurirja so Nemci ujel na uni stran Siel pa /.../ (299); Takrat so bli partizani v Pulan, so glih kuhal za južno. Tuki guór so pa Nemci prešl /.../ (300); Mi smo že med vojno šli v slovensko šulo v Jurkluoštri (303); Mi smo bli takrát pri Bratcu na Dobravi (304); 14. divizija je pəršla v Padieži vejn. So prešl čez Senov pa guór čez hribe, taku de so prešl v Padieži vejn. Tu je sem ud Zabukuja proti Mietnem Vrh. Punuóč so v Padieži pər Kunški puklical, /.../ (313); Mat so bli tam v Radeži na ubiski, so šli čez Lisce guór pa pridejo dumov /.../ (317); Meja je šla glih čez Kladye pa so švercal kje (319); Ob Savi so bli vsi izseljen do italijanske meje. Od Šentjanža mal naprej je*

bla pa že italijanska meja (326); *Tist dan so naš šli v Sejkuco pu drve zram kremenske huoste* (330); *Na Dubrav so mel nasad /.../* (332)). Včasih se tem navedbam pridružijo še druge opredelitve, npr. prislov (279, 300), osebni zaimek (313), ime domačije (304), poimenovanje države, pokrajine, mesta (326). S tega vidika je pomenljiva predvsem slednja povedka, saj pripovedovalec pripoveduje o vojnih doživetjih svojega očeta, ki ga je vojaška pot vodila po različnih evropskih državah in mestih.

V petnajstih povedkah pripovedovalci kraj dogajanja najprej opredeljujejo s krajevnim **prislovom** (*Pa se je tam nejki muóških skup spravl, tam okul vasi* (275); *Tjue so bli zmieri partizani* (278); *Tukile guór na Sedlo je šla ena partizanska četa, /.../* (282); *V tisti bitk [19]43. lejta smo vsi prvič – Kuharjovi, Klenovškovi in mi, razen Kuharjovga strica – na vuoz naložil in smo šli tukele guór Za grac* (283); *Se spomnem, de sta bla partizan in partizanka v hiš, Nemci pa na smučeh, v belo ogrnjeni in kar naenkrat tuki. /.../ Pər nas je bla diél časa* (285); *Tukile duól je blu neko shajališče, od Trojice se je pəršl duól, iz Jepihuce je bla duól puot in tle pər nas je blo vedno nejki, tud Kozjanski odred je bil zlo dolg tle duól. Štab Kozjanskega odreda je bil pər nas* (293); *Spala sem zmieri guór v ahkerji, ker je bla tista bajtica majhna, utruóc so bli ... Tam guór je bil /.../* (305); *Tuki so tri zagurele* (308); *Midve spucamo čevle, mislmo nuotər jət, pu tistem puoti, ku smo midve prekidale du vuóde, prideta dva. Hitər v hišo, midve griemo puvejdat, de sta dva prešla. Prideta nuotər /.../* (311); *Spomlad se je nejki na pul tam na vrh delal, ne vejn, a se je krompir sadil mende* (314); *Ustaši so šli skuz, dejdi je šou naprej z vuójsko, uóna je pa šla za jim z utruókam. Je pa prešla h tiét tuki, /.../* (318); *Tam, kjer je dal kej buóžjiga nuotər, je vse pučakal. Tam, ku pa ni, je blu pa vse skupan in pubran* (323); *Taku je bil mužakar tuki duól v Piékli* (325); *Griemo dumov pa je bla taka čudna vuójska /.../* (329); *V šul so nemšk vujaki stanval in so tlele guór sejkal in so pusejkal skuz duól* (331). Včasih dodajo še poimenovanje zaselka (282, 283, 293), osebni zaimek (285, 293) ali kopičijo druge opredelitve krajevne kategorije, kot je to storil pripovedovalec povedke 325. Pripovedoval je o doživetjih avstralskega vojaka, ki ga je vojna vihra zanesla tudi na slovenska tla, potem ko je bil že v Afriki, Italiji in Avstriji.

V petih povedkah pripovedovalci kraj opredeljujejo z **osebnim zaimkom mi v predložni zvezi** (*Blu je viéč takih štuosu, ku so partizanke pər nas puding kuhale* (286); *Enkrat smo pər nas klal, redno, domače koline* (294); *Pər nas je umirala stara mama* (296); *Hlapc Frančišek je bil zbuólu pa je pəršu h nam /.../* (307); *14. je šla tukile mim nas* (312)).

Štirje pripovedovalci kot kraj dogajanja navajajo **državo** (*Smo bli izseljen v Nemčijo /.../ Na sviet večier tam, tejga se pa taku zrajtam /.../* (320); *Naš so bli tud tam pər enem v Nemčiji med vojno, Huml se je pisu* (321); *Ku nas je blu pa duóst za vlak v Nemčijo, so nas pa*

spiet s tuvurnjakam duól na vlak pelal. Puól smo se pa vuzil v žvinskih vaguonih v luóger (322); V Nemčiji sem tud jās mugu v šulo huodet (324)). V treh primerih opazimo ob tej še druge navedbe, npr.: prislov (320), priimek gospodarja (321) in taborišče oziroma *luóger* (322).

V treh povedkah je kraj dogajanja **mesto** ali pa je povezan z njegovim imenovanjem (*Dva dni je bla zaprta tle v stari Sievnc v nemški šuli (306); Takrát sta bla nad Sievnc sestreljena dva (309); Med vuójno sem bla pər Sievnc pər tiét /.../ (310)*).

Prav tako v treh povedkah pripovedovalci kot kraj dogajanja navajajo **predel vasi oziroma mesta** (*Dolinšk je bil nejkašn funkcionar v partizanih in je bil pər Zorkot nasprot Zabukovja. /.../ Tle, ku je zej rondo, je pəršla cejsta po starem muósti duól pa je zavila guór. Pər Trupejevi ramp, tu je tam, ku je zej parkirišče pər postaj, je /.../ In je puvejdu, de grie prot Planin. In so se vsi vojaki guór na platon spravl, /.../ Dolinšk je zapiélu tle mim Valčnga mlina, pri Strgarji mal v hrib čez muóst, pri Černiču je pa ostro zivil proti Planini in je pumiél čist vse nemške vojake iz tejga avtomobila kje za gostilno pu tlejh (277); Ud kuzolca je za puotom obliéžu Zdolšku Lojz (287); Enkrat sem fižol obtrgavala pa sem spod kozolca vidla na Tončku hrib, ku je en velek kuósti na hribi rasu pa zmeri je bla straža tam (301); Glih takrat, ko jih je mama napajala pər kuritu na sred vasi nasprot Kuharjeve hiše (315)).* Kraju dogajanja je veliko pozornosti namenil predvsem prvi pripovedovalec, ki ga vseskozi pojasnjuje z naslonom na trenutne mestne predele in objekte.

V treh povedkah naletimo na **poimenovanje domačije oziroma mlina** (*/.../ tista Ulpakuva pečina je viéč kut šiestdeset metru visuóka, ud vznúžja pər Ulpakuvi hiš du vrha. Ud Brilija du Urejhuca je en kolovoz šou, ud tizga kolovoza grieš mal niži, se grie diesno pa duól. Tu je tku strmú, puól se pa pride na pečino. Na kuónc pečine je pa stolp, enih piet, šiest metru visuók balvan. Pod njim pa grie stejna previsno in tam so spravlal krmo. /.../ Med 2. svetovno vojno so se tam nutər partizani skril (280); .Pud vasjo smo h Zimški v mlin nosil (298); Pər Ocvirki so bli že nemški vojaki, mi smo pa na drugo stran doma (302)*).

V dveh povedkah kraj ni izrecno imenovan, je pa **opisan**. (*Šli so čez vse vasi skuz in so prešl tud v viés, ku sem bla jās duma (316); Pa smo mugl jət v tako dolino, levi breg je bil pa desni, vmejs pa tak grabn (327)*). Zlasti lahko po indirektni predstavitvi sklepamo o imenu vasi v prvem primeru.

Pokrajina se pojavi samo v eni povedki (*Enkrat je pa riekú, de mu je nejki riéklo, ko si je pər eni skalici v Beli krajini zakuru /.../ (284)*).

V eni povedki (328) je pripovedovalka kraj dogajanja popolnoma prezrla in mu ni namenila nikakršne pozornosti.

Pripovedovalci torej kategorijo kraja izražajo pretežno eksplicitno in celo z več navedbami v posamezni povedki. Kljub temu se poraja vprašanje, ali oziroma koliko se z naravno komunikacijo opredelitve kategorije kraja reducirajo.

Tabela 9: Kategorija kraja v posameznih povedkah o 2. svetovni vojni po osebnem doživetju

Povedka	Primer	Način izražanja
275	Pa se je tam nejkí muóških skup spravl, tam okul vasi.	Prislov
278	Tjue so bli zmieri partizani	Prislov
279	V Voluški guór so ble tri partizanske bolnice. Tje sem, Truobn Dol, je bla pa gospodarska komísija in so hodil siém po hrano za tja.	Prislov in zaselek
283	V tisti bitk [19]43. lejta smo vsi prvič – Kuharjovi, Klenovškovi in mi, razen Kuharjovga strica – na vuoz naložil in smo šli tukele guór Za grac	Prislov in zaselek
285	Se spomnem, de sta bla partizan in partizanka v hiš, Nemci pa na smučeh, v belo ogrnjeni in kar naenkrat tuki.	Prislov
286	Blu je viéč takih štuosu, ku so partizanke pør nas puding kuhale	Osebni zaimek
287	Ud kuzolca je za puotom obliéžu Zdolšku Lojz	Predel vasi
288	Švabi so mel na Ostrežji zasiedo	Vas
291	Planinču Anzi je prespal na Pestuol. Zjutri je šou še pred siedmo mim naše hiše ta duól	Vas, svojilni zaimek, prislov
293	Tukile duól je blu neko shajališče, od Trojice se je pøršl duól, iz Jepihuce je bla duól puot in tle pør nas je blo vedno nejkí,	Prislov, vas, osebni zaimek
294	Enkrat smo pør nas klal, redno, domače koline.	Osebni zaimek
295	Enkrat so pa šli Nemci čiez in so dubil partizane na Njivcah	Vas
296	Pør nas je umirala stara mama	Osebni zaimek
298	Pud vasjo smo h Zimški v mlin nosil. Niésla sem v mlin, tam duól so bli /.../. Pa stujimo tam pred bajti /.../	Domačija, mlin
300	Takrat so bli partizani v Pulan, so glih kuhal za južno. Tuki guór so pa Nemci prešl /.../	Vas, prislov
301	Enkrat sem fižol obtrgavala pa sem spod kozolca vidla na Tončku hrib, ku je en velekuósti na hribi rasu pa zmeri je bla straža tam.	Predel vasi
302	Pør Ocvirki so bli že nemški vojaki, mi smo pa na drugo stran doma.	Domačija
303	Mi smo že med vojno šli v slovensko šulo v Jurkluoštri.	Vas
304	Mi smo bli takræt pri Bratcu na Dobravi.	Domačija, vas
305	Spala sem zmieri guór v ahkerji, ker je bla tista bajtica majhna, utruóc so bli ... Tam guór je bil pa prostor pa sem spala guór.	Prislov
306	Dva dni je bla zaprta tle v stari Sievnc v nemški šuli.	Mesto
308	Tuki so tri zagurele.	Prislov
309	Takræt sta bla nad Sievnc sestreljena dva.	Mesto
310	Med vuójno sem bla pør Sievnc pør tiét	Mesto
311	Midve spucamo čevle, mislmo nuotør jøt, pu tistem puoti, ku smo midve prekidale du vuóde, prideta dva. Hitør v hišo, midve griemo puvejdat, de sta dva prešla. Prideta nuotør,	Prislov
312	14. je šla tukile mim nas.	Osebni zaimek
313	14. divizija je pøršla v Padieži vejn. So prešl čez Senov pa guór čez hribe, taku de so prešl v Padieži vejn. Tu je sem ud Zabukuja proti Mietnem Vrh. Punuóč so v Padieži pør Kunški puklical, de je mugu Kunšk vstat. Du tam jih je nejkdu drug pørpiélu. Kunšk jih je pa pørpiélu v Urejhuc ob štíereh zjutri. Pør nas so ob štíereh zjutri puklical, de so mugl ate vstat pa so jim zapujejdal, de so se mugl oblejčt in so jih iz	Vas, domačija, osebni zaimek

	Urejhuca pelal do Cirja	
314	Spomlad se je nejki na pul tam na vrh delal, ne vejim, a se je krompir sadil mende.	Prislov
315	Glih takrat, ko jih je mama napajala pør kuritu na sred vasi nasprot Kuharjeve hiše.	Predel vasi
316	Šli so čez vse vasi skuz in so prešl tud v viés, ku sem bla jæs дума.	Opis, indirektno imenovanje vasi
317	Mat so bli tam v Radeži na ubiski, so šli čez Lisce guór pa pridejo dumov pa pravjo /.../	Vas
320	Smo bli izseljen v Nemčijo. /.../ Na sviet večier tam /.../	Država, prislov
322	Pa smo šli pejš du Jagnece vsak s svuójim punklnam. Puól so nas pa s tovrnjakam pelal v Rajhenburg. /.../ Ku nas je blu pa duóst za vlak v Nemčijo, so nas pa spiet s tuvurnjakam duól na vlak pelal. Puól smo se pa vuzil v žvinskikh vaguonih v luóger.	Vas, mesto, država
324	V Nemčiji sem tud jæs mugu v šulo huodet.	Država
327	Pa smo mugl jæt v tako dolino, levi breg je bil pa desni, vmejs pa tak grabn.	Opis kraja
329	Griemo dumov pa je bla taka čudna vuójska,	Prislov
330	Tist dan so naš šli v Sejkuco pu drve zram kremenske huoste	Vas

Tabela 10: Kategorija kraja v posameznih povedkah o 2. svetovni vojni po predhodnem pripovedovanju

Povedka	Primer	Način izražanja
276	Na Mrzli Planin so mlatl.	Vas
277	Tle, ku je zej rondo, je pøršla cejsta po starem muósti duól pa je zavila guór. Pør Trupejevi ramp, tu je tam, ku je zej parkirišče pør postaj, je zluóžu drva in je huótu jæt nazaj. /.../ In je puvejdu, de grie prot Planin. /.../ Dolinšk je zapiélu tle mim Valčnga mlina, pri Strgarji mal v hrib čez muóst, pri Černiču je pa ostro zivil proti Planini in je pumiél čist vse nemške vojake iz tejga avtomobila kje za gostilno pu tlejh	Predel mesta
280	/.../ tista Ulpakuva pečina je vieč kut šiestdeset metru visuóka, ud vznuzja pør Ulpakuvi hiš du vrha. Ud Brilija du Urejhuca je en kolovoz šou, ud tizga kolovoza grieš mal niži, se grie diesno pa duól. Tu je tku strmú, puól se pa pride na pečino. Na kuónc pečine je pa stolp, enih piet, šiest metru visuók balvan. Pod njim pa grie stejna previsno in tam so spravlal krmo. /.../ Med 2. svetovno vojno so se tam nutər partizani skril..	Domačija
281	Iz Malega Urejhuca je blu med 2. svetovno vojno na fronti uosem muóških od dveh hiš /.../ Edn je padel neznano kje, edn je pa padel na Vetrniku nad Kozjem	Vas
282	Tukile guór na Sedlo je šla ena partizanska četa, z druge strani pa tud nemški oddelek	Prislov, zaselek
284	Enkrat je pa riekú, de mu je nejki riéklo, ko si je pør eni skalici v Beli krajini zakuru /.../	Pokrajina
289	/.../ ku tu je blu na samem, v huost, ne, duól pud Panečam	Prislov, vas
290	So šli – mende je bil bataljuon – pa so se ustavl na Pestuol.	Vas
292	V Klokučievci so bli pukretn rajenci, na vrh Voluške guóre pa so bli tiéžk rajenci.	Vas
297	Kuvaču Francel je šou guór prot Sielam in so Nemci ud nejkud ud	Vas

	Podguórja prešl.	
299	Enga kurirja so Nemci ujel na uni stran Siel pa so ga pærvlejkl guór v hišo	Vas, prislov
307	Hlapc Frančišek je bil zbuólu pa je pæršu h nam	Osebni zaimek
318	Ustaši so šli skuz, dejdi je šou naprej z vuójsko, uóna je pa šla za jim z utruókam. Je pa prešla h tiét tuki,	Prislov
319	Meja je šla glih čez Kladje pa so švercal kje.	Vas
321	Naš so bli tud tam pær enem v Nemčiji med vojno, Huml se je pisu.	Država, domačija
323	Tam, kjer je dal kej buóžjiga nuotær, je vse pučakal. Tam, ku pa ni, je blu pa vse skupan in pubran.	Prislov
325	Ko je bil ujet v Afriki, so ga šibal čez Italiyo guór nekam do Avstrije, pozneje so pa te ujetnike selili na različne kuónce. In taku je pæršu v Maribor, /.../ Nejkak so prišli sem na širše območje Kozjanskega in je pæršu v Kozjanski odred. /.../ Taku je bil mužakar tuki duól v Piékli.	Celina, država, mesto, pokrajina, vas, prislov
326	Ob Savi so bli vsi izseljen do italijanske meje. Od Šentjanža mal naprej je bla pa že italijanska meja. Muoj oče je bil takræt pær vojakih, ku se je vojna začela in je bil v ujetništvu v Italiji v Čedadi. /.../ Potem je pæršu na Hom, na Kalu je pær Juntezovem malni pod kuliesam šou na nemško stran. /.../ Izselil so jih v Salzgau. /.../ Najprej je bil v Rusiji. Ko je šou pa na dopust, so njegovo divizijo dal na Stalingrad in od tam nejkam proti severi. Njega pa niso za njim poslal, ampak so ga dal na fronto na Dansk. Tam, je pa rieku, /.../ Oče je bil puól v Normandiji v bitki. /.../ Potem je šou pa v Anglijo, iz Anglije pa na Vis v partizane in je bil tle v piéti prekomorski oficir. Prekomorci so bli najbol šolana vojska, najbolš vojaki. Tu je bla puól prva armija, ku je šla do Trsta. On je bil pa skuz zraven, po celi Dalmaciji je šou. Ko so bli v Knini, so jih ustaši napadl. /.../ Desiétga maja je pærkuraku v Lublano /.../. Pæršu je pa [19]46. lejta, ku je bil še puól oficir duól v Slavoniji.	Država, pokrajina, mesto, vas
328		Neopredeljivo
331	V šul so nemšk vujaki stanval in so tlele guór sejkal in so pusejkal skuz duól.	Prislov
332	Na Dubrav so mel nasad, kjer je bil nasajen digetales, tu so ble zdravile za srce.	Vas

Tabela 11: Primerjava števila povedk po posameznih krajevnih opredelitvah

	Povedke po osebnem doživetju	%	Povedke po predhodnem pripovedovanju	%
Vas	5	14	7	33
Prislov	8	22	3	14
Osebni zaimek	4	11	1	5
Država	1	3	0	0
Mesto	3	8	0	0
Predel vasi, mesta	3	8	1	5

Domačija, mlin	2	5	1	5
Pokrajina	0	0	1	5
Opis kraja	2	5	0	0
Neopredeljivo	0	0	1	5
Prislov in vas	3	8	3	14
Država in prislov	1	3	0	0
Vas in domačija	1	3	0	0
Država in domačija	0	0	1	5
Kopičenje navedb	4	11	2	10
SKUPAJ	37	100	21	100

Povedke po osebnem doživetju kategorijo kraja največkrat izražajo s prislovom, povedke po predhodnem pripovedovanju pa s poimenovanjem vasi. Vendar se pri tem poraja vprašanje eksplicitnosti, ki ga pogojujeta kontekst in tekstura: za sprejemalca, ki posluša pripovedovalčevo pripoved, je navajanje krajevne kategorije s krajevnim prislovom prav gotovo eksplicitno, saj jih po navadi pripovedovalci nakazujejo tudi z gibi rok. Za naslovnika, ki bere pripoved, pa je takšno opredeljevanje implicitno ter na drugi strani navajanje kraja dogajanja s poimenovanjem vasi precej bolj konkretno, eksplicitno.

Pripovedovalci po spominskem obnavljanju lastne izkušnje kraj ubesedujejo bolj raznovrstno kot pripovedovalci po predhodnem pripovedovanju, kjer med posameznimi postavkami prevladuje izražanje z imenovanjem vasi, krajevnim prislovom ter njuno kombinacijo. Pri tem pripovedovanju lahko pride tudi do popolne redukcije kategorije, česar pri prvem ni opaziti. Kljub temu pa ne gre spregledati štirih povedk (277, 280, 325 in 326), ki – čeprav so nastale po predhodnem pripovedovanju – kategoriji kraja namenjajo izjemno veliko pozornosti. Zadnji dve sicer pri tem pogojuje viharna vojaška pot glavnih subjektov, prvi dve pa upovedujeta en dogodek z natančnim opisom kraja.

9.3 KATEGORIJA KRAJA V PRIPOVEDIH O ŽIVLJENJU PO 2. SVETOVNI VOJNI IN TEHNIČNEM RAZVOJU

Povedke, ki tematizirajo življenje neposredno po 2. svetovni vojni, kraj dogajanja navajajo z **imenovanjem vasi oziroma zaselka** v dveh povedkah (*Na Revajščah je blu nepopisn lušn /.../* (333); *V Kumarivcu, tu je tam guór pud Vrhom, je en grabn zelo skrit, kjer so klal žvino.* (337)), **imenovanjem domačije, vasi in mlina** (*Pa je šou h Pivci pa je rieku*

/.../ Ub štíerih sta šla že ud duma pa v Šentrupert (336); Pa je šla ta duól v mlin pruóst /.../ (335)).

Ena povedka kraj opredeljuje s **krajevnim prislovom** (*Vnukinja graščaku je prešla z družini pu vojn z avtobusom iz Avstrije duól /.../ (345)*), v eni povedki (334) pa je izražen zelo implicitno z naslonom na slovstvenofolklorni kontekst.

Povedke, ki tematizirajo srečanja s tehnološkimi novostmi, kategorijo kraja največkrat, tj. trikrat, izražajo z **imenovanjem mesta** (*Ku so avioni pəršl, ne vej, al so bli angleški, ki so bombardiral v Sievnc vlak na postaj ... (338); V Sievnc je televizijo mel ta pəru Gasilski dom in je cela Sievnca hudila kje gliedat. V Boštajnu pa je mel ta pəru televizijo Novšaku Bojan, /.../ (344); Stric se je pərpiélu h nam v Sievnco, tam, kjer smo stanual. (342)*). V zadnjem primeru se mestu pridružita še osebni zaimek mi v predložni zvezi in krajevni prislov. V nadaljevanju pripovedovalec kraj dogajanja še natančneje opisuje (*/.../ avto pa je stal pred drvarnc. Od drvarnce je šla pa potka mal navzdol, puól je pa diesno bil gnojišče, pa levo vrtovi pa tam so ble ene kamnite stupnice za v grabn, za v Sievnčno. (342)*). Podobno opazimo v povedki 341, v kateri krajevni prislov dopolnjujejo še svojilni zaimek, poimenovanje vasi in osebni zaimek v predložni zvezi (*Vsakem se je čudn zdel, ku je avto vidu, še pusiebn tuki guór na naših cejstah, ne. /.../ Čez Paneče je malkier piélu. Je blu še v stari Jugoslaviji pred vojni, se je enkrat stric iz Ciela pərpiélu h nam pu kolovozi. Vse je gliedal, ku je zavil h nam v Paneče.*)

Dvakrat v posameznih povedkah zasledimo **prislov** (*Tam, ku smo stanual, je bla ena brajda izabele pa taka vəlka miza pa dvej klopi (343); Smo vsi letel vejn gliedat (339)*). V zadnjem primeru je s tem prislovom kategorija kraja nakazana zelo površno, komaj opazno.

Ena povedka kategorijo kraja prav tako nakazuje precej implicitno z **opisom kraja**, ki ga pripovedovalka ne poimenuje (*Na kraj vasi je ena domačija, taka majhna. Tist človk je jemu tam guór v riébri, v huost kuvačnc. Je bil v kuvačnc pa je nastala /.../ (340)*).

Ker povedke v tem razdelku pretežno obnavljajo lastne izkušnje oziroma doživetja pripovedovalcev – po posredovanju predhodnega pripovedovalca so nastale le tri (337, 340, 345) –, se primerjava med njimi glede na redukcijo krajevnih konkretnosti v procesu folklorizacije ne zdi primerna. Vseeno velja dodati, da povedke po posredovanju predhodnega pripovedovalca kraj izražajo s prislovom (337, 345) in z opisom (340).

Tabela 12: Kategorija kraja po spominskem obnavljanju lastne izkušnje v posameznih povedkah o življenju po 2. svetovni vojni in tehničnem razvoju

Povedka	Primer	Način izražanja
333	Na Revajnscah je blu nepopisn lušn /.../	Zaselek
334		Kontekst
335	Pa je šla ta duól v mlin pruóst /.../	Domačija, mlin
337	V Kumarivcu, tu je tam guór pud Vrhom, je en grabn zelo skrit, kjer so klal žvino.	Zaselek
338	Ku so avioni pəršl, ne vejn, al so bli angleški, ki so bombardiral v Sievnc vlak na postaj ...	Mesto
339	Smo vsi letel vejn gliedat.	Prislov
341	/.../ tuki guór na naših cejstah, ne. /.../ Čez Paneče je malkier piélu. Je blu še v stari Jugoslaviji pred vojni, se je enkrat stric iz Ciela pərpiélu h nam pu kolovozi. Vse je gliedal, ku je zavil h nam v Paneče.	Kopičenje navedb
342	Stric se je pərpiélu h nam v Sievnco, tam, kjer smo stanual.	Kopičenje navedb
343	Tam, ku smo stanual, je bla ena brajda izabele pa taka vólka miza pa dvej klopi.	Prislov
344	V Sievnc je televizijo mel ta pəru Gasilski dom in je cela Sievnca hudila kje gliedat. V Boštajnu pa je mel ta pəru televizijo /.../.	Mesto

V povedkah je kraj dogajanja izražen dokaj eksplicitno in celo z več navedbami (341, 342). Čeprav pripovedovalci obnavljajo lastne izkušnje, pa ena povedka (334) kategorijo kraja (skoraj) prezre.

9.4 KATEGORIJA KRAJA V DRUGIH ŽANRIH Z ZGODOVINSKIMI MOTIVI

9.4.1 KATEGORIJA KRAJA V BAJČNIH POVEDKAH

Medtem ko je dogajanje v bajčnih povedkah postavljeno v največkrat nedoločno preteklost, je kraj izražen konkretnije. Med petnajstimi obravnavanimi bajčnimi povedkami se največkrat, tj. šestkrat, pojavi navajanje s **krajevnim prislovom** (*Ena ajduska dekllica je pərniésla v predpasniki pečino pa jo je s tako silo pustavla na drugo pečino tam pər muósti /.../* (8); *Tam, kjer se je uóna v ziémlo vdrila, je nastala lukna in imenuje se Ajdovska jama* (12); *Tle nutər v razbuorski huost je bil kamen od ajduske dekllice. Je še zdej kamen. Tu je ud pudvinske cejste, ku grieš proti Ukruoglcam, enih par stu metru ta guór, je bla puotka in kamen, ublikuvan za sedet. Prej je blu narien prov, ku de je prestol. Ku je hudila na Savo prat*

in je šla nazaj, je tam pučivala (13); *Te je jedn zidu, te drug /.../* (16)). Primeri kažejo, da prislovu pogosto sledijo še natančnejše opredelitve (pojasnjevanja s samostalniško besedo ali podrednim odvisnim stavkom). Pri tem izstopa zlasti povedka 13, ki skuša z več povedmi natančneje predstaviti kraj. Dve povedki kraj dogajanja izražata s **kombinacijo prislova in poimenovanjem vasi** (*Pečina, ku je tam guór med Marufam pa med Kluoštram, je ena vólka pečina* (6); *Guór pær srejdnem muóst med Marufam in Jurkluoštram so dvej pečine guór nad cejsti.* (7)).

V štirih povedkah je kraj dogajanja označen z **imenom vasi** (*Nad Pulam, ku je tista pečina, so riékl, de je odtis guór, ko je ajduska deklica ležala* (11); *Iz Brunka so vrgl kladu in je pærliétu na Kal* (14); *Riékl so, de en ajdi so na tejh hribah, ku je Mrzla planina, zidal, en pa tam na uneh hribah, ku je Rudenik* (15); *Tule je blu na Jamah, tèle pær Zapsaluvem križi, te ta guór so jame, ne.* (34)), v treh pa z **nenaselbinskim imenom**, tj. hribom oziroma reko (*Stara mama so riékl, de je bla ajduska deklica tku vólka, de je stala z eni nuogi na Kumi, z drugi pa na Lisc pa je v Sav plenice prala* (9); *Pod Rudenikom je taka mejhna lukna med dvema pečinama, da lahku gre en človk skuz. Na vrh je pa dana ena pečina, ku jo je ajduska žiéna pærniésla in dala guór. Tu se skuz riéče, de je tam na Babji pieč* (10); *Tu so riékl, de na Svetini guór še stojijo tri lipe* (48)).

Čeprav pri bajčnih povedkah prevladuje opredeljevanje krajevne kategorije s prislovom, le-temu pogosto sledijo še druge navedbe, tako da tovrstnega opredeljevanja ne gre obravnavati kot a priori implicitno. Tako je izražanje kraja samo pri treh povedkah (8, 12, 16) implicitno, pri vseh drugih pa eksplicitno s poimenovanjem vasi, hriba ali reke.

9.4.2 KATEGORIJA KRAJA V STRAŠLJIVIH POVEDKAH

Tri strašljive povedke z zgodovinskimi motivi na kraj dogajanja pretežno opozarjajo s **krajevnim prislovom** (*So riékl, de je bil tam na Graci zaklad in de /.../* (101); *Tam so riékl, de je strašil zarad tejga, de guór, /.../. Tu so bli precej osorn graščaki, ker so na Pul tud obejšal ludi. Puól sta šla pa graščak in sin v vuójsko pa sta tam padla, hčierka in žiéna so se pa preselile duól na Rudo, ku so mel duól dvorec. In za Gracem je včasih strašl tle pu cejsti, ku se je šlu guór* (102); *Ampak tam so mel v subuoto zvečier »guór vstajeje«* (116)). Prvi dve povedki ga nato dopolnjujeta s poimenovanjem vasi oziroma zaselkov.

9.4.3 KATEGORIJA KRAJA V LEGENDNIH POVEDKAH

Največ legendnih povedk z zgodovinskimi motivi kraj dogajanja izraža s **krajevnim prislovom**. To opazimo v enajstih povedkah, v katerih nekajkrat ob prislovu stoji še ime vasi ali domačije (*Taku je tam Sveti Duh* (161); *Nejku grof se je zgubu tuki nutər /.../* (162); *Tist zidar, k je delu pər Svetem Križ, je zahopu temu, de mu je vrgel ta guór* (169); *Ku so nejki delal guór na gradu /.../* (170); *Pred vojno je bil tam Jovančičev hotel* (178); *Naša kapela tukile duól je bla pustavlena [19]18. lejta z zaublubo* (180); *Celjski grofi so mel pa tule čez hribček svuoj ribnik* (188)). V treh povedkah torej prislovu sledi poimenovanje vasi (*Təm na Pučakovem je bla cierku narjena 1889. lejta. /.../ Tapəru je bil tuki en faruž, puól so pa tist faruž pužgal, ku je bil tam guór trg, puól so se pa kje prestavl in nardil novo cierku in faruž. /.../ Tukaj so pa glih štirje zvonovi /.../* (172); *Turki majo tam v Purubrih svuójo kapelco pustavleno* (181); *Starem ateti je blu pa hudu, ku sta šla dva utruóka v fronto, in so se zaublubl in dal še tist lejt tam duól na puoti na Prejskah križ pustavt na mej med jurkluoštrsko in planinsko faro* (187)), v eni pa poimenovanje domačije (*Pastirček je bil tam, kjer so zdej Mešički al pa Klenovški. Duól je bil za pastirčka* (163)).

V sedmih povedkah kategorijo kraja označuje **ime vasi** (*To je nad Mirno. Tu naj bi bil eden od prvih gradu, ki je na njem prebivala Hema Krška. Potrditev te zgodbe je pa razvidna z ene slike sv. Heme, ki je na Topolovcu nad Buštajnom v cierkvi.* (160); *Slišu sem, da bi muogla bit cierku v Lipc med Kremienam in Vislani* (167); *Ku se je na Razburi cierku delala /.../* (168); *Ta cierku je stala v Zidanem Mosti na tistem hribčku nasprut železniške pustaje, ku je ena skala* (173); *A je to blo na Kumpul al na Orejhovem, ne vejm* (174); *V Podvrhi, ku se začnejo vinuogradi, tam je na diesno stran en hrib od Klenovšku* (175); *Na Vrhovem so pa nardil to kapelco* (177)).

V štirih povedkah na kraj dogajanja opozarja **zaimek** (*Edn ud tuotele hiše je pa vziel enga otuóka, de je pasu bravke tuki* (164); *Po eni zgodbi so potem na tistem mejsti cierku v Svibnem delal* (171); *Tale kapelca je ud vsejh štíerih v vasi* (179); *Tale križ je v tejle naši dulin pa tja na Mietn Vrh in Luog edino nabožno znaménje, nikjer nubiénga. Tukile guór je zdulska kapela, ampak kapelca je že na uno stran* (186)). Kot kažejo primeri, ga dopolnjujejo še druge navedbe, ki jih je največ v povedki 186.

Vse povedke v tem razdelku izhajajo iz predhodnega pripovedovanja. Od dvaindvajsetih povedk jih trinajst kraj dogajanja izraža pretežno eksplícitno s poimenovanjem vasi, domačije ipd., devet pa implicitno samo s krajevnim prislovom ali z zaimkom.

9.4.4 KATEGORIJA KRAJA V RAZLAGALNIH POVEDKAH

Razlagalne povedke z zgodovinskimi motivi kraj dogajanja največkrat označujejo s **krajevnimi prislovi**. Tako je v dvanajstih povedkah (*Tam so mel graščaki, ki so bli tlele, vislce na vrh hriba* (194); *Vas se naj bi imenovala zato, ker so tam ne vejn kierga lejta, ku so zadnji Turki bežal nazaj proti vzhodu, našl turški boben* (197); *In se je umikala po uni strani guór po kranjski strani in se je umaknla guór na višjo točko* (204); *Ku je mela Avstrija severno Italijo, je velik Italjanu sem hudil, zatu je tam Lahu Grabn* (206); *Lunčarju Dol se riéče zatu, ku je bla tam lončarija* (211); *Tam je bla pa ena čudna lisična naprava, /.../. In tam se še skuz zdej riéče, de so Moruškuce* (215); *Sem pa slišala tud po drugi stran, de je bil en Hrvat se zatieku sem v te naše kraje pa se je tam zatrapal v enga deklieta, ne* (219); *Ku je nekdej nazaj blu tam zelo velik vinuogradu, je bla samu ena skupinska priša za cel tist okraj* (224); *Guór so rudo kupal in jo vuzil v Rudo pri Bregu* (226); *Tam, ku se riéče Ribniki pod Zajčjo Guóro, je samu en mejhn putuoček, rib dobesedn ni* (227); *Zato se riéče Trobni Dol, ker je bil tukaj doma en kmet, /.../* (231); *So riékl, de so se tam skrival pred Turkam* (232); *Blu je rečién, de zatu, ker za časa turške vojske je tam bla za cejsti ena vólka štirna in de so Turki tiste aldi tam metal nutar* (237)).

V šestih povedkah **krajevni prislov** dopolnjuje **ime zaselka, vasi ali mesta** (*Tu je tamle guór ud Kluoštra prot Laškem* (190); *In je nekje pær Celju vuójska turške oddelke razgnala, en oddelek je bejžu guór za Gračnco in naravnost guór na Ješivc* (201); *Tuki na Njivcah je Patru hrib, ker so enga patra ubil in je duól po Nemškem Grabni kri tiékla* (221); *Tuki guór, ku je Kamrca, pravjo Straški hrib* (228); *Zavratnk, to je mal naprej od Njivic, mal pred papirncu, ku je en znamenje. Pil riéčemo in tam riéčejo Zavratnk. Tam, so riékl, de so zavrnil Turke, obrnil* (235); *Tam proti Godovici guór se je pær eni hiš riékl Pær Turki* (238)).

V štirih povedkah kraj dogajanja določa **ime vasi** (*V Jurkloštri so bli menihi in je bil en Jurij pa je daju nasvete ludem pa jəm pumagu* (203); *Lahu Grabn se riéče zatu, ker so bli Lahi v Jurkloštru* (207); *Slišala sem, de je bla ena Marjeta, ku je bla plemkinja in je ta Mietn Vrh dubila v svuójo last* (213); *Pod Zajčjo Goro nasprot broda se je pa imenval Na fluosih, tu je na pol puota med Nadvužnjakom in zejšnjo elektrarno* (216)).

V treh povedkah na kraj dogajanja opozarja **zaimek** (*In pær nas je bla kukær ena pustaja, de so si spuruočal en drugem, kdaj grejo skuz* (192); *Še zdej se riéče tistem kraji Gavgoš* (195); *V eni tejh bitk med turško vojsko in plemiško je glih na tistem pudruočji padl neverjetn velik konju* (205)).

V treh povedkah kraj opredeljuje **zemljepisno nenaselbinsko ime** (*Breška vas – to je pa zato, ker so iz Brežc pu Sav vuzil guór z vuólam, ku so jih mel pər kraj, de so vuzil v trgovine* (191); *Puše so cesta udspuódi, grič, 50 metru nad cesti, se pa riéče Gavge* (193); *Ku so tiédi Turki bli hudu pu tejuh krajuh in so bli naseljen na Ješivci, /.../* (200)).

V dveh povedkah kategorijo kraja določa **ime domačije** (*Kjer so Špitalarji, je bla včas glažuta, zato se riéče na Stari glažut* (196); *Pər Kovač na Pul se zatu riéče, ker je bla tuki kuvačnca Celjskih grofov* (239)).

V samo eni povedki (202) je kraj dogajanja nedoločljiv.

V tem razdelku obravnavane razlagalne povedke so nastale s posredovanjem predhodnega pripovedovalca. Za najbolj eksplicitno izražanje kategorije kraja smemo tudi na tem mestu upoštevati poimenovanje vasi, nenaselbinsko ime, ime domačije; za implicitno pa izražanje s prislovom ali z zaimkom. Tako pri prvem kot drugem načinu izražanja naštejemo petnajst povedk.

9.4.5 KATEGORIJA KRAJA V ROPARSKIH POVEDKAH

Med roparskimi povedkami z zgodovinskimi motivi izstopa povedka 346. Pripovedovalec, ki pripoveduje o razbojništvu pod Lisco, kategoriji kraja namenja precejšnjo pozornost. Eksplicitno jo uvaja že s prvo povedjo, v kateri omenja ime domačije (*Takoj pər Brilejevi hiš je Ravbarska pečina.*), v nadaljevanju pa natančno pojasnjuje (*Enkrat so ravbal tam nejk ukul Rimskih Tuplic, so mel velik tovara in naropanga blaga in so bežal, se umikal guór za Gračnco. Tam, ku paneški puótok duól pərtiéče, ku je gustilna Blatnik, so jo užgal guór, tako kut zdej grie cejsta. /.../ Če pugliedamo duól z vrha v Zalisco, je tuki napəru Henina, puól je Pulana, puól Paneče, puól čist tam duól v kuoti je pa ena hišca, tu so Ječmenše. Tam so un šli pu tisti cejst guór al kar je blu, najbrž kolovoz. Tuki pər Ječmenšah je ena lejpa ravnina, ampak duól je pa en prepad. Tam je ena stiézca. Pu tisti stiéz so šli guór, pəršl na ječmenško planoto in duól gliedal, kej so un. In so vidl, de so že bliz. Pa so jo žgal spiet tuki sem na glažuto pa guór. Ampak un so jim bli čedali bliži. Tku de nazadne je bla že tekma, al jih dubijo al ne. /.../. In so šli tuki guór, pəršl du vrha, un so jih že skuór držal. Pridejo pa na vrh, pa jih naenkrat ni nikjer viéč blu. So guór ostal, gliedal ... In kaj? V Ravbarsko pečino!* (346)).

Povedka, ki upoveduje splavarjenje na Savi, kraj izraža dokaj nedoločno – najprej sicer omenja zemljepisno nenaselbinsko ime, ki ga v nadaljevanju dopolni s krajevnim prislovom (*Včas so pu Sav splavi vuzil. /.../. Ta duól so komut pelal. Ampak nazaj ...* (378)).

Druge roparske povedke v tem razdelku tematizirajo Guzejevo razbojniško življenje. Poudarjajo predvsem pustolovsko plat štajerskega razbojnika in njegova doživetja, zato je kraj dogajanja največkrat **nedoločljiv**. Med štirinajstimi povedkami o Guzeju šestim ne moremo določiti kraja dogajanja (363, 366, 367, 368, 369, 373). V treh povedkah le-tega določa **vas** (*Guzej je muójem ateti puruóčno oblejko vziel v Ukruoglcáh (371); V Čelovniki je tud bil (372); Njegovo pudruóče je blu Prevorje, Planina. /.../ Pukupan je v Prevorjih. Ujel so ga glih na Prevorjih (374)*), v treh pa **krajevni prislov** (*Tu je blu tēle pud kuzolcam (362); Muója mama je takrat bla duól v službi pər gradi (365); Taku so ga puókl nejk pri Prevarjah ubil (375)*). V teh primerih prislov dopolnjuje samostalniška beseda.

Enkrat kraj opredeljuje **domačija** (*Je rieku, de buo pəršu v Ciele h Rebevški v gustilno (364)*), enkrat pa **mesto** (*Tu je blu v Podčetrki (370)*).

Tudi te povedke so nastale s posredovanjem predhodnega pripovedovalca. Prevladuje eksplicitno ubesedovanje krajevne kategorije. Opazimo ga pri šestih povedkah, ki ga izražajo z imenovanjem mesta, vasi in domačije. Štiri ga izražajo implicitno s krajevnim prislovom, v šestih pa ga ne moremo določiti.

9.4.6 KATEGORIJA KRAJA V SOCIALNIH POVEDKAH

V treh socialnih povedkah kraj dogajanja označuje **vas** (*Je pa v Jurklôštri bla slovesna poroka, /.../. Tist dan je pa duól pred Jurkloštram, ku je Glažuta, ku so včas glažuno delal, tam je bla pa ena majhna gostilna in v tisti gostiln se je pa tist dan pojavu en vojak (387); Nune so ble v Šentrupert, tjue v Truobnem Duól, no, pa sej so ble vsepusuod, je bla pa ena valka družina (388); Nune na Hutemeži so se v glavnem s poljedeljstvom ukvarjale pa vrtnarijo so mele pa so tiste sadike pərdajale (391)*), v eni pa **krajevni prislov** (*Tam so ble premožne nune iz bogatih družin (392)*). Glede na pripovedni zamah in fabulativne zaplete se prva povedka razlikuje od vseh drugih v zbranem gradivu, zato tudi kraj dogajanja ni omejen samo na en prostor. (*Bil je en buógat kmet, ku je bla Voluška guóra njegova last. Tu je blu lesa velik, buógat je bil zarad tegá. Njegovi furmani so nuč in dan vuzil lejs v Rimske Toplice, tam pa fluose zbijal in pušilal naprej. /.../ je Tineta dal h vujakom za siedem lejt. /.../ Ku pride dumov, se bota pa poročila, te se buo pa uóče že mərbit mal dal umehčat. /.../ de je tist Tine tam težko ranjen in ne bo preživu. /.../ Puól je pa šou duól v Virštaj, duól so pa bli en bugataši, so mel, ne vejm kuolk vinuogradu pa tud sina za ženitu. Pa je tam duól un vse snubu v svuójem imieni oziroma v Minkinem imieni. /.../ Čez kak kieden se je pa spet uglasu tist*

vujak pər tistem gustilničarji tam duól, je pa rieku: »Ja, kam pa zej ti grieš?« »Nazaj h vujakam griem,« je rieku /.../ (387).

Tri povedke, ki so nastale s posredovanjem predhodnega pripovedovalca (387, 388, 391), krajevno kategorijo izražajo eksplicitno s poimenovanjem vasi. Povedka 392, ki je nastala po osebnem doživetju, jo izraža implicitno s krajevnim prislovom.

9.4.7 KATEGORIJA KRAJA V ANEKDOTAH

Anekdote največkrat, to je devetkrat, opredeljujejo z **imenom vasi** (*Prideta v Kraku* (434); *Ku je huódu takule pu bužičnem blaguslovi pu Blatnem Vrh, /.../* (438); *Ku je bil Pavlč v Jurkluštri za župnika al je bil na Planin župnik pa je huódu v Jurkluošter, tu ne vejm, /.../* (441); *Pavlič je tud pred vojno isku grob Veronike Deseniške v jurkluoštrski cierku* (443); *Ludje so vejdl puvejdat, de ku je na Dolgrti prdnu, so na Mietnem Vrhi in na Pieclni vsi psi lajal* (447); *Na Dolgrti je mel Jurko cimer, še zdej riéčejo, de je tu Jurkatova soba. No, puól sta se pa namejnla v rieber na jago* (448); *En učitl na Kalu v privatni šuoli je bil Martin Jezernik, ki so ga əldji zlo zlo rad mel* (450); *Med vojni je bla učitlca v pudguorski šul, pa mende puól tud v Zabukuji* (451); *Na Studiénc pər Janci je blu pa volišče. Pa pride mim Pungeršič /.../* (455)).

Ime vasi se v treh povedkah povezuje z **zaimkom** (*V tie udruočne kraje Bugi za hrbtam so frajgajste selil. /.../ Edn ud tejh frajgajstu je bil župnik Stoklas v Zabukuji* (432); *Pər nas, na Križi je cejpu, na Mrzli Planin, v Buštajni pər Liparji* (445); *Doktor Pečar se je vuózu s kuliesam: Laško, Rimske, Jurkluošter, kuoder si huótu, tud na Planino. /.../ Do nas je velikrat pəršu s kuliesam, /.../* (453)), v dveh pa s **krajevnim prislovom** (*Puól je pa nas utruóke nalužu guór pa smo šli tukile v Henino h kapelc pa smo mel večiernce* (440); *Muoj star uóče pa Jurko sta skup jagala tam nad Pulam guór* (449)).

V treh povedkah je dogajanje postavljeno v **mesto** (*Je bil župnik Robuza v Lublan v huteli Lev* (431); *V Trbovljeh je bla v stari Jugoslaviji grumuzanska rievšna* (437); *Star ate pa Jurko sta šla na Dunaj ateta muójga obískat* (446)),

Dve povedki kraj izražata s **krajevnim prislovom** (*Nejk sem še vidla napisan /.../* (439); *In je pəršu pupoldne dumov kontrolirat* (454)).

Prav tako v dveh povedkah kot kraj dogajanja zasledimo **ime hriba** (*Enkrat je guór pred vojno na Kumi Koprivc pridgu pa je rieku, nej ludje darujejo za tu, ne* (435); *Pa je prešu za Cirila in Metoda na Lisco* (444)).

Ena povedka kraj opredeljuje z **imenom gostilne** (*Kumi sta čakala, de je blu kuónc, in sta šla uba k Samci v gustilno pa so mel še eno mašo* (433)), ena z **osebnim zaimkom mi v predložni zvezi** (*Tule je pər nam sam povejdu* (442)), v eni (436) pa je kraj dogajanja nedoločljiv.

Pet anekdot je nastalo po osebnem doživetju, devetnajst pa s prenosom po naravni komunikaciji. Tabeli tako prikazujeta posamezne primere in način ubesedovanja krajevne kategorije glede na stopnjo v procesu folklorizacije.

Tabela 13: Kategorija kraja v anekdotah po spominskem obnavljanju lastne izkušnje

Povedka	Primer	Način izražanja
439	Nejk sem še vidla napisan /.../.	Prislov
440	Puól je pa nas utruóke nalužu guór pa smo šli tukile v Henino h kapele pa smo mel večiernece.	Prislov, vas
442	Tule je pər nam sam povejdu.	Zaimek
454	In je pəršu pupoldne dumov kontrolirat.	Prislov
455	Na Studiénc pər Janci je blu pa volišče. Pa pride mim Pungeršič /.../.	Kopičenje navedb

Tabela 14: Kategorija kraja v anekdotah po posredovanju predhodnega pripovedovalca

Povedka	Primer	Način izražanja
431	Je bil župnik Robuza v Lublan v huteli Lev.	Mesto
432	V tie udruočne kraje Bugi za hrbtam so frajgajste selil. /.../ Edn ud tejh frajgajstu je bil župnik Stoklas v Zabukuji	Zaimek, vas
433	Kumi sta čakala, de je blu kuónc, in sta šla uba k Samci v gustilno pa so mel še eno mašo.	Ime gostilne/domačije
434	Prideta v Kraku.	Vas
435	Enkrat je guór pred vojno na Kumi Koprivc pridgu pa je riekü, nej ludje darujejo za tu, ne.	Hrib
436		Nedoločljivo
437	V Trbovlj je bla v stari Jugoslaviji grumuzanska rievšna.	Mesto
438	Ku je huódu takule pu bužičnem blaguslovi pu Blatnem Vrh, so ble take družine, /.../.	Vas
441	Ku je bil Pavlč v Jurkluštri za župnika al je bil na Planin župnik pa je huódu v Jurkluošter, tu ne vejim, /.../.	Vas
443	Pavlič je tud pred vojno isku grob Veronike Deseniške v jurkluoštrski cierku.	Vas
444	Pa je prešu za Cirila in Metoda na Lisco /.../.	Hrib
445	Pər nas, na Križi je cejpu, na Mrzli Planin, v Buštajni pər Liparji.	Kopičenje navedb
446	Star ate pa Jurko sta šla na Dunaj ateta muójga obískat /.../.	Mesto
447	Ludje so vejdl puvejdat, de ku je na Dolgrti prdnu, so na Mietnem Vrhi in na Pieclni vsi psi lajal.	Vas
448	Na Dolgrti je mel Jurko cimer, še zdej riéčejo, de je tu Jurkatova soba. No, puól sta se pa namejnla v rieber na jago.	Vas
449	Muoj star uóče pa Jurko sta skup jagala tam nad Pulam guór.	Prislov, vas

450	En učitel na Kalu v privatni šoli je bil Martin Jezernik, ki so ga zdaj zlo zlo rad mel.	Vas
451	Med vojni je bila učiteljica v puščarski šoli, pa menda tudi tudi v Zabukju.	Vas
453	Doktor Pečar se je vožnju s kuliesam: Laško, Rimske, Jurklošter, kuoder si huotu, tud na Planino. Uon je tu ubdelu. Do nas je velikrat pršu s kuliesam, /.../.	Kopičenje navedb

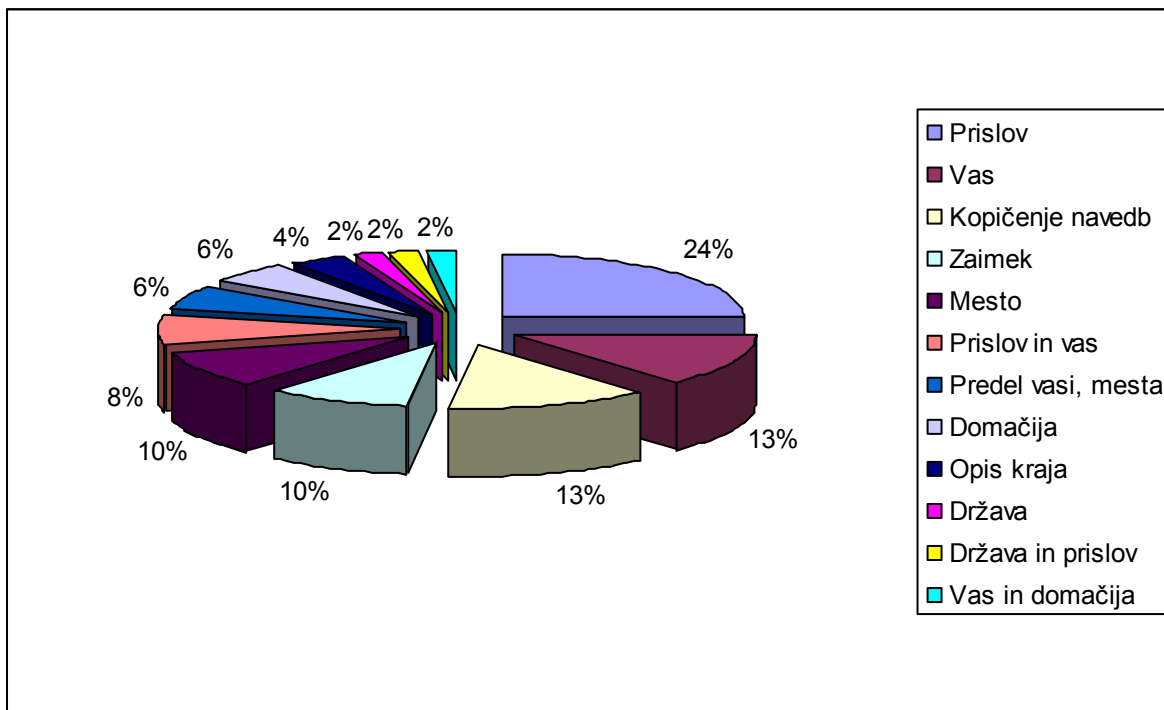
Med anekdotami po osebnih izkušnjah in anekdotami po posredovanju predhodnega pripovedovalca pri ubesedovanju krajevne kategorije na prvi pogled ni velikih razlik. Podroben pregled pa kaže, da kar tri od petih anekdot, ki izhajajo iz osebnega doživetja, kraj izražajo implicitno s prislovom ali z zaimkom. Med povedkami po predhodnem pripovedovanju je samo ena, ki mu ne namenja pozornosti, vse druge ga izražajo eksplicitno – celo z več navedbami. Pripovedovalčeva udeležba pri dogodku torej ne vpliva na zaznavanje in ubesedovanje krajevne kategorije.

9.4.8 UGOTOVITVE O KATEGORIJI KRAJA V POVEDKAH Z ZGODOVINSKIMI MOTIVI

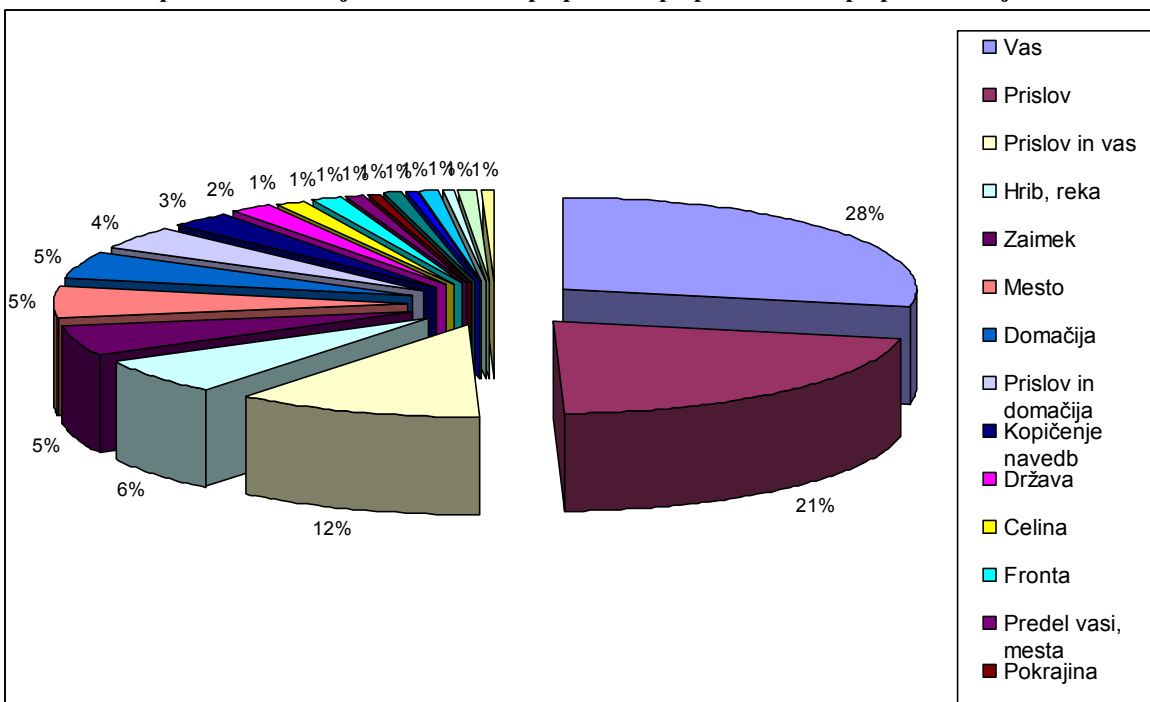
Upravičeno lahko sklepamo, da je koncept prostora v spominu močnejše in globlje usidran kot koncept časa ter se v njem ohranja v različnih formah. Od dvesto dvajsetih obravnavanih povedk samo pri enaindvajsetih (9,5 %) zaznamo redukcijo kategorije kraja. Včasih se sicer še lahko opremo na predhodno povedko, včasih pa niti to ne. Druge povedke kategorijo ubesedujejo zelo slikovito – s poimenovanjem domačije, mlina, zaselka, vasi oziroma njenim predelom, navajanjem mesta, pokrajine, države ter krajevnimi prislovi in osebnimi zaimki v predložnih zvezah. Pogosto je tudi prepletanje posameznih opredeljevanj, npr. prislov in vas, prislov in država, domačija in vas, domačija in država, ali celo kopičenje, kadar v povedki zasledimo tri navedbe ali več. Tako se samo po sebi poraja vprašanje eksplicitnosti izražanja. Ker slovstvena folklor prvenstveno živi in se ohranja z naravno komunikacijo, se zdi najbolj eksplicitno izražanje kategorije kraja s krajevnim prislovom *tukaj (tuki)* in osebnim zaimkom *mi (par nas)*. Pri tem velja upoštevati tudi teksturo, saj pripovedovalci takšno navajanje nemalokrat pospremiijo z ustreznimi kretnjami ali gibi telesa. Poslušalec tako ubesedovanje dojema kot eksplicitno. A ko je pripoved zapisana, bralcu tovrstno opredeljevanje kategorije ne pove veliko in ga lahko označi celo za implicitno. Nedvomno pa je bolj eksplicitno izražanje nadaljnje druženje prislovov in zaimkov s poimenovanjem vasi ipd. Konkretno navajanje vasi, mest pa s tega vidika seveda ni dvoumno.

Sliki prikazujeta deleže posameznih krajevnih opredelitev v pripovedih, izhajajočih iz osebnih izkušenj, in pripovedih, nastalih po predhodnem pripovedovanju

Slika 5: Delež posameznih krajevnih navedb v pripovedih po osebni izkušnji

Slika 6: Delež posameznih krajevnih navedb v pripovedih po predhodnem pripovedovanju

Očitno je, da se v primerjavi z drugimi opredelitvami, kraj in prislov pojavita največkrat. Medtem ko pri pripovedih po osebni izkušnji prednjači izražanje krajevne kategorije s prislovom, je pri drugih pripovedih na prvem mestu navajanje vasi. Pri prvih opazimo še znaten delež izražanja z zaimkom, navajanja mesta, dopolnjevanje prislova s poimenovanjem vasi, navajanje predela vasi ali mesta, domačije ali pa kopičenje različnih navedb. Pri pripovedih po predhodnem pripovedovanju pa precejšen delež zavzemajo: dopolnjevanje prislova s poimenovanjem vasi, navajanje hriba, reke, zaimka, mesta, domačije, dopolnjevanje prislova z imenom domačije. Druge opredelitve se tako pri prvih kot drugih pripovedih pojavljajo redko – samo v po eni povedki.

10 OSEBE

V nasprotju s pričakovanjem se zgodovinske osebe v zbranem folklornem gradivu ne pojavljajo pogosto. Večinoma gre zgolj za reminiscence – stranske motive ali celo motivne drobce, ki dopolnjujejo zgodovinsko ozadje. Povedke, ki bi na besedilni ravni v celoti poustvarjale dogajanje, povezano z zgodovinsko osebo, zasledimo silno redko. Izjeme so anekdote in roparske povedke o razbojniku Guzeju. Pri tem velja opozoriti še na razliko med tematiziranjem oseb obče in lokalne zgodovine. Medtem ko prve pripovedovalci večinoma aludirajo obrobno in na posameznih mestih, se pri drugih natančneje ustavljajo, prenašajo motive, jih variirajo in posnemajo.

10.1 OSEBE IZ OBČE ZGODOVINE

Vlogo osrednjega motiva imajo le: sv. Hema Krška, Marija Terezija in Friderik II. Celjski. Osebe obče zgodovine v stranskih motivih pa so: Herman II. Celjski, Jošt Soteški, Veronika Deseniška, Jan Vitovec, Matija Gubec, Adolf Hitler, Josif Stalin, Josip Broz – Tito in Radovan Gobec. Ob jasnem, eksplicitnem poimenovanju zgodovinskih oseb z imenom in priimkom ali pa samo s priimkom naletimo tudi na splošno imenovanje plemiških rodbin (Celjski grofje, Kromberk).

10.1.1 EKSPPLICITNO POIMENOVANJE OSEB

Sv. Hema Krška ima osrednjo vlogo v legendni povedki Grad Rekštajn. Pripovedovalec zelo jedrnato povzema bivanje svetnice na omenjenem gradu in kot dokaz navaja njeno upodobitev na sliki v cerkvi Marijinega vnebovzetja na Topolovcu nad Boštanjem (*Tu naj bi bil eden od prvih gradu, ki je na njem prebivala Hema Krška. Potrditev te zgodbe je pa razvidna z ene slike sv. Heme, ki je na Topolovcu nad Buštajnom v cerkvi. Hema je v ospredju s poljskimi pridelki in srpom, v ozadju pa je narisana rekštajnski grad.*). Čeprav tokrat lahko govorimo o sv. Hemi Krški kot glavnem motivu, je ta močno okrnjen in zreduciran na bistvene podatke, povezane z gradom Rekštajn nad Mirno.

Po obsegu zelo skromna in vsebinsko jedrnata je tudi zgodovinska povedka z osrednjim motivom habsburške monarhinje **Marije Terezije**. Poustvarja njene reforme na vojaškem področju. Prikazuje jo kot poveljnico vojaških sil, ki skuša v togo vojaško hierarhijo

in nečloveški odnos nadrejenih častnikov do podrejenih vojakov vnesti kanček človekoljubja in spoštovanja. V kratki povedki s tremi povedmi jo pripovedovalka oriše kot odločno reformatorko vojske in razsvetljeno absolutistko (*Vujaki so bli pustrojeni pa so jih tam tiépl. Je šla Marija Terezija pa je riékla: »Tu pa ne! Tu se muore ukint, vujaku se ne buo tiépl!«*), nato pa pripoved sklene z reflektivnim retoričnim vprašanjem (*Kuk buo vujak, če buo ud višjiga tiépen, puókl bi ga pa branu?*).

V zgodovinski povedki Friderik pride po sina (241) ima osrednjo vlogo **Friderik II. Celjski**, hkrati pa povedka oživlja motiv o Friderikovem sinu Hansu, rojenem v zvezi z Veroniko Deseniško. Podatke o njem v zgodovinskih virih iščemo zaman, zato pa toliko bolj živi v slovstveni folklori, ki jo najbrž navdihuje skrivnostnost, povezana z njim, predvsem pa tragična življenjska zgodba njegove matere. Motiv je pripovedovalca privlačil tudi zaradi poznavanja kraja dogajanja (*Na Marofu je bil mlin. Pər tejh mlinarjih sta Veronika in Friderik skrila sina.*). Potem ko uvodoma nekoliko anahronistično povzema mejnike v življenju Friderika II. Celjskega in v zgodovini Celjskih (*/.../ ko je bla Veronika že mrtva, ko jo je Soteški Juošt utopil v kadi. Ko je že ta stari Herman umrl, ko je Friderik že preživu tisto Golgoto in je bil spet svobodn. Taku mu je papež, ko je šou Friderik k papeži v Rim, priznal ta zakon z Veroniko.*³¹), se v jedru posveti Friderikovemu srečanju s sinom. Natančen premislek o časovnem umeščanju teh dogodkov poraja tudi vprašanje o starosti (malega) Hansa (Anzeka), ki pa ga pripovedovalec vehementno obide. Friderika prikaže v vlogi odmaknjenege, a zaskrbljenega očeta. Potem ko v pogovoru s sinom zazna njegovo duševno neprištevnost, kar mu nakaže tudi rejnica oz. malnarica, poskrbi za njegovo namestitev v žičkem samostanu.

Ob osrednjem motivu pripovedovalec niza tudi vrsto stranskih. Uvodoma prostorsko in časovno določa dogajanje povedke. Z aluzijami zgodovinskih osebnosti (Veronika Deseniška, Herman II. Celjski, Jošt Soteški) časovno umešča dogajanje (*Tuki je bil dolgo, ko je bla Veronika že mrtva, ko jo je Soteški Juošt utopil v kadi. Ko je že ta stari Herman umrl /.../*). Medtem ko je na začetku pripovedi motiv **Veronike Deseniške** obroben in njeno ime omenjeno predvsem v povezavi s Friderikovým (*Pər tejh mlinarjih sta Veronika in Friderik skrila sina. /.../ ko je šou Friderik k papeži v Rim, priznal ta zakon z Veroniko.*), v nadaljevanju dobi večjo vlogo. Veronika je namreč tudi mati otroka, ki jo neizmerno pogreša in ji v bujni otroški domišljiji nadene podobo vodne vile. Z njo se pogosto pogovarja ob slapu

³¹ Veronika Deseniška je umrla nasilne smrti 17. oktobra 1425 (domnevno 1428), Herman II. Celjski pa 13. oktobra 1435. Friderik II. Celjski je v Rim potoval dvakrat, prvič leta 1430, drugič pa leta 1450. Umrl je julija 1454 (Klaić 1991: 62, Fugger Germadnik 2001: 127, Stanonik et al. 2008: 345, 1250).

(/.../ »Z mamico se puguvarjam.« /.../ Je rekla: »Ne, ne, on se zmieraj tam pogovarja, mién je tud puvejdu, de se z mamico puguvarja.« Pa je riekü Friderik sinu: »No, kej pa je mamica?« »Ja,« je riekü, »tukile, ona je kot vodna vila, iz tomfa ven pride pa se midva poguvarjamo.)

Motiv Veronike Deseniške se kot stranski pojavi tudi v anekdoti o duhovniku in poslancu Lojzetu Pavliču, ki je v jurkloštrski cerkvi sv. Mavricija pred 2. svetovno vojno iskal njen grob. Pripovedovalka v prvi povedi s prenosom motiva napoveduje osrednje dogajanje povedke (*Pavlič je tud pred vojno isku grob Veronike Deseniške v jurkluoštrski cierku.*).

Jan Vitovec je eden od stranskih motivov v razlagalni povedki Jablanca z zaselki. Z reminiscenco srednjeveškega viteza in medbesedilnim oživljanjem zgodovinskega dogajanja pripovedovalec pojasnjuje izvor imena zaselka (*/.../ na križišču pa Vitovec. Zakaj Vitovec? Vitovec je bil razbojniški vitez Celjskih grofov in je mel v Starem gradi pa tam pri Vitovcu nejküšn lesien stolp. Ni žvel na Starem gradi, ne. Star grad je guór razvalina na hribi, duól je pa Nov grad, ena viečja skupina hiš, mal naprej pa bi naj bil ta stolp. Ime Vitovec je taku ostal po tem roparskem vitezi.*).

V razlagalni povedki Trobni Dol (231) si je ob pojasnjevanju izvora imena vasi v sklepnem delu pripovedovalka medbesedilno izposodila motiv **Matije Gubca**, voditelja slovensko-hrvaškega kmečkega upora (*/.../ puól ku je blu pa, ku je šou Matija Gubec s tisti svuóji ..., so prišl čist guór do Jurkloštra. Sevejde je bla puól tista vstaja zadušiéna, Matija Gubec je bil v Zagrebi kronan s tisti goreči kroni, de je hudo smrt prestal. Tákrat pa ni taj kmet klicu v boj proti njim, ampak je nejkuk blu organiziran, de je dobil vsak piet funtu pulfra na ruoko in de se buojo njim pridružl pa buojo skupaj se bojeval proti grašakam.*). Hkrati z aluzijo Celjskih grofov in kartuzije v Jurkloštru stranski motiv Matije Gubca pripomore k časovnemu določanju pripovedi o osrednjem motivu ovdovelega kmeta, čigar naloga je bila obveščati sosesko o pomembnih dogodkih v kraju. Pri tem ne gre prezreti malce anahronističnega prepletanja pripovedi tako s Celjskimi grofi, katerih rodbina je izumrla v sredini 15. stoletja, kot s slovensko-hrvaškim kmečkim uporom leta 1572/73. Kot je razbrati iz pripovedi, se je kmet pridružil Gubčevim upornikom, vendar pripovedovalka ne predstavi njegove nadaljnje življenjske poti. V eni povedi naglo strne poraz upornikov in brutalno Gubčevo smrt v Zagrebu ter tako z motivom kmečkega upora konča povedko.

Ime **Adolfa Hitlerja** kot obrobni motiv zasledimo v treh povedkah: v razlagalni povedki Gavge in rumeni sleč ter zgodovinskih povedkah Kako so se ljudje ščitili med seboj in Tihotapci med 2. svetovno vojno. Medtem ko ga v prvih dveh zaznavamo kot dejansko reminiscenco zgodovinske osebnosti oz. nacističnega diktatorja (*Na teh gavgah je [19]35. leta, ku je Hitler začiel ruvart pu celi Evropi, je guór nastalo nemško pokopališče (193),*

*Hlapec Frančišek je bil zbuólu pa je pøršu h nam, pa ga je naš ate kar na piéč obdržu. Uón je mel nalogo, ko je liéžu na peč, de je pudniev bla Hitlerjeva slika guór /.../ (307)), je v tretji povedki raba tega motiva metonimična (*Meja je šla glih čez Kladje pa so švercal kje. Prec, ku je bil Hitler tle, je edn fajercajge pørniesu prodajat pa caharin pa kamenčke za fajercajge. (319)). Pripovedovalec z njo aludira prihod nemške okupacijske vojske na slovensko ozemlje in vzpostavitev t. i. izselitvenega pasu.**

Ob motivu Adolfa Hitlerja v povedki *Kako so se ljudje ščitili med seboj (307)* najdemo tudi stranski motiv maršala **Josipa Broza – Tita** (*Uón je mel nalogo, ko je liéžu na peč, de je pudniev bla Hitlerjeva slika guór, ko se je pa tema začela delat, je pa tisto hitar duól vziel in je Titovo guór dal.*). Oba sta v vlogi voditeljev upodobljena na fotografijah, ki visita na steni kmečke hiše. Hlapec ju je moral nenehno menjati in tako prebivalce varovati pred (ne)pričakovanim prihodom vojakov, saj simbolizirata nasprotni vojaški strani.

Pripovedovalec, ki se v povedki *Prvi radio (343)* spominja tehnološke novosti v kraju in radijskega prenosa nogometne tekme med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo na olimpijskih igrah leta 1952 v Helsinkih, medbesedilno prenaša motiv sovjetskega voditelja **Josifa Stalina** ter ga ironizira (*Tu vem, de smo se tam vsi najdl zvečier, ko je bla v Helsinkih olimpijada in je jugoslovanska nogometna reprezentanca premagala rusko. Ne vej, kiera leja je blu – uoseminštardesetga? Takrat je vse vpil, kuk si Stalin brke viha pa kuk buojo rdiečo barvo zgubil, ker buojo ratal črn ud jæze pa taku ...*). Navdušenje nad jugoslovansko zmago tako interferira ironiziranje Stalinovega izgleda in rdeče barve s simboličnim političnim pomenom.

V zgodovinski povedki *Trikrat v prvi razred (303)* se pripovedovalka spominja svojih šolskih začetkov pred 2. svetovno vojno, med njo in po njej. Med drugim kot obrobni motiv uvaja motiv partizanskega učitelja **Radovana Gobca** (*Mi smo že med vojno šli v slovensko šulo v Jurkluoštri. Učil nas je Radovan Gobec, tu ni blu dolg, muguóče pol leja, je že blu fertik pa so bli Nemci v Jurkluoštri.*). Znameniti skladatelj in zborovodja v njeni pripovedi nastopa zgolj kot reminiscenca oz. aluzija partizanskega učiteljstva na obrobju Kozjanskega.³²

³² Radovan Gobec (1909–1995) se je šolal na učiteljskišči v Mariboru, kjer je začel voditi zборе in pisati prve skladbe. Učiteljeval je v Grižah, Laškem in Jurkluoštru, od koder je leta 1944 odšel k partizanom. Po vojni je nadaljeval študij in leta 1951 na ljubljanski Akademiji za glasbo diplomiral iz kompozicije in diriganja. Ustanovil je študentski pevski zbor ljubljanske univerze ter ga vodil v letih 1946–1957. Ves čas je komponiral. Postal je urednik Grlice in član revije Naši zbori, kjer je objavljaj svoje tehtnejše skladbe. Leta 1953 je prevzel vodstvo invalidskega pevskega zbora, ki ga je vodil do leta 1981. Ta čas je bil tudi skladateljsko najbolj ploden (pisal je kantate in opero Kri v plamenih). Največ svojega opusa je namenil zborovski glasbi, saj je napisal preko 300 skladb. Izdal je dva učbenika za zborovodje, uredil okoli 15 pesmaric, posnel 20 gramofonskih plošč in 10 TV-oddaj. Sprva je služboval na gimnaziji, nato v glasbeni šoli, zatem je bil direktor Ljubljanskega festivala ter predstojnik glasbenega oddelka na Pedagoški akademiji v Ljubljani (Križnar in Pinter 1997: 62).

10.1.2 IMPLICITNO PRIKAZOVANJE OSEB

Poleg eksplicitnega poimenovanja zgodovinskih oseb naletimo še na splošno imenovanje plemiških rodbin. V treh povedkah Ribnik Celjskih grofov in križ, Pri Kovač ter Jablanca z zaselki tako pripovedovalci medbesedilno priklicujejo Celjske grofe (*Celjski grofi so mel pa tule čez hribček svuoj ribnik. /.../ pa so se stiepl tam s stražarji od Celjskih grofu; Vitovec je bil razbojniški vitez Celjskih grofov; Pər Kovač na Pul se zatu riéče, ker je bla tuki kuvačnca Celjskih grofov.*), v povedki Gavge in rumeni sleč pripovedovalec omenja plemiško družino Kromberk (*Krombergi so bli grofi in v srednjem veku so guór ble gavge*). V vseh primerih gre za obrobne motive.

10.2 OSEBE IZ LOKALNE ZGODOVINE

Med osebami iz lokalne zgodovine se v vlogi osrednjega motiva največkrat pojavi razbojnik Franc Guzaj. Takih povedk naštejemo kar štirinajst. Za njim osebe lokalne zgodovine v vlogi osrednjih motivov najdemo še v anekdotah, pri čemer jih poleg imena pogosto določa tudi poklic, npr.: *župnik Robuza, župnik Stoklas, učitl Brelih, doktor Pečar ...* Kot motivni drobci eksplicitno poimenovano osebo lokalne zgodovine zasledimo samo enkrat, in sicer v povedki Moj oče med vojno, v kateri pripovedovalec omenja očetovo znanstvo z družino narodnega heroja Milana Majcna³³. Ob tem naletimo še na implicitno nakazane osebe, ki jih nekoliko natančneje določa samo imenovanje gradu, od koder izhajajo, npr.: *planinski grofje, graščak iz Rude* ipd. Pretežno jih najdevamo v stranskih motivih.

10.2.1 EKSPPLICITNO POIMENOVANJE OSEB

Čeprav je v zbranem gradivu ime štajerskega razbojnika na jezikovni ravni nekoliko transformirano, jasno prepoznamo ime **Franca Guzaja**³⁴. Pripovedovalce je očitno navdihoval s svojim pustolovskim načinom življenja na robu zakona, odkritim posmehovanjem oblastem in velikodušnostjo do revnih, saj so z njim povezani naslednji motivi: beg pred orožniki in zahvala za nudenje skrivališča, pomoč revnim, posmehovanje

³³ Milan Majcen (1914–1941) je po ustanovitvi OF sodeloval pri pripravah na oboroženo vstajo. Po aretaciji avgusta 1941 je pobegnil k partizanom, kjer je postal borec Molniške oziroma Mokrske čete. Vodstvo NOB ga je septembra 1941 poslalo na Dolenjsko, kjer je organiziral partizanske enote. Postal je komandir Mokronoške čete. Ko je četa pridobivala mladino za odhod v partizane z območja Šentjanža pri Sevnici, je nemška policijska enota v Murncah obkolila hišo, v kateri se je zadrževal s soborcem Matevžem Jančetom. V spopadu, ki je trajal nekaj ur, sta oba padla (Enciklopedija Slovenije VI 1991: 367).

³⁴ Več o njem glej poglavje 6.10.1.

orožnikom v gostilni, maščevanje jezični ženski, potegavščina z mačkami v Podčetrtku, kraja poročne obleke in puške, nepričakovana prisotnost pri večerji ter ne nazadnje njegova nasilna smrt v Košnici pri Celju leta 1880. Drugi subjekti v pripovedih največkrat niso natančno imenovani (*muož pa žiena, en kmiet, ena žienska, h enem jagri, pār eni hiš ipd.*). Izjema so povedke, povezane z izkušnjo pripovedovalčevih staršev (*Muója mama je takrat bla duól v službi pār gradi in je bla natararca (365); Guzej je muójem ateti puruóčno oblejko vziel v Ukruoglcáh (371)*). Delno transformacijo je doživel motiv Guzajeve smrti: pisni viri³⁵ o njem pravijo, da so ga orožniki ustrelili 10. septembra 1880 v Košnici pri prijatelju Drobnetu. Dve povedki v zbranem gradivu (Guzej ubit v Prevorjih in Guzejeva smrt) kot kraj njegove smrti navajata Prevorje, med seboj se razlikujeta tudi po opisu Guzajevega spopada z orožniki. Prva pripoveduje o odkritem strelskem spopadu z orožniki, druga pa o Guzajevi nepremišljeni potezi.

V osmih povedkah ima osrednjo vlogo gimnazijski profesor, duhovnik in deželni poslanec **Alojzij Pavlič**.³⁶ Anekdote o njem pretežno oživljajo njegovo dušnopastirsko službo v Jurkloštru ter poudarjajo čut za soljudi, pomoč revnim v boju za preživetje. Ena (Župnik Pavlič iskal grob Veronike Deseniške) ga opisuje kot iskalca groba Veronike Deseniške pred 2. svetovno vojno v cerkvi sv. Mavricija v Jurkloštru, ena (Župnik Pavlič na Lisci po vojni) pa se navezuje na izdajo in ponižanje, ki ju je doživel med 2. svetovno vojno.

Pet povedk v osrednjih motivih evocira življenje in delo **Blaža Jurka**³⁷ (1859–1941), učitelja na Razborju pod Lisco in pionirja posavskega planinstva. V glavnem poudarjajo njegovo svetovljanstvo, lovsko strast in telesno moč.

³⁵ Primerjaj: Milenko Strašek, Ernest Tiran, *Razbojnik Guzaj*, Celje: Perfekta, 1995 ter Albert Tanšek, *Franc Guzaj*, Sv. Jurij 2003.

³⁶ Alojzij Pavlič (1895–1978) se je rodil v Loki pri Zidanem Mostu. V mašnika je bil posvečen 23. 6. 1918. Najprej je šest let deloval kot kaplan pri Sv. Marku pri Ptuj in v Vidmu pri Krškem, nato pa kot profesor v Murski Soboti (1925–1930) in Celju (1930–1931). 8. novembra 1918 je bil izvoljen za narodnega poslanca v okraju Laško–Trbovlje, kjer je v času gospodarske krize skrbel za delavce, rudarje. Zgradil je Počitniški dom za delavce na Kumu in pomagal zidati cerkev Kristusa Kralja v Hrastniku. 1. 12. 1935 je nastopil službo v Jurkloštru in tu deloval do 18. 4. 1941, ko ga je aretiral gestapo. Najprej so ga mučili v Laškem, nato odpeljali v Celje v kasarno, od tu pa v Rajhenburg in Slavonsko Požego. Postavili so ga za spirituala pri sestrah Malega Jezusa na Mladicah pri Sarajevu. Po delovanju v Bosni in na Hrvaškem se 1. 7. 1945 vrne v Jurklošter, vendar dva meseca pozneje nastopi službo župnega upravitelja v Sv. Petru pod Sv. Gorami. Decembra 1948 je bil obsojen na devet mesecev zapora. 1. 11. 1950 je bil razrešen službe župnika v Sv. Petru.

V Jurkloštru je v letih 1935–1936 obnavljal cerkvene objekte, leta 1938 pa postavil kapelico sv. Križa v Puršencih (Chronik der Curatiest Mauritius in Gairach: 291–299).

³⁷ Blaž Jurko je bil 45 let učitelj na Razborju pod Lisco ter član in kasneje častni član posavske podružnice Slovenskega planinskega društva. Leta 1902 je zgradil prvo kočjo na 948 metrov visoki Lisci, ki nosi še danes ime po njem Jurkova kočja (Jurko 2002: 11).

Dve povedki se z osrednjima motivoma navezujeta na delo duhovnika **Matije Stoklasa**³⁸, župnika v Zabukovju nad Sevnico. Pripovedovalec že uvodoma omenja njegovo svobodomislenost (*Edn ud tejh frajgajstu je bil župnik Stoklas v Zabukuji.*), ki jo v jedru dokazuje z župnikovim neobičajnim pridiganjem, s katerim se je zameril ženskemu občestvu. Svobodomiselni nazorov je bil tudi podgorski in zabukovski učitelj **Oton Brelih**³⁹, ob župniku Stoklasu in krakovskem gostilničarju Marku osrednji lik dveh povedk. Prva povedka ga prikazuje kot radoživega Stoklasovega prijatelja, s katerim sta večkrat zavila v vaško gostilno, druga pa kot vdanega moža, ki se po popivanju in nespametni nezgodi boji soočiti z ženo.

Prav tako se dve povedki navezujeta na sevniškega zdravnika **Franca Pungerčiča**⁴⁰. Prva ga predstavlja kot predanega svojemu poklicu, a je ob svojih obiskih pacientov rad tudi kaj dobrega spil. V drugi se kaže kot človek, ki se ne ozira veliko na druge in še tako majhne, na videz nepomembne stvari utirja po svojih željah.

Po enkrat se v povedkah v vlogi osrednjih motivov pojavijo duhovniki Robuza, Zrim in Peter Koprivec, učitelja Martin Jezernik in Irena Claube ter zdravnik Pečar. Potem ko sta ga ljubljanski dami v hotelu Lev označili za primitivnega človeka zaradi neolikanega vedenja pri mizi, ju je duhovnik Robuza olikano in omikano nagovoril v francoskem jeziku ter jima zaprl usta. Druga povedka prikazuje duhovnika Jožeta Zrim⁴¹ a s povsem običajne človeške

³⁸ Matija Stoklas (1860–1949) je prišel v Zabukovje 21. 3. 1901 za provizorja, 1. 7. 1901 pa je bil umeščen za župnika. To službo je opravljal do upokojitve 1. 8. 1931, nato pa je do smrti leta 1949 živel v zaselku Boršt pri Zabukovju. Pisec Kronike Zabukovje o njem ob inštalaciji novega župnika Franca Rampreta 18. 4. 1932 še zapiše: Celega slavja se je udeležil tudi gospod bivši župnik Matija Stoklas, ki je s sebi lastnimi dovtipi kratkočasil družbo (Kronika Zabukovje: 37–92).

³⁹ V šolskem letu 1940/41 je prišel iz Ribnice pri Pohorju v Zabukovje nad Sevnico, vendar je bil 31. 12. 1940 premeščen v OŠ Podgorje. V času okupacije je imela šola nemške učitelje. 12. 7. 1945 se je vrnil v Zabukovje, prevzel 3. in 4. razrede ter upraviteljske posle. Od 8. 12. 1945 do 10. 3. 1946 je poučeval celo vse oddelke na šoli. V šolskem letu 1946/47 je spet premeščen v Podgorje, kjer je ostal do ukinitve šole 1. 9. 1964 (Kronika OŠ Sevnica: 108).

⁴⁰ Franc Pungerčič (1906–1980) je kot sin bogatega veletrgovca in veleposestnika obiskoval osnovno šolo na Dunaju, nato pa gimnazijo na Ptujju in v Kočevju. Po maturi leta 1927 je študiral medicino v Ljubljani in Gradcu, kjer je leta 1938 diplomiral. Njegovo prvo delovno mesto je bilo v Sevnici, kamor je prišel sredi oktobra leta 1939. Med 2. svetovno vojno so ga Nemci zaradi sodelovanja s partizani zaprli v zapora v Brežicah in Mariboru, nato pa ga junija 1944 spustili pod pogojem, da bo deloval kot zdravnik v Avstriji. Od tod je pobegnil in avgusta 1944 odšel v partizane. V Sevnico se je vrnil leta 1947. Ko je bil leta 1955 ustanovljen Zdravstveni dom Sevnica je Franc Pungerčič, do tedaj vodja splošne ambulante, postal njegov prvi upravnik. Daleč naokoli je slovel kot odličen diagnostik. Kljub letom in bolezni je neutrudno delal vse do konca leta 1979. 20. januarja 1980 je zaradi kapi umrl v ljubljanskem kliničnem centru (Zelič 2011: 26–35).

⁴¹ Jože Zrim (28. 6. 1917–28. 7. 2009) je nastopil službo župnika v Boštanju 17. 11. 1949, kjer je ostal do 14. 8. 1956 (Simončič in Žibert 2009: 148).

plati in izpostavlja njegove zdravstvene težave, tretja povedka pa duhovnika Petra Koprivca⁴² kot preudarnega svibenskega župnika, ki je znal dobro gospodariti in obnavljati cerkvene objekte.

Učitelj Martin Jezernik se v povedki kaže kot dobrotljiv človek v skrbi za otroke iz revnih družin, Nemka Irena Claube pa kot pokončna učiteljica globokega uvida, saj med 2. svetovno vojno poskrbi za ohranitev slovenskih knjig na okupiranem ozemlju.

Pripovedovalka se v povedki spominja zdravnika Pečarja in njegovih požrtvovalnih obiskov pacientov na domu, ki jih je opravljal s kolesom.

10.2.2 IMPLICITNO PRIKAZOVANJE OSEB

Implicitno aludiranje zgodovinskih oseb se največkrat pojavlja v povezavi z grajsko motiviko. Tako so v vlogi osrednjih motivov implicitno nakazane zgodovinske osebe v povedkah *Križ v Jelovcu*, *Sovražna brata v Brestanici* in *Sveti Duh na Čelovniku*. Pripovedovalci jih ne imenujejo jasno, pač pa posredno z imenovanjem gradov, katerih lastniki so. Pripovedovalec prve povedke že sam uvodoma izpostavi nepoznavanje zgodovinskih podatkov zaradi velike časovne oddaljenosti (*V Rudi, ku so bli graščaki, ne vejm, kier je takrat bil, ker je tu strašn dolg nazaj, štirsto lejt nazaj. Graščak iz Rude je enga drugga graščaka puvabu na lov*). V sklepu znova bolj ali manj implicitno oživlja zgodovinsko ozadje in zgodovinske osebe, a poudari dvom o zgodovinski verodostojnosti podatkov (*Edn od tejh dvejh nej bi bil Johan von Capodistria. Tu je bil edn ud visuókih mornariških častnikov, muguóče celo admiral, ki je v eni gruózn válki bitki s turškim ladjevjem prst zgubu. Tu nej bi bil edn ud tejh dvejh, ampak tu je vprašaje.*).

V drugi povedki pripovedovalka samo z imenovanjem kraja dogajanja in omembo dveh gradov nejasno evocira zgodovinske osebe, tj. gospode Rajhenburške, sprva najemnike, nato pa zaradi vojaških zaslug lastnike gradu Rajhenburg⁴³ (*V Brestanic je dulêj grad pa gurêj grad. Sta bla dva brata, ku sta se sovražla.*).

Podobno je v povedki *Sveti Duh na Čelovniku*, v kateri pripovedovalec glavni subjekt uvaja skupaj z imenom kraja, kjer stoji graščina, last v povedki nastopajočega graščaka

⁴² Peter Koprivec (1873–1938) je bil župnik v Svibnu v obdobju 1905–1925. Leta 1919 je spodulil obnovo župnijskega gospodarskega poslopja in mežnarije. Takrat je dal predelati tudi okna pri farni cerkvi (Potrpin 2002: 221–224).

⁴³ Najslavnejši izmed Rajhenburških je bil Rajnpreht II., ki je leta 1452 dobil viteški red in leta 1478 postal vrhovni glavar Štajerske, Koroške in Kranjske. Rodbina je izumrla leta 1570 (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 128).

(Grašak iz grašine v Luok je bil na lovi in se je zgubu.). O njegovem imenu bi lahko domnevno sklepali samo iz besedilnega konteksta o nastanku cerkve sv. Duha na Čelovniku nad Loko pri Zidanem Mostu, ki po zgodovinskih virih verjetno sodi v 14. stoletje.

V povedkah Sevniški grajski stolp in Moruškuce je zgodovinska oseba v vlogi stranskega motiva. Pripovedovalec v prvi povedki najprej pripoveduje o grajskem stolpu, nato pa o Lutrovski kleti, ki jo poveže s svojo osebno izkušnjo odkrivanja grofove krste neposredno po 2. svetovni vojni. Imena zgodovinske osebe ne pove, vendar lahko o njem sklepamo iz besedilnega konteksta⁴⁴ *(Jæs sem huódu takoj prvo leto po vojni v prvi razred. /.../ Dolgo časa so ble zabite tudi vrate Lutrove kleti. Slišal smo, de nuotær straši in da nuotær leži grof v steklieni krsti. /.../ Tist zamazan stiékl smo mal obrisal, nuot se je pa vidu popolnoma čist obraz, samo zlo črn, tiémn obraz. To je bil grof.)*.

V povedki Moruškuce se pripovedovalka navezuje na grad na Planini pri Sevnici ter viteze Planinske⁴⁵, ki jih poimenuje kot planinske grofe. *(Te ludi so matral planinski grofje.)*

⁴⁴ Od leta 1910 do 1945 je bila lastnica gradu grofica Matilda Arco Zinneberg. Lutrovska klet je bila v tem času grobnica, v kateri sta bila pokopana grofičin mož Artur Tränkl in njuna hči Kitty (Stopar 1993: 122, Zelič 2011: 151).

⁴⁵ Obstoju gradu Planina je izpričan vsaj od leta 1190 naprej, ko se omenja prvi znani planinski vitez Ortolf - Ortolfus de Munparis. V pisnih virih pa nanj naletimo šele leta 1227, ko se omenja kot castrum Momparis. Planinski vitezi so gospodovali na gradu do sredine 13. stoletja, ko je malo pred letom 1250 umrl poslednji planinski vitez Ulrik. Grad je nato prešel v last Ptujčanov, ki so si privzeli ime vitezi Planinski. Leta 1341 gosposčino je prešel v last Celjskih grofov, po njihovem izumrtju je leta 1456 postal deželno knežji (Krajevni leksikon Slovenije 1968: 334).

11 FUNKCIJA ZGODOVINSKIH POVEDK

Včasih se nam dozdeva, da si človeštvo od prvega trenutka ozaveščenosti dalje skozi stoletja pripoveduje isto pripoved v nešteto različicah, ki ima nemalokrat celo čudežno moč. Zdi se, kot da lahko ta celo pretentata nasilneža, da opusti ali vsaj prestavi neizbežnost tragičnega trenutka ... Da podaljša iluzijo življenja ... Da lahko pripovedovalec s svojo pripovedjo pomaga sočloveku do globljega uvida ali razumevanja lastnega življenja ... Ali pa je morda cilj pripovedovanja, da nam o življenju odkriva in odstira nekaj več, česar sami v svoji slabosti (še) nismo sposobni zaznati in dojeti? Morda se v teh pripovedih skriva prava zgodovina človeštva in morda nam dajejo slutiti pravi smisel zgodovine?

(Andrić 1976: 66, v Palavestra 2004: 67).

Tako ameriška kot evropska etnologija sta se začeli relativno zgodaj ukvarjati z raziskovanjem folklorne kulture, pri čemer so skandinavski folkloristi (C. W. von Sydow, A. Eskeröd, L. Honko, R. Grambo) svoje sile usmerili predvsem v raziskovanje funkcije ljudskih verovanj (Mencej 2006: 226–229).

Med glavnimi vlogami slovstvene folklorne kulture sta največkrat navedena poučevanje in razvedrilo. A ameriškega folklorista J. D. Nilesa ta odgovor ne zadovolji, nasprotno – odpira mu vrsto nadaljnjih vprašanj: kaj sploh zajema poučevanje, kaj naj bi razumeli z »zabavo« oz. razvedrilom ipd. Zavrne teorijo antropologa in afrikanista W. Boscoma, ki je takole opredelil štiri glavne funkcije slovstvene folklorne kulture: beg v fantazijo kot umik iz represivne družbe, potrjevanje kulture z zagovarjanjem, upravičevanjem ritualov in institucij, izobraževanje ter ohranjanje socialne kontrole in podrejenosti sprejetim vzorcem vedenja. Ne nazadnje jih združuje v eno temeljno, tj. vzdrževanje stabilnosti kulture. Nilesu se zdi takšno razmišljanje preveč posplošeno in poenostavljeno, saj je slovstvena folklorna dinamična entiteta, katere nosilci so individualisti z raznolikimi repertoarji, ki sobivajo v posameznem socialnem okolju, ter edinstvenim slogom. Prav tako ne spregleda, da se nekateri nosilci trdno oklepajo svojega stalnega repertoarja, drugi pa ga nenehno dopolnjujejo in prenavljajo z novimi temami in opuščajo stare. Precej bolj kot Boscomova mu je zato bližja misel R. Finnegan o teoretično neskončnih funkcijah slovstvene folklorne kulture, ki pa jih vendarle omeji na šest osnovnih: razvedrilno/komično/igrivo (angl. ludic), modrostno (angl. sapiential), normativno (angl. normative), konstitutivno (angl. constitutive), družbeno kohezivno (angl. socially cohesive) in prilagoditveno (angl. adaptive). Ob tem seveda dopušča tudi možnost novih in opozarja na nesmiselnost ostrega ločevanja med njimi (Niles 1999: 66–88).

V primerjavi s splošnimi opredelitvami funkcije slovstvene folklorne kulture ameriških folkloristov je bosenski folklorist V. Palavestra konkretnije pojasnil funkcijo zgodovinskih povedk (bos. historijska usmena predanja).

Najprej poudarja, da ima nosilec zgodovinskega izročila v družbi podobno ali skoraj enako vlogo kot samo zgodovinsko izročilo, tj. da mlajše rodove seznanja z dogajanjem v preteklosti bodisi v manjši lokalni skupnosti bodisi v širši regiji, da ga bodo seveda nato ti prenašali na prihajajoči rod. Tako oblikuje t. i. narodovo kroniko. Starejši pripovedovalci pri tem ne pozabijo poudariti, da je njihova pripoved »živa resnica, da se je dejansko tako zgodilo ipd.«. Zgodovinsko izročilo torej tako kot drugi prozni žanri od svojih nosilcev zahteva, da le-ti popolnoma verjamejo v resničnost pripovedovanega. Tovrstna folklor ni bila samo v aliterarnih skupnostih interpretirana kot »zgodovina«, tisto, kar se je resnično zgodilo, ampak so se nanjo opirali tudi zgodnji historiografi in jo upoštevali kot verodostojna, avtentična dejstva (Palavestra 2004: 67–71).

Morda zato s tega vidika ni tako zelo presenetljiva odločitev zgodovinarja Josipa Grudna (1911: 1), ki je v zgodovinsko analizo o Francozih na Slovenskem vpletal folklorne pripovedi, prepričan, da je tudi Matica Slovenska leta 1908 v svojem pozivu o zbiranju ljudskih spominov na francoske čase predvidevala, »da ljudsko sporočilo v marsičem izpopolnjuje suhoparne zgodovinske podatke. Dočim nam zgodovinska veda navadno podaja le medel pregled tedanje dobe, se ljudstvo nasprotno rado ustavlja pri posameznih osebah in dogodkih, jih opisuje po svojih vtiskih in s tem daje celotni zgodovinski sliki novih, živih barv in novega življenja.« (Gruden 1911: 1)

Obžaluje, da se je to začelo zbirati prepozno, saj so se od francoskih časov izmenjale že tri generacije in mladi rod se lahko o njih pouči le iz pripovedi starih staršev. »Ni čuda, da so ljudski spomini že marsikje izgubili ostre konture in določne poteze in se vedno bolj gube v neki legendarni temi. Spomini na turške čase se stapljajo s poročili o Francozih. Tu in tam se tudi že pozna, da je ljudska domišljija pričela prepletati tedanje dogodke s svojimi nakraski in da se iz njih razvijajo bajne pripovedke.« (Gruden 1911: 2) A kljub temu gradivo priznava veliko vrednost, saj po njegovem mnenju živo in nazorno opisuje tisto, kar zgodovina komaj omenja, čeprav ne gre spregledati, da celotne slike o tem obdobju vendarle ne dajejo. Ob vrzelih iz posameznih slovenskih pokrajin ugotavlja, da gradivo vsebuje predvsem pripovedi o krvavih bojih, precej manj pa o kulturnozgodovinskih razmerah. To utemeljuje z razlago, da je ljudstvo na svojih plečih neposredno čutilo vojna in gospodarska bremena, manj pa politične oz. »ilirske« ideje.

Tako v njegovi obravnavi večkrat zasledimo naslanjanje na slovstveno folkloro, ko zapiše: *ljudstvo pripoveduje* (4); *ljudska poročila nas uče* (5); *največ vedo ljudje povedati o napadih na francoske blagajne* (6); *pa ljudska govornica ne pripoveduje le o krvavih napadih in grozodejstvih v Črnem Grabnu, temveč tudi o drugih, nežnejših dogodkih* (7); *v šmarijski*

okolici pripovedujejo ljudje o tem uporu sledeče (8); sledeče po zapiskih učiteljev črnomaljskega okraja (8); razne epizode iz tega poboja je ohranil ljudski spomin (9); ljudje pravijo o njem (12), o župniku Devilli pripovedujejo ljudje (13); tu in tam pripovedujejo ljudje (13); ljudje pravijo (14); najbolj so se vtisnili ljudstvu v spomin francoski davki (14); o tem priča sledeča dogodba (15); o njihovi (rokovnjaški, op. a.) predrznosti pripovedujejo razne zgodbe (18); s koliko odličnostjo so znali Francozi tudi v manj važnih rečeh napraviti red, priča sledeče humoristična dogodba (18); koliko čarovniško moč pripisuje ljudska domišljija tej družbi (prostozidarji, op. a.), priča sledeče poročilo (19); med ljudstvom kroži mnogo zgledov francoske ošabnosti in predrznosti; v kamniškem okraju pripovedujejo (21); vendar je prišlo do raznih smešnih konfliktov in pomot. Tudi takih spominov je še mnogo med ljudstvom ohranjenih. Naj jih nekaj tu navedem! (22); v ljudskih sporočilih o Francozih imajo posebno veliko vlogo ugrabljene blagajne in zakopani zakladi. /.../ vendar je ljudska domišljija te dogodke zelo pomnožila in ve pripovedovati o napadih na tem in onem kraju. /.../ zato je v posameznih slučajih težko ločiti, koliko je na pripovedki resnice in koliko izmišljotine. /.../ O poslednjem sledeče /.../ (22); so se vneli krvavi boji, ki so še živo v ljudskem spominu (25); ljudska poročila pripisujejo srečen izid te bitke pomoči Matere božje (26); tudi s to bitko je združena zgodba o vojni kasi (27); pri Šmarju je prišlo do velikih bojev, o katerih ljudje sledeče pripovedujejo (27); toliko ljudska poročila o bojih l. 1813 (28).

Besedilo z obilo napovedi pripovedovanj zgovorno dokazuje, kako resno in pogosto je Josip Gruden v svojo razpravo vključeval folklorno gradivo. France Kotnik bi mu prav gotovo oporekal, saj je v spremni besedi Storijskih, izdanih leta 1924, zapisal: »Zgodovinskim pripovedkam manjka objektivna resnica, zato so kot zgodovinski viri nerabljive. Čim dalje so odmaknjene od zgodovinskega dogodka, tem svobodnejše ravna ž njimi pripovedovalec, tipično in poetično sili v ospredje in zgodovinski dogodki zatemnijo« (Kotnik 1924: 15). A kljub temu priznava, da vsebujejo zgodovinsko jedro, ki ga je treba izluščiti.

To je poskušal storiti tudi Rado Radešček, ki je folklorne pripovedi z zgodovinskimi motivi zbral v dveh knjigah Slovenske legende in Slovenske legende II⁴⁶. Bil je namreč prepričan, »da je ni pripovedke, ki ne bi vsebovala vsaj kančka resnice«. Poudarja, da je pripovedi – zapisane so sicer v knjižnem jeziku – ohranil nespremenjene, takšne, kot so mu jih pripovedovali kmečki ljudje po vsej Sloveniji. Nato pa v poglavjih, naslovljenih kot Zrna zgodovinske resnice (Slovenske legende 1983: 25), Zgodovina molči (1983: 30), Kakšna je resnica (1983: 43, 57, 61, 64, 70, 95, 108, 114, 117, 124, 134, 143, 160, 168, 172, 194, 205,

⁴⁶ Rado Radešček, *Slovenske legende*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983.
Rado Radešček, *Slovenske legende II*, Idrija: Bogataj, 1996.

238, 248, 254, 277, 296), Kaj poroča Valvasor (1983: 79, 103), Kaj nam pove zgodovina (1983: 103, 119, 244), Legenda se prepleta z resnico (1983: 177), Legenda se prepleta s pravljico (1983: 191), Valvasorjevo poročilo (1983: 209), Kaj pravi zgodovina (1983: 213), Kje se legenda stika z resnico (1983: 218), bolj ali manj subjektivno povezuje posamezne motive z zgodovinskim ozadjem ter ugotavlja razhajanja in ujemanja med njimi.

Vlajko Palavestra z obžalovanjem ugotavlja, da se nekdanja vloga zgodovinskega izročila, tj. posredovanje zgodovinskega znanja oz. vedenja, v sodobni družbi hitro izgublja. To neizpodbitno dejstvo kljub vsemu nekoliko blažijo le izobražene generacije mladih, ki ob zgodovinskem znanju, pridobljenem v izobraževalnem sistemu, izražajo tudi zanimanje za zgodovinske pripovedi svojih prednikov. Le-to se največkrat prebudi ob pripovedih, povezanih s konkretnimi objekti, osebami ali dogodki lokalnega značaja (Palavestra 2004: 69–70).

Ne gre spregledati še ene pomembne funkcije zgodovinske slovstvene folklore, na katero je leta 1966 opozoril nemški folklorist L. Röhrich (1966: 48) in se je arheologija ter klasična in sodobna filologija že dolgo zavedajo. V ozadju na prvi pogled psevdozgodovinskih in anahronističnih pripovedi namreč lahko odkrijemo realno jedro oziroma vsaj drobec zgodovinske resničnosti. Tako Vlajko Palavestra opisuje, kako so konec 19. stoletja in v 70. letih 20. stoletja v Bosni in Hercegovini na podlagi folklornega gradiva zgodovinskega značaja odkrili vrsto arheoloških lokalitet (2004: 69). Arheologi na Slovenskem so bili do slovstvene folklore kot verodostojnega historičnega vira precej skeptični, zato je bil odnos med njo in arheološkimi najdišči le redko predmet raziskav, največkrat so jo uporabljali le kot orodje v arheološki topografiji. Zreducirana na posamezne motive (npr. gradovi, zakladi, ajdi, opuščene ceste), je prebujala potencialni arheološki interes v posameznih krajih (Hrobat 2007: 31–56). Ob koncu 20. stoletja si je tako arheolog Slavko Ciglencečki ob še vedno arheološko slabo raziskanih področjih Kozjanskega, Posavskega hribovja in Bele krajine želel in vabil strokovno javnost k poglobljenemu raziskovanju – poleg arheologov še folkloriste, umetnostne zgodovinarje, lingviste, muzikologe, geografe ... (1999: 35). V začetku 21. stoletja je opaziti več etnoloških, filoloških in arheoloških raziskav, ki v preučevanje prostora vključujejo tudi slovstveno folkloro. Mlajša generacija raziskovalcev se namreč vse bolj zaveda nujnosti interdisciplinarnega pristopa, zato so tovrstne raziskave vse pogostejše.

Zgodovinske pripovedi se odzivajo tudi na izzive sodobne družbe. Predstavljajo pomenljiv vir in pot v razumevanje domoznanstva ter ne nazadnje atraktiven vir turistične propagande. Monika Kropelj (2003: 78) ugotavlja, da so s svojo snovjo o preteklosti in

določenih krajih pomemben spomenik kulturne dediščine in učinkovito sredstvo za privabljanje obiskovalcev, saj, kot pravi, »se zdaj v Slovenjem Plajberku lahko srečujemo s pravo »geografijo ljudskih pripovedi«. Vzajemno pa se s tem krepi zavest o lastni kulturni identiteti prebivalcev.

Tako so tudi na Kozjanskem pripovedi o pustolovščinah razbojnika Guzaja vključene v raznovrstne turistične programe, npr. pohodna pot, okrogla miza (Vir: <http://www.guzaj.si>; <http://www.rtv slo.si/tureavanture/podobe-slovenije/razbojnik-guzaj-slovenski-robin-hood-se-predstavi/286037>, dostopno 25. 1. 2014). Vodniki po umetnostno- in kulturnozgodovinskih znamenitostih obravnavanega področja pa zatrjujejo, da pripovedi, povezane z njihovimi nekdanjimi prebivalci, vpletajo v svoje vodenje, da z njimi pritegnejo poslušalstvo in popestrijo razlago. Tako folklorne zgodovinske pripovedi v sodobnosti nemalokrat izgubljajo svojo primarno vlogo in živijo kot folklorizem.

»Stare zgodbe«, ponekod poljudno imenovane kot *miti*, *legende*, *pripovedke*, *zgodovinske bajke*, nagovarjajo številne ljubiteljske raziskovalce, ki preučujejo zgodovino svojih krajev ali družine, da jih vpletajo v svoje razlage in komentarje. Tako nemalokrat nastopajo v vlogi pomožnega zgodovinskega vira, ki naj bi pripomogel k razumevanju posameznega pojava ali dogodka. V rudimentarni obliki in knjižnem zapisu so vpete v nekatere članke in zbornike, ki zgodovinsko osvetljujejo kraje obravnavanega področja. Med takšno domoznansko literaturo najdemo: Skriti zaklad Jožeta Potrpina, zbornik Boštanj – 800 let, zbornik 70 let železničarske godbe, članek Ivana Mlinarja Zidani Most v zgodovini ... Vse pogostejše vračanje ljudi h koreninam je razveseljujoče tudi za slovstveno folkloristiko, saj takšno (poljudno) raziskovanje posredno omogoča in spodbuja tudi ohranjanje folklornega gradiva. Čeprav ni zapisano v izvirni podobi, pomeni folkloristu izziv za nadaljnje raziskovanje.

12 SKLEP

Medtem ko je navezovanje na druga besedila in diskurze pri literarnem snovanju namerno in zavestno, je pri ustvarjanju folklornih besedil spontano. Pevec ali pripovedovalec podobne forme, obrazce, melodije, prvine drugega diskurza ipd. asociativno priklicuje iz svoje spominske zakladnice. Pri tem se ne vzpostavlja dialog, kajti prvino iz nekega besedila vnese v drugo, ker mu tako narekuje spomin, ne pa želja po vzpostavljanju posebnega razmerja ali dialoga z danim besedilom. Kljub temu je pregled njegovega ustvarjanja z vidika intertekstualnosti, kot jo razlaga M. Juvan, zelo pomenljiv. Magistrska naloga analizira povedke predvsem glede na občo medbesedilnost in v tem okviru interpretira pojavnost sestavin iz sistemske zgodovinske predloge ter vrednostno razmerje, ki se vzpostavlja med predlogo in okoljem novega besedila. Pri posebni medbesedilnosti se osredinja na navezovanje ustvarjalcev na besedilne literarne predloge.

Pripovedovalci s spremnimi stavki, kot so *Stara mama so riekł /.../ (9)*, *So riekł /.../ (101)*, *Pravijo, de /.../ (174)*, *Tu je mien pravla stara mama /.../ (177)*, *Riekł so /.../ (202)*, *Sem pa slišala tud po drugi stran /.../ (219)*, *Ate so guvuril /.../ (252)*, opozarjajo na predhodne besedilne ali besedilnonizne predloge. Očitno je, da so te prvotno vključevale tudi sistemsko zgodovinsko predlogo. Njene sestavine se ne pojavljajo samo v zgodovinskih povedkah, pač pa tudi v drugih folklornih pripovednih žanrih. Najbolj drzno (in špekulativno) je odkrivanje zgodovinskega ozadja v bajčnih povedkah o ajdih. Sicer pa zgodovinske motive v zbranem gradivu najdemo še v strašljivih, legendnih, razlagalnih, roparskih, socialnih povedkah in anekdotah.

Zgodovinsko ozadje ali dogajanje je mogoče zaznati v motivnih drobcih, stranskih in osrednjih motivih (zgodnjesrednjeveški motivi, srednjeveški gradovi, samostani in cerkve, Celjski grofje, turški vpadi, reformacija, kmečki upori, čarovništvo, kuga, razsvetljenstvo, rudarstvo, promet na Savi, ribištvo, steklarstvo, lončarstvo, vinogradništvo, furmanstvo, gradovi in graščine novega veka, rokovnjači, izseljevanje na začetku 20. stoletja, 1. svetovna vojna, obdobje med obema svetovnima vojnama, 2. svetovna vojna, tehnični razvoj). Nanju opozarjajo implicitni in eksplicitni kazalci. Prvi ju priklicujejo prikrito, nedoločno, razpršeno ali samo na posameznih mestih. V kratkih povedkah so zgodovinski motivi sicer osrednji, a pogosto tudi neplastični, nejasni. Pripovedovalci o njih pripovedujejo zgoščeno, povzemajoče, zato so povedke večinoma deskriptivne in brez izrazitejšega pripovednega zamaha. Takšen značaj največkrat izražajo povedke, ki tematizirajo zgodnjesrednjeveške motive, srednjeveške

gradove, samostane in cerkve, Celjske grofe, Turke, rudarstvo, promet na Savi in dvorec Ruda.

Eksplicitni kazalci jasneje usmerjajo v zgodovinsko predlogo. V motivnih drobcih ali stranskih motivih odkrito medbesedilno prenašajo sestavine predloge ali pa le-to celoviteje poustvarjajo v osrednjih motivih. To je opaziti pri povedkah, ki tematizirajo 1. in 2. svetovno vojno ter tehnični razvoj. Medtem ko so povedke o 1. svetovni vojni še nekoliko jedrnate in skope, pa druge razodevajo večjo pripovedno moč. To gre pripisati pripovedovanju po lastnem doživetju. Te povedke tako segajo tudi na področja drugih znanstvenih disciplin, npr. ustne zgodovine, sociologije, etnologije, antropologije, geografije, psihologije idr., ki jim prisojajo različne terminološke oznake, npr. (avto)biografija, globinski intervju, življenjska zgodba, avtobiografska zgodba, osebna zgodba, osebna pripoved, življenjska zgodba, spomin, memorat idr. Slovstveni folkloristiki jih ob izpovedni besedi približuje predvsem želja po estetskem oblikovanju.

Prenašanje, izposojanje in posnemanje sestavin zgodovinske predloge pripovedovalci torej pogosto povezujejo s svojimi lastnimi izkušnjami ter dogajanje komentirajo, dodatno pojasnjujejo, povzemajo, včasih pa izražajo dvom ali celo priznavajo lastno nevednost oziroma nepoznavanje stvari. Tako povedke večinoma ustvarjajo asimilacijsko citatno perspektivo in potrjujejo zgodovinsko predlogo. Pripovedovalci ujemanje z njo poudarjajo z omenjanjem pripovedovalca predhodnega besedila, imenovanjem neposrednega udeleženca v dogodku, opisovanjem bližnjega kraja dogodka, omenjanjem ohranjenih materialnih ostalin, hišnih imen ali pa preprostim dodatnim potrjevanjem na koncu povedk. Očitno disimilacijsko perspektivo in s tem razlikovanje od predloge kažejo le bajčne povedke o ajdih. Pripovedovalci se na oddaljeno predlogo odzivajo ironično in z nejevero.

Na zgodovinske osebe v zbranem gradivu naletimo redko. Osebe obče zgodovine največkrat zgolj kot reminiscence – stranski motivi ali celo motivni drobcji – dopolnjujejo zgodovinsko ozadje. V tej vlogi so: Herman II. Celjski, Jošt Soteški, Veronika Deseniška, Jan Vitovec, Matija Gubec, Adolf Hitler, Josif Stalin, Josip Broz – Tito in Radovan Gobec. Vlogo osrednjega motiva imajo le sv. Hema Krška, Marija Terezija in Friderik II. Celjski. Anekdote, povezane z lokalnimi (zgodovinskimi) osebami, celoviteje poustvarjajo dogajanje in posnemajo predlogo. V osrednjih motivih anekdot so: duhovniki Alojzij Pavlič, Matija Stoklas, Peter Koprivec, Jože Zrim, učitelji Blaž Jurko, Oton Brelih, Martin Jezernik, Irena Claube in zdravnik Franc Pungerčič. Celovitejše posnemanje predloge je opaziti še pri roparskih povedkah, ki upovedujejo razbojniško življenje Franca Guzaja. Ob eksplicitnem imenovanju najdemo še implicitno nakazane osebe, ki jih natančneje določa samo imenovanje

gradu, od koder izhajajo, npr.: *planinski grofje, graščak iz Rude* ipd. Pretežno se pojavljajo v stranskih motivih.

Čeprav se zdi v povezavi z zgodovinskimi motivi čas pomembna kategorija, zbrano gradivo kaže drugače. Ubesejujejo ga sicer različno: od eksplicitnega opredeljevanja z letnico do implicitnega navezovanja na zgodovinsko odnosnico ali kontekst folklornega dogodka. Med tema dvema skrajnostma so še: izražanje s cerkvenim praznikom, z mesecem, letnim časom, časovnim prislovom, odnosnico vojna, delom dneva, družinskim dogodkom, zunanjim dogodkom, metonimično rabo idr. Implicitno izražanje časovne kategorije se pogosto pojavlja že pri povedkah, nastalih po osebnem doživetju. S časovno oddaljenostjo, pripovedovalčevo neudeležbo pri dogodku in naravno komunikacijo se časovna konkretizacija vse bolj reducira, včasih celo do popolne redukcije. Tako pri teh povedkah implicitno izražanje popolnoma prevlada.

Nasprotno je koncept prostora močneje izražen in se v povedkah ohranja v različnih oblikah: s poimenovanjem domačije, mlina, zaselka, vasi, mesta, pokrajine, države ter krajevnimi prislovi in osebnimi zaimki v predložnih zvezah. Pogosto zasledimo prepletanje posameznih opredeljevanj ali njihovo kopičenje. Največkrat se pojavi izražanje s krajem ali prislovom, redukcijo krajevne kategorije pa je zaznati samo pri enaindvajsetih od dvesto dvajset obravnavanih povedk. Pripovedi po osebnem doživetju jo izražajo s prislovom tukaj, z zaimkom, navajanjem mesta, dopolnjevanjem prislova s poimenovanjem vasi, navajanjem predela vasi, domačije; pripovedi po predhodnem pripovedovanju pa predvsem s poimenovanjem vasi.

Povedko tvorita variabilni in nevariabilni del. Ta ji s šablonskima uvodom in koncem daje trden okvir, znotraj katerega se razrašča pripovedovalčeva domišljija. Zdi se, da ima pri zgodovinskih povedkah nekoliko manj prostora kot pri drugih, saj v jedru trči ob temeljne žanrske kategorije (čas, prostor, zgodovinske osebe, zgodovinski dogodki), ki krepijo njeno strukturo. Poraja se vprašanje, koliko manevrskega prostora še dopuščajo za razvoj pripovedovalčeve ustvarjalnosti. Odgovor med drugim ilustrira tudi stilna analiza dveh povedk, ki izražata večji pripovedni zamah kot večina drugih. Povedko Ravbarska pečina (346) bogati obilje stilnih sredstev, kot so: ponavljanje (*/.../ so hitel, hitel /.../; /.../ un so gliedal, gliedal /.../*), nasprotje (*Bli so natovorjen, zmatran, zasledovalci so bli pa svež in čedali bliži; Pa so jo žgal spiet tuki sem na glažuto pa guór. Ampak un so jim bli čedali bliži; je ena lejpa ravnina, ampak duól je pa en prepad; Pridejo pa na vrh, pa jih naenkrat ni nikjer vič blu.*), stopnjevanje (*In so šli tuki guór, pəršl du vrha, un so jih že skuór držal*), retorično vprašanje (*Zakaj Ravbarska? In kaj? Kdu vej?*), vzklik (*Valka zadeva! Ne duha ne sluha! V*

Ravbarsko pečino! Jok!), primera (*glih tku zgljeda, kut če bi mel kučmo čez ušiese*), raba manjšalnic (*stiezca, hišca*), raba publicistično zaznamovanih besed (*tekma, alpinist, zadeva, dežurni*), raba čustveno zaznamovanih besed (*/.../ so jo užgal guór; Pa so jo žgal spiet tuki sem /.../*) in raba časovno zaznamovanih besed (*glažuta*).

Stilna analiza povedke *Nesrečna nevesta* (387) razkriva naslednja sredstva: rabo frazemov (*so nuč in dan vuzil; je gnarja grabu še in še; so vién spravl eno tako guvurico; so špilal, de so strune pokale; od tizga cajta ga ni vidu nišče viéč*), ljudsko število (*siedem lejt*), premi govor (*Gustilničarji se je pa nejkuk taku znan zdel, je pa rieku: »Ja, kdu pa si?« »Ja, ka me ne puznate, jās sem Tine, ku sem mugu zarad Volušarjeve Minke za siedem lejt h vujakam. Kuk je pa kej ž njuoj?«*), retorično vprašanje (*Ka pa zaj?*), nedokončane misli oz. povedi (*In je še tri lejte blu, una nič, nič ...*).

Temeljne žanrske kategorije torej prav nič ne siromašijo pripovedovalčeve ustvarjalnosti in njegove pripovedne moči. Zgodovinske povedke se z le-to in trdno žanrsko strukturo postavljajo ob bok vsem drugim, katerih vloga in pomen že zdavnaj nista več samo razvedrilo in poučnost. In kakšna je potemtakem funkcija zgodovinskih povedk (oziroma povedk z zgodovinskimi motivi) v sodobni družbi? Ponuja se precej ambivalenten odgovor, oprt na prav tako dvojne in nasprotne poglede preteklih raziskovalcev. Nekateri so namreč v njih razbirali sredstvo za dopolnjevanje zgodovinskih podatkov, drugi pa so jih ravno zaradi pomanjkanja objektivne resnice kot pomožni zgodovinski vir zavračali. Tako se te povedke tudi danes na eni strani pojavljajo kot privlačen vir turistične propagande in domoznanstva, na drugi pa kot (enakovreden) člen pri znanstvenih raziskovanjih, ki jim interdisciplinarnost daje širši in globlji uvid.

Pripovedovanja o preteklosti, dogodkih in ljudeh, povezanih z njimi, ki so bila v navadi pri vseh človeških družbah, danes preučujejo različne vede. Ob obravnavanih motivih se tako nemalokrat srečata folklorist in zgodovinar. Oba se pri svojem delu soočata s krhkostjo in bledenjem spomina, ki ogroža njuno raziskovanje. Medtem ko se dogodek s folklorno pripovedjo obnavlja in ga le-ta tudi v sedanjosti ohranja živega, se zgodovina boji, da pogosto obujanje spominov vodi v stereotip, izpopolnjeno in olepšano obliko. Čeprav se zgodovinar zaveda pomembnosti prečiščenosti, ki jo pogojuje časovna distanca, pa ga po drugi strani lahko ravno ta oddalji od njegovega cilja. To je samo ena od razlik med zgodovinarjevim in folkloristovim raziskovanjem. Njuno delo ločijo še: delež subjektivnosti oziroma objektivnosti, naracija, jezik, zapis ipd. Pri tem se seveda slovstvena folklorika nikakor ne razodeva zgolj kot eden izmed možnih, razpoložljivih, pomožnih zgodovinskih virov, do

katerega mora zgodovinar pristopiti z veliko mero kritičnosti. Folklorist in zgodovinar sicer res pristopata do istega raziskovalnega predmeta, vendar z različnimi cilji.

Tako zgodovina kot slovstvena folkloristika enkratnost ustnih virov prepoznavata v njeni subjektivnosti. A medtem ko jo zgodovinar z njenim razumevanjem, primerjanjem s pisnimi viri ter ugotavljanjem avtentičnosti, reprezentativnosti, zanesljivosti in veljavnosti skuša vpeti v širše družbeno- in kulturnozgodovinske okvire, da bi se tako čim bolj približal objektivni resnici, folkloristika v njeni drugačnosti, nevsakdanjosti in netipičnosti najdeva prvine estetske funkcije kot ene izmed najpomembnejših značilnosti, ki jo uvršča k besedni umetnosti. Subjektivnost se s folklorističnega aspekta nedvomno povezuje tudi z variantnostjo, prepoznavno lastnostjo folklornih besedil. V proces folklorizacije vstopajo predvsem tista besedila, s katerimi se lahko poslušalstvo identificira, istoveti. Estetika istovetnosti jim torej omogoča, da živijo v folklornem repertoarju. Tako lahko zgodovinar in folklorist polno uresničujeta sodobno interdisciplinarnost.

13 VIRI IN LITERATURA

13.1 VIRI

- AJTNIK, Elizabeta et al.: *Lüdi so gučali*. Glasovi 34. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2008.
- BOKAL, Milka: *Jaz sem višje kot Marija*. Glasovi 38. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2010.
- DOLENC, Janez: *Zlati bogatin*. Glasovi 4. Ljubljana: Kmečki glas, 1992.
- DOLENC, Janez: *Kres na grebljici*. Glasovi 22. Ljubljana: Kmečki glas, 2000.
- GLASENIČNIK, Igor: *Strah me je gratalo*. Glasovi 17. Ljubljana: Kmečki glas, 1998.
- KARNIČAR, Andrej: *Jezerske storije*. Glasovi 16. Ljubljana: Kmečki glas, 1997.
- KERŠEVAN, Nada in KREBELJ, Marija: *Düša na bicikli*. Glasovi 27. Ljubljana: Kmečki glas, 2003.
- KURE, Bogomira: *Zgodbe ne moreš iz žakla zvrnit*. Glasovi 28. Ljubljana: Kmečki glas, 2004.
- MARKUN, Ivana: *Gremo Kran puzdravt*. Glasovi 40. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2012.
- OBLAK MILIČINSKI, Tatjana: *Svi šle wakapavat turšca na mah*. Glasovi 31. Ljubljana: Kmečki glas, 2006.
- OREŠNIK, Marta, ŠTIGLIC, Vida in WEISS, Peter: *Gori, doli, sem in tja*. Glasovi 43. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2013.
- OŽBOLT, Milena: *Andrejeva stopinja*. Glasovi 29. Ljubljana: Kmečki glas, 2004.
- PENEC, Vesna in TOPLIŠEK, Lidija: *Petrina in Striček*. Glasovi 36. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2009.
- PEPEVNIK, Špela v sodelovanju s Karmen Oset: *Lüčka sred jive sveti*. Glasovi 39. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2010.
- PODBREŽNIK VUKMIR, Breda in KOTNIK, Irena: *Čuden prečudež*. Glasovi 37. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2009.
- PRIMC, Jože: *Okamneli mož*. Glasovi 15. Ljubljana: Kmečki glas, 1997.
- PUGELJ, Sabina: *Vile bile*. Glasovi 41. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2012.
- RAVBAR MORATO, Nada: *Kruh in ribe*. Glasovi 32. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2007.
- REŠEK, Dušan: *Brezglavjeki*. Glasovi 9. Ljubljana: Kmečki glas, 1995.

STRES, Peter et al.: *Zlata koza pod razvalinami*. Glasovi 35. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2008.

TONČIČ, Marija: *Frk, čez drn – frk, čez trn*. Glasovi 30. Ljubljana: Kmečki glas, 2005.

VERDINEK, Bojana: *Lesene cokle*. Glasovi 26. Ljubljana: Kmečki glas, 2002.

VIDMAR MANDIČ, Breda: *Kar nej rejs, se neč ne guvuri*. Glasovi 42. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2013.

ZUPAN, Marjan: *Rpečnekova vučca*. Glasovi 20. Ljubljana: Kmečki glas, 1999.

Chronik der Curatiest Mauritius in Gairach. Kronika župnije Jurklošter.

JURKO, Blaž: *Moje dogodivščine*. Sevnica: Planinsko društvo Lisca, 2002.

KELEMINA, Jakob: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1930.

KOTNIK, France: *Storije I. Koroške narodne pripovedke in pravljice*. Prevalje: Družba sv. Mohorja, 1924.

Kronika OŠ Sevnica.

Kronika Zabukovje.

KURET, Niko: *Iz ljudskega življenja. Med Bočem in Bohorjem. Šentjur pri Celju – Šmarje pri Jelšah*: Delavska univerza Rogaška Slatina, 1984. 140–159.

MÖDERNDORFER, Vinko: *Narodne pripovedke iz Mežiške doline*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1924.

MÖDERNDORFER, Vinko: *Koroške narodne pripovedke*. Celje: Tiskarna Družbe sv. Mohorja, 1946.

OROŽEN, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu 1, Gradovi in graščine ob Savinji, Savi in Sotli*. Celje: samozaložba, 1936.

PAJEK, Josip: *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev*. Ljubljana: Matica slovenska, 1884.

RADEŠČEK, Rado: *Slovenske legende*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983.

RADEŠČEK, Rado: *Slovenske legende 2*. Idrija: Bogataj, 1996.

ŠAŠELJ, Ivan: *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada*. Ljubljana: Katoliško tiskovno društvo, 1906.

TANŠEK, Albert: *Franc Guzaj*. Sv. Jurij: CB-klub, 2003.

ZUPANC, Lojze: *Bili so trije velikani – belokrajinske pripovedke*. Ljubljana: Knjigarna tiskovne zadruga, 1932.

<http://www.rtv slo.si/tureavanture/podobe-slovenije/razbojnik-guzaj-slovenski-robin-hood-se-predstavi/286037>, dostopno 25. 1. 2014

13.2 LITERATURA

CIGLENEČKI, Slavko: *Polis Norikon: poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*. Podsreda: Zavod Spominski park Trebče, 1992.

CIGLENEČKI, Slavko: Nenavaden spomenik Kibelinega in Apolonovega kulta iz Marofa (Mrzlo Polje) v bližini Jurkloštra. *Arheološki vestnik* 1998. 251–259.

ČEBULJ SAJKO, Breda: Avtobiografska metoda: pogovor o njeni uporabnosti v različnih znanstvenih disciplinah in tematskih sklopih: okrogla miza v okviru historičnega seminarja ZRC SAZU, 10. 5. 1999, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* št. ¾, 1999. 62–75.

DOLINAR, France M.: Župnija sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu. *Obsavska stoletja: zbornik o Loki pri Zidanem Mostu ob 800-letnici župnijske cerkve sv. Helene*. Novo mesto, 2008. 121–130.

DRNOVŠEK, Marjan in BRODNIK, Vilma: *Množično izseljevanje Slovencev v Združene države Amerike. Priročnik za učitelje*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2002.

FUGGER GERMADNIK, Rolanda: *Grofje Celjski: katalog razstave*. Celje: Pokrajinski muzej, 1999.

GANTAR, Kajetan: Sifridova pesem o vojvodu Leopoldu VI. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2/1976, n. v. 12, letnik 47. 231–243.

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka: Teorija intertekstualnosti in njena uporaba v folklorističnih raziskavah. *Slavistična revija* 2003, posebna številka. 311–328.

GRANDA, Stane: *Mala zgodovina Slovenije*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2008.

GRANDA, Stane: *Slovenija: pogled na njeno zgodovino*. Ljubljana: Urad vlade za komuniciranje, 2008.

GRUDEN, Josip: *Spomini na Francoze*. Ljubljana, 1911.

HADALIN, Jelka: Folklorna pripoved – od pripovedovalcev k bralcem. *Traditiones* 23 (1994). 161–176.

HÖFLER, Janez: *Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1982.

HÖFLER, Janez: *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1986.

HROBAT, Katja: *Ko Baba dvigne krilo. Prostor in čas v folklori Krasa*. Ljubljana: Znanstvena založba filozofske fakultete, 2010.

IVANČIČ KUTIN, Barbara: Raziskovalni položaji pri terenskem zbiranju prozne folklore. *Traditiones* 32/I, 2003. 117–124.

IVANČIČ KUTIN, Barbara: Dober pripovedovalec z zornega kota poslušalca in raziskovalca. *Traditiones* 30, 1 (2001). 183–191.

JAKIČ, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem*. Radovljica: Didakta, 1995.

JAKIČ, Ivan: *Vsi slovenski gradovi*. Ljubljana: DZS, 1997.

JELOVŠEK, Edo: *70 let železničarske godbe v zgodovini Zidanega Mosta*. Zidani Most: Železničarska godba, 1972.

JELOVŠEK, Edo: *Jurklošter nekoč in danes*. Jurklošter: Turistično društvo, 1983.

JUVAN, Ivan: *Plavljenje in splavarjenje po Dravi, Savinji in Savi*. Maribor: Društvo gozdarskih inženirjev in tehnikov, 1986.

JUVAN, Marko: *Intertekstualnost*. Ljubljana: DZS, 2000.

KLAIČ, Nada: *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone*. Celje: Prese, 1991.

KOMELJ, Ivan: *Sevniški grad in Lutrovska klet*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije: Zbirka vodnikov, 20. Ljubljana: Zavod RS za spomeniško varstvo, 1969.

KOROPEC, Jože: Laško gospostvo v srednjem veku. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2/1976, n. v. 12, letnik 47. 244–275.

KOS, Dušan: *Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2005.

KOTNIK, France: Pregled slovenskega narodopisja. *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas, 1944.

Krajevni leksikon Slovenije, 3. knjiga. Ljubljana: DZS, 1976.

Krajevni leksikon Dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev Dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.

KRIŽNAR, Franc in PINTER, Tihomir: *Sto slovenskih skladateljev: sodobni glasbeni ustvarjalci*. Ljubljana: Prešernova družba, Vrba, 1997.

KROPEJ, Monika: Po sledih ljudskega pripovedništva v Rožu. *Traditiones* 32/1 2003. 57–81.

LEGIŠA, Lino: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica, 1956.

MAČEK, Jože: *Na zemlji domači*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2007.

MAČEK, Jože: Upiranje podložnikov gosposčine Jurklošter proti prevedbi tlake v druge dajatve v letih 1783–1795. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2/1976, n. v. 12, letnik 47. 344–357.

MENCEJ, Mirjam: *Coprnice so me nosile: raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Ljubljana, 2006.

MENCEJ, Mirjam: *Pripovedi s Kozjanskega in Posotelja*, Ljubljana: Znanstvena založba FF, 2010.

MLINARIČ, Jože: *Kartuziji Žiče in Jurklošter*. Maribor: Obzorja, 1991.

MRVIČ, Stane in KOS, Janez: *Pomniki narodnoosvobodilnega boja na območju občine Sevnica*. Sevnica: Občinska konferenca SZDL, 1989.

NATEK, Karel: Ko prihrumi voda. *Gea*, letnik 18 (februar 2008). 12–19.

NILES, John D.: *Homo Narrans: the poetics and anthropology of oral literature*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999.

OBERŽAN, Lojze in JELOVŠEK, Edo: *Laško skozi čas in zgodovino*. Laško: Turistično društvo, 1983.

OŽINGER, Anton: Oblikovanje župnij v prafari Laško. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2/1976, n. v. 12, letnik 47. 281–291.

OROŽEN, Janko: Gradivo za zgodovino Rimskih Toplic in okolice. *Celjski zbornik 1959*. Celje, 1959. 119–187.

OROŽEN, Janko: Ceste in zidani most na Zidanem Mostu. *Celjski zbornik 1964*. Celje, 1964. 115–128.

PALAVESTRA, Vljako: *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Buybook, 2004.

POČKAR, Ivanka: Osebne izkušnje z zapisovanjem in vrednotenjem življenjskih zgodb. *Vrednotenje življenjskih pričevanj*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarc, 1997. 161–175.

PODVRŠNIK, Klementina: *Folklornost v pesništvu moderne z vidika intertekstualnosti. Magistrsko delo*. Maribor, februar 2006.

POTRPIN, Jože: *Skriti zaklad: kronika župnije Svibno*. Svibno: župnijski urad, 2002.

PRUNK, Janko: Primož Trubar v Loki pri Zidanem Mostu. *Obsavska stoletja: zbornik o Loki pri Zidanem Mostu ob 800-letnici župnijske cerkve sv. Helene*. Novo mesto, 2008. 181–185.

RAMŠAK, Mojca: *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, 2003.

RISTESKI, Ljupčo: The Category of Linear (Historical) Time in the Traditional Culture of Macedonians. *Space and Time in Europe: East and West, past and present*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 2008. 199–212.

ROŽAC DAROVEC, Vida: Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine. *Acta Histriae*, XIV/2 (2006). 447–467.

ROŽAC DAROVEC, Vida: Afirmacija ustne zgodovine v kontekstu pripovednega zgodovinopisja. *Zgodovina za vse* XV/1 (2008). 151–163.

RÖHRICH, Lutz: *Sage*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1966.

RYBÁŘ, Miloš: Laško gospostvo v dobi Babenberžanov. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2/1976, n. v. 12, letnik 47. 210–230.

RYBÁŘ, Miloš: Pregled zgodovine Laškega do 1941. *Laški zbornik 2002*. Laško: Knjižnica, 2002. 9–31.

SAJE, Janko: *Sevnica*. Ljubljana: TEO, 1996.

SIMONČIČ, Marija in ŽIBERT, Alfonz: *Bogastvo župnije Boštanj: ob 500-letnici župnije*. Boštanj: Župnija, 2009.

STANONIK, Marija: *Slovenska slovstvena folklor*. Ljubljana: DZS, 1999.

STANONIK, Marija: Kategorija časa v slovenski slovstveni folklori. *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Ljubljana, 2000. 191–224.

STANONIK, Marija: *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.

STANONIK, Marija: *Interdisciplinarnost slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008.

STANONIK, Tončka et al.: *Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.

STEGENŠEK, Avguštin: O starih najdbah v Razborju nad Loko. *Časopis za zgodovino in narodopisje VI*. Maribor: Zgodovinsko društvo Maribor, 1909. 163–165.

STEGENŠEK, Avguštin: O početkih jurkloštrske kartuzije. *Časopis za zgodovino in narodopisje VII*. Maribor: Zgodovinsko društvo Maribor, 1911. 1–10.

STOPAR, Ivan: *Svibno*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije: Zbirka vodnikov, 114. Ljubljana: Zavod RS za spomeniško varstvo, 1982.

STOPAR, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji – med Kozjanskim in porečjem Save*. Ljubljana: Viharnik, 1993.

ŠKALER, Stanko: Posavje v uporih 1573. *Posavje*. Brežice, 1957. 29–43.

TERČAK, Stane: *Živi zid: iz zapiskov šercerjevca na pohodu 14. udarne divizije na Štajersko*. Celje: Savinjski tednik, 1952.

TERČELJ, Mojca: *Občina Sevnica: Etnološka topografija Slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1989.

TILLER, Viktor: *Sevnica in okolica*. Ljubljana: Samozaložba, 1938.

TRATNIK-VOLASKO, Marjeta in KOŠIR, Matevž: *Čarovnice: predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana: znanstveno in publicistično središče, 1995.

UMEK, Ema: Kuga na Štajerskem v letih 1679–1683. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letnik 6, številka 2 (1958). 80–84.

URŠIČ, Marko: Trije časi v filozofiji in književnosti. *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Ljubljana, 2000. 295–304.

ZADNIKAR, Marijan: Babenberžani in »Laška skupina« romanske arhitekture v Sloveniji. *Laški zbornik 2002*. Laško, 2002. 41–44.

ZELIČ, Oskar Zoran et al.: *Župnija sv. Nikolaja v Sevnici*. Sevnica: Društvo Trg, 2003.

ZELIČ, Oskar Zoran: Sakralne stavbe v župniji sv. Helene v Loki pri Zidanem Mostu. *Obsavska stoletja: zbornik o Loki pri Zidanem Mostu ob 800-letnici župnijske cerkve sv. Helene*. Novo mesto, 2008. 221–268.

ZELIČ, Oskar Zoran et al.: *Grad Sevnica*. Sevnica: Društvo Trg, 2011.

ZELIČ, Oskar Zoran: *Razvoj zdravstva in lekarništva v Občini Sevnica*. Sevnica: Zdravstveni dom, 2011.

ZOBEC, Metka: »Največja pa je ljubezen ...«. Eseg o lektorskem branju glede na socialno in funkcijsko zvrstnost besedil. *Vrednotenje življenjskih pričevanj*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarc, 1997. 187–196.

ZONABEND, Françoise: *Dolgi spomin: Časi in zgodovine v vasi*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1993.

ŽIBERT, Alfonz: Župnija Boštanj. *Boštanj 800 let*. Boštanj, 1998. 271–294.